

THE ACADEMY OF MANAGEMENT
AND ADMINISTRATION IN OPOLE

CONCEPTUAL BASES AND
TRENDS FOR DEVELOPMENT
OF SOCIAL-ECONOMIC
PROCESSES

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ПРОЦЕСІВ**

KONCEPTUALNE PODSTAWY
I TENDENCJE W ZAKRESIE
ROZWOJU PROCESÓW
SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

THE ACADEMY OF MANAGEMENT AND ADMINISTRATION IN OPOLE

***KONCEPTUALNE PODSTAWY I TENDENCJE W ZAKRESIE
ROZWOJU PROCESÓW SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH***

***CONCEPTUAL BASES AND TRENDS FOR DEVELOPMENT OF
SOCIAL-ECONOMIC PROCESSES***

***КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ***

Monograph

Edited by Alona Ohienko

Tadeusz Pokusa

Opole 2019

ISBN 978-83-946765-2-0

Conceptual bases and trends for development of social-economic processes. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2019; ISBN 978-83-946765-2-0; pp.330, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel.
77 402-19-00/01 E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Recommended for publication
by the Academic Council Faculty of Economics Mykolaiv V.O.Sukhomlynskyi
national university (Protocol No. 5 of December 5, 2018)

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal, prof. dr hab. Volodymyr Lagodienko

Editorial Board

*Wojciech Duczmal, Alona Ohiienko, Tadeusz Pokusa, Mykola Ohiienko,
Ivan Rogovskii, Ivan Kischak, Ruslan Skupskyyi, Sławomir Śliwa, Alona Obozna.*

Publishing House:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77
402-19-00/01

200 copies

Authors are responsible for content of the materials.

ISBN 978-83-946765-2-0

© Authors of articles, 2019
© Publishing House WSZiA, 2019

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	
ВСТУП.....	8
PART 1	
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	
1.1. Improving assessment of education quality management in higher school of Ukraine Удосконалення оцінки управління якості освіти у вищій школі України (<i>Hanna Burdelna, Boiko Grygorii</i>).....	11
1.2. The research of the efficiency of management of hotel and restaurant businesses in Vinnitsa region Дослідження ефективності управління закладами готельно-ресторанного бізнесу Вінниччини (<i>Iryna Mazurkevych</i>).....	19
1.3. The Regional market of educational services in the conditions of transgression: general sociological aspect Регіональний ринок освітніх послуг в умовах трансгресивності: загально-соціологічний аспект (<i>Nataliia Miroshkina, Valentyna Mazur, Jadwiga Ratajczak</i>).....	29
1.4. Development trends of social responsibility of business in Ukraine and Poland (<i>Liubov Melnychuk</i>).....	37
1.5. Need for the development of the socio-cultural sphere in the system of socio-economic development of the region Необхідність розвитку соціокультурної сфери у системі соціально-економічного розвитку регіону (<i>Liudmyla Nazarova, Anna Fedosova</i>).....	43

1.6.	Basis for sustainable development in road transportation. Zasada zrównoważonego rozwoju w transporcie drogowym (<i>Adam Walawender, Andrii Ohienko</i>).....	51
1.7.	Global supply chain in context of new model of economic growth Глобальні ланцюги постачань в контексті нової моделі зростання економіки (<i>Oleg Zagurskiy, Mykola Ohienko, Svitlana Rogach, Tadeusz Pokusa, Ivan Rogovskii, Lyudmyla Titova</i>).....	64
1.8.	Сучасний стан людського потенціалу України: регіональний розріз The current state of human potential of Ukraine: the regional section (<i>Mykola Ohienko, Alona Ohienko, Anna Porudieieva</i>).....	74
1.9.	Globalization and competitiveness of the national economy Глобалізація і конкурентоспроможність національної економіки (<i>Anna Pinchuk, Józef Kaczmarek, Alona Sushko, Vladylena Hyliuk, Natalia Brudkova</i>)	86

PART 2

**MODERN INNOVATION AND INVESTMENT POLICY IN THE TOURIST AND
HOTEL-RESTAURANT SPHERES OF THE ECONOMY**

**СУЧАСНА ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА В ТУРИСТИЧНІЙ
ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННІЙ СФЕРАХ ЕКОНОМІКИ**

2.1.	Personnel management is an integral part of hotel management Управління персоналом, як складова частина менеджменту готелю (<i>Anna Pinchuk, Witold Potwora, Olena Atanasevich, Alona Boiko</i>).....	97
2.2.	Trends in modern cultural tourism as an export strategy for tourism development Тенденції сучасного культурного туризму як експортної стратегії розвитку туризму (<i>Iryna Bondarchuk-Chugina, Filip Pokusa, Aleksandra Chuyko</i>).....	104
2.3.	Tendencies and strategies of cultural tourism development in Ukraine (<i>Iryna Bondarchuk-Chugina, Nataliia Boicheva</i>).....	113
2.4.	Innovative activities in the field of cultural and historical tourism Інноваційна діяльність у сфері культурно-історичного туризму (<i>Olena Havrylova, Iwona Mstowska</i>).....	123

2.5. Socio-economic development and tourism: a theoretical approach (<i>Daleep Kumar, Rajeev Sharma</i>).....	133
2.6. The socio-economic development of regions in terms of international integration processes (<i>Mansour Malik</i>).....	143
2.7. Formation of the product quality system at the hotel-restaurant type enterprise Формування системи якості продукції на підприємствах готельно- ресторанного типу (<i>Mykola Ohiienko, Artem Melnyk, Kristina Kravchenko</i>).....	155
2.8. Smoke as a commodity: prospects for the hookah industry in Ukraine Дим як товар: перспективи розвитку кальянної індустрії в Україні (<i>Mykola Ohiienko, Pavlo Mykhailov, Katarzyna Syrytczyk</i>).....	164
2.9. Directions of improvement of organization of tourist activity of Ukraine on the example of foreign countries Напрями удосконалення організації туристичної діяльності України на прикладі зарубіжних країн (<i>Mykola Ohiienko, Alona Ohiienko, Dmytro Chumachok, Mustafa Madadov</i>).....	172
2.10. Forecasting and managing the development of the regional excursion network of the Mykolaiv region Прогнозування та управління розвитком регіональної екскурсійної мережі Миколаївської області (<i>Yana Yatsenko</i>).....	182
2.11. Global factors and development prospects hotel and restaurant business Глобальні фактори і перспективи розвитку готельно- ресторанного бізнесу (<i>Alona Obozna, Nataliia Shabelnik, Kateryna Ruban, Tatyana Alekseeva</i>).....	194
2.12. Trends and development of modern tourism: world and national experience Можливості та розвиток сучасного туризму: світовий та національний досвід (<i>Alona Obozna, Irina Mogilevich, Olena Havrylova</i>).....	202

- 2.13. Modern Internet technologies in the management of the efficiency of the restaurant and tourism industry
Сучасні інтернет-технології в управлінні ефективністю ресторанного та туристичного господарства
(Alona Obozna, Hanna Burdelna, Marina Didur, Evelina Knyazeva)..... 208
- 2.14. Analysis and dynamics of infrastructure development tourist industry of the region
Аналіз та динаміка розвитку інфраструктури туристичної галузі регіону
(Alona Obozna, Nelya Tsysnetskaya, Nadia Zaharchenko)..... 212

PART 3

**EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE:
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS**

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ
ПРОСТОРІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ**

- 3.1. Peculiarities of the functioning of persons with special needs: system approach
Особливості функціонування осіб із особливими потребами: системний підхід
(Irina Kuchmanych).....218
- 3.2. Variability of the future educators training for conducting musical classes in the preschool education establishment as a vocational, pedagogical and methodical phenomenon
Варіативність підготовки майбутніх вчителів к проведенню музичальних занять в установі дошкільного освіти як професійно-педагогічний і методичний феномен
(Tatyana Lisovskaya, Slawomir Sliva)..... 226
- 3.3. Social - pedagogical aspect of the productive professional training of the students' agrarian
Соціально-педагогічні аспекти продуктивного навчання студентів-аграріїв
(Svitlana Litvinchuk, Katerina Taikhryb)..... 237
- 3.4. Functions of information competence of the person
Функції інформаційної компетентності особистості
(Liudmyla Matokhniuk)..... 244

3.5.	Forming of spiritual culture of future teachers in educational process high school Формування духовної культури в здобувачів початкової освіти в освітньому просторі вищої школи (<i>Svitlana Parshuk, Svitlana Titova</i>).....	252
3.6.	The newest stage of reforming higher education in Poland and its influence on the training of a foreign language teacher Новітній етап реформування вищої освіти в Польщі та його вплив на підготовку вчителя іноземної мови (<i>Mariia Rakovska, Wojciech Duczmal</i>).....	260
3.7.	Psychological problems of development and socialization of person with special needs Психологічні проблеми розвитку та соціалізації особистості з особливими потребами (<i>Volodymyr Shevchenko</i>)	269
3.8.	Professional training of the specialists of informational, library and archival affairs in the context of realization of dual education Професійна підготовка фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи у контексті реалізації дуальної освіти (<i>Svitlana Shuliak</i>).....	276
3.9.	The peculiarities of the influence of virtual space on the communication of student youth Особливості впливу віртуального середовища на спілкування серед студентської молоді (<i>Olha Serha, Liudmyla Komisarova</i>).....	282
3.10.	Peculiarities of professional selection and training of a penitentiary psychologist. Особливості профвідбору та підготовки пенітенціарного психолога. (<i>Anna Venger</i>).....	291
3.11.	Leadership in the Armed Forces of Ukraine in the context of European integration Лідерство у Збройних Силах України в контексті євроінтеграції (<i>Natalia Ruda</i>)	300
	ANNOTATION АНОТАЦІЇ	310
	ABOUT OF AUTHORS ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	321

INTRODUCTION

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку суспільства неврегульовані соціальні проблеми стримують подальший економічний розвиток і вимагають негайного вирішення. Інтенсифікація інтеграційних процесів розвитку української економіки до європейської спільноти зумовлює необхідність набуття теоретичних знань і практичних навичок в сферах міжнародного співробітництва. Процеси глобалізації економіки, виснаження природних ресурсів, суттєві зміни в демографічній сфері, розширення розриву у рівнях соціально-економічного розвитку країн встановили проблеми, які абсолютно несумісні з тими, що раніше були вирішені людьми.

Нова епоха радикально змінила економічні та соціальні аспекти суспільства. Загалом, відбувається загальна зміна соціальної організації, хоча вона дуже нерівна. Тому соціально-економічні зміни стали об'єктом ретельного вивчення фахівців. Основна увага приділяється аналізу причин соціальних змін. Деякі з них вже були ідентифіковані, в тому числі: зростання населення, навколишнє середовище, зміни в технології та культурі та соціальні рухи.

У сфері теоретичного розуміння поточних процесів ще немає спільної думки щодо шляхів розвитку сучасного суспільства, пріоритету того чи іншого напрямку, чіткості формулювань та концепцій, що виражають те, що відбувається в інформаційній сфері. Тому теоретичне вивчення як концептуальних, так і практичних передумов для розуміння поточних трансформаційних процесів залишається актуальним.

У колективній монографії представлені роботи польських та українських вчених, присвячені аналізу та узагальненню соціально-економічних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві, до доповнення та впровадження нових підходів до проблеми його функціонування.

Основна мета колективної монографії - апробація результатів наукового пошуку викладачів, аспірантів, магістрантів закладів вищої освіти України та Польщі, розкриття теоретико-прикладних засад про сучасну роль, функціональне наповнення та інструментарій міжнародної співпраці у висококонкурентному середовищі.

У відповідності до поставлених завдань в рамках написання колективної монографії сформовано її наукові напрями:

Напрямок 1. «Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах міжнародних інтеграційних процесів». Забезпечення сталого розвитку регіонів та управління змінами на підприємствах в умовах міжнародних інтеграційних процесів» містить матеріали, в яких розглянуто загальні закономірності розвитку міжнародної співпраці; форми прояву цих закономірностей у різних секторах і регіонах; основні механізми регулювання та управління розвитком міжнародної співпраці на національному та міжнародному рівнях;

Напрямок 2. «Сучасна інноваційно-інвестиційна політика в туристичній та готельно-ресторанній сферах економіки» розміщено праці де розкриті питання розвитку сфери послуг, а особливо готельно-ресторанної індустрії та туристичного бізнесу;

Напрямок 3. «Євроінтеграційні процеси в сучасному освітньому просторі: психолого-педагогічні аспекти» розміщено праці науковців щодо спільного розвитку освітнього простору та інтеграції української вищої освіти до стандартів країн Європейського Союзу.

Монографія - наукова робота міжнародного колективу вчених та фахівців у галузі розвитку соціально-економічних систем різних напрямів досліджень.

*Alona Ohienko
Tadeusz Pokusa*

Part 1

**SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF REGIONS IN THE CONTEXT OF
INTERNATIONAL INTEGRATION
PROCESSES**

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК РЕГІОНІВ В УМОВАХ
МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ**

1.1. Improving assessment of education quality management in higher school of Ukraine

Удосконалення оцінки управління якості освіти у вищій школі України

Для України удосконалення оцінки управління якості освіти у вищій школі постає актуальною проблемою в першу чергу в контексті загальноєвропейського простору вищої освіти.

Якість освіти - це ряд системно-соціальних якостей і характеристик, які визначають відповідність системи освіти прийнятним вимогам, соціальним нормам, державним освітнім стандартам. Отримання якісної освіти безпосередньо залежить від якості самих вимог (цілей, оцінки, стандартів і норм), якості ресурсів (програми, кадровий потенціал, контингент та абітурієнтів, матеріально-технічне забезпечення, фінанси і ін.) та якості освітніх процесів (наукова та навчальна діяльність, управління, освітні технології), які безпосередньо забезпечують підготовку фахівців.

В умовах розвитку в Україні ринкової економіки однією з основних залишається проблема професіоналізації управлінської діяльності. Відомо, що за кордоном розробка наукових підходів до управління освітнім закладом почалася в 20-х роках, а в нашій країні - в 50-х роках ХХ сторіччя. Розробки вітчизняних учених базувалися, в основному, на положеннях педагогічної теорії, без урахування досягнень загальної теорії соціального управління, і в радянській традиції управління було скуто орієнтацією освітньої установи на дії керівних органів.

У світовій практиці застосовуються три основних підходи до оцінювання якості освіти: репутаційний (на основі експертних оцінок),результативний (за об'єктивними показниками) і загальний. Кількість підходів може бути більшою: традиційний (престижність ВНЗ), науковий(відповідність стандартам), менеджерський (задоволення клієнта),споживчий (сам споживач визначає якість), демократичний (користь вищого закладу для суспільства) [2].

Удосконалення оцінки управління якості освіти у вищій школі України. Основною проблемою ВНЗ є з'ясування сучасних європейських стандартів якості освіти через аналіз домінуючих оцінювальних підходів в європейському освітньому просторі, що у свою чергу, забезпечує отримання

даних на визначення першочергових заходів в удосконаленні оцінки управління якості вищої освіти в Україні.

Важливість та актуальність поставленого завдання підтверджується приєднанням України до Болонського процесу [19 травня 2005 р. Берген (Норвегія)], який визначає якість освіти як основу створення європейського простору. У 2003 році міністри країн-учасниць Болонського процесу звернулись до європейської мережі з гарантування якості у вищій освіті – ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education) з проханням розробити в співпраці з іншими організаціями [European University Association (EUA); European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE); and the National Union of Students in Europe (ESIB)] єдині стандарти, методичку та рекомендації щодо оцінки якості освіти. Результатом такого звернення стала доповідь ENQA, в якій пропонується брати за основу оцінки якості вищої освіти три групи стандартів:

- стандарти для внутрішнього гарантування якості [1] вищого навчального закладу;
  - стандарти для зовнішнього гарантування якості вищого навчального закладу;
  - європейські стандарти для зовнішніх агентств з гарантування якості.
- Зупинимось детальніше на кожному з пунктів [3].

Згідно з першою групою стандартів, вищі навчальні заклади повинні мати внутрішню політику та відповідні методики гарантування якості власних програм та критерії нагородження. ВНЗ є відповідальними за розвиток культури визнання важливості якості в роботі. Для досягнення цього слід не лише розробити, але й запровадити таку стратегію безперервного покращення якості, в якій певна роль відводилася б студентам та іншим зацікавленим фізичним та юридичним особам. Крім того, передбачається існування формальних механізмів погодження, періодичної перевірки та моніторингу власних програм та нагород; оцінювання студентів згідно гласних критеріїв, які застосовуються однаково до всіх; наявність механізмів встановлення компетентності та необхідної кваліфікації викладачів. Вищі навчальні заклади несуть відповідальність за доступність літератури, необхідної для опанування програми; за проведення роботи зі збору, аналізу та використання відповідної інформації з ефективного менеджменту навчальних програм та іншої діяльності; за регулярне оприлюднення актуальної, неупередженої та об'єктивної інформації (як кількісної, так і якісної) щодо тих програм та нагород, які пропонуються.

Друга група стандартів ENQA стосується зовнішньої оцінки, яка, маючи за відправну точку ефективність внутрішньої оцінки якості, передбачає також наступне. Усі відповідальні сторони визначаються з метою, цілями та методикою ще до того, як розробляється сам процес зовнішнього гарантування якості. Будь-які рішення, прийняті в результаті зовнішнього оцінювання, мають ґрунтуватись на детально розроблених гласних критеріях, що застосовуються однаково до всіх. Усі процедури розробляються строго у відповідності з поставленими метою та цілями. Доповіді публікуються, а також пишуться в стилі прийнятному і зрозумілому для тієї аудиторії читачів, на яку вони спрямовані. Читач має легко знаходити будь-які ухвали, рішення чи рекомендації, що містяться у доповіді. Необхідна загальноприйнятна методика організації заходів реагування на висловлені після перевірки зауваження. Процес зовнішнього гарантування якості повинен проходити на циклічній (періодичній) основі. Тривалість циклу і методика перевірки мають бути чітко визначені і оголошені заздалегідь. Агентства з гарантування якості повинні час від часу готувати зведення з опису та аналізу отриманих в результаті перевірки даних.

Третя група стандартів ENQA стосується зовнішніх агентств з гарантування якості, які в першу чергу беруть до уваги наявність та ефективність описаних вище вимог та рекомендацій. Агентства повинні бути формально визнані компетентними органами влади всього європейського простору вищої освіти як такі, що мають повноваження провадити зовнішнє оцінювання та діють на основі встановлених юридичних норм і відповідають усім правовим вимогам у межах своєї сфери діяльності. Агентства здійснюють гарантування якості на різних рівнях і на регулярній основі, ефективно і продуктивно, за чітко встановленими гласними цілями, забезпечуються пропорційно необхідними людськими та фінансовими ресурсами. Агентства мають бути незалежними в такій мірі, щоб водночас нести автономно відповідальність за свої дії і не зазнавати жодного впливу третьої сторони (вищого навчального закладу, міністерства чи іншої зацікавленої особи). Діяльність та критерії оцінювання, якими послуговуватимуться агентства, можуть включати:

- самооцінку суб'єкта перевірки;
- зовнішнє оцінювання групою експертів;
- публікацію доповіді, яка включає рішення, рекомендації і таке інше;

– процедуру доопрацювання з метою перевірки вжитих навчальним закладом заходів з усунення недоліків чи врахування рекомендацій доповіді.

І нарешті, агентства обов'язково повинні розробити процедуру власної підзвітності.

Отже, оцінювання стає основним критерієм у визначенні якості вищої освіти, відносного рівня програм та методів викладання й навчання з предмета або на факультеті загалом. Оцінювання проводиться за внутрішніми та зовнішніми процедурами. Процес внутрішнього оцінювання включає систематичне збирання адміністративної інформації, опитування студентів і випускників, неформальні бесіди з викладачами та студентами.

Складовою зовнішнього оцінювання є відвідування факультету контролюючою групою для визначення якості навчання та викладання. Зовнішні оглядачі – це викладачі або люди професійної діяльності, які на основі спілкування зі студентами та молодими науковцями складають остаточний звіт.

Конференція європейських міністрів освіти (Берген 2005) схвально відгукнулась на запропоновані ENQA стандарти забезпечення якості і звернулась з проханням розробити практичну сторону реалізації цих положень. На сьогодні ж ми можемо говорити про те, що «відповідно принципу інституційної автономії, основна відповідальність за забезпечення якості лежить на кожному з вузів. Що є основою для реальної підзвітності академічної системи в рамках національної системи якості» [4]. Під системою якості розуміємо сукупність організаційної структури, оцінки, процесів і ресурсів, необхідних для здійснення управління якістю [5]. Сьогодні більшість українських вузів користуються традиційною схемою внутрішньої перевірки якості освіти, яка зазвичай включає такі елементи, як:

– наявність затверджених у встановленому порядку навчальних планів, графіків навчального процесу, робочих програм з дисциплін;

– відповідність змісту навчальних планів і робочих програм критеріям та стандартам якості вузу;

– відповідність розкладу занять логіці викладання з кожної дисципліни;

– відповідність елементів навчального процесу (лекцій, семінарів, лабораторних занять тощо) затвердженим планам та програмам;

– комплектність і достатність методичного забезпечення з дисциплін (методичні вказівки, конспекти лекцій, настанови виконання лабораторних робіт тощо);

– достатність, регулярність і рівень організації поточного контролю (контроль якості знань студентів, їх задоволеність якістю навчального процесу, оперативність прийняття та реалізації коригуючих заходів.

«Міжнародна освітня спільнота сьогодні сходиться на думці, що немає і не може бути абсолютно ефективної інтернаціональної системи забезпечення гарантії якості вищої освіти. Кожна країна вирішує це питання з врахуванням особливостей національної системи вищої освіти. Але ми не повинні в цьому питанні обходити світовий та загальноєвропейський досвід, а найшвидше об'єднатися з існуючими інституціями» [6]. Таким чином, очевидно, що система вищої освіти України мусить іти шляхом взаємного наближення власних напрацювань та новітнього європейського досвіду в питанні вироблення чітких стандартів якісної освіти.

Доцільним, на наш погляд, є посилення уваги до таких напрямків роботи, як:

- створення систем якості різних рівнів;
- розробка систем управління якістю;
- створення незалежних агентств з гарантування якості вищої освіти.

У сфері вищої освіти України на сьогодні немає жодної системи якості, що сертифікована в державній системі сертифікації. Першими кроками на шляху створення системи якості вищої освіти можуть стати збір та узагальнення даних про існуючі системи забезпечення якості знань у навчальних закладах, про інноваційні моделі в управлінні якістю освіти на основі стандартів освіти, про досвід з упровадження у навчальному процесі вимог Болонської декларації в оцінюванні знань студентів, про форми і методи тестового контролю знань студентів і ін.. Паралельно з цим має здійснюватися повний, постійний, прозорий та об'єктивний моніторинг якості освіти. Якість і акредитація, які міцно пов'язані між собою, висувають перед непогано розвиненою вітчизняною системою ліцензування й акредитації нові завдання щодо використання європейських стандартів якості, і тому наша участь в європейській мережі з гарантування якості у вищій освіті (ENQA) обов'язкова вже в найближчий час. Контроль якості повинен зосередитися не тільки на контролі навчального процесу, кадрів, науково-методичного забезпечення, матеріальної бази тощо, а, в першу чергу, на контролі знань студентів і особливо випускників, визначаючи їхню компетентність і спроможність задовольняти вимоги ринку праці;

акредитуватися мають не тільки навчальні заклади і спеціальності, але й окремі освітні програми, це те, з чим поки що ми не стикалися.

Вважаємо за доцільне інтенсифікувати процес розробки та запровадження систем управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO9001-2000 «Системи управління якістю. Вимоги». Цей стандарт базується на восьми принципах тотального менеджменту якості [Total Quality Management (TQM)] і містить універсальні вимоги до систем якості. Він придатний до застосування в усіх галузях, на будь-яких підприємствах, установах і організаціях і спрямований на забезпечення якості і підвищення задоволеності споживачів. У сфері вищої освіти споживачами можна вважати студентів, їх батьків, організації, які приймають на роботу випускників, суспільство в цілому. Як свідчить світова практика, впровадження систем якості у вищих навчальних закладах дозволяє вузу суттєво покращити та оптимізувати свою діяльність і підвищити результативність роботи; посилити акцент на меті своєї діяльності і досягненні очікувань споживачів; досягти і стабільно підтримувати високу якість своїх послуг для задоволення потреб і вимог споживачів; збільшувати задоволеність споживачів; отримати визнання з боку замовників через процедуру сертифікації; брати участь у тендерах, у тому числі міжнародних, щодо надання освітніх послуг на вигідних умовах [7].

При цьому слід розуміти, що система управління якістю може лише допомогти вищій школі у досягненні цілей, що стоять перед організацією, але сама по собі система якості не здатна привести до покращення навчального процесу або якості навчальних послуг, вона не може вирішити усіх проблем – її впровадження означає лише застосування системного і систематичного підходу для досягнення в першу чергу бізнес-цілей вузу.

Ще один аспект покращення якості вищої освіти - це створення незалежних агентств з гарантування якості. Для України ця проблема доволі складна, як з огляду на відсутність попереднього досвіду, так і через деяке замовчування, а то й ігнорування цього питання. У той же час робота таких агентств могла б стати не лише альтернативою державному ліцензуванню та акредитації, але й могла б сприяти в підготовці до проходження процедур комплексної перевірки. Незалежні агентства з гарантування якості вищої освіти в Україні могли б, на наш погляд, допомагати вищій школі:

– отримувати достовірну інформацію про різноманітні аспекти їх діяльності і аналізувати подальші перспективи розвитку, наприклад, визначивши найбільш значущі для Вищої школи сектори освітнього ринку, який сегментується за навчальними програмами, рівнями освіти,

регіональною диференціацією і розвитком мережі філіалів, віковими і гендерними уподобаннями, а також напрямками міжнародного співробітництва;

– при проходженні акредитації в авторитетних закордонних акредитаційних агентствах;

– у наданні інформаційної підтримки для привертання уваги потенційних абітурієнтів, роботодавців, спонсорів, меценатів, інституційних та індивідуальних інвесторів;

– у провадженні системного підходу до оперативного встановлення контактів з новими партнерами і налагодження зворотного зв'язку;

– у встановленні контактів з закордонними ВНЗ, підбираючи партнерів, які представляють найбільший інтерес, у визначенні напрямків спільної наукової творчості, створенні міжнародних шкіл і здійсненні систематичних академічних обмінів;

– у розповсюдженні передового вітчизняного і міжнародного досвіду, використовуючи принцип випередження інновацій і створюючи взірці і схеми розвитку ВНЗ на основі кращих показників найбільш конкурентоздатних навчальних закладів;

– у забезпеченні балансу інтересів усіх учасників освітнього ринку з метою формування нової культури довір'я.

На підставі усього вище сказаного можна зробити висновок про безальтернативність наближення до європейських стандартів якості вищої освіти, з одного боку, та про неминуче переосмислення власних здобутків з їх подальшим використанням на якісно новому рівні, з іншого боку.

«Найбільшою перевагою Болонського процесу є визначення та оцінка стандартів управління якості вищої освіти по всій Європі. Передбачається створення акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що набули випускники. Водночас будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти» [8].

Сучасні тенденції до уніфікації примушують учасників українського освітнього процесу ставити і вирішувати все конкретніші та практичніше завдання, намагатись зосереджуватись на головному. Так, вивчення досвіду оцінювання якості вищої освіти в окремо взятих європейських країнах має поступитись (за пріоритетністю) тіснішій співпраці з конкретною організацією - європейською мережею з гарантування якості у вищій освіті, бо саме вона є сьогодні основним виразником освітніх прагнень європейської спільноти.

Майбутній розвиток вищої школи буде суттєво залежати від спроможності вищих навчальних закладів усвідомити свої інтереси в оцінці і нарощенні якості освіти, а також розробити ефективні стратегії захисту цих інтересів. Нарощення якості – це те, що може посилити довіру до ВНЗ в суспільстві, за умови, що механізми оцінки якості не девальвуються чиновницькою монополією та волюнтаризмом, а здійснюються в інтересах самих закладів вищої освіти. При цьому мають значення не стільки розбіжності між закладами, скільки те, що їх об'єднує – спільні умови існування.

Тут можна вжити таку метафору: національна мережа освітніх закладів нагадує футбольну команду. Звичайно, в кожній команді є сильні і слабкі гравці, але при цьому є сильні і слабкі команди. Навіть якщо ви є найсильнішим гравцем вуличної команди, то все одно якість вашої гри буде невисокою у порівнянні навіть зі слабкими гравцями команди вищої ліги хоча б тому, що самі умови вуличної гри будуть стримувати ваш професійний розвиток як гравця. Відтак, країни, в яких державі шляхом вдалої освітньої політики вдалось вивести команду своїх університетів до “вищої ліги”, виграють у якості освіти загалом, порівняно з тими, які намагаються підвищити у себе якість частини “гравців”, залишаючи іншу частину на периферії. В цьому контексті корисним для навчальних закладів буде усвідомити, що для їхнього успішного розвитку потрібна як чесна конкуренція, так і формування команди.

Отже, є підстави думати, що взаємна допомога та повага між різними зацікавленими сторонами у питаннях оцінки вищої освіти в Україні, підтримка сильними університетами слабких (а центральними – регіональних), формування стабільної мережі контактів задля забезпечення якості освіти можуть захистити українську вищу освіту від багатьох перипетій, сприяти зростанню довіри до вищої освіти в суспільстві і загалом соціального капіталу.

Список використаних джерел:

1. Zechlin L. Strategic planning in higher education // Baker E., Peterson P., McGaw B. (Eds.): International Encyclopedia of Education. 3rd Edition. Vol. 4. Oxford, 2010. p. 256 – 263.)
2. Натрошвілі С.Г. Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика: монографія/ С.Г. Натрошвілі. – К.: КНУТД, 2015.– 320 с.

3. Кордуба Ю. До питання взаємодії ВНЗ із ринком праці в Україні та моделі взаємодії європейських університетів із працедавцями. // Імператив якості: вчимося цінувати та оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової, В. Терзіяна, Т. Тіихонена. – Львів: Вид-во “Компанія Манускрипт”, 2014. – С. 360-380.
4. Офіційний сайт організації: <http://www.enqa.eu/>
5. ENQA: <http://www.enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members/>
6. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с.
7. Входження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження : моніторинг. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд “Міжнародний Фонд дослідж. освіт. політики” ; кер. авт. кол. Т.В.Фініков. – К. : Таксон, 2012. – 54 с.
8. <http://www.edu-trends.info/external-hedu-quality-assurance/>

1.2. The research of the efficiency of management of hotel and restaurant businesses in Vinnitsa region

Дослідження ефективності управління закладами готельно-ресторанного бізнесу Вінниччини

Тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні протягом багатьох років є предметом досліджень багатьох відомих вітчизняних та закордонних дослідників як: В. Архіпова [1], А. Мазаракі [4], Н. П'ятницької [7], П. Пуцентейла [8], Дж. Уокера [9]. Ряд вчених досліджували деякі аспекти вдосконалення управління закладів індустрії гостинності: Л. Ваген [2], Н. Коноплева [3], О. Чернишов [10] та ряд інших. І незважаючи на різні прогнози щодо перспектив розвитку ринку ресторанних послуг в Україні, всі сходяться на одному, що ресторанний бізнес має потужний потенціал і є важливим резервом соціально-економічного розвитку регіону та держави в цілому. Незважаючи на кризові явища в економіці, кількість постійних клієнтів кафе, кав'ярень та інших закладів ресторанного господарства не зменшилася, хоча більшість споживачів за останні роки стали економнішими та більш вибагливими.

Не можна не відзначити перспективність розвитку франчайзингових закладів ресторанного господарства, а також кейтерингових компаній.

Динамічний розвиток цього виду економічної діяльності обумовлює появу закладів ресторанного господарства різних типів і цінових категорій, що дає споживачам можливість обирати такий заклад ресторанної сфери, що найбільш підходить для них за всіма критеріями.

Сучасні тренди розвитку ресторанного господарства в Україні в основному формуються під впливом як економічних і демографічних чинників, так і геополітичних змін, що нині, на жаль, мають високий ступінь невизначеності. Отримані результати дослідження слугуватимуть суттєвим підґрунтям для дослідження актуальних питань стратегічного управління розвитком підприємств та закладів ресторанного господарства України та пошуку результативних управлінських рішень, що дозволять підвищити ефективність їх діяльності навіть в умовах геополітичної та економічної нестабільності.

В усіх економічно розвинутих країнах світу вагомим джерелом дохідної частини бюджету є доходи від індустрії гостинності. Оцінимо вагомість розвитку ресторанного господарства Вінниччини на макроекономічному рівні, а саме оцінимо його з позицій впливу на формування макроекономічних показників (табл. 1).

Таблиця 1 – Макроекономічний аналіз розвитку ресторанного господарства Вінницького регіону [5]

Показник	Роки						Абсолютне відхилення, 2015/2010
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	23589	29099	33024	36191	43990	59871	36282
Валовий випуск регіону, млн. грн.	51240	63218	69927	78069	98062	134916	83676
Валовий випуск галузі готельно-ресторанного господарства в основних цінах, млн. грн.	278	334	663	660	796	519	241

Валова додана вартість готельно-ресторанного господарства, млн. грн.	121	147	290	288	353	234	113
Обсяг капітальних інвестицій в розвиток готельно-ресторанного господарства, тис. грн.	17663	15342	11202	35209	5392	8453	-9210
Питома вага валового випуску готельно-ресторанного господарства у валовому випуску регіону, %	0,54	0,53	0,95	0,85	0,81	0,38	-0,16

Впродовж 2010 – 2015 рр. валовий регіональний продукт та валовий випуск характеризується зростанням, що позитивно характеризує економічний потенціал регіону. Головну роль при цьому відіграє розвиток промисловості та агропромислового комплексу області. При цьому загальний обсяг інвестицій у розвиток готельно-ресторанного бізнесу станом на 2015 рік становить 8453 тис. грн. проти 17763 тис. грн. в 2010 році і це з урахуванням інфляційного чинника. Тобто, повністю відсутній механізм державної підтримки розвитку даного сектору економіки, що й засвідчили низьку їх ефективність та незначну частку при формуванні валового випуску регіону в 2016 році на рівні 0,38%. Така ситуація є неприпустимою та негативно впливає на ефективність управління закладами готельно-ресторанного господарства на мікроекономічному рівні.

Дослідимо динаміку кількості підприємств готельно-ресторанного господарства Вінницької області за 2010 – 2016 роки (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка кількості та структури підприємств-суб'єктів підприємництва ресторанного господарства в Україні за 2012 – 2016 рр. [5]

Показники	Роки					Абсолютне відхилення ,
	2012	2013	2014	2015	2016	
Кількість підприємств-суб'єктів підприємництва, що здійснюють діяльність із тимчасового розміщення та організації харчування, одиниць, у т.ч.:	130	129	135	139	112	-18
великі	-	-	-	-	-	-
середні	6	6	5	3	4	-2
малі, з них:	124	123	130	136	108	-16
мікропідприємства	101	102	115	120	92	-9
Частка великих і середніх підприємств у загальній кількості підприємств-суб'єктів підприємництва РГ, %	4,62	4,65	3,70	2,16	3,57	-1,04
Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств-суб'єктів підприємництва РГ, %	95,38	95,35	96,30	97,84	96,43	1,04
Частка мікропідприємств у:	-	-	-	-	-	
–загальній кількості підприємств-суб'єктів підприємництва РГ, %	77,69	79,07	85,18	86,33	82,14	4,45
–загальній кількості малих підприємств-суб'єктів підприємництва РГ, %	81,45	82,93	88,46	88,24	85,19	3,73

Отримані результати показали, що динаміка закладів готельно-ресторанного господарства характеризується спадними тенденціями. Так, незважаючи на кризові явища та складність соціально-політичної ситуації в Україні в 2014 – 2015 роках, кількість закладів готельно-ресторанного господарства в регіоні поступово зростала і становила 135 та 139 закладів відповідно. Проте, в 2016 році їх кількість зменшилась на 27 закладів порівняно з 2015 роком та на 18 підприємств-суб'єктів підприємництва, що здійснюють діяльність із тимчасового розміщення та організації харчування, порівняно з 2012 роком. Стосовно структури підприємств даної галузі за розміром, то домінуючою є частка малих підприємств, а саме питома вага мікропідприємств.

Слід зазначити, що на території Вінницької області відсутні великі підприємства-суб'єкти підприємництва, що здійснюють діяльність із тимчасового розміщення та організації харчування, що пов'язано з великим податковим навантаженням та низькою завантаженістю даних закладів. Питома вага малих підприємств-суб'єктів підприємництва впродовж 2012 – 2016 років характеризується незначним зростанням і в 2016 році становила 96,4%, що на 1,04% перевищує значення 2012 року, проте на 1,41% менше питомої ваги 2015 року. В цілому таке різке зменшення кількості закладів в 2016 році порівняно з 2015 роком зумовлено закриттям малих підприємств, особливо мікропідприємств, кількість яких в 2016 році зменшилась на 28 одиниць. Натомість зросла частка середніх підприємств-суб'єктів підприємництва, що здійснюють діяльність із тимчасового розміщення та організації харчування в 2016 році на 1,41 відсоткових пункти.

Вагомим етапом оцінки ефективності управління закладами готельно-ресторанного господарства Вінницького регіону є аналіз основних фінансово-економічних показників господарської діяльності (табл. 3).

Отримані результати показали, що в цілому сектор готельно-ресторанного бізнесу характеризується збитковістю та від'ємним фінансовим результатом їх господарської діяльності. В 2012 році збиток в усій галузі по області становив 9 млн. грн., а починаючи з 2015 року відбулося деяке зменшення збитку і на кінець 2016 році розмір збитку становив 6,3 млн. грн. Оцінюючи структур підприємств за ефективністю веденням бізнесу, слід відмітити, що в цілому на ринку готельно-ресторанних послуг області переважають підприємства з позитивним фінансовим результатом, частка яких в 2016 році становила 76,1% проти 67,2% в 2012 році. Така тенденція є позитивною та свідчить про

перспективність та поступове підвищення ефективності управління закладами готельно-ресторанного господарства регіону.

Таблиця 3 – Динаміка основних фінансово-економічних показників діяльності підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування Вінницької області за 2012 – 2016 рр. [5]

Показники	Роки					Абсолютне відхилення,
	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2012
Фінансовий результат до оподаткування (сальдо), млн. грн.	-9,0	-11,9	-7,8	-6,3	-6,3	-2,7
Підприємства, які одержали прибуток:	-	-	-	-	-	-
– відсотків до загальної кількості підприємств, %	67,2	64,3	65,7	75,4	76,1	8,9
– фінансовий результат, млн. грн.	3,6	1,6	1,7	3,4	4,9	1,3
Підприємства, які одержали збиток:	-	-	-	-	-	-
– відсотків до загальної кількості підприємств, %	32,8	35,7	34,3	24,6	23,9	-8,9
– фінансовий результат, млн. грн.	12,6	13,5	9,5	9,7	11,2	-1,4

Вагомим та визначальним фактором впливу на ефективність управління є оцінка забезпеченості підприємств індустрії гостинності наявними ресурсами та визначення основних джерел їх фінансування. Аналіз офіційних статистичних даних показав, що з цією метою сформуємо та проаналізуємо консолідований баланс підприємств «Тимчасового розміщення й організації харчування» за 2012 – 2016 роки (табл. 4).

Проведені дослідження показали про поступове зменшення загальної вартості ресурсів підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Слід зазначити, що тимчасове розміщення та організація харчування відноситься до сфери надання послуг. Тому необоротні активи займають приблизно 70 % структури активів балансу, а оборотні активи – приблизно 30 %. Щодо фінансування необоротних активів, то вони фінансуються за рахунок власного капіталу (займає близько 70 % структури пасивів балансу) і

довгострокових позик банків на розвиток бізнесу (займає до 4 % структури пасивів балансу). Проте підприємствам постійно не вистачає власного капіталу і довгострокових зобов'язань для фінансування необоротних активів. Для фінансування необоротних активів постійно залучається до 24% поточних зобов'язань. Як наслідок, підприємства даного виду економічної діяльності не мають оборотного капіталу, оборотні активи фінансують за рахунок поточних зобов'язань. Поточні зобов'язання в готельно-ресторанному бізнесі зазвичай фінансують не тільки оборотні активи, але і частину необоротних активів. В результаті підприємства тимчасового розміщення і організації харчування можна вважати нестійкими, неліквідними і неплатоспроможними, вразливими до банкрутства і рейдерського захвату, що є специфічною особливістю ведення бізнесу в даній сфері економічної діяльності.

Таблиця 4 – Консолідований баланс підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування Вінницької області за 2013 – 2016 рр. [5]

Показник	2013		2014		2015		2016	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Актив								
Необоротні активи	141,7	73,6	135,2	72,3	102,1	69,4	105,6	71,1
Оборотні активи	50,9	26,4	51,8	27,7	45	30,6	43	28,9
Пасив								
Власний капітал	129,6	67,3	143,1	76,5	106	72,1	107,2	72,1
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	3,5	1,8	4,9	2,6	3,9	2,7	6,1	4,1
Поточні зобов'язання і забезпечення	59,5	30,9	39	20,9	37,2	25,3	35,3	23,8
Баланс	192,6	100	187	100	147,1	100	148,6	100

Критеріальним показником або індикатором ефективності управління закладами ресторанного господарства є показники рентабельності господарської діяльності (рис. 1).

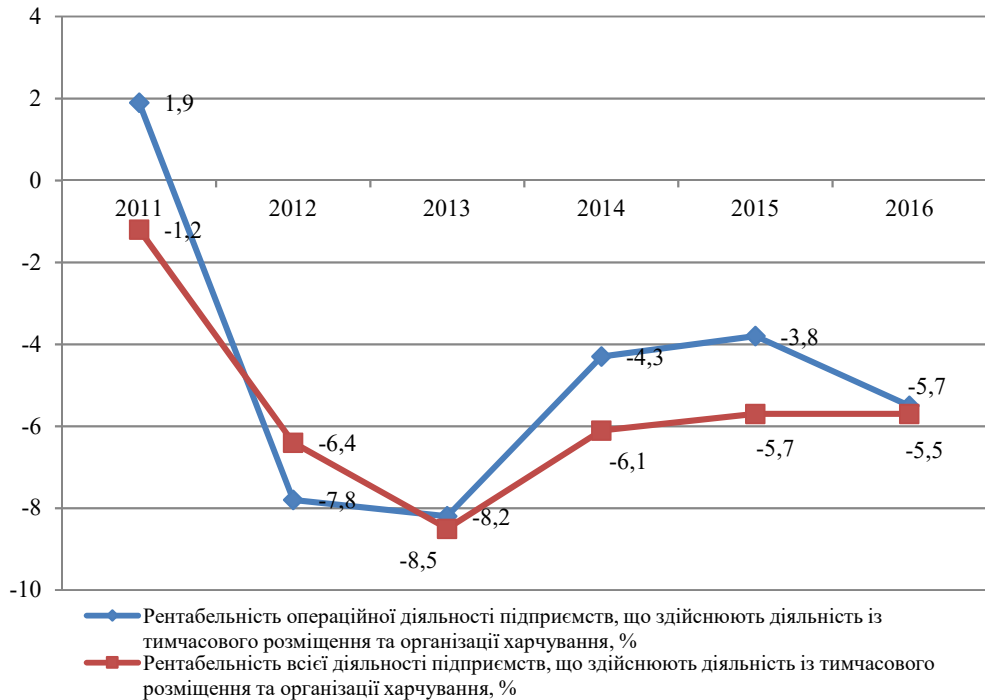

Рисунок 1 – Динаміка рентабельності господарської діяльності підприємств, що здійснюють діяльність із тимчасового розміщення та організації харчування у Вінницькій області за 2011 – 2016 рр. [5]

Прибутковість будь-якого суб'єкту господарювання відображає економічну ефективність управління його діяльності. Результати показали, що готельно-ресторанний бізнес Вінниччини офіційно є збитковою галуззю. Враховуючи тенденцію до постійного зниження кількості закладів ресторанного господарства як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях, можна стверджувати, що прибутковість цієї діяльності не приваблює інвесторів, та кількість закладів готельно-ресторанного господарства, що закриваються, більше тих, що створюються. Проте відомо, що підприємці в ресторанному бізнесі часто занижують товарообіг закладів, завищують витрати, виплачують частину заробітної плати без оформлення, щоб максимально скоротити прибуток до оподаткування, зменшити податок на додану вартість, скоротити нарахування на оплату праці найманих працівників, отримати можливість перейти на спрощену систему оподаткування. Цьому сприяє специфіка ресторанного господарства, яка ускладнює контроль товарообігу і витрат суб'єкта господарювання. Тому можна констатувати, що готельно-

ресторанний бізнес регіону не є суттєвим платником податків, та несуттєво наповнює бюджет країни.

Можливо за цих причин в Статистичних щорічниках України та регіонів фінансові показники розвитку готельно-ресторанного бізнесу відсутні. Показники розвитку даної галузі обліковується у складі підприємств за видами економічної діяльності «Тимчасове розміщення й організація харчування» [5;6], продані ними товари та послуги об'єднують в групу «Ресторани та готелі», показники діяльності угруповують до складу «Діяльність готелів та ресторанів», що ускладнює процес аналізу як підприємств готельного бізнесу, так і підприємств ресторанного бізнесу. Проте, навіть в поєднаній формі обліку готельно-ресторанного бізнесу можна побачити деякі закономірності і тенденції. Крім того, ресторанна і готельна справа часто взаємопов'язані між собою, оскільки забезпечують розміщення та харчування потоків туристів.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки щодо ефективності управління готельно-ресторанним бізнесом Вінниччини. Підприємства готельно-ресторанного бізнесу можуть роками працювати збитково, але при цьому не закриватися. Цьому сприяє специфіка даного бізнесу, яка надає можливість приховувати реальний товарооборот і витрати суб'єкта господарювання, що зменшує вклад готельно-ресторанного бізнесу у ВВП і у бюджет країни, та робить його мізерним. За офіційними статистичними даними тимчасове розміщення й організація харчування в Україні є збитковим видом діяльності та не привносить до бюджету вагомих надходжень. Однією з передумов підвищення ефективності управління підприємствами готельно-ресторанного господарства є вихід їх із тіньового сектору економіки.

Щодо розвитку підприємств ресторанного господарства за їх організаційно-правовими формами, то домінуючою залишатиметься розвиток товариств з обмеженою відповідальністю, малих підприємств, включаючи мікропідприємства. Такий прогноз обумовлений привабливим інструментом легальної оптимізації оподаткування у сфері готельно-ресторанного бізнесу.

Отже, сучасні тренди розвитку ресторанного господарства в Україні в основному формуються під впливом як економічних і демографічних чинників, так і геополітичних змін, що нині, на жаль, мають високий ступінь невизначеності. Отримані результати дослідження слугуватимуть суттєвим підґрунтям для дослідження актуальних питань стратегічного управління розвитком підприємств та закладів готельно-ресторанного бізнесу регіону

та пошуку результативних управлінських рішень, що дозволять підвищити ефективність їх діяльності навіть в умовах геополітичної та економічної нестабільності.

Список використаних джерел:

1. Архіпов В.В. Організація ресторанного господарства: [навч. посібник] /В.В. Архіпов – К.: Центр учбової літератури; Фірма “Інкос”, 2007. – 280 с.
2. Ваген Л. Гостиничный бизнес: учеб. пособие: пер. с англ. / Л. Ваген. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416 с.
3. Коноплева Н.А. К вопросу о содержании и интерпретации понятий «сервис» и «сервисная деятельность / Н.А. Коноплева // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса, № 3 (21), 2013. – 183-195 с.
4. Мазаракі А. А. Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів / А.А. Мазаракі, Л.О. Лігоненко, Н.М. Ушакова ; під ред. Н.М. Ушакової. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.
5. Офіційний сайт статистики у Вінницькій області - Режим доступу <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/>
6. Офіційний сайт статистики України - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України: ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація: монографія / Г.Т. П'ятницька. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 465 с.
8. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: Навч.посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 344 с.
9. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство // Дж. Р. Уокер: пер.с англ.[В.Н. Егорова]. – 4-е изд., перер. и доп. – М.: ЮНИТ – ДАНА, 2012. – 735 с.
10. Чернишов А.В. Практика маркетингу в готельному і ресторанному бізнесі. [Текст]/ Лісник О.Л., Чернишов А.В. - М., 2000. - 296 с.

1.3. The Regional market of educational services in the conditions of transgression: general sociological aspect

Регіональний ринок освітніх послуг в умовах трансгресивності: загально-соціологічний аспект

У період сучасної трансформації суспільства виникає необхідність формування комплексного теоретико-соціологічного підходу до поведінки суб'єктів ринку освітніх послуг. В даному контексті важливо виявити регіональну специфіку ринку освітніх послуг в контексті задоволення потреб споживачів цієї послуги. Проблему соціологічного дослідження регіонального ринку освітніх послуг актуалізує її пріоритетність в контексті інтеграції України в світове співтовариство та подальшого розвитку Болонського процесу.

В останні роки виріс інтерес до вивчення ринку освітніх послуг. Серед публікацій заслуговують на увагу роботи таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як Т. Є. Оболенська, В. Н. Зжолотов, О. А. Кратт, Ю.В. Гаві, П. Веллс, Г. Галлет. Регіональну проблематику розвитку висвітлили в своїх роботах В. Н. Василенко, О. П. Крайнік, П. Кругман. Проблеми ринку освітніх послуг в умовах трансгресивного аспекту знайшли відображення в роботах В. Б. Агноновича, Е. К. Задорожньої.

Метою статті є виявлення загально-соціологічних закономірностей розвитку ринку освітніх послуг в умовах регіону в ситуації трансгресивності.

Під регіональним ринком освітніх послуг слід розуміти систему взаємовідносин між продавцями (виробниками) і покупцями (споживачами) освітніх послуг в просторі конкретного регіону з урахуванням його економічного, правового, соціального, історичного, етнічного, культурного становища. В нашій роботі під ринком освітніх послуг розуміється відповідний ринок Миколаївської області.

Ринку освітніх послуг Миколаївської області притаманні базові риси, характерні для загальноукраїнського ринку освітніх послуг, так і риси локального характеру. Їх специфіка обумовлена складним характером трансгресивних процесів, що проходять в нашому суспільстві. Трансгресивне суспільство виступає як перехідне з одного якісного стану до іншого. Ці процеси обумовлені процесами євроінтеграції, структурної перебудови економіки, змінами на ринку праці, формуванням нової соціальної структури. Транзитивному суспільству притаманні риси котрі визначають поведінку суб'єктів ринку освітніх послуг:

- тимчасова нестійкість, нерівномірність протікання соціальних процесів, розхитування старої системи відносин і поява нових відносин і зв'язків, які повинні привести до формування нової соціальної системи;

- зміни мають незворотній характер;

- нестійкість соціальних і економічних відносин постійно ставить людину в ситуацію вибору, змушує постійно шукати нові форми адаптації до умов життя (однієї з них є отримання додаткової освіти);

- криза ідентичності, тобто особлива ситуація свідомості, коли значна кількість соціальних категорій, норм і цінностей, відповідно до яких людина визначає своє місце в суспільстві, здаються такими, що втратили свій цenz, що створює потребу в пошуках нових;

- формування під впливом громадських змін нових життєвих стратегій особистості з одного боку, сприяють її адаптації, а з іншого - стабілізації суспільства.

В умовах трансгресивного суспільства комплексна підготовка до професійної діяльності вимагає нового змісту. Воно повинно включати не тільки професійні знання, навички та вміння, а й готовність до випробувань, до зміни способу життя, стереотипів мислення. До сучасної складової професійної самореалізації слід крім перерахованого, відносити духовну, соціально-психологічну та фізичну культуру [1, с.212].

Передумовою здатності суспільства до модернізації, сприйняттю нових реалій та ідей є звернення до людини як до головної цінності суспільства. Нове суспільство передбачає ряд факторів, що визначають якісно нові умови існування: високі стандарти споживання і високі вимоги до включених у виробничий процес людей. Творчі сили людини в сучасній економіці реалізуються завдяки людському капіталу, а освіта виступає одним із способів його створення і примноження. Ринок праці займає унікальне місце в ієрархії спеціальних ринків регіону, оскільки в його центрі знаходиться сама людина, а процеси, що протікають на цьому ринку детерміновані не тільки, і не стільки економічними факторами, але й суб'єктивно-особистісними факторами, що впливають із світогляду учасників ринку, їх ціннісних систем, стереотипів поведінки, соціальних ідентичностей, емоцій, бажань. Ефективність ринку освітніх послуг несе не тільки економічні, а й соціальні, політичні, культурно-історичні наслідки.

Можна виділити фактори, що впливають на специфіку ринку освітніх послуг Миколаївської області.

1. Демографічна ситуація. Кількість вступників до навчальних закладів залежить від кількості молоді певного віку. Починаючи з 1991 року кількість

учнів у вищих навчальних закладах неухильно росло. У навчальних закладах III – IV рівнів акредитації цей ріст спостерігався до 2007-2008 навчального року та до 2004-2005 року у вищих навчальних закладах III рівня акредитації (14,4 і 50,8 тисяч відповідно). Потім почалося падіння кількості студентів. Найменше число студентів в навчальних закладах III – IV рівнів акредитації спостерігається в 2017-2018 навчальному році (30 тисяч) і в 2015-2016 роках у вищих навчальних закладах I –II рівня акредитації (6,1 тисячі). Зменшення кількості студентів у вищих навчальних закладах відповідає зменшенню кількості випускників шкіл. Це зменшення спостерігалось всі останні десятиліття і в даний час досягло найнижчого значення. Демографічне пояснення цього полягає в тому, що в 2001 році була найнижча народжуваність в Україні, а в цьому році закінчили школу і прийшли вступати до вищих навчальних закладів молоді люди саме цього року народження [2].

Через зниження чисельності випускників шкіл в кількісному відношенні простежується тенденція до зниження попиту на освітні послуги вищих навчальних закладів, що призводить до зниження вимог до вступників. Відзначимо, що негативна демографічна ситуація вплинула практично на всі вищі навчальні заклади нашого регіону, поряд зі зменшенням чисельності вступників, збільшився відтік абітурієнтів до столичних навчальних закладів.

2. Освітня міграція. У Миколаївській області традиційно спостерігається ситуація, при якій більшість студентів вищих навчальних закладів складають жителі Миколаївської області. Одночасно жителі Миколаївської області отримують освітні послуги в інших областях України і навіть за її межами. Наприклад, жителі північно-західних районів (Первомайського та міста Первомайська, Кривоозерського) вступають до навчальних закладів Кіровоградської області (м. Кропивницький), а жителі північного сходу (Казанківський район) - Дніпропетровської області (м. Кривий Ріг). Такі міграції викликані, головним чином, географічною близькістю вказаних районів до великим освітнім центрам за межами Миколаївської області, для багатьох студентів важлива можливість швидко дістатися з дому до місця навчання і назад. Частина молоді виїжджає за межі Миколаївської області тому що в навчальних закладах області немає спеціальностей, які їх привертають. Наприклад, в області немає навчальних закладів авіаційного, військового, поліцейського профілю та деяких інших. Є абітурієнти, яких приваблює життя в великих містах, великих культурних центрах (Київ, Одеса, Дніпро), вони теж збільшують освітню міграцію.

Частина абітурієнтів вибирають столичні навчальні заклади, вони керуються престижністю навчального закладу, столичною якістю освіти.

3. Якість освіти. Цей фактор лежить в основі вибору абітурієнтами і з батьками конкретного навчального закладу як в своїй області, так і за її межами. Фактор якості освіти може обумовлювати і освітню міграцію.

4. Державне фінансування, тобто кількість бюджетних місць, які виділяє держава. Безумовно, бюджетне фінансування робить навчальний заклад привабливим, для дуже багатьох абітурієнтів і їх батьків цей фактор є вирішальним при виборі навчального закладу.

5. Цінова політика навчального закладу. Цінова доступність освітніх послуг є найважливішим чинником вибору. Абітурієнти та їхні батьки шукають оптимального співвідношення ціни якості освітніх послуг.

6. Перспективи випускників на ринку праці, рівень оплати праці тих чи інших професій. Цей фактор здається очевидним, але ця очевидність помилкова. Питання перспективності на ринку праці і рівня оплати найбільш неоднозначні.

7. Зміни в нормативному регулюванні освітньої діяльності. Жорсткість або лібералізація правил вступу до навчальних закладів, вимог, які пред'являє до абітурієнтів законодавство впливають на кількість вступників до навчальних закладів, тобто на ситуацію на ринку праці. Міністерство освіти і науки України формує перелік напрямів підготовки і спеціальностей підготовки фахівців, забезпечує гарантії якості освіти через здійснення ліцензування, акредитацію, фінансування навчальних закладів.

8. Економічна, політична та соціальна обстановка в області і в країні в цілому. Економічна ситуація визначає, затребуваність професій ринком, соціальна ситуація визначає матеріальні можливості вступників, які позначаються при виборі навчального закладу [3].

Що б правильно визначити продукт, з яким освітній заклад виходить на ринок освітніх послуг, важливо зрозуміти, хто і навіщо приходить в цей навчальний заклад, тобто визначити, хто є споживачем освітньої послуги і що його мотивує до отримання освітньої послуги.

Виділимо кілька категорій споживачів освітньої послуги:

1. Випускники шкіл, які прийшли до навчального закладу для отримання першої післяшкільної освіти. Це найбільш численна і найбільш традиційна категорія учнів.

2. Учні, які мали перерву між закінченням школи і вступом до навчального закладу мали перерву, протягом якого вони працювали або служили в армії. В даний час група таких учнів досить нечисленна.

3. Студенти, які після здобуття вищої освіти одного рівня, вирішили продовжити його на більш високому рівні.

4. Студенти, які здобувають другу вищу освіту. У представників цієї групи є необхідність змінити область своєї професійної діяльності або отримати нові можливості професійного зростання в обраній галузі. Як правило, їх мало цікавить науково-дослідний компонент навчальних програм, а більше приваблює практична спрямованість і актуальність.

Ці чотири групи складають традиційний спектр споживачів освітніх послуг вищих навчальних закладів. Свій вибір вони здійснюють з урахуванням потреб регіонального ринку праці. Але є і групи споживачів освітніх послуг, які для наших професійних навчальних закладів різного рівня є нетрадиційними, з деякими з них ці навчальні заклади не працюють взагалі. Це люди, яким протягом життя і кар'єри потрібно оновлення знань в конкретних областях, у них немає потреби в повному пакеті освітніх послуг, який входить в програму для отримання диплома певного рівня. Таким чином, для формування оптимальної стратегії навчального закладу на ринку освітніх послуг, необхідна сегментація як самого ринку, так і споживачів цих послуг.

Дамо класифікацію мотивів одержувачів освітньої послуги (споживачів).

Утилітарний мотив проявляється в корисності отримання освітньої послуги. Корисність визначається тим, наскільки користується попитом на регіональному ринку праці, наскільки високий дохід дозволяє отримати. Змістовною стороною утилітарного мотиву виступає отримання знань, умінь і навичок, які дає післяшкільна освіта.

Формальний мотив отримання освітньої послуги проявляється в намірі отримати диплом про освіту, який споживач і збирається пред'явити на ринку праці. У традиційній свідомості нашого суспільства, на жаль, вкоренилася думка, що наявність диплома про вищу освіту автоматично забезпечує високе положення в суспільстві, хорошу посаду і можливість не займатися важкою фізичною працею. В результаті певна кількість абітурієнтів приходять до вищої школи не в результаті самостійно вироблених чітких життєвих орієнтацій, а в результаті вибору батьків і сформованих соціальних стереотипів. Це є одним з факторів, який обумовлює високу частку фахівців з вищою освітою, які не працюють у відповідності з отриманою спеціальністю. Формальними параметрами, котрі роблять привабливою освітню послугу вищої школи, виступають імідж, рейтинг і статус навчального закладу, престиж обраної спеціальності.

Формальний мотив не може виступати гарантом відповідального ставлення до отримання освіти, але він впливає на попит освітніх послуг того чи іншого навчального закладу.

Особистісний мотив отримання освітньої послуги проявляється в саморозвитку людини, проходження важливою ступені соціалізації, придбання якісно нового інтелектуального потенціалу, розширенні бази світогляду.

Соціальний мотив отримання освіти проявляється в забезпеченні можливості купувати нові соціальні статуси, отримати доступ до каналів соціальної мобільності.

Епістемологічний мотив отримання освітньої послуги проявляється в можливості отримання нових знань. Він в першу чергу залежить від пізнавальних потреб особистості, її цікавості, прагнення до новизни здатності отримувати інтелектуальне задоволення, усвідомлення практичної необхідності отримання нових знань.

Ситуативний мотив отримання освітньої послуги визначається умовами, в рамках якої люди вибирають освітні послуги. Він залежить від конкретних соціально-економічних, сімейних умов життя людини, особистої життєвої ситуації людини, його потреб і очікувань.

Навчальні заклади оцінюються і ранжуються в залежності від їх здатності успішно задовольняти постійно мінливі і складні запити та потреби різних споживачів. Слід розуміти, що майбутній студент не завжди може адекватно оцінити свої пізнавальні потреби, можливості й інтереси, а також ситуацію на ринку праці. Вибір конкретної професії багато в чому визначається не тільки схильностями самого учня до тієї чи іншої діяльності, а й громадським престижем професій в конкретний час, соціальними зв'язками його сім'ї, які можуть вплинути на подальше успішне працевлаштування. Якщо система професійної освіти спрямована не стільки на ринок праці, скільки на суб'єктивні потреби індивідів, соціально-професійні інтереси молоді, то вона може створювати соціальну напругу. Ринок праці поповнюється безробітними за рахунок випускників навчальних закладів, в тому числі і престижних спеціальностей, які характеризуються відсутністю досвіду роботи за фахом, завищеними статусними очікуваннями і очікуваннями до зарплати, низькою готовністю до територіальної мобільності, відсутністю інтересу до обраної спеціальності. В результаті спостерігається протиріччя між соціальними, професійними інтересами орієнтаціями молоді та реальними потребами підприємств у робочій силі, очікуваннями роботодавців [5].

Таким чином, основою формування попиту на освітні послуги вищої школи в регіоні є соціальний попит, який визначається населенням суб'єктивно, на основі особистих потреб, інтересів, уподобань. Він формується спонтанно, незалежно від економічного становища регіону та його перспектив і відображає соціальні функції освіти, які орієнтовані на задоволення потреб особистості в самореалізації і придбанні більш високого соціального статусу. Статусний попит є важливою складовою соціального попиту. Формальним свідченням професійного статусу випускника, як уже зазначено, є диплом. В цьому випадку виникає загроза імітації процесу навчання, якщо покупця освітньої послуги в першу чергу цікавить не стільки освіта, скільки його матеріальне свідчення [1].

Специфікою ринку освітніх послуг в нашій країні є те, що вона сформувалася не на «виході» системи, тобто не між навчальним закладом і роботодавцем, а на «вході», тобто, між абітурієнтом і його батьками з одного боку, і навчальним закладом з іншого. Акти купівлі продажу на нашому ринку освітніх послуг проходять не між навчальним закладом та підприємством з приводу «придбання молодого фахівця як товару», а між навчальним закладом і громадянином з приводу отримання освітньої послуги як товару.

Довготривалість даної ситуації ставить питання про необхідність вироблення комплексу заходів, спрямованих на формування ефективних механізмів взаємодії ринку освітніх послуг і праці. Одним з головних напрямків для вирішення цієї проблеми є розробка системи прогнозування потреб у фахівцях, яка відповідала б соціально-економічному розвитку країни. Однак, поява такої системи можлива лише після виходу суспільства з трансгресивного періоду нестабільності і становлення сталого розвитку.

У процесі трансформації економіки, що відбувається в останні десятиліття, що тягне зміни на ринку праці відбулися значні зрушення в структурі зайнятості населення, в попиті на різні категорії фахівців. Суб'єкти ринку освітніх послуг намагаються адекватно реагувати на ці процеси. В даний час зміни в економіці тягнуть за собою зміни у вимогах до трудових ресурсів. Реакція з боку системи освіти знаходить відображення в нових освітніх стандартах і компетенціях, які повинні бути сформовані у випускників [4].

Регіональний ринок освітніх послуг Миколаївської області є частиною загальноукраїнського ринку освіти, виробляє свій шлях розвитку. На його функціонування впливають три складові: національна, яка відображає розвиток сфери освіти в Україні в цілому, регіональна, що відображає вплив

місцевих факторів, галузева - відображає розвиток окремих галузей економіки нашого регіону.

Незважаючи на функціональну залежність ринку освітніх послуг від ринку праці, ці ринки розвиваються відокремлено, що ставить завданням вироблення їх взаємодії. Ця взаємодія має визначатися соціально-економічними, культурними, екологічними та навіть цивілізаційними умовами локальної території, потребами підприємств, органів влади. Ринок освітніх послуг повинен мати той же вектор розвитку, що і ринок праці.

У цих умовах кожний освітній заклад неминуче і обов'язково повинен реалізувати систему адаптаційних заходів, що створюють умови для трансформації напрямків підготовки випускників, диверсифікації освіти, освоєння нових господарських механізмів, маркетингу освітніх і наукових послуг. Одночасно з розвитком самостійності (автономності) освітніх установ виникає і нагальна потреба узгодження їх дій в рамках освітньої системи на регіональному рівні, необхідність формування регіональної системи освіти в якості суб'єкта, що взаємодіє як з органами державної влади та всім соціально-економічним комплексом регіону, так і включеного в єдиний ринок освітніх послуг країни.

Список використаних джерел:

1. Агронович Б.В. Инновации в образовании в транзитивный период развития общества / Агронович Б.В. // Социально-экономические и гуманитарные науки - 2005- № 6 - .С.211-214.
2. Головне управління Миколаївської області // mk.ukrstat.gov.ua
3. Гладышева А.В. Горбунова О.Н. Роль образования как социально-экономического института в современной экономике. / Гладышева А.В. Горбунова О.Н. // Социально-экономические явления и процессы.- №10 – 2012 – С/46-51/
4. Логвин Н.В. Проблемы формирования регулируемого рынка образовательных услуг/ Логвин Н.В. // Социально-экономические явления и процессы.- №10 – 2012 –С. 105-108
5. Семенюк С. Аналіз факторів, які впливають на кон'юнктуру ринку освітніх послуг / Семенюк С. // Наука молода 2012- № 7 – С.144-149.

1.4. Development trends of social responsibility of business in Ukraine and Poland

Due to the growth of social and other risks in Europe, the issues of sustainable development were actualized, the solution of which required institutional, legal and social changes that support social innovation. The task of building a social state and establishing a civil society in Ukraine is closely connected with the use of European experience in the development of the Institute of Social Entrepreneurship, which can become a new instrument for improving the state social policy and creating an effective market for social services and social integration in the society.

The theme of corporate social responsibility in recent years has become increasingly widespread. Developed countries form the perception of the business community not only in terms of its profitability, but also the prices and consequences of profit. That is, the market mechanism of the functioning of economic entities includes social and environmental functions, which is really reflected in the market value of the company. The greatest interest in Corporate Social Responsibility (CSR) is realized in our only by a few managers of the practice of leading financial-industrial groups and companies that conducted the initial public offering of shares on international stock exchanges (IPO). Scientific and methodological principles are not developed yet, there are no generally accepted standards and models of social responsibility of business, which causes high variability and low level of corporate forms of national business activity. These are the realities that determine the analysis of the current trends in the implementation of certain areas of social responsibility in Ukraine and the need to formulate approaches to the development of a state-of-the-art concept of corporate social responsibility at the state level, adapted to modern conditions.

The issue of social responsibility of business was investigated not so long ago, although there are many scientific developments in the world on this topic. In Ukraine, these processes are just beginning. These and related problems were investigated by: A. Bazilyuk, G. Bashnyanin, L. Bezchasnyy, A. Belyaev, A. Bilorus, L. Budyonna, M. Butko, V. Heyets, L. Goncharuk, B. Danylyshyn, B. Kvasnyuk, R. Kolyshko, K. Krivenko, V. Kutsenko, V. Lagutin, A. Lazorenko, P. Leonenko, E. Libanova, I. Lukinov, D. Lukyanenko, A. Makarova, V. Matrosov, S. Melnik, S. Moherny, V. Savchuk, D. Skitaev, Y. Saenko, A. Stepanova, A. Chukhno and others.

Today, the search for a new social role in business in Ukraine is of great interest not only to scholars, but also to politicians, statesmen, and non-

governmental organizations. The main thing is the desire to understand what social functions in the state can be taken in the Ukrainian business, under what conditions it will be the most motivated in fulfilling social obligations.

The national-cultural and political development of modern Poland and Ukraine are closely intertwined and interconnected. In addition, the challenges faced by Poland and Ukraine today also have much in common. Therefore, despite the fact that social responsibility exists in a particular society with its specific social norms, national and historical traditions, political and economic situation, which influence its formation and formation in one way or another, Polish experience in implementing ideas and principles of social responsibility of business is very important and useful for Ukraine.

Accordingly, the purpose of this article is to study the experience of Poland in establishing social responsibility of business and identify trends in its development in a crisis.

In addition to the economic aspect, domestic enterprises, responding to new challenges, are forced to take into account, the social and environmental requirements of stakeholders. Across the world, corporate social responsibility is one of the most powerful instruments for increasing enterprise capitalization, preventing non-commercial risks, attracting investment and sustainable development.

Today, the concept of "corporate social responsibility" (CSR) has become widespread in the most developed countries of the world, which understands the concept that companies integrate social and environmental issues into their business activities and their interaction with stakeholders on voluntary basis. Thus, CSR is a voluntary activity of private and public sector companies aimed at adhering to high standards of operational and production activities, social standards and quality of work with personnel, minimization of harmful effects on the environment, etc., in order to equalize existing economic and social disparities, to create trusting relationships between business, society and the state [1, p. 9].

Corporate social responsibility in Ukraine is at the stage of its formation. The most active in this sphere are, first of all, representations of foreign companies, which transfer to the Ukrainian foundation modern world practices, principles and standards, as well as the largest Ukrainian enterprises.

Today it is difficult to find an enterprise in Poland that would not embody the principles of social responsibility. Therefore, the motto of many Polish companies is the understanding that at every stage of activity it is necessary to strive to act ethically and socially taking into account public interests,

environmental protection and relations with stakeholders. But this was not always the case.

Social responsibility of business is a relatively new phenomenon not only for Ukraine, but also for Poland. However, over the past twenty years, Poland has managed to move from the stereotype of business, which was guided almost exclusively by the rules of the original business, to a more mature, civilized and responsible business, responsible for society and workers, shareholders and customers, the environment and business partners.

The category of "social responsibility of business" in Ukraine has begun to operate since the signing of the Memorandum on social responsibility of business in Ukraine on December 16, 2005, which defines the principles and tasks of socially responsible business. The document was signed by representatives of various business structures, international and public organizations. At the same time, the beginning of an all-Ukrainian movement was declared - the so-called Forum of Corporate Social Responsibility in Ukraine [2; 3].

The process of implementing the principles of socially responsible business (Społeczna Odpowiedzialność Biznesu) began in Poland back in 1999. At that time, there were many important initiatives that contributed to the changes in the perception of the role of business in the society. In particular, in early 1999, the first public discussion on the social responsibility of business took place in Warsaw, the main conclusion of which was that the success of an enterprise in today's conditions increasingly depends on its social responsibility.

In the same year Commercial Union - the first company in Poland - has posted its Ethics Code at Gazecie Wyborczej. At the same time, ABB published the Polish Sustainable Program in Polish The Sustainable Development Program and Elektrownia Opole (Opolskaya Power Plant) has begun the process of forming a coherent strategy of social responsibility [4].

In December 1999, the Center for Business Ethics at the Leon Kozminsky Academy was officially opened. One of the first steps in the development of social responsibility for business, carried out through this center, under the direction of Professor Wojciech Gasparski, was the preparation of an international session in Budapest on the SA 8000 standard, and later on the work on implementation, in cooperation with the Responsible Business Forum, the Global Compact initiative (Global Compact) in Poland.

CSR development in Ukraine has been consolidated around international organizations and projects, in particular the United Nations Office in Ukraine, which in 2006 launched and now supports the activities of the Ukrainian Global Compact Network, covering more than 140 organizations. In November 2007, the

State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy took the leading position in developing the international standard of social responsibility, ISO 26000 "Social Responsibility Manual". The new guidelines take into account all the principles outlined in the UN Global Initiative.

In February 2010, the Committee on Industrial and Regulatory Policy established a Consultative Council for the drafting of the National Concept of CSR Development. The Ministry of Education and Science developed a program of academic discipline "Corporate Social Responsibility" [5].

Governments of different countries are implementing CSR at an increasing pace, trying to stimulate, even regulate measures. Once these commitments and values, norms and rules underlying them are formally fixed, they become "regulated CSR". This trend has become dominant in many European countries in recent years. At the state level, there are many forms of institutional support for CSR.

Employers, representatives of trade unions and government structures are aware of the need for CSR development in Ukraine. However, so far, this responsibility, according to social partners (government, employers, trade unions), has been limited mainly solving social problems of enterprise workers. All social partners believe that the main functions of the business are to create new jobs, provide an additional "social package", and the implementation of social programs in the field of regulation of the social sphere should belong to the state function.

In Poland, the state body for regulating CSR is the Ministry of Labor and Social Policy. The following regulatory documents were approved: Decree on the establishment of a governmental group promoting CSR development and coordination of efforts of the Polish administration. The group is headed by a representative of the Ministry of Economy.

It should be noted that among the significant initiatives that encourage the active advancement of the ideas of social responsibility in business in Poland, there exist programs of financial support for employers that promote the employment of disabled people. Within these programs, employers who record the increased costs of employment for disabled people can receive [6]:

- subsidies to the wages of disabled workers in an amount that varies according to the type and degree of disability;
- partial reimbursement of wage costs due to social insurance contributions on behalf of the disabled;
- Partial reimbursement of staff costs corresponding to social insurance contributions on behalf of employed hired persons.

In Ukraine, on the initiative of the Center for Development of Corporate Social Responsibility, the National Strategy "Enterprise 2020: The Role of Business in Society" is being developed, which aims at generalizing the experience of strategic planning of the most successful Ukrainian companies and developing such a national model of business and society cooperation, where companies will try to take social and environmental issues into account in their business strategies [7].

The project "Enterprise 2020: The Role of Business in Society" is based on the EU 2020 Strategy and the Vision 2050 World Business Council on Sustainable Development. On October 8, 2010, CSR Europe (CSR Europe - an expert corporate social responsibility body based in Brussels with 70 international companies and 27 European organizations) presented the "Enterprise 2020" initiative to address social issues on the basis of joint action and definition of the contribution of business to Europe 2020 strategy for achieving smart, sustainable and comprehensive development. Presentation of the "Enterprise 2020: The Role of Business in Society" Initiative in Ukraine was held on August 30, 2011; the general partner was Metinvest [8].

In the most generalized form, the project "Enterprise 2020: The Role of Business in Society" considers four main areas: the transformation of markets; inclusive society; health and well-being; transparency for the sake of trust. Within the framework of each theme, new joint initiatives led by companies and interested organizations (government agencies, academia and civil society) will develop practical tools for addressing the following issues: how to use better the demographic potential of Europe; how technology can create a low-carbon European economy; how business will promote a healthy lifestyle in the workplace and in society; how companies can better assess and manage their environmental, social and managerial performance.

In Ukraine, the project Enterprise 2020: The Role of Business in Society focuses on business decisions concentrated on the following seven areas: education, health of the nation, demographic change, environment, innovation and technological readiness, labor market, infrastructure and regional development.

Within the framework of this project, it is planned to conduct a survey of experts and business, strategic sessions for companies on Bacchini 2020, regional discussions, develop company criteria 2020, create working groups of 7 areas, arrange videoconferences with enterprises in Poland, Spain, Hungary and present results to International conference "Enterprise 2020".

Today, most European companies, albeit in varying degrees, are contributing to solve social and environmental problems.

Consequently, for the modern Polish and Ukrainian business, a tendency of increased attention to issues of social responsibility and corporate ethics is typical. These aspects have long become an integral part of the image of modern companies and the success of the competition. The idea that financial well-being and ethical standards are incompatible have long been denied by real practice, which has proven that proper ethics is a successful business. Otherwise, a negative reaction from consumers, partners, investors, competitors and other interested parties will inevitably lead to a loss of reputation and, ultimately, a significant reduction in the company's profitability. Thus, social responsibility has become one of the priorities of the strategies initially for Polish companies and now also for the leading Ukrainian companies. Moreover, this is not only the opportunity to create a stable business, greatly increasing its value and reputation, but also actively influence the formation of civil society.

References:

1. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: modeli ta upravlinska praktyka: pidruchnyk / [za red. Redkina O.S.].-K. : TOV «Farbovani lyst», 2011. – 480 s.
2. Sozdano pryntsyypalno novoe obshchestvennoe dvyzhenye – «Forum sotsyalno otvetstvennykh byznesov Ukrainy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa:<http://www.tnk-bp.com.ua/press/media/2005/12/851/>.
3. Ofitsiyni sait Tsentru rozvytku KSV v Ukraini. – Rezhym dostupu: <http://www.csr-ukraine.org>.
4. Raport “Odpowiedzialny biznes w Polsce 2008. Dobre praktyki” [Elektronowy zasob]. – Warunki dostępa : – http://www.odpowiedzialnybiznes.pl/raport-odpowiedzialny-biznes-w-polsce--d-253_2326.htm.
5. Antoshko T.R. Formuvannia instytutsiinykh osnov korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini. – Suchasni problemy ekonomiky ta pidpriemnytstvo. Vypusk 13, 2014. – S. 6-12.
6. Kuryenko R. N. Sodeistvye korporatyvnoi sotsyalnoi otvetstvennosti [Elektronnyi resurs] / R. N. Kuryenko. – Rezhym dostupa : <http://www.csrjournal.com/csr-worldwide/1792-polsha.html>.
7. Pidpriemstvo 2020: rol biznesu v suspilstvi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.csr-ukraine.org/pidpriemstvo_2020.html.
8. Prezentatsiia natsionalnoi initsiatyvy stratehichnoho bachennia «Pidpriemstvo 2020: rol biznesu v suspilstvi». – Rezhym dostupu : http://csr-ukraine.org/kalendar/serpnya_prezen_nacion_iniciat.html.

1.5. Need for the development of the socio-cultural sphere in the system of socio-economic development of the region

Необхідність розвитку соціокультурної сфери у системі соціально-економічного розвитку регіону

Сфера культури має власний економічний потенціал і вносить свою лепту в економіку країни. Вона є привабливою сферою для інвестицій і сама має інвестиційний потенціал розвитку економіки кожного регіону й країни в цілому. Вона має свої автономні ринки й, нарешті, створює робочі місця. Це прямий внесок сфери культури в економіку. Слід відзначити ряд проблем, які безпосередньо пов'язані з розвитком соціокультурної сфери. Це проблема складних відносин, які складаються на сучасному етапі між сферою культури й сферою економіки. З одного боку, постійне прагнення до реалізації своєї духовності, прилучення до вищих проявів культури, до ідеальних способів існування виявилось необхідною умовою збереження власне людської істоти. З іншого боку, природна необхідність задовольняти свої природні біологічні потреби, без яких неможлива гідна організація людського життя [1, 2]. Особливе значення, сьогодні здобуває ще один аспект названої проблеми. А саме - проникнення економічного фактору на всі рівні людського буття. Співвідношення культури й цивілізації на сьогоднішній момент уже не можна розглядати в традиційних формах. Змінюється суспільна психологія людини; спрямованість свідомості здобуває сугубо «грошовий» характер [3].

Перш ніж розглядати проблему управління культурою, необхідно визначити, що входить у саме поняття «культура». Під культурою розуміється створене людиною матеріальне й духовне середовище перебування, а також процеси створення, збереження, поширення й відтворення норм і цінностей, що сприяють піднесенню людини й гуманізації суспільства. При розумному керуючому впливі, на думку фахівців, масова комерційна культура могла б нормалізувати настрій людей за рахунок посилення компенсаторно-розважального початку й приносити державі прибуток, у тому випадку, якщо буде відпрацьована необхідна нормативно-правова база управління всіх галузей культури, як її комерційної, так і некомерційної сфер.

У економічну літературу наприкінці ХХ - початку ХХ століття міцно увійшов в обіг термін соціокультурна сфера (СКС) [4, 5, 6]. Незважаючи на досить часте вживання даного терміну, немає однозначного тлумачення

сутності й структури СКС, критеріїв її визначення. Говорячи, про СКС широко використовують, такі дефініції, як соціальна сфера, сфера обслуговування, сфера послуг, соціальна інфраструктура, сфера культури, сфера нематеріального виробництва. Еклектичність цих понять утруднює вивчення закономірностей розвитку СКС. Необхідність уточнення поняття СКС викликана розширенням сфери впливу СКС, збільшенням її ролі в житті суспільства. Від ступеня розвитку галузей СКС, їх ефективності залежить якість життя всього населення країни, ступінь цивілізованості й розвитку суспільства, його рівень культури й самобутності, репутація й рейтинг країни в глобалізованому світі. СКС являє собою узагальнений, сумарний результат стану багатьох соціальних і культурних компонентів, які формують «людський капітал». Говорячи про «людський капітал, ми маємо на увазі широке тлумачення цього терміну: стан здоров'я населення, рівень його знань, умінь і культури, а також соціальний капітал, що включає, систему привитих вихованням цінностей, що орієнтують людей на взаємну довіру й конструктивне співробітництво й засновані на цьому мережі сформованих суспільних зв'язків.

Не можна погодитися й з тим, що СКС це «сфера послуг, або сервісний сектор економіки» [7]. Безсумнівно, у сфері послуг формується людський капітал, здійснюється медичне й культурне обслуговування, підготовка й кваліфікація кадрів, розвиток фізичної культури й спорту й т.д., але чи правомірно відносити до СКС послуги з обслуговування процесу споживання матеріальних благ (ремонт, приготування їжі, хімчистка, пральні, ЖКГ тощо). Нам представляється, що ні. Ці послуги не формують людський капітал, а створюють умови для його розвитку. Не можемо ми, і обмежити визначення СКС простим перерахуванням галузей, що входять у її склад (освіта, охорона здоров'я, культура) Перерахування не визначає сутність. СКС безсумнівно ширше сфери культури, тому ототожнення цих двох понять не представляється можливим.

Досить правомірним є визначення, що акцентує увагу сутності соціально-культурної сфери на категорії соціально-культурних потреб: «Соціально культурна сфера - це сукупність галузей, підприємства яких виробляють товари й послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини» [8]. Незважаючи на безсумнівні переваги даного визначення, зв'язок даного визначення із системою потреб, необхідно відмітити, що не всі послуги й товари, що задовольняють соціокультурні потреби людини, виробляються галузями СКС. Наприклад, видавнича діяльність, кіностудії, які відповідно до класифікації галузей

народного господарства відносяться до сфери матеріального виробництва. Крім цього, термін «підприємство» неправомірний для характеристики основних суб'єктів СКС.

На наш погляд, найбільш лаконічним і ємним є визначення: «Соціокультурна сфера являє собою діяльність людей, спрямовану на виробництво освітніх, культурних і медичних благ і послуг домогосподарствам». Під домогосподарствами ми розуміємо споживачів економічних благ.

Таким чином, СКС містить у собі комплекс галузей, які створюють соціальні блага у формі послуг. Незважаючи на внутрішню різноманітність, вона єдина по своєму господарському призначенню й відрізняється від матеріального виробництва рядом економічних особливостей. Насамперед, тут результат праці виступає для суспільства переважно не в матеріально-речовинній формі, а у формі послуги. Тут відбувається збіг виробництва, реалізації, і споживання продукції в часі й у просторі, його «нетранспортабельність», неможливість його нагромадження. Особливість послуг галузей СКС є також індивідуальний характер. На відміну від продуктів виробничої сфери вони мають цілком певну адресність і звичайно не можуть існувати поза індивідуальним контактом зі споживачем. Виключення можуть становити результати праці в сфері наукових досліджень і освіти, які є важливим елементом довгострокового виробничого потенціалу суспільства. Крім цього, у багатьох випадках споживач послуг у тій або іншій формі особисто бере участь у процесі обслуговування, багато в чому визначаючи його кінцевий ефект (медицина, освіта й т.д.). Держава є основним замовником соціально-культурних послуг. Більша частина цих послуг виробляється організаціями державної й муніципальної власності. Комерційні структури, в умовах монопольного користування легко можуть переорієнтувати галузі соціальної сфери на комерційні цілі. Це не означає, що в даних галузях не повинні виникати й функціонувати приватні й колективні підприємства. Цей процес розвивається в Україні повсюдно. Однак, інститутом, що забезпечує повне задоволення народногосподарських потреб тут повинна бути держава. Розвиток суспільства не може оцінюватися тільки з позицій економічної раціональності й ефективності, оскільки економічні відносини нерозривно пов'язані із соціальними, прямо залежать від характеру проведеної політики, від стану суспільної свідомості. Унікальність ролі держави полягає в її відповідальності за соціальну стабільність у суспільстві, стабільність соціального стану громадян, родин, соціальних груп, за проведення

політики прогресивного розвитку суспільства, як єдиного політичного й правового суб'єкта, що володіє загальним спектром владних повноважень [9].

Основні організаційно-правові суб'єкти СКС - установи. Установи, як і інші некомерційні організації, з'явилися у відповідь на нездатність комерційних структур задовольнити сукупний суспільний попит на соціальні суспільні блага (освіту, науку, охорону здоров'я, культуру й т.д.). Установи здатні досягти найбільшої ефективності в неприбуткових сферах економіки, завдяки специфічним джерелам формування майна, відсутності права на розподіл доходів і високого ступеня адресності своїх програм у порівнянні з іншими формами ведення господарства. У загальному випадку донедавна рух капіталів у СКС характеризувався неповним кругообігом. Капітал закінчує свій рух у пункті -Т', коли надавалися тільки безкоштовні послуги. Форма кругообігу здобувала наступний вид: Г - Т ... П (В)... Т'(В), де В - послуга [11]. У даній формулі відсутня фаза реалізації. Виходить, що витрачений капітал не реалізується як такий: він не вертається в процес товарообміну й не приносить прибутку, тому що відшкодовується по-особливому - через авансування державних коштів. Відбувається те, що послуга надавана таким капіталом, оплачується, але оплачується заздалегідь, до того, як буває зроблена. Від держави ж надходять кошти, необхідні для розширення діяльності, модернізації.

Очевидний той факт, що в умовах дефіцитності, державні й муніципальні бюджети не в змозі забезпечити нормальне функціонування цих галузей, тому установи змушені розвивати економічні механізми функціонування. До них можна віднести підприємницьку діяльність, платні послуги, самостійні структурні підрозділи.

Розвиток всіх форм економічних відносин викликаний об'єктивними умовами, спрямованими на: усунення вад державної бюджетної політики (нездатність забезпечення алокаційної ефективності відповідно до прийнятого в суспільстві уявлення про справедливість); ослаблення впливу державного бюрократичного апарату; одержання установами додаткових фінансових ресурсів; забезпечення конкуренції за надання платних послуг, альтернативного використання капіталу [10]. При цьому необхідно пам'ятати, що об'єктивні умови розвитку економічних відносин, можуть поєднуватися з негативними тенденціями: - додатковими витратами, пов'язаними з ростом державного апарату (податкових, фінансових служб, казначейства й т.д.), а також правових інстанцій по припиненню використання, наприклад, підприємництва як прикриття для відмивання

«брудних грошей». Тому без урахування цих обставин не можна об'єктивно оцінювати розвиток економічних відносин у СКС.

Соціокультурна сфера є складовою частиною соціальної сфери. Основу соціокультурної сфери становлять соціальні відносини, що представляють собою широке коло відносин між людьми і їх об'єднаннями. Звуження області соціокультурної сфери тільки до сукупності установ без урахування відносин, що складаються в результаті взаємодії людей один з одним, із інститутами, на нашу думку, не дозволить об'єктивно оцінити всі соціокультурні процеси, які відбуваються в суспільстві.

Соціальна сфера включає як соціальну інфраструктуру, так і соціальні відносини, що формують численні соціальні системи й зв'язки. Структура соціальної сфери представлена на рис. 1.1.

Рисунок 1 – Місце соціокультурної сфери у соціальній інфраструктурі

Соціальна інфраструктура, на наш погляд, включає такі області діяльності як житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, пасажирський транспорт, зв'язок по обслуговуванню невиробничої сфери й населення, торгівлю, громадське харчування, освіту, охорону здоров'я, культуру, мистецтво, фізичну культуру й спорт, туризм і відпочинок. Соціальна інфраструктура є одним з активніших засобів

формування соціальної однорідності суспільства й найважливішим фактором регіонального розвитку.

Стратегічною метою регіонального розвитку соціокультурної сфери є створення у всіх регіонах країни умов для забезпечення однаково високого рівня задоволення культурних потреб населення. Досягнення цієї мети нерозривно пов'язане з подальшим удосконалюванням територіальної організації соціокультурної інфраструктури й забезпеченням її комплексного розвитку. Соціокультурна політика - це один з найважливіших напрямків внутрішньої політики держави, покликаний забезпечити підвищення рівня і якості життя населення, задоволення культурних потреб і реалізований відповідно до економічної стратегії держави.

Соціокультурна політика повинна бути адаптованою до економічних умов конкретної країни, носити активний і цілісний характер. На забезпечення активності й цілісності соціокультурної політики спрямована реалізація великих комплексних програм соціального і культурного характеру.

Діяльність державних органів влади повинна бути спрямована на вироблення стратегії соціокультурного розвитку регіонів країни, а регіональні органи влади повинні здійснювати практичну реалізацію комплексу заходів по розвитку соціокультурної сфери в конкретному регіоні. У той же час регіональні органи влади покликані формувати стратегію й тактику проведення реформ у сфері культури і мистецтва на своїй території в межах установлених повноважень і можливостей використання власних коштів. Подальше посилення регіонального підходу до управління соціокультурною сферою дозволить створити міцну основу для підвищення рівня життя населення.

Регіональні дослідження соціокультурного розвитку передбачають пріоритетність вивчення регіональних особливостей соціокультурної системи, тобто факторів соціально-економічного розвитку, що роблять найбільш істотний вплив на стан соціокультурного комплексу території.

Сучасне економічне становище більшості українських регіонів, що характеризується низьким рівнем життя значної частини населення, глибокою соціальною й майновою диференціацією суспільства, робить необхідним розробку й реалізацію концепції стійкого соціокультурного розвитку регіону. У даній концепції в системному виді повинні бути представлені пріоритетні напрямки, цілі й завдання діяльності органів державної влади в сфері регулювання соціокультурного розвитку, а також взаємозалежний комплекс заходів по досягненню позначених цілей.

Для реалізації поставлених цілей і завдань необхідний взаємозалежний комплекс заходів по ключових напрямках соціокультурного розвитку регіону:

- пряме залучення коштів з державного і місцевих бюджетів на розвиток соціокультурних програм області, включення регіональних

проектів по розвитку соціокультурної сфери в пріоритетні національні проекти на державному рівні;

- створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу в соціокультурній сфері;
- розвиток системи приватно-державного партнерства в галузях соціокультурної сфери.

У сфері культури спостерігається одночасний розвиток двох протилежних явищ - глобалізації й регіоналізації: з одного боку, підсилюються тенденції розвитку загальносвітової культури, а з іншого боку - все більша увага приділяється збереженню й розвитку культурної автентичності регіонів і територій. Глобалізація ринків культури пов'язана одночасно як з економічними аспектами, так і із сучасними технологічними інноваціями, головним чином у сфері інформаційних технологій.

При проведенні регіональної соціокультурної політики в умовах глобалізації доцільно розділяти поняття глобальної й масової культури. Остання є одним з компонентів глобальної культури. Масова культура характеризується здатністю прийняття більшою кількістю людей універсальних зразків культурних продуктів, розповсюджуваних, головним чином, через індустрію розваг. Глобальна культура не замінює одних культурних цінностей іншими, а являє собою різні культурні явища, що часто носять взаємовиключний характер, знайомство з якими дозволяє зрозуміти різноманіття й специфіку культур сучасного світу. Глобальна культура розглядає широкий діапазон культурних проявів не просто як набір ідентифікаційних особливостей регіонів і територій, а як матеріал для поєднання їх із цінностями світової цивілізації.

Отже, в розвитку національного і регіонального господарства й підвищенні життєвого рівня населення, в умовах становлення постіндустріального суспільства і розвитку процесів глобалізації і регіоналізації, помітний вплив має культурний потенціал економічного соціуму, як економічний ресурс, що виступає в матеріальній і нематеріальній формі й створює умови для прискорення соціально-економічного розвитку національної і регіональної економіки. У цьому аспекті культура розглядається як економічна категорія, що має форму переходу потенційних можливостей людини в кінцевий культурний продукт її діяльності, що у свою чергу, бере участь у системі формування й виробництва якісно нових умов соціально-економічного розвитку господарства країни і регіонів.

Список використаних джерел:

1. Вітченко А. Модернізація освіти в Україні: стратегія прориву чи його імітація (критичний аналіз заходів щодо реалізації державної політики в освітній галузі) / А. Вітченко // Університет. – 2010. – № 1. – С. 5–13.
2. Ковальчук В. Г. Державне управління соціально-економічним розвитком регіону : монографія / В. Г. Ковальчук. – Х. : Золоті сторінки, 2013. – 296 с.
3. Проблеми та перспективи управління розвитком соціальної інфраструктури на місцевому рівні [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/April/7.htm>. – Назва з титул. екрана.
4. Гальперіна Л. П. Міжнародний досвід розвитку соціального капіталу в умовах адаптації країни до глобальної нестабільності / Л. П. Гальперіна // Міжнародна економічна політика. – 2012. – Ч. 2. – С. 69–75.
5. Модернізація соціокультурної сфери в Європі та Україні : Концепція цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України від 26.12.2012 № 270 [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2012/regulations/OpenDocs/121226_270_concept_m.pdf. – Назва з титул. екрана.
6. Симоненко О. В. Соціокультурні детермінанти політичної участі впливових лідерів України в умовах сучасного інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / О. В. Симоненко. – Електрон. дані. – Режим доступу: liberte.onu.edu.ua/.../simonenko. – Назва з титул. екрана.
7. Амітан В. Н. Логістизація процесів в організаційно-економічних системах : монографія / В. Н. Амітан, Р. Р. Ларіна, В. Л. Пілюшенко. – Донецьк : Юго-Восток Лтд, 2003. – 72 с.
8. Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. – 404 с.
9. Римар М. В. Удосконалення фінансового забезпечення соціально-культурної сфери регіону / М. В. Римар, Н. М. Кисіль // Вісник державного університету “Львівська політехніка”. Проблеми економіки і управління. – 2001. – № 446. – С. 209–214.
10. Осипова Г. М. Організаційно-методичні трансформації державного управління в соціокультурній сфері / Г. М. Осипова, В. І. Токарева // Державне будівництво та державне управління : зб. наук. праць. – 2009. – Т. X. – вип. 139. – С. 128–136.

1.6. Basis for sustainable development in road transportation. Zasada zrównoważonego rozwoju w transporcie drogowym

Technical infrastructure, including road infrastructure, significantly affects the environment on a larger scale. National infrastructure is an important element in socio-economic development. The more developed a country's road infrastructure is, the better it supports its socio-economic state.

Road infrastructure allows for the physical flow of people and goods from the starting point to the destination. Road infrastructure is fundamental for the economy of a country. Investing in such infrastructure is costly and a lengthy process. At the same time, it is a permanent element that serves a long-term purpose; therefore developing road networks should be planned in accordance to the future development plans of the country.

There are many benefits in building and using more innovative roads, such as: allowing for fast, efficient, and safe travels, positive influence on the development of tourism, and the ability to create new jobs for the local community.

However, road development also has some negative elements, those mainly being: an increase in the pollution of air, soil, and groundwater, an increase in noise pollution, interfering with the environment, as well as being a significant financial burden for local government, specifically for the state budget¹.

The accelerated rate of transport development within the last decades is not only an important factor in the economic development, but also causes a lot of difficulties, particularly at the local level (usually in urban areas)

The negative consequences are most noticeable when looking at the environment and society. The development of the public transport sector allowed for the crossing of various barriers in the evolution of civilization, however its effects tend to be diverse and are dependent on the level of use and advancement within the sectors of transportation, economic development, climate and geographical location and the degree of influence on the elements of the environment².

Road transport is one of the main emitting sources of air pollution, which is a health risk for not only humans but also the environment. The result of the fuel

---

¹ Chrabąszcz K., *Cechy regionalne a rozwój krajowej infrastruktury drogowej na przykładzie autostrady A4*, [in:] Research Papers Collection Małoposka School of Economics in Tarnow, v. 20, no 1, June 2012, p. 40.

² Badyda A., *Zagrożenia środowiskowe ze strony transportu*, [in:] NAUKA 4/2010, p. 115.

combustion causes the emission of substances such as: nitrogen oxides, carbon monoxide, hydrocarbons (such as aromatic hydrocarbons), heavy metals and particles³.

The emission of pollutants contributes to the increased risk in developing cardiovascular and respiratory ailments, especially for those who commute locally everyday⁴.

In Poland, during 2005-2006, the country's capital ran its first study in evaluating the risk in having a respiratory issue as a result to living near a busy street⁵. The study was a comparison in lung capacity (spirometry testing) between people living near a busy street and a control group that consisted of people who lived in non-urban areas, characterized by having a lower level of pollution. Based on the study results, the conclusion was that people living near a busy street were nearly three times (nonsmokers more than four times) more at risk of bronchoconstriction or disturbances occurring in the air flow through the bronchi. This is the primary symptom of chronic obstructive pulmonary disease, COPD.

Car transportation, which contributes to the emission of pollutants, is also the source of smog periods and the acidification of soil⁶. In fact, the volume of pollutants depends on several factors, including the type of fuel being burned. For example, the use of unleaded petrol reduces the emission of harmful compounds into the atmosphere. Other proportions and varying pollutants that are produced by combusted gas LPG, fuel oil and gasoline types. A big impact on the volume of exhaust emissions is based on the age of the vehicle, its technical condition, the type of engine, the fuel system or the state of the exhaust system (the use of a catalytic converter). Another factor is the structure of the traffic, including traffic volume, vehicle speed, and fluidity of movement⁷.

---

³ Ibidem, p. 116.

⁴ Ibidem, p. 117.

⁵ Badyda A., Lubiński W., *The Influence of Air Pollution on Pulmonary Function Test Results in People Living Close to Busy Roads*. „*Polish Journal of Environmental Studies*” vol. 18, No. 3A, 2009, p. 7-12.

⁶ Babisch W., Ising H., Gallacher J., *Health status as a potential effect modifier of the relation between noise annoyance and incidence of ischaemic heart disease*. „*Occupational and Environmental Medicine*”, 2003, p. 739-745.

⁷ *Parametry wpływające na zanieczyszczenia powietrza emitowane przez ruch drogowy*, [in:] edroga.pl/ochrona-srodowiska/parametry-wplywajace-na-zanieczyszczenia-powietrza-emitowane-przez-ruch-drogowy-041211248, [accessed: 20 May 2015]

There are various factors that contribute to the acidification of soil: sulfur dioxide (SO₂), nitrogen oxides (NO_x) and ammonia (NH₃)⁸. Emitted by road transport, nitrogen oxides induce the deposition of pollutants that cause adverse effects on the flora (mainly forests, generally alpine), concrete foundations, steel structures, and components made of limestone and sandstone.

Moreover the transport sector contributes to the greenhouse effect through the emission of greenhouse gases, which include carbon monoxide (CO), carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), nitrous oxides (NO_x), nitrous oxide (N₂O), tropospheric ozone (O₃), as well as volatile organic compounds (VOC). Carbon dioxide emissions from road transport during 1991-2007 in Poland have increased by almost 31%.

Additionally, the traffic noise that more and more people encounter causes sleep disturbances, interference of peace during work or leisure, which potentially lead to states of neurosis. Furthermore, traffic noise makes it impossible to regenerate the auditory organs that are crucial for its proper functioning. As a result, the ongoing deepening of the hearing threshold leads to a weakening of hearing⁹.

The continuous noise plays a factor in cardiovascular diseases. Moreover, a study conducted on a group of males, who had not yet suffered any circulatory diseases, linking the levels of anxiety and annoyance caused by traffic noise along with heart disease, showed that these disorders can occur up to 1.7 to 3 times more often among people exposed to traffic noise versus those who are less exposed.

The road network also plays a key factor in influencing the state of spatial development in not only cities but also rural areas. On many occasions, it is necessary to consider the various elements in order to build transportation routes in a desired location. For example, for every one kilometer of highway there is an allocated area of 6 to 7 hectares, and for expressways that allocated space is 4 to 5 hectares. Additionally, roads require accompanying infrastructure such as parking, gas stations, rest stations, or highway shoulders, which all take up several dozen hectares. A good example is the Stryków highway interchange, which combines the A1 and A2 highways and takes up about 80 hectares of space¹⁰.

In 2014, the total length of public road layout in Poland was over 415 thousand kilometers¹¹.

---

⁸ Juda-Rezler K., *Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza na środowisko*, Official Publisher of the Warsaw Institute of Technology; Warsaw 2000.

⁹ Babisch W., Ising H., Gallacher J.: *Health status as...*, p. 739-745.

¹⁰ Gronowicz J., *Ochrona środowiska w...*

¹¹ www.gddkia.gov.pl/pl/a/6610/dane-statystyczne, [accessed: 20 May 2015].

Apart from the air pollution or the traffic noise, there is also the hazardous chemical degradation of soil near busy roads. Dust and gas pollution even cause a three-stage degradation of soil as well as the vegetation that consists of about the width of approximately 500 meters from the roadside, specifically the 150 meter area. In Poland, 50% of the country's terrain is subjected to roadside pollution.

On the other hand, vegetation found within 50 meters of a roadside is so heavily polluted that it is not fit for animal grazing¹². Dust pollution plays a big role in this contamination, which coat the plants with a layer of dust and consequently limits the plant's sunlight exposure and therefore disrupting the photosynthesis process and other metabolic functions¹³. As a result, transportation not only negatively impacts animals directly but also through the contamination of ingested plants. Furthermore, animals are frightened and scared by the traffic noise. Road networks also interfere with their migration patterns and divide their existing habitat. Many car accidents are caused by animal collisions, which also contributes to their death. Such situations predominantly involve elk, deer, doe, and wild boar as well as small amphibians, reptiles, and foxes, rabbits and birds¹⁴.

The principle advantage of sustainable road transportation is that it is the basis for economic development as well as allowing for international co-operation, but causes many external costs.

The last decades of road development have negatively impacted natural habitats. A noticeable lack of balance during the twentieth and twenty-first century in this area has become one of the conditions affecting the progress of sustainable development in human activity, particularly in the way in which we transport goods and people. The steady increase in the number of automobiles on the road as well as their frequent use all contribute to the reduction of natural resources, including oil. Major problems in using motor engines are the frequent automobile collisions and harmful levels of noise pollution. New patterns of zoning have started to conflict with neighborhood layouts and ecosystem integration¹⁵.

The continuous economic development and wealth of a society contributes to the ongoing increase in the usage of automobiles on the road. Getting around has become an essential part of everyday, especially in larger cities. Access to

---

¹² Gronowicz J., *Ochrona środowiska w...*

¹³ Juda-Rezler K., *Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza...*

¹⁴ Badyda A., *Zagrożenia środowiskowe...*, p. 119.

¹⁵ Miłaszewicz D., Ostapowicz B., *Warunki zrównoważonego rozwoju transportu w świetle dokumentów UE*, Study and Work of the Faculty of Economics and Management no 24, University of Szczecin 2011, p. 104.

automobiles is becoming much simpler and our travels are getting longer, whether that is for professional or recreational purposes.

The European continent during the 80s of the twentieth century noticed that increasing the number of automobile trips to meet the needs for mobility would ultimately end in failure. It was determined that the road capacity did not need to be improved (by increasing the number of parking spaces and roads) in order to meet the increasing demands which resulted from more automobile usage. The conclusion suggested an opposite approach, to limit the growing demand by shortening the length of travel or finding alternative methods of transportation that did not rely on an automobile.

In 1987, the World Commission on Environment and Development released a report called “ Our Common Future”, also known as the Brundtland Report. It establishes that sustainable development is one that aims to meet the developmental plans of the existing generation and provide opportunities for the future generations¹⁶.

Sustainable development is a multidimensional issue, requiring the input and expertise of various professional fields, such as: economics, philosophy, ecology, law or political science¹⁷. The Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) defines sustainable development as transportation “that does not endanger a person’s health or the ecosystem, while also allowing to meet the transportation needs through the sustainable use of renewable resources at a slower rate than their rate of renewal and the use of nonrenewable resources at a lower rate than the rate of development for renewable substitutes”¹⁸.

The observation can be made that the majority of definitions for sustainable development focus on three main categories: economics, society and ecology. Therefore, transportation needs differ according to the following variables¹⁹:

- “Meets the mobility needs of the current generation;
- guarantees an improved quality of life for citizens;
- it does not endanger human health or the ecosystem;
- effectively uses renewable and nonrenewable resources;

---

¹⁶ Brzeziński A., *Czym może być zrównoważony transport miejski*, Warsaw Institute of Technology, Faculty of Roads and Bridges, 2014, p. 1.

¹⁷ Brzustewicz P., *Zrównoważone rozwiązania w transporcie miejskim – kierunki rozwoju*, Academic Journals of the Nicolaus Copernicus University in Torun, Journal 413, Toruń 2013, p. 86.

¹⁸ OECD, *Toward Sustainable Transportation, the Vancouver Conference 24–27 March*, Vancouver, British Columbia, 1996, p 12.

¹⁹ Brzustewicz P., *Zrównoważone rozwiązania...*, p. 87.

- the means of transportation is accessible and diverse;
- meets the acceptable level of hazardous chemical pollution and noise pollution;
- minimizes the need for land use;
- it is affordable and supports the competitive strength of the region and the economy”.

While on the topic of sustainable transportation, it is important to also mention the document created by the European Commission in 2011 titled “White Paper. Roadmap to a Single European Transport Area- Towards a competitive and resource efficient transport system”. It outlines a balanced and competitive transport system focusing on the accessibility, quality and reliability of transportation services, specifically city transportation²⁰.

Furthermore, since 2002 the Directorate-General for Mobility and Transport of the European Commission has been running a campaign called European Mobility Week. The goal of this campaign is to encourage local government to promote and implement sustainable transportation. Additionally, it aims to encourage residents to reconsider using their automobiles and try using bicycles, public transportation or walking as a means of transportation²¹.

Such events have the intention of demonstrating the mistakes that are made at the planning stage of new transport roads. Among the bad practices is the example of neighborhood streets encouraging a speed that is greater than 30km/h, narrow sidewalks on which often there are parked cars, as well as not taking into account a senior population, children and people with disabilities when planning new roads²².

The concept of sustainable transportation started in Poland in 1993 in Krakow, and 1995 in Warsaw. Following these cities, other areas started implementing new transport policies based on sustainable development. This became a sign for a more modern approach and a call to take on municipal transportation, although at the same time dealing with a transforming economy that had been suppressed for many years after the war²³. Currently, implementing

---

²⁰ Ibidem, p. 87.

²¹ Musiatowicz K., *Weekend bez samochodu*, 2013, [in:] www.zm.org.pl/?a=etzt_zm-139, [accessed: 11 June 2015]

²² wybieramrower.org/zrownowazony-rozwoj-i-zrownowazony-transport/, [accessed: 11 June 2015]

²³ Brzeziński A., *Czym może być...*, p. 3.

the principles of sustainable development is dependent on receiving transport project funding from the European Union budget.

It is widely noted that the majority of city decisions revolve around projects relating to road layouts or public transportation. A much smaller priority is reducing the dependence on automobiles and commuting as well as eliminating its negative side effects. Often, the basic principles of sustainable development are forgotten, existing resources such as informing people about the flow of traffic, controlling the flow of traffic, a main control system, restricting access to certain areas of the city, immediate emergency response, or giving privilege to public transportation, are all good ways are reinforcing sustainable development.

Meanwhile, it is important to increase the appeal of public transportation by promoting alternative travel methods, developing bike lanes and pedestrian paths. Spatial planning is also an important element, which can be properly implemented when designing functional urban areas, allowing for easy access to services for residents, counteracting suburbanization or developing areas that are well serviced by public transportation.

A good tool in developing sustainable transportation is implementing a fiscal policy. This type of policy allows for the regulation of parking fees, fines for driving in congested city areas, introducing a vehicle tax (which currently is used in the Netherlands), or providing cost effective public transportation fares. Implementing such regulations should be an investment for transportation infrastructure²⁴.

The traffic management system is practically non functional. For example, parking fees are not implemented with the purpose of limiting car usage or to discourage drivers from leaving their cars for a long period of time, but rather as a primary source of income for the municipality. Often many initiatives end at the declaration stage, because residents who rely on driving to their destination, often regard the issues of restricted access to city areas, limiting parking lots, or the closing of selected streets for automobile access as unreasonable, preventing them from working effectively. That is why an important part of this process is educating residents on transportation and raising public awareness about the dangers resulting from an increase of automobiles, which would ultimately help in understanding the reasons for change within the city's transportation policy²⁵. Some of the changes that should occur²⁶:

---

²⁴ Ibidem p. 4.

²⁵ Ibidem, p. 5.

²⁶ Ibidem, p. 6.

- “Higher use of public transportation;
- separating the management of public transportation and private transportation companies;
- implementing special zone tariffs (an example being Warsaw and their integrated public transit tickets for city and suburban areas);
- modernizing infrastructure (for example, tram rails);
- strong improvement in the quality of rolling stock;
- develop a preference in ground public transportation;
- develop cycle paths and bike parking;
- creating systems: P+R (Park&Ride- park your automobile and transfer onto public transit) and B+R (Bike&Ride- park your bicycle and transfer onto public transit);
- The first examples of traffic management”.

Intelligent Transportation Systems (ITS) are based on a wide range of tools that enable faster travel time for passengers and the efficient management of transportation infrastructure, such as²⁷:

- informational technologies (GIS);
- wireless communication (GPS, Bluetooth, Wi-Fi);
- in-vehicle electronics;
- monitors and sensors.

Intelligent transportation systems are used in traffic management; public transportation, freight transportation, road and emergency services, road safety, and electronic road toll collection or information rest stops. Additionally implemented in advanced and newer driving technologies²⁸.

The effects of implementing intelligent transportation systems are: increased street flow, decrease the amount of time wasted on roads, improving traffic safety, improving the function of emergency services and limiting the negative impact on the environment²⁹.

The focus should not just be on the number of automobiles on the road, but rather a person’s reason for using an automobile as their primary method of transportation. There are many other projects other than just investing in infrastructure that could show positive outcomes in a short span of time. The most

---

²⁷ Poskrobko T., *Zrównoważony transport. Zarządzanie zrównoważonym rozwojem*, [in:] studentom.tposkrobko.pl, [accessed: 11 June 2015]

²⁸ Ibidem, p. 35.

²⁹ Ibidem, p. 37.

---

important changes in the functioning of the transportation systems as well as the quality of public city places include³⁰:

- “Manage the system from the metropolitan area level;
- preventing the disintegration of space (the diffusion of a city);
- stimulate and control the building of passageways that are used by public transportation;
- counteract the increase in motor vehicles;
- stability of plan development (political/financial);
- plan spending (with a limited budget/ using a cost-benefit analysis (CBA));
- influencing the behaviour rather than focusing on the financial investment;
- modify the purpose of a car (especially in downtown city areas);
- develop cycling transportation;
- increase the competitiveness of public transportation;
- improve traffic safety;
- manage the transportation of cargo and utility services;
- change the laws (fines, rules of traffic, etc.);
- the quality of communication with the public- consultation on projects- collecting the public opinion;
- reconcile the varying interests of many social groups”.

The topic of sustainable transportation is very wide. There is no way to create only one ideal resolution that is applicable to all cities, however there do exist many factors that should be implemented by political authorities. As its primary function to develop, but also support viable economic programs, that additionally control and regulate emitted pollutants, it is worth making the change so that transportation systems are adapted to the local conditions as well as take under consideration the element of safety³¹.

---

³⁰ Brzeziński A., *Czym może być...*, p. 7.

³¹ Lorek E., *Problemy wdrażania zrównoważonego rozwoju transportu w warunkach gospodarki polskiej*, [w:] Słodczyk J., Rajchel D. (red.) *Przekształcenia strukturalne miast i zrównoważony rozwój gospodarki miejskiej*, Opole University, Opole 2008, p. 139.

Urban transport

Discussions on the topic of city transportation have taken place in Poland much more frequently after the 90s of the twentieth century. Dynamic changes in urban transportation development make this still a relevant topic. The European Union promotes the idea of sustainable development and therefore supports the research and analysis of the current solutions in urban transportation that allows for developing new and more innovative systems, which benefit society and the environment³².

While examining urban transportation, it is also worth mentioning that this topic has been discussed in regards to its spatial needs and functionality, but also in shaping certain operational and economical factors based on the needs of the passenger. Due to this, city transportation is often associated with travelling passengers.

Urban transportation not only applies to the core city areas but also the suburbs, which are connected to it. The relationship is determined by the passenger traffic in the suburbs and its added functional value for the city. The residents living in city suburbs also play a key role in the functionality of a city. Additionally, the city suburbs are usually industrial areas, where a lot of city residents are hired to work or they are areas with recreational buildings for residents to use.

The functional reach of city transportation is much greater when combined and developed with neighbouring cities, resulting in an agglomeration and conurbation. Taking into account that city transportation allows the area to become one joined unit that serves the purpose of allowing passengers to travel throughout the city.

Apart from city transportation there are many other departments that stem from it, such as³³:

- Road transportation: automobiles, buses, trolley buses
- Rail transportation: streetcars, light rail and subways

Additionally, city transportation also includes: pedestrians, cyclists and water taxis³⁴.

The public transportation infrastructure includes³⁵:

---

³² Brzustewicz P., *Zrównoważone rozwiązania...*, p. 86.

³³ Wyszomirski O., *Transport miejski*, [w:] Rydzikowski W., Wojewódzka-Król K. (red.), *Transport*, PWN, Warszawa 1997, p. 221.

³⁴ Poskrobko T., *Zrównoważony transport. Zarządzanie...*

³⁵ Wyszomirski O., *Transport miejski...*, p. 221.

- road and streets allowing for pedestrians and automobile use;
- street car rails, train and subway;
- electrical networks which power street cars, railways, trolley buses, and the subway;
- electrical power supplies;
- streetcar, trolley bus, and bus depots;
- stops, junctions and transfer stations;
- parking.

When discussing the topic of urban transportation, it is also important to mention its history. The early beginnings of city transportation go as far back as 1819 in Paris. In Poland, a horse-drawn bus was introduced in Krakow, 56 years later. The earliest method of city transportation was a trolley bus, which was first introduced in Hollywood in 1910, and it later appeared in Poland 20 years later in the city of Poznan.

The least developed method of city transportation in Poland is the subway system, which is heavily relied on in many other European cities.

There still are many barriers in developing transportation in urban areas. The most difficult barrier in the development is the lack of space, particularly in the downtown city areas, where all the surface area is of prime economic value. There needs to be a very rational approach to its usage, in order to avoid any conflicts between the ability to drive in the city and to park your vehicle. There is also the issue with having narrow sidewalks, especially when vehicles parking on part them, therefore resulting in a conflict with the functionality of city streets³⁶. Another large barrier in development pertains to the environment, and its tendency to increase pollution and cause additional noise pollution in the city³⁷. The social- historical association with certain buildings and locations in a city are also a barrier in development, as these places cannot be tampered with or cannot be modified due to their additional commercial functions³⁸. Obstacles in the urbanization process also include: suburbanization or service relocation, which contribute to increased traffic between cities and suburbs or in the industrial areas of a suburb. This consequently hinders the functionality of public transportation and increases the use of personal vehicles³⁹.

---

³⁶ Poskrobko T., *Zrównoważony transport. Zarządzanie...*, p. 48.

³⁷ Ibidem, p. 49.

³⁸ Ibidem, p. 50.

³⁹ Ibidem, p. 51.

The increasing demands and needs of society allowed for the growth and transformation of public transportation. Unless there was a crisis in the transportation system, which would be caused by⁴⁰:

- "Adjusting the size of the infrastructure based on the size of the traffic; under the "induced traffic" effect, it would result in an increase in the flow of traffic;
- constructing new public transportation systems only increase the cost of its maintenance; residents do not easily resign from using their personal vehicles as a means of transportation that is reliable and safe;
- creating more strict laws regarding emission and noise pollution does not improve the environmental situation but rather by decreasing the use of motorized transportation methods".

Due to globalization and transformations, the transportation methods in a city have also changed. Currently, the goal of transportation in a city is to increase the quality of life for the residents.

The five pillars of city transportation development include public transportation, cycling and pedestrian traffic, relieving traffic, new company car usage and parking fees. Apart from these solutions, there are also solutions for organizing traffic.

Urban transportation is still evolving and changing. Not only do the users demand for the transformation but also the developing world. Innovative solutions allow for the implementation of more eco friendly and energy efficient transportation alternatives. It is important to remember that the goal of all of this is to improve the quality of life for the residents, as there is no city without its inhabitants. For them, the city provides access to basic services and recreational facilities. City planning should be done in such a way that it allows residents to move around in a much more efficient manner, and without creating any needless transportation requirements.

Referenses:

Babisch W., Ising H., Gallacher J., *Health status as a potential effect modifier of the relation between noise annoyance and incidence of ischaemic heart disease. „Occupational and Environmental Medicine”, 2003, p. 739-745.*

---

⁴⁰ Ibidem, p. 52.

Badyda A., Lubiński W., *The Influence of Air Pollution on Pulmonary Function Test Results in People Living Close to Busy Roads*. „*Polish Journal of Environmental Studies*” vol. 18, No. 3A, 2009, p. 7-12.

Badyda A., *Zagrożenia środowiskowe ze strony transportu*, [in:] NAUKA 4/2010, p. 115.

Brzeziński A., *Czym może być zrównoważony transport miejski*, Warsaw Institute of Technology, Faculty of Roads and Bridges, 2014, p. 1.

Brzustewicz P., *Zrównoważone rozwiązania w transporcie miejskim – kierunki rozwoju*, Academic Journals of the Nicolas Copernicus University in Torun, Journal 413, Toruń 2013, p. 86.

Chrabąszcz K., *Cechy regionalne a rozwój krajowej infrastruktury drogowej na przykładzie autostrady A4*, [in:] Research Papers Collection Małoposka School of Economics in Tarnow, v. 20, no 1, June 2012, p. 40.

Gronowicz J., *Ochrona środowiska w...*

Juda-Rezler K., *Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza na środowisko*, Official Publisher of the Warsaw Institute of Technology; Warsaw 2000.

Lorek E., *Problemy wdrażania zrównoważonego rozwoju transportu w warunkach gospodarki polskiej*, [w:] Ślodyczyk J., Rajchel D. (red.) *Przekształcenia strukturalne miast i zrównoważony rozwój gospodarki miejskiej*, Opole University, Opole 2008, p. 139.

Miłaszewicz D., Ostapowicz B., *Warunki zrównoważonego rozwoju transportu w świetle dokumentów UE*, Study and Work of the Faculty of Economics and Management no 24, University of Szczecin 2011, p. 104.

Musiadowicz K., *Weekend bez samochodu*, 2013, [in:] www.zm.org.pl/?a=etzt_zm-139, [accessed: 11 June 2015]

OECD, *Toward Sustainable Transportation, the Vancouver Conference 24–27 March*, Vancouver, British Columbia, 1996, p 12.

Parametry wpływające na zanieczyszczenia powietrza emitowane przez ruch drogowy, [in:] edroga.pl/ochrona-srodowiska/parametry-wplywajace-na-zanieczyszczenia-powietrza-emitowane-przez-ruch-drogowy-041211248, [accessed: 20 May 2015]

Poskrobko T., *Zrównoważony transport. Zarządzanie zrównoważonym rozwojem*, [in:] studentom.tposkrobko.pl, [accessed: 11 June 2015]

Wyszomirski O., *Transport miejski*, [w:] Rydzikowski W., Wojewódzka-Król K. (red.), *Transport*, PWN, Warszawa 1997, p. 221.

www.gddkia.gov.pl/pl/a/6610/dane-statystyczne, [accessed: 20 May 2015].
wybieramrower.org/zrownowazony-rozwoj-i-zrownowazony-transport/, [accessed: 11 June 2015].

1.7. Global supply chain in context of new model of economic growth

Глобальні ланцюги постачань в контексті нової моделі зростання економіки

Сучасні економічні відносини дедалі більше підпорядковуються новому раніше небаченому феномену – «глобалізації» – процесу всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. В економіці глобалізація проявляється як транснаціоналізація окремих виробничих утворень, так і економік в цілому. Розвиток світової торгівлі періоду глобалізації, що характеризувався ускладненням інституціональних форм глобальної виробничо-збутової кооперації, мав ряд емпірично обумовлених причин.

По-перше, глобалізація світового товарного обміну призвела до певного скасування системи митного протекціонізму національної промисловості в умовах підвищення рівня відкритості локальних ринків. Вільний обіг товарів і фінансів, накладений на уніфіковане в усьому світі споживання, миттєво ліквідує дефіцит промислових товарів на ринку, легко заповнюючи відставання в розвитку національної промисловості імпортом.

По-друге, економічна політика розвитку національної промисловості та внутрішнього ринку сформувала певний розрив в умовах функціонування економік, створюючи передумови для прискореної та прогресивної індустріалізації економік, що розвиваються через нарощування кінцевого попиту в економіках розвинених країн.

По-третє, поділення світу на розвинені та розвиваючі країни привело не тільки до різної динаміки зростання цих країн. Сформувалася певна модель глобально орієнтованої індустріалізації економік. В умовах зниження інноваційної активності західних корпорацій, компанії з азіатських країн органічно прилаштувалися в діючі ланцюги постачань.

Так, внаслідок імпорту технологій з США і Німеччини відбувалося формування виробничої бази Китаю, Польщі та Туреччини. Промисловий підйом Кореї, Індонезії та Таїланду ґрунтувався на виробничо-технологічній платформі Японії. Тобто ці країни активно інтегрувалися в міжнародні виробничі ланцюги створення вартості, займаючи «відведену» їм технологічну нішу. Так, у Китаї внутрішня додана вартість, отримана з

іноземного кінцевого попиту, збільшилася в 6 разів, в Індії – в 5 разів і в Бразилії – майже в 3 рази [1].

Такі процеси на регіональних і глобальних рівнях трансформували країну походження товару з «Made in N country» на «Made in the World», а реальні потоки постачання складових кінцевих товарів утворили міжнародні мережі:

- глобальний ланцюг постачань (ГЛП);
- глобальний ланцюг створення вартості (ГЛСВ).

Зростання інтеграції світової торгівлі призвело до географічної дезінтеграції виробництва. Дана дезінтеграція є фрагментацією виробництва, під якою розуміється міжнародна спеціалізація у будь-якій сфері та поділ виробництва. Особливістю міжнародної фрагментації є залучення більш дешевих іноземних виробництв в процес створення доданої вартості, тобто поділ виробництва відбувається всередині ланцюга створення вартості. В результаті фрагментації виробництва виникає торгівля напівфабрикатами або проміжними товарами.

Найчастіше фрагментація використовується у формі аутсорсинга або офшоринга. Багато досліджень вчених показали, що використання цих інструментів допомагає скоротити витрати, збільшити прибутковість, провести модернізацію, а інколи і просто вижити у глобалізованій економіці [2, с. 81].

Проте усвідомивши всю повноту витрат і ризиків, що виникають за аутсорсингу та офшорингу, компанії звернулися до пошуку нових способів організації міжнародного виробництва й розміщення операцій. На сьогодні інтерес з боку глобальних виробників, привертають такі підходи як рещорінг та його підвиди: бекшорінг, неаршорінг та оншорінг.

З погляду ступеня контролю над операцією слід згадати і зростання популярності інсорсинга, що полягає в переході від постачань сторонніх виробників до внутрішнього корпоративного забезпечення на території країни походження. Визначення ступеня контролю за реалізацією окремих видів діяльності – найважливіше завдання для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності компанії. Компанії схильні контролювати ті види діяльності, які генерують найбільшу вартість, і передавати на аутсорсинг стандартизовані процеси, формуючи стійкі відносини з незалежними постачальниками компонентів і комплектуючих з інших країн.

Якщо розглядати загальні показники впливу участі в ланцюгах постачань на економічне зростання країн, що найчастіше виражається у

ВВП, то за період дослідження Організації економічного співробітництва і розвитку ОЕСР, що охоплює двадцять років з 1990 до 2010 рр., статистичний аналіз кореляції зростання участі у ГЛСВ і темпів зростання ВВП на душу населення як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються – показав позитивний вплив. Але зростання ВВП у країн, що розвиваються було не настільки великим як у розвинених, у тридцяти країн, що розвиваються, більш залучених в ланцюги постачань він склав у середньому 3,3 %, а у 30 країн, найменш залучених – 0,7 % [3].

За тим же спостереженням, ще більш тісний зв'язок ми можемо спостерігати між прямими іноземними інвестиціями та зростанням глобальних ланцюгів вартості. За даними 2009 року на країни БРІКС припадає близько 14 % доданої вартості, створеної в рамках участі в ГЛСВ, притому з них 9 % створюється Китаєм, що зіставне з часткою США [6, с. 9]. Розвиток глобальних ланцюгів постачань як явища в світовій торгівлі обумовлений тим, що і на рівні національних економік, і на наднаціональному рівні були сформовані найбільш сприятливі умови для розвитку міжнародних виробничих ланцюгів і торгівлі.

Глобальний та національний економічний контекст виступив каталізатором багатоступінчастої організації виробничих зв'язків і їх виходу за рамки окремих національних економік. Сам процес виробничо-торговельної кооперації став можливий тільки в результаті узгодженого різноманіття промислової й економічної політики в окремих країнах і регіонах, яка дозволила диференціювати моделі їх включення в глобальні ланцюги створення вартості. Глобальні ланцюги постачань стали панівним елементом світової торгівлі та інвестицій, які проникли в усі країни та охопили усі типи економік. Весь процес виробництва товарів, від сировини до кінцевого продукту, все частіше здійснюється всюди, де необхідні професійні знання та матеріали належної якості доступні за конкурентною ціною. Міжнародний поділ виробництва обумовлений змінами в діловому і правовому середовищі, новими технологіями, змінами в колективному мисленні й стратегіях підприємств, а також систематичною лібералізацією торгівлі та інвестицій протягом останніх двох десятиліть. Зростання глобальних ланцюгів постачань можна помітити, якщо поглянути на те, як країни все більше покладаються на іноземні ресурси для експорту своїх підприємств, які можуть далі перероблятися в партнерських країнах.

Це яскраво ілюструє показник участі у глобальних ланцюгах постачань, який розраховується як відсоток валового експорту і має два компоненти: частка імпорту в експорті та експорт проміжних ресурсів (товарів і послуг), що використовувалися для експорту в треті країни (рис. 1).

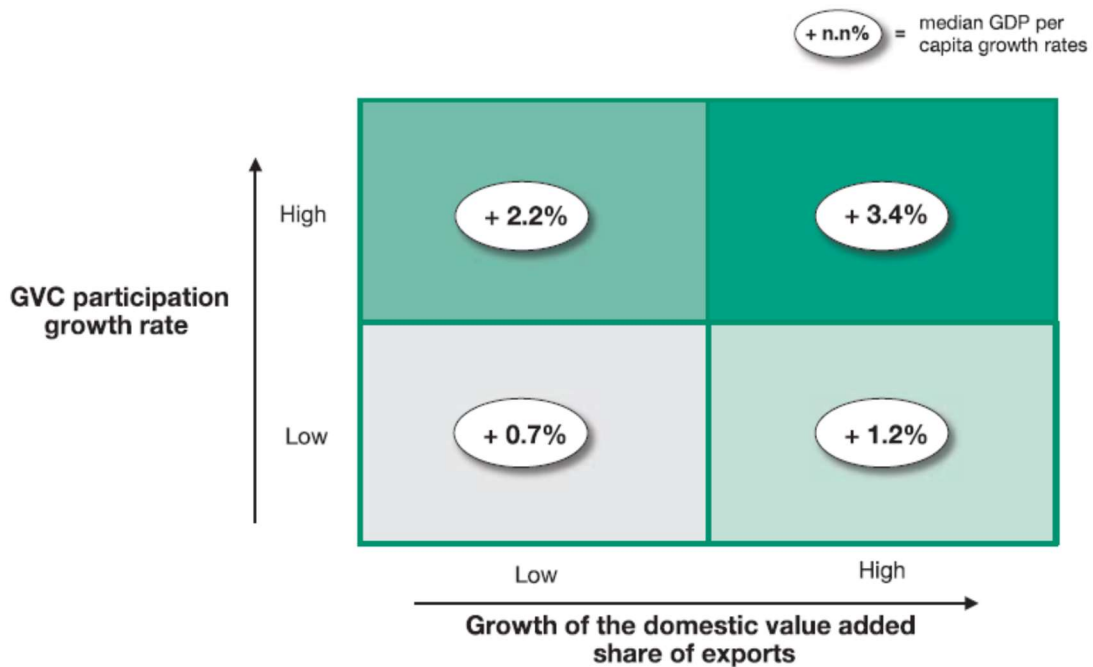
Рисунок 1 – Участь країн у глобальних ланцюгах постачань, 1995 і 2009 роки.

Джерело: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. World Investment Report 2013 // UNCTAD. – 2014. – Access mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf

Так, з нього добре видно, що від 30 % до 60 % експорту країн G20 складають проміжні товари, які продаються в рамках глобальних ланцюгів постачань. У порівнянні з 1995 роком у 2009 році участь у глобальних ланцюгах постачань збільшилася майже в усіх економіках країн G20, особливо в Китаї, Індії, Японії та Кореї (зростання індексу склало від 10 до 20 %).

Однак, далеко не всі країни змогли успішно включитися в систему глобальної виробничої кооперації, країни Африки та Латинської Америки традиційно отримують незначну частку прибутку глобальних ланцюгів

створення вартості, що є наслідком неефективних стратегій розвитку та індустріалізації, прийнятих і реалізованих урядами цих країн. Подальші успішні шляхи вдосконалення глобальних ланцюгів постачань припускають не тільки зростаючу участь країн та підприємств, але також і формування більш високої внутрішньої доданої вартості (верхній правий квадрат на рис. 2).

Median GDP per capita growth rates	Медіана зростання ВВП на душу населення
High	високий
Low	низький
GVC participation growth rate	Рівень зростання участі в ГЛСВ
Growth of the domestic value added share in exports	Зростання частки внутрішньої доданої вартості в експорті

Рисунок 2. Рівень зростання ВВП на душу населення для країн з високим/низьким рівнем участі в глобальних ланцюгах постачань, а також із сильним/слабким зростанням частки внутрішньої доданої вартості.

Джерело: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. World Investment Report 2013 // UNCTAD. – 2014. – Access mode:

http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf

Поширенню глобальних ланцюгів постачань сприяє розвиток технологій, які знижують торгові і координаційні витрати. Використання контейнерних судів і реактивних двигунів, наприклад, знизило транспортні витрати і полегшило рух товарів і людей. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій також відіграв важливу роль у появі глобальних ланцюгів постачань, оскільки координація діяльності між країнами передбачає великі витрати компаній. Ці витрати значно знизилися з появою мережі Інтернет і більш надійних комунікаційних інфраструктур. Цей сектор сьогодні займає до 10 % світового товарообігу. Особливість Інтернету в тому, що він застосовується як до схеми торгівлі – «бізнес-бізнес», так і до схеми – «бізнес-споживач».

Проте, найсучаснішим трендом є розвиток цифрової економіки, яка вже не обмежується сектором інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і цифровими компаніями (ЦК). Так у «Доповіді про світові інвестиції 2017: Інвестиції та цифрова економіка», стверджується, що найбільшу економічну віддачу дає перехід на цифрові процеси та впровадження цифрових технологій в рамках ланцюгів створення вартості у всіх секторах світової економіки [5]. Такі цифрові технології можуть застосовуватися на всіх етапах створення вартості, в тому числі в сфері матеріально-технічного постачання, виробництва, координації діяльності в рамках мереж виробничих одиниць, зовнішньої логістики та відносин з клієнтами. По тому, як організовані міжнародні виробничі процеси в цифрових компаніях, підприємства багатьох інших галузей можуть судити про своє майбутнє.

Географічно можна виділити три основні розвинені потоки пересування товарів: Європейський, Північно-Атлантичний та Північно-Тихоокеанський. Менше до глобальних ланцюгів постачань залучені країни Латинської Америки та Африки.

Україна за своїм геоположенням належить до Європейського потоку пересування товарів. Територією держави проходять чотири з десяти міжнародних транспортних коридорів загальноєвропейської мережі та два з п'яти євразійських транспортних коридори. Країна активно інтегрується в глобальні ланцюги постачань та розвиває власні національні ланцюги постачань, що підтверджує динаміка показників. Приріст показника логістичної ефективності (LPI) в 2014 році в порівнянні з 2010 роком склав +0,41 пункту, що свідчить про підвищення ефективності наявних ланцюгів постачань. Проте вже у рейтингу 2016 року Україна втратила 0,24 пункту, і з 61 – позиції опустилася на 80 (табл.1).

Таблиця 1 – Індекс логістичної ефективності: ранжування деяких країн за LPI 2010, LPI 2012, LPI 2014, LPI 2016

Країни за LPI							
Ранг. Країна	Значення LPI 2010	Ранг. Країна	Значення LPI 2012	Ранг. Країна	Значення LPI 2014	Ранг. Країна	Значення LPI 2016
1. Німеччина	4,11	4. Німеччина	4,03	1. Німеччина	4,12	1. Німеччина	4,23
17. Франція	3,84	12. Франція	3,85	13. Франція	3,85	16. Франція	3,90
22. Італія	3,64	24. Італія	3,67	20. Італія	3,69	21. Італія	3,76
30. Польща	3,44	30. Польща	3,43	31. Польща	3,49	33. Польща	3,43
102. Україна	2,57	66. Україна	2,85	61. Україна	2,98	80. Україна	2,74

Джерело: Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lpi.worldbank.org>

Якщо розглядати бали за кожною характеристикою окремо, найгірше Україну оцінено з митного оброблення вантажів (2,30 бала проти 4,12 у Німеччини), це 116-те місце в списку, згідно з рейтингом за окремою характеристикою. Найкраще Україну оцінили за своєчасністю доставки вантажів до пунктів призначення (3,51 бала проти 4,45 у Німеччини), це 54-те місце списку. Загалом за п'ятибальною системою у 2016 р. Україна отримала 2,74 бала.

Із 2007 до 2016 рр. динаміка показника LPI по Україні була такою: найбільший показник країна продемонструвала 2014 р. (61-е місце, 2,98 бала), найменший – 2010 р. (102-е місце, 2,57 бала; хоча у 2007 р. країна посіла 73-е місце з нижчим сумарним балом 2,55). Причому найгірший показник серед усіх оцінюваних характеристик Україна демонструвала за митним обробленням вантажів з 2007 до 2016 рр., виключаючи 2014 р.

На розвиток глобальних ланцюгів постачань в Україні вплинула робота транснаціональних компаній, в результаті більш активного залучення країни до процесів фрагментації міжнародних технологічних циклів. Не останню роль в процесі розвитку та становлення національних ланцюгів постачань відіграють іноземні держави: у більшості випадків, ланцюги постачань є інтернаціональні логістичні коридори, які проходять по території декількох держав, тому для їх повноцінного функціонування потрібна санкція не тільки української сторони, але й інших країн учасниць глобального ланцюга постачань.

Розглядаючи перспективи розвитку глобальних ланцюгів постачань фахівці відмічають кілька ключових груп вигод і ризиків участі країни у глобальних ланцюгах постачань.

Так, можна виділити наступні вигоди участі країн в глобальних ланцюгах постачань.

1. Розширення ринку збуту шляхом отримання доступу до глобальних ринків.

2. Підвищення якості продукції, що виробляється через спеціалізацію, що заснованої на порівняльній перевазі та використанні високоякісних компонентів на всіх стадіях виробничого процесу (через високий рівень конкуренції між постачальниками ресурсів і кінцевих товарів).

3. Модернізація технологій та поліпшення людського капіталу шляхом освоєння нових компетенцій, що забезпечують можливості переходу до участі в глобальних ланцюгах постачань на більш високих позиціях з більшою доданою вартістю.

4. Покращення умов конкуренції й ділового клімату, що особливо помітно у країнах, в яких присутні споріднені галузі/кластери. Це надає опосередкований вплив, який може посилити розвиток конкурентних стратегій регіонів країни.

5. Стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій в країну, які до того ж можуть бути важливим джерелом технологій та знань [4].

Також фахівці організації економічного співробітництва та розвитку відзначають, що просування по ГЛСВ саме по собі є важливим стимулом для розвитку інфраструктури в країні, підвищення якості освіти, інвестування в наукові дослідження та розробки, створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Говорячи про можливі ризики участі в глобальних ланцюгах постачань, необхідно зауважити, що розвиток глобальних ланцюгів часто вимагає від країни послідовного скорочення національної частки в її експорті, що негативно позначається на зовнішньоторговельному балансі, а компанії, що використовують закордонний аутсорсинг, стають менш залежними від національного ринку праці, що сприяє безробіттю. Частково ця тенденція може бути компенсована підвищенням ефективності в інших галузях, що приводить до збільшення попиту на ринку праці.

До інших ризиків належить можливість попадання в пастку одного постачальника в рамках залежності від конкретних ринків і продукції, а також тиск з боку координаторів глобальних ланцюгів постачань

наприклад, в особі транснаціональних корпорацій, здатний привести до загострення екологічних, кон'юнктурних, економічних і соціальних ризиків. У зв'язку з цим урядам необхідно ретельно зважувати всі можливі наслідки від включення їх країн у глобальні ланцюги постачань або зміни стратегії поведінки всередині глобальних ланцюгів.

Проте сьогодні у системі світових товарних обмінів емпірично визрівають нові макроекономічні детермінанти, які апріорі формують нову модель економічного зростання країн, особливо тих, що розвиваються. Відповідно до неї, країни, що розвиваються, ймовірно, не зможуть активно інтегруватися в глобальний ринок та розвивати виробничо-збутові ланцюги на основі використання колишніх конкурентних переваг. Тобто вони будуть проходити інший еволюційний шлях економічного та промислового підйому, який формується в нових умовах масштабного зсуву до економічних капіталомістких технологій, що означає масове заміщення праці капіталом. Складність даної траєкторії зростання буде автоматично доповнена несприятливими інституціональними умовами в країнах з найбільшими надлишковими трудовими ресурсами, до яких можна віднести держави Африки, а також найбідніші країни Азії [74, с. 36-40].

З цього випливає два важливі емпіричні висновки стосовно факторів і умов подальшої трансформації глобальних ланцюгів постачань.

1. Розвиток промислової бази, орієнтованої на використання кваліфікованої праці в умовах вибухового зростання ефективності використання кваліфікованої праці в 2020-2030 рр., може істотно змінити баланс конкурентних переваг на користь економічно розвинених країн.

2. Оскільки експортно-орієнтований розвиток знижує ринкову стійкість ланцюгів постачань, в реальній ринковій практиці буде спостерігатися поглиблення процесів регіональної інтеграції та товарно-збутової кооперації. Формування моделі внутрішньоорієнтованого зростання економік і/або зростання, орієнтованого на регіональні ринки, в перспективі не є штучним, а обумовлено природним ходом еволюційного розвитку економік, зокрема Південно-Східної Азії та пострадянських країн, стратегічним завданням яких є пошук оптимального балансу між експортною орієнтацією та імпортозаміщенням.

Складність реалізації цього двоєдиного завдання обумовлена прискоренням процесу розширення внутрішнього ринку цього регіону та зростанням обсягів внутрішньо регіональної торгівлі.

Список використаних джерел:

1. Последствия глобальных цепочек создания стоимости для торговли, инвестиций, развития и занятости // ОЭСР, ВТО, ЮНКТАД. Составлен для саммита стран G-20 в Санкт-Петербурге. 2013. – С. 13. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/activity/sections/foreigneconomicactivity/economic_organization/russiaj20j8/doc20131205_7
2. Cattaneo O. Global value chains in a postcrisis world: a development perspective / O. Cattaneo, G. Gereffi, C. Staritz // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – Washington, 2010. – 420 p.
3. Global Value Chains: Investment and Trade for Development. World Investment Report 2013 [Electronic resource] // UNCTAD. – 2014. – Access mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf
4. Global value chains: challenges, opportunities, and implications for policy. Report prepared for submission to the G20 Trade Ministers Meeting Sydney, OECD, WTO and World Bank Group, Australia, 19 July 2014. – 53 p.
5. Investment and the digital economy. World Investment Report 2017 [Electronic resource] // UNCTAD. – 2018. – Access mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf
6. Measuring Value in Global Value Chains from a development perspective [Electronic resource] // UNCTAD Analytical Note SC/TDP/AN July 2013, Geneva, Switzerland, 2013. – Access mode: https://www.southcentre.int/wp-content/uploads/2013/08/AN_GVCs-from-a-Development-Perspective_EN.pdf

1.8. The current state of human potential of Ukraine: the regional Section

Сучасний стан людського потенціалу України: регіональний розріз

В рамках сучасних наукових досліджень все більше уваги приділяють поняттю «потенціал», оскільки він виступає основою побудови стратегій розвитку в умовах швидких змін. Поняття «потенціал» охоплює адитивні можливості змін в різних сферах суспільного життя на підставі попередньо сформованих чинників та у випадку реалізації певних передумов. Потенціал економічного зростання або покращення умов не означає наявне зростання, а тільки відображає певні можливості зростання та покращення. «Динаміка руху кількісних показників потенціалу дає можливість створити спектр, так зване «віяло прогнозів», кожен з яких пов'язується з припущеннями про певний вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на процес, що досліджується» [1, с. 49]. Саме тому, оцінка сучасного стану та потенціалу розвитку людського капіталу дає можливість скласти прогнози, стратегії регіонального та національного розвитку, визначати додаткові фактори впливу щодо покращення добробуту, активізації благополуччя та підвищення рівня життя населення.

Питання людського потенціалу висвітлюються у наукових доробках багатьох вчених. Безпосередньо аналізом розвитку людського потенціалу займалися такі зарубіжні вчені, як: С. Фаруда-Парр, Дж. Барней, В. Р. Буковіч, Р. Л. Уільямс, Е. Пашер, Т. Ронен та інші. Серед українських вчених дослідників людського потенціалу заслуговують на увагу праці О. Б. Бутнік-Сіверського, В. М. Геєця, Г. М. Гузенка, В. І. Гунько, Ю. В. Гава, Е.М. Лібанової, А. Є. Никифоров, В. А. Семикіна та інших. Значний внесок у розвиток галузі демографії та соціальної економіки України та її регіонів здійснюють співробітники Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. «Інститут є спадкоємцем першої у світі академічної наукової інституції демографічного профілю – Демографічного інституту, що був заснований з ініціативи видатного українського статистика, демографа та економіста Михайла Васильовича Птухи за підтримки видатного українського економіста Михайла Івановича Туган-Барановського 7 грудня 1918 р. у числі перших інститутів Української академії наук. 25 січня 1919 р. спільним зібранням Української Академії Наук директором новоствореного Інституту було обрано професора М.В. Птуху

(академік УАН з 5 квітня 1920 р.), який залишався на цій посаді увесь період функціонування Інституту» [2].

«Наукове осмислення тенденцій регіонального людського розвитку, диспропорцій рівня та якості життя населення, дієвості системи державних соціальних стандартів і гарантій стало основою формулювання сучасних теоретичних та методологічних засад формування соціальної політики на національному, регіональному й субрегіональному рівнях, нових підходів щодо її функціонального наповнення, удосконалення інструментарію та методів оцінювання» [3, с. 5].

Перманентні дослідження людського розвитку з використанням сучасної методології доводять важливе значення соціальної політики у сфері формування людського капіталу. Враховуючи нерівномірність розміщення економічно активного населення країни, вивчення регіональних особливостей формування людського капіталу відбувається на засадах теорії просторового розвитку. Особливої уваги заслуговує Закон Рейлі, згідно якого більші населені пункти притягують більший потік людей (покупців) які здатні подолати більші відстані, а сила тяжіння пропорційна чисельності населення даного населеного пункту або товарообороту місцевої торгівлі [4]. На підставі результатів попередніх досліджень, можливо виділити окремі підходи до забезпечення ефективного формування людського капіталу регіону (табл.1.)

Таблиця 1 – Наукові підходи до забезпечення ефективного формування людського капіталу регіону*

Назва наукового підходу	Характеристика наукового підходу
Некейнсіанський підхід	Регулювання міжрегіональних диспропорцій людського капіталу та стимулювання слаборозвинених регіонів через кредитні механізми, зміни в податковому законодавстві, субсидії уряду та інвестицій
Теорія регіоналізму	Розподіл ресурсів життєзабезпечення між регіонами з використанням політичної влади
Теорія незбалансованого зростання	Ринкові взаємодії збільшують регіональні відмінності, закріплюють багатство та високий рівень життя населення одних регіонів і бідність інших

<p>Теорія життєвого циклу</p>	<p>Життєвий цикл створюваних у регіоні нових продуктів поєднується з циклічними закономірностями розвитку самого регіону. Відбувається стимулювання створення нових продуктів і технологій в регіоні та планомірна відмова від застарілих продуктів, що, безсумнівно, впливає на оздоровлення економічної структури регіону</p>
<p>Інвестиційно-програмований підхід</p>	<p>Направлений на виявлення точки зростання конкурентоспроможності економіки регіону та розробку інвестиційної програми, яка включає певний комплекс дій щодо забезпечення стабільності у реалізації інвестиційної програми</p>
<p>Еволюційна теорія регіонального розвитку (Й. Шумпетер)</p>	<p>передбачає вирішення таких основоположних проблем: зміни суті регіонального розвитку та концептуальних моделей розуміння регіонів в умовах глобальної обцини й кризової економіки; обґрунтованості переходу від соціально до глобальноорієнтованої регіональної політики; адекватності теорії зменшення міжрегіональних відмінностей</p>
<p>Теорія стабілізації економіки (Г. Дейлі)</p>	<p>пропонує нормативні методи контролю коливань рівня економічної активності, згідно з якими потрібно мінімізувати відхилення найважливіших економічних параметрів від встановлених нормативів, використовуючи при цьому відповідний політико-економічний інструментарій</p>
<p>Теорія поляризованого розвитку Ф. Перру</p>	<p>обґрунтовує закономірності територіальної концентрації населення і господарств. Ті центри й ареали економічного простору, де розміщуються підприємства пропульсивних галузей, формують полярність простору, стають полюсами концентрації факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їхнє використання.</p>

*(Узагальнено автором на підставі [6;7;8;9;10])

З метою забезпечення ефективного формування людського капіталу регіонів України необхідно провести аналіз міжрегіональних диспропорцій людського капіталу із врахуванням багатьох якісних та кількісних показників. Динаміка змін відповідних статистичних показників дає змогу характеризувати закономірності та тенденції розвитку людського капіталу регіонів, на підставі яких необхідно розробляти шляхи стимулювання слаборозвинених регіонів. З цією метою були сформовані динамічні ряди за період 2010-2017 роки. Демографічна складова виступає основним імперативом оцінки рівня розвитку людського капіталу та основним чинником соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому. Вже тривалий проміжок часу в Україні спостерігається депопуляція населення (табл. 2.).

Загалом, чисельність населення зменшилася до 42,415 млн осіб у 2017 році порівняно із 45,783 млн осіб у 2010 році. Зменшення чисельності населення становило на 3,368 млн осіб (або 7,36%) за період 2010-2017 рр. Тенденція до зменшення чисельності населення зберігається і для більшості областей України, зростання відбулося тільки у Волинській (+4289 осіб), Закарпатській (+13949 осіб), Київській (+12707 осіб), Рівненській (+11139 осіб), Чернівецькій (+3749 осіб) областях та в місті Київ (140629 осіб). У найбільших за чисельністю населення областях Донецькій та Дніпропетровській, зменшення чисельності мешканців становило відповідно: 222683 осіб та 125070 осіб.

За даними Державної служби статистики на початок 2017 року в Україні чисельність наявного населення становила 42584,5 тис. осіб, яке розподілялося за місцем проживання наступним чином: частка сільського складала 30,8% (або 13102,2 тис. осіб), частка міського – 69,2% (або 29482,3 тис. осіб). Зменшення чисельності населення протягом 2016 року відбулося за рахунок природнього та механічного рухів. Міське населення зменшилося на 102,7 тис. осіб, а сільське – на 73,3 тис. осіб [12].

В Україні спостерігається гендерна диспропорція: на початок 2017 року частка чоловіків становила 46%, а частка жінок – 54%. Структура населення характеризується значними перевагами частки осіб старшого віку. На початок 2017 року 16,2% населення становили діти віком до 15 років і 22,5% складало населення віком понад 60 років. Спостерігаються значні переваги навантаження на населення працездатного віку пенсіонерами над дітьми до 15 років. Середній статистичний вік мешканця України становив 41 рік [12].

«У 2016 році в Україні зафіксовано природне скорочення населення: 186,6 тис. осіб, або 4,44 особи на 1000 наявного населення. Рівень

природного скорочення населення у сільській місцевості (6,8%) удвічі перевищує рівень природного скорочення населення у міських поселеннях (3,2%)» [12].

Таблиця 2 – Чисельність постійного населення (за оцінкою) у регіонах України за 2010-2017 рр.*

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	Приріст
Україна	45782592	45372692	45245894	42759661	42590879	42414905	-3367687
Автономна Республіка Крим	1956550	1956422	1958504	...	...	...	
області							
Вінницька	1643523	1619953	1611177	1603488	1595078	1583272	-60251
Волинська	1033937	1037230	1038575	1040190	1039940	1038226	4289
Дніпропетровська	3352172	3304486	3289122	3273328	3251575	3227102	-125070
Донецька	4453855	4362557	4330997	4284365	4252260	4231172	-222683
Житомирська	1286618	1269672	1263281	1256735	1248318	1241251	-45367
Закарпатська	1241995	1251560	1254017	1256737	1256325	1255944	13949
Запорізька	1810875	1784454	1775044	1765137	1752853	1738699	-72176
Івано-Франківська	1377990	1379062	1379370	1379827	1379626	1377189	-801
Київська	1715985	1716273	1719699	1723455	1726456	1728692	12707
Кіровоградська	1011367	988756	981150	974164	966735	959341	-52026
Луганська	2307020	2251954	2234876	2215554	2200792	2190693	-116327
Львівська	2531247	2522332	2520066	2519429	2515804	2515657	-15590
Миколаївська	1188801	1172766	1167657	1163627	1157492	1149411	-39390
Одеська	2379962	2384100	2385433	2385382	2379229	2375456	-4506
Полтавська	1491729	1459983	1450367	1441137	1431110	1418990	-72739
Рівненська	1150564	1155808	1157791	1160091	1160751	1161703	11139
Сумська	1170125	1141057	1130765	1121256	1111064	1102337	-67788
Тернопільська	1085614	1074076	1070076	1066685	1062458	1055941	-29673
Харківська	2753453	2728783	2721606	2715666	2702980	2685552	-67901
Херсонська	1091999	1076800	1071135	1066444	1060924	1054217	-37782
Хмельницька	1330794	1310801	1303829	1298079	1291250	1282104	-48690
Черкаська	1291589	1265259	1256328	1248187	1239336	1227578	-64011
Чернівецька	901306	904098	905443	906900	906828	905055	3749
Чернігівська	1101205	1069260	1058284	1047131	1036433	1024870	-76335
Київ	2743824	2803716	2827395	2846667	2865262	2884453	140629
Севастополь	378493	381474	383907	...	...	...	

*(Складено автором з використанням [11])

Області Причорноморського регіону відображають загальну тенденцію до зменшення чисельності населення (табл. 3). У зв'язку з відсутністю статистичних даних починаючи з 2015 року, надалі, аналізуючи

Причорноморський регіон, будемо обмежуватися даними трьох областей: Миколаївської, Одеської, Херсонської.

Таблиця 3 – Чисельність постійного населення (за оцінкою) у Причорноморському регіоні за 2010-2017 рр.*

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	Приріст
Україна	45782592	45372692	45245894	42759661	42590879	42414905	3367687
Миколаївська	1188801	1172766	1167657	1163627	1157492	1149411	-39390
Одеська	2379962	2384100	2385433	2385382	2379229	2375456	-4506
Херсонська	1091999	1076800	1071135	1066444	1060924	1054217	-37782
Причорноморський регіон	4660762	4633666	4624225	4615453	4597645	4579084	-81678
Чоловіки							
Миколаївська	548381	541537	539482	538169	535611	532054	-16327
Одеська	1113819	1118050	1119721	1120602	1118090	1116689	2870
Херсонська	505247	498708	496296	494136	491739	488790	-16457
Жінки							
Миколаївська	640420	631229	628175	625458	621881	617357	-23063
Одеська	1266143	1266050	1265712	1264780	1261139	1258767	-7376
Херсонська	586752	578092	574839	572308	569185	565427	-21325
Постійне населення у віці 0–15 років							
Миколаївська	184191	183541	184714	187004	188076	188600	4409
Одеська	377271	390862	397681	405616	412472	418972	41701
Херсонська	174409	173699	174575	176285	177798	178693	4284
Постійне населення у віці 16–59 років							
Миколаївська	766970	743032	734457	725273	716307	704390	-62580
Одеська	1539254	1509500	1499048	1484935	1468313	1452508	-86746
Херсонська	702189	680798	672033	662436	653761	643553	-58636
Постійне населення у віці 60 років і старше							
Миколаївська	237640	246193	248486	251350	253109	256421	18781
Одеська	463437	483738	488704	494831	498444	503976	40539
Херсонська	215401	222303	224527	227723	229365	231971	16570

* (Складено автором з використанням [11])

В цілому, по Причорноморському регіону за період 2010-2017 рр. чисельність населення зменшилася на 81678 осіб. Найбільше зменшення чисельності населення відбулося у Миколаївській області (-39390 осіб), за нею йде Херсонська область (-37782 осіб) і незначними зменшеннями

мешканців відзначилася Одеська область (- 4506 осіб), яка є найбільш багаточисельною серед областей Причорноморського регіону. Таким чином, Одеська область серед областей Причорноморського регіону найбільш стійка в збереженні чисельності постійного населення. Крім того в Одеській області за період 2010-2017 рр. відбувся приріст чоловічої статі (+2870 осіб). А в Миколаївській та Херсонській областях зменшення чоловічої статі становило понад 16 тисяч осіб в кожній. Щодо зменшення чисельності жіночої статі, то Миколаївська та Херсонська області також характеризуються майже однаковими показниками, в цих областях зменшення чисельності жінок становить відповідно 23063 осіб та 21325 осіб. Таким чином, чисельність жінок сильніше зменшується ніж чисельність чоловіків.

Чисельність постійного населення у віці 0–15 років у областях Причорноморського регіону характеризується зростанням, що свідчить про можливість оптимістичних прогнозів відтворення населення Причорномор'я. Проте, зростання чисельності постійного населення у віці 60 років і старше є більш інтенсивним, його приріст перевищують приріст населення у віці 0–15 років. Тільки Одеська область характеризується рівновагою приросту населення у віці 0–15 років (41701 осіб) та приросту населення у віці 60 років і старше (40539 осіб). Таким чином, Одеська область серед областей Причорноморського регіону характеризується найбільш рівномірним навантаженням людей віком 60 років і старше на дітей у віці 0–15 років, на початок 2017 року в Одеській області чисельність людей віком 60 років і старше тільки у 1,2 рази перевищувала чисельність дітей у віці 0–15 років.

Щодо чисельності постійного населення у віці 16–59 років, то вона зменшується по всіх областях Причорноморського регіону, тобто на загальне зменшення чисельності постійного населення найсильніше вплинуло зменшення чисельності населення працездатного віку 16–59 років.

Доводячи загальну тенденцію до зменшення чисельності населення України, зменшується кількість новонароджених (табл. 4).

Таблиця 4 – Динаміка кількості живонароджених за 2010-2016 рр.*

	2010	2012	2013	2014	2016	Приріст
Україна	497689	520705	503657	465882	397037	-100652
Автономна Республіка Крим	23238	24702	24054	...	...	
області						
Вінницька	17508	18340	17437	17547	15316	-2192
Волинська	14848	15346	14700	14668	13033	-1815
Дніпропетровськ а	35593	37087	36134	36497	31000	-4593
Донецька	41258	42839	41034	35468	19321	-21937
Житомирська	14678	15486	15001	15115	12982	-1696
Закарпатська	18301	18968	18491	18377	16000	-2301
Запорізька	18018	18882	18134	18713	15664	-2354
Івано- Франківська	16343	17101	16716	16886	14660	-1683
Київська	19737	20966	20511	20900	19027	-710
Кіровоградська	10531	11029	10562	10576	8859	-1672
Луганська	20969	21743	20531	11558	6485	-14484
Львівська	28651	30220	29542	30270	27134	-1517
Миколаївська	12831	13515	13043	13076	10781	-2050
Одеська	28690	30384	29075	29465	26417	-2273
Полтавська	14250	14635	14296	14504	12476	-1774
Рівненська	17074	18316	17445	17169	15688	-1386
Сумська	10360	11093	10411	10344	8822	-1538
Тернопільська	11872	12202	11807	11717	9974	-1898
Харківська	26286	27244	26700	27690	24004	-2282
Херсонська	12388	12643	12300	12308	10769	-1619
Хмельницька	14414	14881	14548	14631	12742	-1672
Черкаська	12462	12798	12100	12351	10582	-1880
Чернівецька	11032	11592	11465	11679	10226	-806
Чернігівська	10091	10222	9852	9552	8506	-1585
Київ	32082	33887	33305	34821	36569	4487
Севастополь	4184	4584	4463	...	...	

*(Складено автором з використанням [11])

За період 2010-2016 роки чисельність новонароджених по Україні зменшилася понад як на 100 тисяч дітей (-100652). Зменшення чисельності новонароджених відбувається по всім без винятку областям, а незначне зростання спостерігається виключно по місту Київ (+4487 новонароджених). Найбільш несприятливими для народження дітей є Луганська та Донецька області які входять в зону АТО. А для налагодження процесу відтворення населення України надзвичайно важливим є народження здорових дітей.

Крім того, важливою складовою розвитку людського потенціалу є покращення фізичного та психологічного здоров'я нації, адже «Здоров'я – це постійна життєва цінність усіх народів, незважаючи на рівень їх розвитку» [13]. Регіональний розріз процесів відтворення населення зображено на рисунку 1.

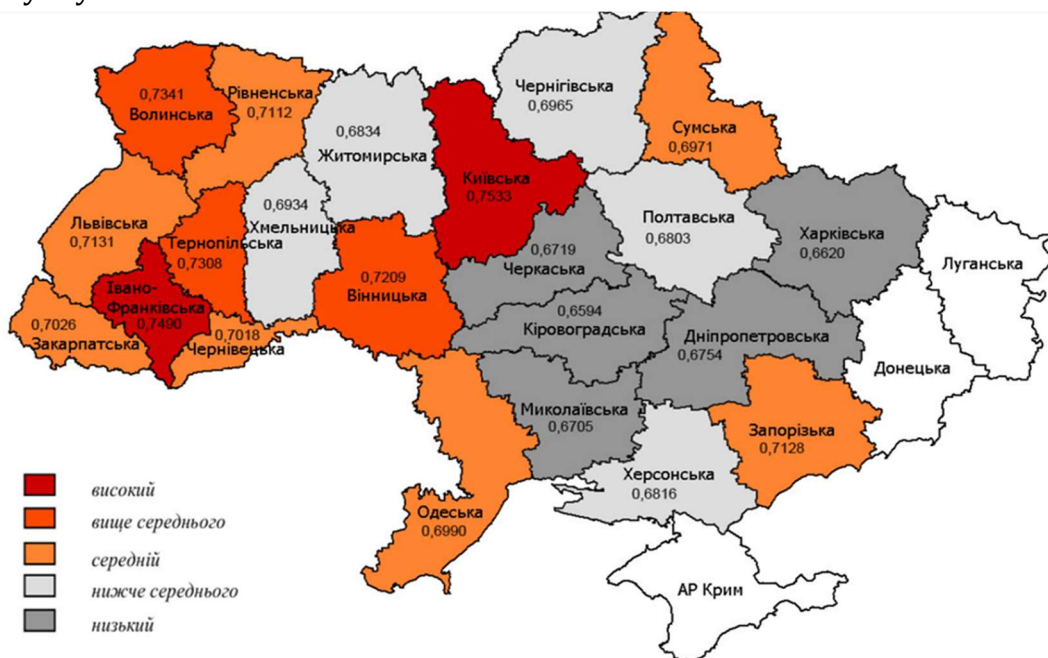

Рисунок 1 – Індекс рівня відтворення населення*

*(Складено автором з використанням [15])

За даними Державної служби статистики: «Сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні становив 1,4661 дитини на 1 жінку репродуктивного віку. При такій інтенсивності народжуваності не відбувається навіть просте відтворення населення. У 2016 році в Україні померло 583,6 тис. осіб, або 14,71 особи на 1000 наявного населення» [14].

У 2016 році порівняно з попереднім роком у всіх областях України відбулося зменшення середньо-місячної кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості у абсолютному вираженні та

у відсотковому значенні до економічно активного населення працездатного віку. Серед областей Причорноморського регіону у Херсонській області відбулося найбільше зменшення вищезгаданих показників: зменшення середньо-місячної кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості становило 2 тис. осіб, у відсотковому значенні до економічно активного населення працездатного віку зменшення склало 0,5%. «Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) у цілому по країні зменшилося зі 189 осіб на кінець 2015 р. до 108 осіб на кінець 2016р.» (див. табл. 5) [5].

Таблиця 5 – Попит та пропозиція робочої сили за регіонами*

	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб		Потреба роботодавців у працівниках (вакантних посад),		Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 (вакантних посад), осіб	
	2015р.	2016р.	2015р.	2016р.	2015р.	2016р.
Україна	490,8	390,8	25,9	36,0	189	108
Вінницька	28,1	24,2	0,4	0,5	621	523
Волинська	11,7	9,2	0,8	1,6	150	56
Дніпропетровська	37,7	30,7	2,7	3,4	142	89
Донецька	21,2	14,1	0,4	0,4	597	352
Житомирська	21,5	17,1	1,3	1,6	171	105
Закарпатська	9,0	5,9	0,2	0,4	375	138
Запорізька	28,4	23,3	0,2	0,5	1846	459
Івано-Франківська	14,7	11,3	0,5	0,5	266	214
Київська	20,1	15,6	1,9	2,3	106	69
Кіровоградська	22,0	17,1	0,6	1,5	385	112
Луганська	9,9	8,1	0,1	0,4	1400	230
Львівська	23,9	17,3	1,5	2,8	158	62
Миколаївська	19,6	16,8	1,0	1,4	188	117
Одеська	16,3	14,0	1,8	2,7	88	53
Полтавська	30,4	23,8	1,4	1,8	210	135
Рівненська	16,7	14,4	0,7	0,9	237	161
Сумська	18,6	14,2	0,7	1,0	274	148
Тернопільська	12,7	10,8	1,0	1,1	130	95
Харківська	29,3	23,6	2,2	2,8	134	83
Херсонська	15,2	11,2	0,4	0,4	345	279
Хмельницька	16,9	15,8	0,4	0,6	439	281
Черкаська	24,9	20,3	0,6	0,5	415	427
Чернівецька	9,1	8,0	0,5	0,7	175	110
Чернігівська	16,1	12,4	0,6	0,7	253	165
м.Київ	16,8	11,6	4,0	5,5	43	21

*(Складено автором за допомогою [5])

Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць у 2016 році порівняно із 2015 роком зменшилося у всіх областях Причорноморського регіону: У Миколаївській області на – 71 особу безробітних у розрахунку на 10 вільних робочих місць, у Одеській області – на 35 безробітних, у Херсонській області – на 66 осіб безробітних у розрахунку на 10 вільних робочих місць.

З точки зору оцінки людського потенціалу регіонів важливим є аналіз працевлаштування зареєстрованих безробітних за регіонами України (табл.6).

Таблиця 6 – Працевлаштування зареєстрованих безробітних за регіонами України*

	Кількість громадян, які мали статус безробітного упродовж 2016р. – усього, тис. осіб	З них працевлаштовано		
		тис. осіб	у % до	
			2015р.	кількості громадян, які мали статус безробітного
Україна	1270,4	409,0	92,0	32,2
Вінницька	72,2	25,5	91,0	35,4
Волинська	33,4	11,9	94,9	35,6
Дніпропетровськ	103,7	39,2	100,9	37,8
Донецька	60,1	19,0	107,6	31,6
Житомирська	50,6	13,7	79,0	27,0
Закарпатська	22,3	6,6	72,2	29,6
Запорізька	76,5	24,7	86,8	32,2
Івано-Франківська	37,3	10,6	85,8	28,4
Київська	47,7	12,2	92,4	25,6
Кіровоградська	50,9	16,3	94,6	32,0
Луганська	26,6	8,8	99,3	32,9
Львівська	63,0	19,8	83,5	31,5
Миколаївська	51,2	12,9	87,3	25,2
Одеська	44,7	16,4	90,3	36,6
Полтавська	75,3	21,5	92,6	28,5
Рівненська	42,2	12,3	87,8	29,2
Сумська	46,1	13,8	100,2	29,8
Тернопільська	32,8	9,4	88,8	28,7
Харківська	86,1	39,3	98,6	45,7
Херсонська	37,6	11,1	81,5	29,6
Хмельницька	44,2	13,4	89,1	30,4
Черкаська	63,6	21,5	89,8	33,8
Чернівецька	21,8	5,9	92,0	27,2
Чернігівська	41,2	13,1	92,2	31,9
м.Київ	39,3	10,1	104,2	25,7

*(Складено автором за допомогою [5])

Упродовж 2016 року із 1270,4 тис. осіб які мали статус безробітного 32,2 % (або 409,0 тис. осіб) були працевлаштовані. Порівняно із попереднім роком показник працевлаштованих становив 92%. Найбільший відсоток

працевлаштованих серед осіб які мали статус безробітного у 2016 році був у Харківській області і становив 45,7%, а найменший (25,6%) характерний для Київської області. Серед областей Причорноморського регіону найбільший відсоток працевлаштованих серед осіб які мали статус безробітного у 2016 році був в Одеській області, він перевищував цей показник по Україні і становив 36,6%. Порівняно із попереднім роком показник працевлаштованих в Одеській області 90,3%. У Миколаївській та Херсонській областях відсоток працевлаштованих серед осіб які мали статус безробітного у 2016 нижче середнього по Україні значення, у Миколаївській області він становив 25,2%, а в Херсонській області – 29,6%. Порівняно із попереднім роком показник працевлаштованих у Миколаївській області склав 87,3%, а в Херсонській області – 81,5%.

Розвиток людського потенціалу регіонів України повинен забезпечуватися інвестиціями у людський капітал. В цілях посилення людського капіталу, напрямками використання інвестиційних коштів можуть бути: розвиток підприємництва; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців необхідних для регіону професій; розвиток вищої освіти та науки; підвищення культурно-освітнього рівня населення тощо.

Список використаних джерел:

1. Левашов В. К. Интеллектуальный потенциал общества: социологическое измерение и прогноз / Мониторинг общественного мнения. 2008. № 3(87). С.17 - 30.
2. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. URL:http://www.idss.org.ua/history_ua.html (дата звернення 11.11.2015).
3. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 356 с.
4. Гравитационная модель Рейли. Материал из Википедии — свободной энциклопедии. URL. https://ru.wikipedia.org/wiki/Гравитационная_модель_Рейли (дата звернення 18.10.2015).
5. Риннок праці за 2016 рік: доповідь Державної служби статистики України.

- URL.file:///C:/Users/7156~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.921/dop_rp2016_pdf.pdf (дата звернення 18.09.2015).
6. Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Вінниця: Книга-Вега, 2007. 572 с.
  7. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / Вісн. НАДУ. 2010. № 4. С. 141-148.
  8. Медвідь В.Ю. Сучасні концепції та теорії економічного регіонального розвитку / Серія: Економіка та підприємництво. 2013. № 2(71) С. 66-70.
  9. Приходченко Т.А. Теорії та концепції регіонального розвитку / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2016. № 9.
  10. Perru F. Les techniques quantitatives de la piar Economic et societe / F. Perru. – Paris: Economic, 1969.
  11. Регіони України: статистичний збірник / Державна служба статистики України, 2017 (частина I)
  12. Доповідь «Демографічна ситуація 2016». URL.file:///C:/Users/7156~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.377/dop_DS_2016.pdf (дата звернення 11.11.2015).
  13. Куценко В., Богуш Л. Потенціал сфери охорони здоров'я: регіональні аспекти / Економіка України : політико-економічний журнал. 1999. № 3. С. 61-69.
  14. Доповідь «Демографічна ситуація 2016». Електронний ресурс. URL.file:///C:/Users/7156~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.377/dop_DS_2016.pdf (дата звернення 01.11.2015).
  15. Макарова О. Людський розвиток: оцінка на регіональному рівні. URL. https://www.idss.org.ua/ukr_index/LR_ua.pdf

1.9. Globalization and competitiveness of the national economy

Глобалізація і конкурентоспроможність національної економіки

За М. Арчер, глобалізація – це процес, що призводить до взаємопов'язування структур, культур і інститутів, який охоплює весь світ [4]. Глобалізація має декілька основних напрямків – політичний,

економічний, соціальний та екологічний, які об'єктивно є взаємозалежними. В економічному сенсі глобалізація означає: поперше, прискорення міждержавних потоків товарів, послуг, капіталу, технологій, інформації, переміщення людей, зокрема робочої сили; по-друге, орієнтацію в торгівлі, інвестуванні та інших трансакціях переважно на світовий ринок; по-третє, територіальну та інституціональну інтеграцію ринків. Усе це веде до зростання економічної взаємозалежності країн та виходу за національні кордони виробничих і навіть відтворювальних циклів. Початковою стадією глобалізації економіки була її інтернаціоналізація, яка з усією очевидністю заявила про себе після першої промислової революції, коли національні рамки виявилися вузькими як для сировинної бази машинної індустрії, так і для ринків збуту її продукції. Такої точки зору дотримується більшість фахівців з проблем глобалізації¹. Так, Л. М. Синцеров [5] вважає, що початок першому глобальному інтеграційному циклу (1846–1914 рр.) поклав промисловий переворот в Англії (звідси і його назва – Pax Britannica). Другий глобальний інтеграційний цикл, на думку Л. М. Синцєрова [5], почався після II світової війни (у 1946 р.)² і свого піку набув у 80-90-х рр. XX ст. Саме в цей період інтенсифікація процесів інтернаціоналізації в усіх сферах життя викликала появу такого феномена, як глобалізація. І хоча нині глобалізаційні процеси пішли на спад, що викликано не в останню чергу світовими фінансовими кризами 1998-1999 та 2008-2009 рр., не за горами початок третього глобального інтеграційного циклу, контури якого уже намітилися. Отже, глобалізація, з одного боку, – це об'єктивний процес, результат розвитку продуктивних сил та відповідних їм виробничих відносин, а, з другого, – це суб'єктивний процес, результат певної політики, що її проводять найбільш потужні країни – «глобальні гравці» – не без вигоди для себе. Хоча й слабші країни одержують додаткові можливості для динамічного розвитку, що в останні десятиліття наочно демонструє Китай, спираючись ще й на чинник державності цивілізаційних переваг [7]. Інтегрованість країн у світовий економічний простір значною мірою відображає індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization), який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute) за 12-ма позиціями, об'єднаними у чотири групи: економічна інтеграція, інтенсивність особистих контактів між людьми, розвиток технічних систем зв'язку, а також міра залучення до світових політичних процесів. Україна у 2014 р. вийшла на 44-те місце в рейтингу з-поміж 191-ої країни. Причому значення українського індексу глобалізації досягло історичного максимуму і склало 68,85 бала, що дозволило нашій

країні розміститися в рейтингу між Йорданією (69,46) та Ісландією (68,66), випередивши таким чином трьох географічних сусідів – Росію (65,42), Молдову (64,12) і Білорусь (59,85). Найбільш глобалізованою в Україні стала політична сфера (86,05), а найменш – соціальна (60,06). Ріст значення вітчизняного індексу (на 1,07 бала) став можливим насамперед завдяки нарощуванню інформаційних потоків і розширенню культурного обміну [8]. Особливе значення для розуміння феномену глобалізації має процес регіональної інтеграції, що має свою логіку розвитку і, певною мірою, протистоїть процесу глобалізації. Про розмах процесу регіональної інтеграції свідчить, зокрема, динаміка формування об'єднань типу ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР; нині на них припадає близько 80 % світового ВВП та 85 % світового експорту [9]. Регіональна інтеграція в сучасних умовах є засобом захисту внутрішнього ринку, зміцнення конкурентних позицій країн – членів регіональних об'єднань, досягнення вищих стандартів якості життя тощо. Тому підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС (27 червня 2014 р.) дасть змогу нашій країні мати в перспективі конкурентні переваги країн об'єднаної Європи. Ці переваги зазначені в Програмі розвитку «Європа 2020»; вони передбачають:

1) підвищення конкурентоспроможності країн на основі інноваційності їх економіки;

2) досягнення соціальної стабільності;

3) поліпшення екологічної ситуації [10]. Незважаючи на інтенсифікацію процесу регіональної інтеграції, глобалізована економіка поступово набуває властивостей виробництва, організованого у всесвітньому масштабі. Тому спробуємо виокремити характерні ознаки й прояви глобалізації, які прямо чи опосередковано впливають на конкурентоспроможність країн й, зокрема, національних економік:

1. Зв'язок процесів глобалізації з циклічними коливаннями економічної кон'юнктури. Німецький учений К. Майнуер одним із перших звернув увагу на нелінійну динаміку світових ринкових систем в контексті процесів глобалізації [11]. Як виявилось, економіка більшості країн світу в умовах, коли відбувається швидке економічне зростання і підвищується їх конкурентоспроможність, як правило, відкривається. І навпаки, в умовах економічного спаду, коли зростає кількість неконкурентоспроможних суб'єктів ринку, «ворота в глобальну економіку» закриваються. Причому, навіть США і країни ЄС у взаємній торгівлі в періоди криз встановлюють додаткові обмеження.

2. Виникнення глобального капіталу і посилення суперництва між країнами за його залучення. Глобальний капітал – це капітал, який уже не можна однозначно віднести до жодного національно-державного утворення. Він слугує насамперед задоволенню вузьких (корпоративних) інтересів, які можуть і не збігатися з інтересами держав, на території яких він використовується. Найбільші вигоди від його використання мають країни – глобальні інвестори: США, Японія, Німеччина, Велика Британія та ін. Часто вони використовують його як засіб впливу на конкурентів, зокрема через міжнародні фінансові організації (Світовий банк, МВФ та ін.) та фондові біржі. Часто це призводить до того, що уряди країн-позичальників, зокрема України, уже не можуть суттєво впливати на обмінний курс національної валюти, а їх спроби самостійно захистити національну валюту стають все менш ефективними. Важливим показником зростання інтенсивності міжнародної конкуренції на інвестиційному ринку стає й посилення суперництва між країнами стосовно залучення іноземних інвестицій, насамперед – прямих.

3. Транснаціоналізація економіки і скорочення витрат виробництва. Найважливішою складовою і головним механізмом реалізації загальних процесів глобалізації стали транснаціональні корпорації (ТНК). Окремі автори (М. Осьмова, Г. Глуценко та ін.) взагалі вважають, що глобалізація – це процес перерозподілу економічних і політичних функцій між ТНК, державою і міжнародними організаціями [3]. Згідно останніх оцінок, у світі нараховується понад 65 тис. ТНК та 85 тис. їх філій. Причому 500 найбільших ТНК реалізують 80% усієї виробничої продукції електроніки і хімії, 95% – фармацевтики, 76% – продукції машинобудування [12]. В Україні нині діє понад 30 ТНК. Серед них можна виділити такі, як Volkswagen, Sony, Panasonic, Coca-Cola. Транснаціональні корпорації, з одного боку, сприяють підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, оскільки несуть вигоди, пов'язані з використанням зарубіжного наукового потенціалу та технологій, нових методів організації та управління виробництвом, залученням додаткових фінансових ресурсів тощо, з іншого – несуть певні ризики, викликані одностороннім контролем щодо упровадження інновацій, обмеженням розвитку виробництв з високим ступенем доданої вартості, поширенням екологічно небезпечних і трудомістких технологій і виробництв, наданням преференцій материнським компаніям (країн базування ТНК) щодо одержання прибутку та оподаткування їх діяльності. Однак процес транснаціоналізації української економіки рясніє значною кількістю невдалих і нереалізованих

проектів. До числа перших ми відносимо проект корпоративного об'єднання у 1998 р. акціонерного товариства «АвтоЗАЗ» з корейською компанією Daewoo Motors, яка на той час була на грані банкрутства. Більш правильним був би крок до налагодження корпоративних зв'язків з японською Toyota Motor Corporation, представники якої тоді проявляли інтерес до українського автопрому. До числа других можна віднести проект корпоратизації львівського концерну «Електрон», який ще в радянський період мав складальні лінії і використовував кінескопи японської Toshiba Corporation. На нашу думку, входження концерну до всесвітньо відомої компанії (за її пропозицією) – на правах дочірньої компанії чи в іншому статусі – був би найбільш вигідним. Нереалізованість цього проекту негативно позначилась на перспективах концерну та його суміжників – Львівського заводу кінескопів, Вінницького лампового заводу (що виготовляв скляні конуси для кінескопів) та ін. Поряд із залученням інвестицій відомих ТНК в економіку України існує необхідність у розширенні міжнародної діяльності українських транснаціональних структур, зокрема таких, як «Індустріальний Союз Донбасу» (ІСД), «ROSHEN», «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ) та ін. Міжнародна практика показує, що країни, які сформували у своїй економіці значний транснаціональний сектор («другу економіку»), насамперед США, змогли значно підвищити свою конкурентоспроможність.

4. Постіндустріальна революція і конкуренція за інтелектуальне лідерство. Інтенсивний розвиток комп'ютерної індустрії, застосування інформаційних технологій у всіх сферах діяльності призвели до значні змін у структурі економіки передових країн: суттєво зросла частка інноваційних галузей та сфери послуг. В результаті у них виникло постіндустріальне (інформаційне) суспільство – на базі нової економіки, або економіки знань. Відомий американський економіст Р. Флорида [13] стверджує, що основою цієї економіки є інтелектуальний потенціал, знання та креативність як здатність окремих осіб до генерування якісно нових ідей та прийняття нестандартних рішень. Таким чином, постіндустріальна революція змінила природу міжнародної конкуренції. Конкуренція країн за інтелектуальне лідерство призвела до того, що їх конкурентоспроможність, за Г. Хамелом і К. Прахаладом, все більше стала визначатися якістю людського капіталу та ступенем використання науки і технологій у виробництві [14]. В результаті відбулися кардинальні зрушення в ієрархії націй, виокремилися дві групи країн:

1) країни, що здатні створювати нові знання, захищати й продавати їх;
2) країни, що є переважно користувачами чужих знань і які переважно залишаються поза вигодами економічного зростання і часто маргіналізуються [15]. На жаль, до другої групи країн відноситься й Україна, хоча вона й має достатньо внутрішніх джерел для перетворення її економіки у таку, що переважно базується на знаннях.

5. Поглиблення міжнародної спеціалізації країн та загострення конкуренції за високотехнологічний сектор економіки. На основі конкурентних переваг провідних фірм уряд кожної країни визначає пріоритетні напрямки міжнародної спеціалізації національної економіки. У зв'язку з цим зауважимо, що гіпертрофована спеціалізація України на сировинних та низькотехнологічних галузях (чорній металургії, основній хімії) стала однією з головних причин падіння національної економіки у 2009 році. Водночас переорієнтувати, хоча б частково, національну економіку на високотехнологічні галузі досить складно, з одного боку, через суб'єктивні чинники – некомпетентність і корумпованість багатьох українських чиновників, з іншого – через об'єктивні чинники, зокрема небажання зарубіжних корпорацій мати конкурентів з-поміж потенційно високотехнологічних компаній України. Не випадково, зарубіжні експерти вважають, що «дуже сумнівним є питання з приводу того, чи повинна Україна ... бути представлена у високотехнологічних галузях, у яких головними конкурентами є високорозвинуті країни світу» [16]. Тому Україна ще має вибудувати власну стратегію конкурентної боротьби за високотехнологічний сектор міжнародної спеціалізації своєї економіки, використовуючи для цього й можливості її транснаціоналізації.

6. Розширення можливостей доступу до ресурсів. Формування глобальної економіки був би неможливим в умовах збереження численних бар'єрів між національними економіками на шляху руху факторів виробництва. Нині ринок природних ресурсів та компонентів став глобальним, значно спростивши доступ до них та позитивно вплинувши на конкурентоспроможність країн, зокрема бідних на природні ресурси. Як підкреслює М. Портер: «З розвитком і поглибленням в останні десятиліття глобалізації економіки поняття порівняльної переваги швидко втрачає свій попередній зміст. Компанії можуть діставати порівняно дешеві фактори виробництва де завгодно, а швидка поява все нових і нових технологій в змозі нівелювати похибки дорогих факторів виробництва» [17]. Отже, конкурентні переваги країн за факторними умовами стали

швидкоплинними. Це стало можливим завдяки міжнародній передачі технологій і міграції капіталу.

7. Поява єдиної комунікаційної мережі і виникнення глобальних електронних ринків. Вона не лише видозмінила галузі, вона ще й об'єднала країни. Завдяки впровадженню інформаційних технологій їх економічні суб'єкти отримали можливість не тільки скоротити трансакційні витрати, а й об'єднати та узгодити напрями своєї діяльності. Водночас створення транснаціональних комунікаційних мереж та формування інформаційної оболонки планетарного масштабу призвело до виникнення глобальних електронних ринків, що, у свою чергу, розширило масштаби й підвищило інтенсивність міжнародної конкуренції. При цьому електронна торгівля зробила більш доступними для покупців товари світового рівня якості. Якщо у 1973 р. частка якісної і дорогої продукції становила 28 %, продукції середньої за якістю і ціною – 23 % і низькоякісної дешевої продукції – 49 %, то у 2010 р. ці показники були на рівні 40 %, 50 і 10 %. Характерно, що ціни на електронних ринках визначають ціни на контрактних ринках, а не навпаки [18]. Загалом же розвиток електронної торгівлі збільшує експортний потенціал країн – світових лідерів, а відтак – і можливості зростання їхньої конкурентоспроможності.

8. Розвиток гнучких виробничих систем і криза надвиробництва. Масове розповсюдження інформаційних технологій та гнучких виробничих систем стало однією з головних причин нинішньої кризи надвиробництва. Характерною відмінністю між глобалізацією сьогодні та глобалізацією у 1950-ті та 1960-ті роки та, що рушійною силою на ранніх етапах було розповсюдження масового виробництва, а нині – розповсюдження гнучкого виробництва та криза надвиробництва. В цих умовах фірми шукають можливості посилити свої сильні сторони та усунути слабкі на основі співробітництва з фірмами інших країн – на основі мереж спільної діяльності, сформованих на засадах аутсорсингу тощо. Уряди країн часто підтримують таке співробітництво, надаючи йому перевагу порівняно зі злиттям або домінуванням іноземних компаній на національному ринку.

9. Зростання значення іноземних ринків для національних виробників і стандартизація попиту. Насичення ринків країн товарами національних виробників веде до того, що їх успіх на міжнародних ринках стає нагальною необхідністю. Колишній президент «Ніссан мотор» Т. Ісіхіра так висловився з цього приводу: «В автомобільній промисловості ми не можемо мислити тільки категоріями японського ринку... . Нас значно більше цікавить наше місце на світовому ринку, ніж на ринку Японії» [19]. Отже,

конкурентоспроможність економіки країни значною мірою визначається її експортністю. Зростання експортності товарів, з одного боку, вимагає підвищення рівня їхньої якості, а з іншого (в умовах глобалізації) – стандартизації попиту на них. Характерним прикладом може слугувати стандартизація попиту на продукцію і послуги мережі ресторанів швидкого харчування McDonald's. Завдяки їй стала можливою заміна диференційованих регіональних стратегій маркетингу на уніфіковану стратегію глобального маркетингу.

10. Зростання кількості суб'єктів міжнародних економічних відносин та лібералізація правил торгівлі. В останні десятиліття через лібералізацію правил торгівлі в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) та розвалу соціалістичного табору «новими гравцями» на світовому ринку стали Індія, Китай, нові індустріальні та постсоціалістичні країни. В результаті понад 50 % усього населення світу стали новачками в міжнародній торгівлі та інвестиціях [9]. При цьому найбільш розвинені країни набули не тільки нових споживачів своїх товарів і послуг, а й нових конкурентів, зокрема через низьку вартість їх робочої сили. Міжнародна торгівля стає все ліберальною не тільки завдяки укладанню низки угод в рамках СОТ, але й через введення в дію правила «золотого корсета». Це правило, зокрема, передбачає, що основним двигуном економічного розвитку країни має бути приватний сектор, країна повинна підтримувати низький рівень інфляції, скорочувати імпорتنі тарифи та відмовитися від експортноімпортних квот. Однак це правило не обмежує зростання торгівлі за каналами збуту всередині міжнародних корпорацій, що, на нашу думку, спотворює сам процес конкуренції на глобалізованих ринках і є більш вигідним для країн з потужним транснаціональним сектором економіки.

11. «Кінець національної держави». Наростання процесів глобалізації в останні десятиліття призвело до того, що географічні й політичні кордони між країнами уже не відіграють тієї ролі, яку вони відігравали раніше. Це дало підстави К. Омає проорокувати «кінець національної держави». К. Омає називає чотири ймовірні причини цього:

- 1) відсутність географічних обмежень для поширення інвестицій;
- 2) потреба використання у промисловості найпривабливіших ресурсів незалежно від їх місцезнаходження;
- 3) повсюдне поширення інформаційних технологій;
- 4) формування електронного ринку товарів [20]. Однак усе не так однозначно. Якщо у сфері фінансів і торгівлі «простір потоків» здатний конкурувати з «простором місць», то щодо виробництва ситуація є

протилежною. Свідченням цього є схильність суб'єктів виробничо-економічної діяльності до формування кластерів на національному й регіональному рівнях.

12. Формування «нових економічних регіонів». В умовах глобалізації відбувається «переформатування» просторово-регіональної структури економіки. Якщо для доіндустріальних й індустріальних секторів економіки, конкурентоспроможність яких визначають базові фактори, «адміністративні регіони» були й залишаються досить ефективними, то постіндустріальні сектори економіки, які базуються на розвинених мобільних факторах, формують т. зв. нові економічні регіони. До них ми відносимо:

а) транснаціональні регіони, зокрема за участю прикордонних регіонів України – «Карпати», «Буг», «Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Дністер»; б) регіони типу «індустріяс макіладорас», що сформувалися на основі гнучких виробничих мереж у прикордонних районах США і Мексики;

в) вільні (спеціальні) економічні зони, в т. ч. в Україні – «Закарпаття», «Інтерпорт Ковель», «Славутич» та ін.;

г) «регіони, що навчаються» або «С-регіони». Їх запропонував виділяти на початку 90-х рр. XX ст. відомий дослідник-регіоналіст А. Андерсон [21]. На його думку, це регіони з активним формуванням економіки знань; їх підвищену конкурентоспроможність обумовлюють чотири детермінанти, або так звані «С-фактори»: компетенція (competence), культура (culture), комунікації (communication) та креативність (creativity); д) глобалізовані регіони або регіони типу «ворота у глобальний світ». Їх особливістю є висока забезпеченість креативними фахівцями, сучасними технологіями та комунікаціями. Існує думка, що «нові економічні регіони», в основі яких лежить знання, мережна й транснаціональна економіка, перешкоджають самоорганізації національних та регіональних економік, але водночас сприяють підвищенню їхньої конкурентоспроможності. За висловом відомої дослідниці А. Саксеніан, саме «циркуляція мізків» між найдинамічнішими світовими регіонами виступає рушійною силою глобальної економічної інтеграції. Конкуруючи за залучення стратегічних активів, – висококваліфікованих працівників та фінансових ресурсів – регіони і національна економіка в цілому отримують додаткові конкурентні переваги [22].

Для України на даному етапі її розвитку глобалізація несе більше негараздів, ніж вигод. Передусім це пояснюється тим, що більшість українських товарів є неконкурентоспроможними на світових ринках. Не

дивно, що й готовність нашої держави до входження у світовий економічний простір на сьогодні оцінюється менше, ніж на 40 % [23]. Тому Українська держава має брати більш активну участь у формуванні нових правил міжнародних економічної діяльності, зокрема в рамках СОТ та європейської спільноти.

Список використаних джерел:

1. Ходжаян А. О. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність, методи оцінювання, сучасний стан / А. О. Ходжаян. – Черкаси : Вертикаль, вид. Кандич С.Г., 2010. – 431 с.
2. Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма / Бринк Линдси ; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М. : ИРИСЭН, 2011. – 415 с.
3. Глобализация мирового хозяйства : учеб. пособие / под ред. М. Н. Осьмовой, Г. И. Глущенко. – [2-е изд.]. – М. : ИНФРА-М, 2014. – 376 с.
4. Archer M. S. Sociology for One World: Unity and Diversity / M. S. Archer // International Sociology. – 1991. – Vol. 6. – № 2.
5. Синцеров Л. Длинные волны глобальной интеграции / Леонид Синцеров // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 5. – С. 56-64.
6. Ковалів І. Суть глобалізаційних процесів / Ілля Ковалів // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. – 2004. – Вип. 11. – С. 199-204.
7. Швиданенко О. А. Основні тенденції трансформації глобальної конкурентоспроможності / О. А. Швиданенко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 47-55.
8. Украина поднялась на 3 строчки в глобальном рейтинге глобализации и заняла 44-е место [Электронный ресурс] // Капитал. – 2014. – 18 апреля. – Режим доступа : <http://www.capital.ua/ru/publication/18509-indeks-urovnya-globalizatsii-stran-mira-kof-index-of-globalization>
9. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : [монографія] / Антонюк Л. Л. – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.
10. Сіденко В. Р. Інноваційна модель розвитку ЄС – від Лісабонської стратегії до «Європи 2020» / В. Р. Сіденко // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 113-125.
11. Гальчинський А. Методологія складних систем / Анатолій Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 8-14.

Part II

**MODERN INNOVATION AND
INVESTMENT POLICY IN THE
TOURIST AND HOTEL-
RESTAURANT SPHERES OF THE
ECONOMY**

**СУЧАСНА ІННОВАЦІЙНО-
ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА В
ТУРИСТИЧНІЙ ТА ГОТЕЛЬНО-
РЕСТОРАННІЙ СФЕРАХ
ЕКОНОМІКИ**

2.1. Personnel management is an integral part of hotel management

Управління персоналом, як складова частина менеджменту готелю

В наш час ринкових відносин, а разом з тим і високої конкурентної боротьби у готельному бізнесі жорстку боротьбу витримують лише ті готелі, які можуть запропонувати своїм клієнтам високоякісне обслуговування, а це неможливо без професійно підготовленого персоналу. Управління персоналом – це складова частина менеджменту, оскільки всі цілі організації досягаються за допомогою людей. Персонал – це рушійна сила при вирішенні проблем, пов'язаних з конкурентоздатністю, економічним зростанням та ефективністю праці будь-якого підприємства. Підготовка компетентного персоналу, здатного продуктивно працювати, віддаватися своїй праці, – це головне завдання готелю, який іде в ногу з часом. У сфері готельного обслуговування найважливішим фактором є якісне обслуговування гостей, яке забезпечує високий рівень комфорту. Сходячі с цього, гості обирають максимально обумовлений для них готель для подальшого перебування.

Головний потенціал готелю полягає в кадрах. Які б прекрасні ідеї, новітні технології, найсприятливіші зовнішні умови не існували, без добре підготовленого персоналу високої активності досягти неможливо. Без людей не може бути організації, без кваліфікованих кадрів жоден готель не зможе досягти своїх цілей.

Слід також визначити, що на сьогодні основними факторами конкурентоздатності готелів стали забезпеченість робочою силою, ступінь її мотивації, організаційні структури і форми роботи, що визначають ефективність використання персоналу. У зв'язку із застосуванням сучасних технологій в готельному бізнесі масово скорочується кількість робочих місць. Це в свою чергу стало причиною використання альтернативних методів організації праці, що базуються на творчому і новаторському підходах в управлінні.

Останні 25 років лише кілька негараздів у теорії управління обговорювалися як питання, що стимулом до працівників у комерційних банках організаціях. Мотивація службовців в індустрії гостинності є одним із гарячих точок, створюють для керівників постійні проблеми. До цього часу мотивація до праці пов'язана з цим стан моралі в виробничих відносинах є найважливішими чинниками успіху будь-якої організації у сфері гостинності, значною мірою залежною від ефективних міжособистісних відносин працівника і клієнта.

Хоча якість сервісу і в значною мірою суб'єктивним та оцінка його здійснюється з погляду критеріїв якості у відчуттях котрий обслуговується, всім ж добре відомо, що незадоволеність клієнта до обслуговування у ресторани чи готелі залежить від самої обслуговування.

Дослідження свідчать, що причиною того, удостоює чи своїм відвіданням клієнт підприємство обслуговування вкотре чи ні, є добре чи погане обслуговування йому надане. Уперше гостя можна затягти хорошою рекламою, багатим інтер'єром чи розмаїттям меню, а й у вдруге він приходить завдяки професійної роботі персоналові та високому якості обслуговування, одержаному раніше. Високий рівень мотивації для якісної роботи є підставою, в такий спосіб, бажаним не просто з організаційної погляду, але в силу прямого і очевидного на клієнтів - і з їхньої сприйняття якісного обслуговування.

В даний час за кордоном науковці, які займаються проблемами управління, все більше уваги приділяють спробам пов'язати проблеми планування фінансів і комерційної діяльності з організацією управління персоналом. Остання включає: підбір працівників, їх підготовку і перепідготовку, відносини між ними і, нарешті, їх винагороду. У сфері обслуговування дуже важливо проводити правильний підбір працівників, що відповідають вимогам клієнтів. Задоволення клієнтів у сфері готельного обслуговування досягається також ввічливістю персоналу, його чуйністю. Тож ефективне управління персоналом перетворюється на найважливішу функцію управління готельним бізнесом.

Цілями організації управління персоналом готельного бізнесу є:

- підвищення конкурентоспроможності готелю;
- підвищення ефективності, продуктивності і якості обслуговування з метою отримання максимального прибутку;
- забезпечення високої соціальної ефективності функціонування колективу. Успішне виконання поставлених цілей вимагає вирішення таких завдань:
  - забезпечення потреби готельного бізнесу в робочій силі в необхідних обсягах і необхідної кваліфікації;
  - досягнення обгрунтованого співвідношення між організаційно-технічною структурою виробничого потенціалу і структурою трудового потенціалу;
  - повне й ефективне використання потенціалу працівника і колективу в цілому;
  - забезпечення умов для високопродуктивної праці, високого рівня його організованості, мотивації, самодисципліни, вироблення у працівників звички до взаємодії та співпраці;

- закріплення працівника в готельному бізнесі, формування стабільного колективу як умови окупності коштів, що витрачаються на робочу силу (залучення, розвиток персоналу);

- забезпечення реалізації бажань, потреб та інтересів працівників відносно змісту праці, посадового просування тощо;

- узгодження виробничих і соціальних завдань (балансування інтересів готельного бізнесу та інтересів працівників, економічної і соціальної ефективності);

- підвищення ефективності управління персоналом, досягнення мети управління при скороченні витрат на робочу силу.

Щоб ефективно управляти персоналом готелю, необхідно знати механізм функціонування досліджуваного процесу, усю систему факторів, що викликають його зміну, а також засоби впливу на ці фактори. Отже, можна говорити про певний механізм функціонування системи управління персоналом готелю і про використання різних інструментів впливу на працівника, тобто про певну технологію роботи з кадрами.

Арсенал застосовуваних в управлінні персоналом засобів у готелях досить різноманітний:

- кадрове планування;
- управління змінами;
- оптимізація чисельності і структури персоналу;
- регулювання трудових приміщень;
- вироблення правил прийому, розміщення і звільнення працівників;

- структурування робіт, їхнє нове компонування, формування нового змісту праці, посадових обов'язків;

- управління витратами на персонал;
- організація праці ;
- управління трудовим навантаженням;
- оптимізація структури робочого часу;
- оцінка і контроль діяльності;
- політика винагороди за працю, її високі результати;
- надання соціальних послуг як засобу мотивації;
- стабілізація колективу;
- тарифні угоди між адміністрацією и колективом;
- соціально-психологічні методи;
- формування корпоративної культури;
- та ін.

Частина цих засобів носить організаційний характер (кадрове планування, організація праці), інші пов'язані з впливом на працівника з метою зміни його мотивації, поведінки, мобілізації його внутрішніх можливостей (система винагороди, оцінки, забезпечення взаємодії та ін.).

Організаційна структура системи управління персоналом - це сукупність взаємозалежних підрозділів системи управління персоналом і посадових осіб. Підрозділи можна розглядати у сенсі — як служба управління персоналом. Конкретне місце й ролі зазначеної служби у системі управління організацією визначаються місцем і роллю кожного спеціалізованого підрозділу з управління персоналом і організаційним статусом його безпосереднього керівника. Цей організаційний статус підтверджується набором повноважень і персональної відповідальності. Їх об'єм і ієрархічний ранг багато чому визначаються позицією першого керівника організації з відношення до кадрової служби. Вони формуються також у міру організаційного розвитку управління, накопичення фінансового, кадрового, інтелектуального потенціалу. Готель має приділяти більш пильну увагу планомірній підготовці і, особливо, перепідготовці кваліфікованих фахівців. Це дозволить йому швидше та ефективніше реагувати на зміни. У багатьох готелях існують служби управління персоналом. Ці нові служби створюються, як правило, на базі традиційних: відділу кадрів, відділу організації праці і заробітної плати, відділу охорони праці і техніки безпеки та ін. Задачі нових служб полягають у реалізації кадрової політики і координації діяльності з управління трудовими ресурсами в готелі. У зв'язку з цим вони починають розширювати коло своїх функцій і від суто кадрових питань переходять до розробки стимулювання трудової діяльності, управління професійним просуванням, запобігання конфліктів, вивчення ринку трудових ресурсів тощо. Управління персоналом має бути інтегроване до загальної системи управління і стратегічного планування. Служба персоналу повинна визначати стратегічний напрямок своєї власної роботи, що робить її необхідною ланкою в загальній структурі управління.

У безпосередньому підпорядкуванні заступника генерального директора з персоналу перебувають керівники (директори) ключових служб і відділів, назви яких у більшому або меншому ступені відповідають основним елементам сучасної системи управління персоналом - підбір, навчання і розвиток, оцінка, компенсації тощо. Директори і начальники відділів управляють роботою фахівців з компенсації, професійного навчання і розвитку та ін.

Формування організаційної структури системи управління персоналом входять такі етапи:

- структуризація цілей системи управління персоналом;
- визначення складу функцій управління, дозволяють реалізувати мети системи;
- формування складу підсистем організаційної структури;
- встановлення перетинів між підсистемами організаційної структури;
- визначення правий і відповідальності підсистем;

- розрахунок трудомісткості функцій й чисельності підсистем;
- побудова конфігурації організаційної структури.

Врахування заслуг, подяка за виконану роботу підсилюють стимули до праці. Мотиваторами служать не лише різні премії, пам'ятні подарунки тощо. Характер винагороди праці залежить від її кількості та якості, а також від задоволення побажань і надій самих працівників. Один з найбільш дієвих мотивів творчої праці - просування по службі. Велике значення має і можливість придбати акції готелю, що створює для працівника враження співвласника. Кожному великому готелю відповідно до його особливостей, можливостей і традицій необхідні розробка, впровадження і постійне удосконалювання системи стимулів, яка повною мірою забезпечуватиме інтереси і працівників, і готелю в цілому. Ще більш значимими та ефективними можуть виявитися морально-психологічні стимули, арсенал яких досить великий.

Отже, саме за умови впровадження та реалізації положень концепції управління персоналом стає найбільш ефективним використання здібностей співробітників відповідно до цілей підприємства й суспільства [5, с.299].

У сучасній теорії й практиці управління підприємством актуалізується саме маркетинговий підхід. Ефективність управління на принципах маркетингу цілком і повністю залежить від здатності управлінського апарату оцінювати тенденції ринкових процесів, структурувати їх, зокрема в питаннях формування персоналу підприємства. Одним із пріоритетних напрямів розвитку теорії управління підприємством готельного господарства стає маркетинг персоналу, до визначення якого сформувалося два підходи [6, с.134].

Відповідно до першого підходу маркетинг персоналу представляється як певна філософія ставлення до власного персоналу (як наявного, так і майбутнього) з боку підприємства. При цьому кожен працівник розглядається як клієнт підприємства, у співробітництві з яким підприємство може вирішити деякі проблеми стійкої діяльності й розвитку, а працівник, зі свого боку, одержує можливість задовольнити власні потреби й інтереси.

Згідно з другим підходом, маркетинг персоналу – це практична діяльність (функція) служб управління персоналом підприємства з оперативного покриття потреб у кадрах на основі наявної інформації про стан персоналу підприємства та ринок праці.

Ці два підходи не суперечать, а доповнюють один одного. При цьому перший фактично стає методологічною основою другого. Реалізація першого підходу розглядає маркетинг персоналу як один із елементів кадрової політики, втілений у комплекс завдань управління персоналом (розробка цільової системи, планування потреби, ділова оцінка, управління

кар'єрою, мотивація тощо) [2, с.299]. За другим підходом маркетинг персоналу передбачає виділення специфічної діяльності - служби управління персоналом. Ця діяльність відносно відокремлена від інших завдань кадрової роботи й містить у собі: аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають напрями маркетингової діяльності, розробку та реалізацію заходів щодо напрямів персонал маркетингу.

Напрями маркетингової діяльності щодо формування персоналу передбачають:

- розробку професійних вимог до персоналу;
- визначення потреби в персоналі за якісними та кількісними параметрами;
- розрахунок витрат на формування й подальше використання персоналу;
- вибір джерел і шляхів задоволення потреби у персоналі [3, с.28].

Суспільне значення готельної діяльності як одного з індикаторів розвитку економіки держави зумовлює необхідність створення галузевої системи підготовки і підвищення кваліфікації персоналу. Подальше вдосконалення системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів для готельної індустрії потребує, перш за все, з'ясування реальної потреби у фахівцях відповідно до кількісних та якісних критеріїв готельної сфери, визначення переліку професій і відповідних спеціальностей, розроблення навчальних програм і методичних посібників, формування мережі спеціалізованих навчальних закладів і комплектування корпусу викладачів. Така модель розв'язання проблеми має базуватись на маркетинговому підході, зважаючи на вирішальність оцінки роботодавця. При цьому слід зважати на вплив низки факторів макро- та мікро рівня, які позитивно/негативно позначаються на перебігу процесів у готельній сфері, у тому числі й безпосередньо у процесі формування персоналу (табл. 1), коригують критерії якості.

Таблиця 1 – Фактори впливу на процес формування персоналу підприємств готельного господарства України [5, с.168]

Фактор впливу	Тенденція впливу	Вплив на сферу готельного господарства	Вплив на процес формування персоналу
Економічна нестабільність	Посилюється	Гальмування розвитку готельного господарства в цілому	Обумовлює неефективне використання персоналу
Сприяння розвитку підприємництва	Зберігається	Створення нових типів підприємств готельного господарства (міні-готелів тощо)	Сприяє створенню нових робочих місць

Створення сприятливого інвестиційного клімату	Формується	Будівництво нових, реконструкція діючих типів підприємств готельного господарства	Сприяє створенню нових робочих місць, поліпшенню умов праці
Недосконалість законодавства	Залишається	Гальмування розвитку готельного господарства в цілому, господарських відносин між суб'єктами підприємницької діяльності	Обумовлює неефективне використання персоналу
Політична нестабільність	Посилюється	Скорочення потоків іноземних туристів, інвестицій	Обумовлює неефективне використання персоналу
Процеси європейської інтеграції	Посилуються	Збільшення потоків іноземних туристів, інвестицій. Підвищення якості послуг до міжнародного рівня	Сприяє: – підвищенню кваліфікаційних вимог до персоналу; – набуттю міжнародного досвіду готел. обслуговування
Розвиток культурно-природничого потенціалу	Триває	Розширення мережі підприємств готельного господарства	Сприяє створенню нових робочих місць
Інтенсифікація науково-технічного прогресу	Посилюється	Підвищення техніко-економічного рівня і якості готельних послуг	Сприяє: – скороченню чисельності персоналу; – розвитку професійних здібностей
Посилення конкуренції	Триває	Підвищення рівня якості готельних послуг	Сприяє підвищенню кваліфікаційних вимог до персоналу

Таким чином, основу концепції сучасної системи управління персоналом підприємств готельного господарства становить зростаюча роль особистості робітника, знання його мотиваційних установок, вміння їх формувати та направляти згідно із завданнями, що стоять перед підприємством. Сучасний процес управління персоналом містить у собі комплекс інноваційних механізмів, організованих навколо взаємодії працівників, активізації творчого й організаційного персоналу, інтеграції його зусиль на досягнення поставлених цілей. Абсорбуючи традиційні світові підходи до управління людськими ресурсами, управлінські процеси виходять на потенційно новий рівень. Маркетинг персоналу підприємства готельного господарства є інструментом залучення працівника, який своєю працею здатний створювати споживчу вартість і володіє більшою мінливою вартістю, ніж його робоча сила.

Список використаних джерел:

1. Балабанова Л.В. Управління персоналом / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак — К. : Професіонал, 2006. — 512 с.
2. Бунтова Н.В. Стратегічні напрями розвитку кадрового забезпечення готельного господарства України / Н. В. Бунтова // Демографія та соціальна економіка. — 2007. — № 1.
3. Гавкалова Н.Л. Теоретичні засади ефективного менеджменту персоналу / Гавкалова Н. Л. // Україна: аспекти праці. Наук.-екон. та сусп.-політ. журн. — 2005. — № 3. — С. 31–36.
4. Браймер Р. Основы управления в индустрии гостеприимства / Р. Браймер. – М., ЮНИТИ-М, 2005. – 384 с.
5. Кабушкин Н.И. Менеджмент гостиниц и ресторанов. – 3-е изд., перераб. и доп. / Н.И. Кабушкин. – Минск: Новое знание, 2002. – 367 с.
6. Недашківський М.М. Менеджмент персоналу / М.М. Недашківський, Г.І. Євтушенко, Л.П. Гацька / ДПА України. Академія ДПС України. – Ірпінь, 2002. – 252 с.

2.2. Trends in modern cultural tourism as an export strategy for tourism development

Тенденції сучасного культурного туризму як експортної стратегії розвитку туризму

Культурна спадщина кожного народу полягає не тільки із творів мистецтва, але й з нематеріальних речей: фольклору, народної творчості, масових заходів і іншого. Давно став самостійним такий вид туризму як

культурний або пізнавальний туризм. Він заснований на культурно-історичному потенціалі країни, містить у собі традиції й звичаї, особливості побуту й господарства. Мінімальний набір ресурсів для культурного туризму може піднести особлива місцевість, але для його масового розвитку потрібна особлива концентрація об'єктів культурної спадщини.

Сучасному світі спостерігається активний ріст пропозицій у сфері туризму, особливо цей процес помітний у сфері культурного туризму. Серед основних причин цього явища можна виділити, насамперед, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, який привів до значного розширення масштабів міжкультурної взаємодії. Особливу роль у сучасному світі здобувають фактори комунікабельності, толерантності й поінформованості про культурні події в усьому світі. Немаловажне значення мають і процеси інтернаціоналізації й глобалізації, наслідком яких стали, з одного боку, достаток однотипних товарів і послуг, а, з іншого боку, збільшення конкуренції на туристичному ринку [1, с.297].

У сучасному світі індустрія туризму є однією з найбільш дохідних галузей, що й динамічно розбудовуються, економіки. Динаміка соціокультурних процесів відрізняється інтеграцією різних форм ініціювання культурної активності населення, серед яких важливе місце займає культурний туризм.

Нове розуміння культури в суспільному розвитку й усвідомлення необхідності збереження культурного різноманіття розширює перспективи культурного туризму як фактора регіонального розвитку в умовах глобалізації.

Дослідження еволюції поняття культурного туризму свідчить про його динамічний розвиток. Культурний туризм розуміється як:

- пізнання національної культури країни відвідування ;
- відносно самостійний елемент людського буття, як соціально-культурне явище ;
- як процес ознайомлення з "чужою" культурою і її осмислення.

Основними завданнями культурного туризму є: можливість задоволення різноманітних досугових запитів і інкультурації його учасників через актуалізацію історичної пам'яті; розширення культурного кругозору у відношенні историкокультурних традицій, звичаїв, вдач, матеріальної культури народів інших місцевостей; формування гуманістичного мислення й світогляду; формування культурної

компетентності учасників туристичного процесу; адаптація й соціалізація особистості через засвоєння культурних форм; виявлення позитивного й негативного в досвіді минулого, що визначає значною мірою ментальність нації; створення нових "крапок росту" культурної політики в регіонах

Розвиток сфери культури може здійснюватися на основі різних стратегій. Одна з них - експортна стратегія. Вона передбачає створення й просування культурного продукту, орієнтованого на різні категорії туристів, при цьому акцент повинен бути зроблений на туристів із закордонних країн.

Культурний туризм являє собою масовий, быстророзвиваючийся вид туризму. Треба відзначити також, що культурний туризм являє собою складний багатопрофільний вид діяльності, у яку крім традиційних складових інфраструктури туризму (таких як туроператори в'їзного туризму, готелю, авіаперевізники, автотранспортні підприємства, що спеціалізуються на обслуговуванні туристів, охоронні підприємства) залучені багато інші організації й підприємства сфери послуг. Так, відповідно до пропонованого комплексного підходу до створення продукту культурного туризму, до складу суб'єктів культурного туризму входять наступні підотраслі сфери послуг: музеї, музеї-заповідники, художні галереї й арт-центри; театри й концертні організації; цирки й концертні зали; культурно-дозвільні центри, агентства із продажу театральних і музейних квитків. Невід'ємною частиною культурного туризму є також автентичні підприємства громадського харчування й привабливі для деяких туристів художні галереї й антикварні магазини [2].

Туризм є областю економічної діяльності, що створює умови для експорту послуг усіх галузей, залучених у створення туристського продукту. У цьому зв'язку культурний туризм створює додаткові можливості для експорту послуг організацій і установ культури, що працюють із іноземними туристами. Розглянемо це на деяких прикладах. В останні роки різко збільшилися можливості замовлення квитків у театри й у музеї через Інтернет, у тому числі іноземними туристами.

Особливе місце в дослідженні експортної спрямованості розвитку культурного туризму треба приділяти аналізу можливих стратегій розвитку установ культури й на цій основі формулюється роль експортної стратегії розвитку сфери культури.

Є також і проблеми, що негативно впливають на експортні можливості культури й розвиток іноземного культурного туризму. Система взаємодії між туроператорами й установами культури недостатньо відпрацьована; дії багатьох провідних установ культури не націлені на максимальне задоволення потреб туристів; не налагоджене дослідження попиту туристів ні з боку туристського бізнесу, ні з боку сфери культури. Відчувається гостра нестача майданчиків для обміну думками й дискусій між турбізнесом і установами культури різних форм власності й підпорядкованості. Надзвичайно гостро коштує проблема відсутності в більшості установ культури необхідної інфраструктури для обслуговування відвідувачів-інвалідів і осіб літнього віку. Враховуючи, що сьогодні віковий склад іноземних туристів в усьому світі має тенденцію до постаріння, а також той факт, що в умовах світової фінансово-економічної кризи найбільш стабільним масовим сегментом іноземних туристів залишаються пенсіонери, активне створення відповідної інфраструктури стає надзвичайно важливим завданням.

Проблема інформування іноземних туристів про потенціал нашої культури збільшується недостатнім інформаційним наповненням сайтів як самих установ культури. Одним з важливих недоліків зазначених сайтів є неможливість ведення повноцінної комерційної діяльності у вигляді бронювання місць, замовлення квитків і інших платіжних операцій [3, с. 56].

Не менш важливим моментом є правильна організація просування туристського продукту, і в цьому напрямку має бути багато чого зробити.

Необхідне введення системи туристської символіки (SIS), широко використовуваної в усьому світі, переваги якої полягають у тому, що вона зручна для сприйняття, об'єктивна й значно полегшує перебування туриста, особливо іноземного.

Необхідно встановити рекламно-інформаційні щити уздовж близько минаючих автотрас, що вказують на об'єкти культурно-історическої території. На основних маршрутах розмістити плани-схеми розташування туристських об'єктів, схеми туристських маршрутів з аплікацією об'єктів відвідування й правилами їх відвідування. Серед інших заходів слід назвати: організацію постійних прес-турів для журналістів, що пишуть про туризм, і інфо-турів для організаторів туризму; проведення міжнародних заходів за участю найбільших компаній, що працюють на ринку культурного туризму; розвиток двостороннього співробітництва

Головним змістовним компонентом культурного турпродукта є культурна спадщина. Цінність культурної спадщини зростає із часом . У першу чергу це пов'язане з його фізичним старінням, зміною, руйнуванням і втратою. Масовий туризм також сприяє руйнуванню й видозміні культурної спадщини народів у силу його комерційного використання.

Основними факторами й причинами руйнування й знищення культурної спадщини є наступні: природне фізичне старіння й руйнування матеріальних об'єктів культурної спадщини; природній відхід поколінь людей - споконвічних носіїв матеріальної й нематеріальної культури; насильницьке руйнування культурної спадщини в результаті військових конфліктів і терористичних актів; політичні, міжнаціональні й міжкультурні конфлікти, що приводять до етнічних чищень, а, отже, до знищення етнічної культури окремих народів; неписьменна державна політика в області культурної спадщини або відсутність такої політики зовсім; ріст масового туризму з різким підвищенням навантаження на об'єкти культурної спадщини через ріст їх відвідуваності; розвиток туристської інфраструктури й матеріальної бази на територіях культурної спадщини, викликане ростом масового туризму стан, що й неминуче виявляє вплив на, об'єктів і характер явищ культурної спадщини; насильницьке руйнування об'єктів матеріальної культури в результаті туристського вандалізму; комерціалізація культурної спадщини внаслідок розвитку міжнародного туризму й росту попиту на різні об'єкти і явища культури в складі культурного турпродукта.

Під комерціалізацією культурної спадщини розуміється процес перетворення культурної спадщини в товар, при якому об'єкти і явища культури оцінюються ринковими категоріями, винятково з погляду їх обмінної вартості, прибутковості, конкурентоспроможності на ринку. В умовах глобального розвитку туризму з тенденціями росту культурного туризму у всіх його проявах процес комерціалізації культурної й природної спадщини придбав глобальний характер, охопивши всі регіони миру, перетворивши проблему збереження культури країн і народів для наступних поколінь в одну зі світових проблем.

Слід зазначити, що культурна спадщина в складі турпродукта важко піддається оцінці з погляду його кількості, якості і реальної споживчої вартості. Його вартість може визначатися лише суб'єктивно, індивідуально, конкретним споживачем культурного турпродукта. Лише сам споживач

може визначити, яке культурне, духовне й естетичне задоволення може доправити йому особисто культурна спадщина, це багато в чому й визначає цінність самого турпродукта. Особливо це стосується явищ нематеріальної культури, які не мають ніякої матеріальної цінності.

Окремі компоненти вартості культурної спадщини в складі турпродукта можна прорахувати, а саме: тривалість споживання, частота споживання, кількість і вид об'єктів або явищ культури, включених у базову вартість пакета турсервісів.

Необхідно підкреслити, що комерційна цінність або вартість культурної спадщини залежить від рівня очікувань клієнта. Клієнт повинен одержати те, що обіцяне, але не всі запити клієнта можуть бути задоволені навіть за дуже високу ціну. З іншого боку, ціна не повинна бути занижена. Якщо якість продукту гарантована, а сам продукт ексклюзивен, то він не повинен коштувати дешево. Однак споконвічна якість і цінність культурної спадщини повинні оцінюватися експертами, а не туроператорами [4].

Якість культурного турпродукта, як і будь-якого іншого, повинне відповідати необхідним критеріям, обумовленим споживачем, тому що саме поняття якості має на увазі властивості турпродукта, здатні задовольняти встановлені й передбачувані потреби споживача. Однак, специфічність культурного турпродукта, що враховує специфіку туристських мотивацій і попиту, визначає додаткові критерії якості турпродукта в культурному туризмі крім таких загальноновизнаних, як пізнавальність, повнота й вірогідність інформації, естетичність, оптимальність маршруту й багато інші.

Аналіз турпродукта багатьох країн показав, що серед специфічних туристських мотивацій попиту виділяються:

- пошук новизни;
  - дійсність культурної спадщини;
  - міжкультурність орієнтованість, що припускає, турпродукта на національний лінгвокультурний сегмент ринку споживачів;
- міжкультурний принцип відбору інформації, міжкультурне спілкування з носіями досліджуваної культури.

Таким чином, специфічні критерії якості культурного турпродукта: новизна, дійсність, міжкультурність.

Критерій новизни культурного турпродукта має на увазі відчуття незвичайності, нетрадиційності, нестандартності, отличности від власної

культури. Очікування споживачів пов'язані з переживаннями подиву, потрясіння, замилювання, захвату від відкриття нового. На думку дослідників, конструкт новизни має чотирма взаємозалежними вимірами: хвилювання, відхід від щоденності. [5, с. 789].

Культурна спадщина, споконвічні культурні традиції, справжній дух етнокультури з усіма її артефактами у вигляді національного костюма, національної кухні, предметами, стилем і духом національного побуту, фольклор і обрядовість завжди залучали іноземців. Як свідчить практика, у т.ч. думки іноземних туристів, трансформація культури, співіснування культурної самостійності, ісконності, стародавності було найсильнішою привабливою рисою..

Критерій дійсності культурної спадщини в складі турпродукта як критерій його якості неоднозначний, і це також пов'язане з диференціацією рівня очікувань і потреб споживачів.

Дійсність створюється культурно-історичними умовами. Вона зменшується й навіть втрачається, коли продукт втрачає зв'язок з культурним і природним середовищем. Ступінь дійсності відрізняє один продукт від іншого, але й попит на дійсність може бути різний. Аналіз публікацій по даній проблематиці дозволяє зробити висновок про те, що більш досвідчені й більш "інтелектуальні" мандрівники пред'являють більш високі вимоги до ступеня дійсності об'єктів і явищ культури, у те, час, як менш досвідчених і менш "інтелектуальних" питання дійсності цікавить меншою мірою. Із цього погляду, споживачів культурного турпродукта можна розділити на три основні групи.

До першої групи відносяться туристи, які цікавляться повною культурно-історичною дійсністю й мають обґрунтовані знання й чіткі критерії її оцінки.

До другої групи можна віднести туристів, які згодні вважати справжніми ті артефакти культури, які перетерпіли часткові зміни згодом або у відповідь на ринковий попит, тобто справжній продукт може розбудовуватися, доповнюватися, адаптуватися під потреби й очікування туристів.

До третьої групи ставляться туристи, які не прагнуть до історичної дійсності об'єктів і явищ культури.

Цікавий той факт, що вивчення мотивацій попиту іноземних споживачів, , показало, що більшість туристів проявляли диференційовані

очікування, бажаючи побачити й справжні, і частково відновлені, і повністю осучаснені артефакти культури.

Дійсно, найчастіше іноземців може цікавити не автентична, не споконвічна культура, а щось несправжнє, сурогатне, змінене з урахуванням очікувань іноземців, те, що фахівці називають "комерціалізованою культурою", те, що "має попит і добре продається".

Вивчення офіційних документів міжнародних організацій, аналіз публікацій із проблем збереження культурної спадщини показали, що вплив на стан культурної спадщини може бути різним. Основні тенденції можна сформулювати в такий спосіб: повне руйнування й втрата об'єкта або явища культурної спадщини; часткове руйнування й втрата; повне збереження; повна видозміна або підміна дійсного об'єкта або явища на неправильний (неправильна дійсність); часткова видозміна (часткова дійсність); розвиток об'єкта або явища за рахунок доповнення його новим змістом або новими значеннями [6, с. 166].

Говорячи про комерціалізацію культури й культурної спадщини, важливо підкреслити, що цей обумовлений туристською діяльністю процес має як негативні, так і позитивні сторони з погляду збереження й відродження культурної спадщини народів і народностей.

Туристський попит на культурну спадщину, з одного боку, створює погрозу його стану й існуванню, але з іншої, доходи від туристської діяльності, пряме фінансування туристами народних ремесел і мистецтв сприяють збереженню традиційних явищ і об'єктів культури, а також відродженню майже або повністю втрачених. Розвиток культурного туризму дав поштовх розвитку наукових досліджень в області культурної спадщини, а це також опосередковано послужить його збереженню й відродженню.

Важливою умовою успішної розробки й реалізації експортної стратегії розвитку сфери культури є зміцнення взаємодії між установами культури й туристськими фірмами.

Однак, представляється, що на нинішньому етапі розвитку більш ефективною формою взаємодії могло б стати державно-приватне партнерство в сфері культурного туризму. Саме в такий спосіб можна було б активніше залучати необхідні інвестиційні ресурси, забезпечувати ефективні способи їх окупності, створювати гарантію схоронності

державного музейного фонду, підвищити ступінь завантаженості театральних труп, різноманітні пропозиції послуг установ культури.

Потрібно підкреслити що культурний туризм - це унікальна можливість удосконалювання способу життя різних груп населення, підвищення якості власного життя через вивчення культурного досвіду жителів різних місць, культурних визначних пам'яток, культурних традицій і досягнень.

Підводячи підсумки, треба відзначити, що в умовах кризи необхідно шукати резерви підвищення експортного потенціалу міста саме в сфері послуг і, у тому числі, на основі розвитку культурного туризму.

Список використаних джерел:

1. Образовательные проекты ЮНЕСКО в области культуры, спорта и туризма. Сб. докладов Международной научной конференции в г.Красноярске. 14-19 апреля 2001 г. Между народная кафедра ЮНЕСКО по культурному туризму в целях мира и развития. - М., 2001. - 297 с.
2. Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності : [Електронний ресурс] / О. Кузьмук. – Режим доступу: http://www.tourlib.net/statti_ukr/kuzmuk.htm.
3. Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів / Рада культур. співпраці Ради Європи; М-во культури і туризму України. – К. : Рада культур. співпраці, 2012. – 56 с.
4. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності [Електронний ресурс] / О. Кузьмук. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/desember08/23.htm>
5. Хелловой Дж. К. Туристичний бізнес / Дж. К. Хелловой ; пер. з 7 англ. изд. Т. А. Черной, А. А. Кожевниковой. – К. : Знання, 2007. – 789 с.
6. Инновационная политика в сфере сохранения культурного наследия и развития культурно-познавательного туризма: итоги международной конференции (Москва, 25–27 ноября 2005 г.). – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 166 с.

2.3. Tendencies and strategies of cultural tourism development in Ukraine

Today, tourism is one of the most interesting modern forms of leisure, which plays a prominent role in the general knowledge expansion and, in particular, the cultural development of a person. More and more people in Ukraine every year travel abroad, where are acquainted with traditions, way of life, cultural heritage and contemporary culture of other nations.

Cultural self-expression of a nation always interest. Natural curiosity of a tourist regarding different parts of the world and nations that inhabit them, form one of the most powerful impellent tourism motives. The number of tourist trips with cultural-cognitive and educational purposes is increasing, in connection with which there is a constant expansion of types and forms of cultural tourism. Cultural tourism covers all aspects of the travels, with the help of which a person learns about life, culture, and customs of another nation. Tourism is an important means of creating cultural connections and international cooperation creation.

The core of tourism as a socio-cultural phenomenon in the modern world is considered under the prism of its understanding and interpretation, concepts interaction and interconnections, as well as the comparison of the forms and content of the “culture” and “tourism” concepts, in the comprehension of which the concept of “cultural tourism” is born.

Cultural tourism is characterized as a market segment, carefully organized, cognitive or educational, and often of an elitist character, devoted to the presentation and explanation of a cultural idea, in the Charter of cultural tourism of the International Council for Monuments and Objects.

Thus, tourism, interacting with culture, forms a type of cognitive, cultural tourism that strengthens today its positions in the world’s space.

The terms “cultural”, “cultural-cognitive” or “cognitive” tourism, responding to the English term “cultural”, determine the same type of tourism, the purpose of which - in the broadest sense - is a cognition of a national culture of the country being visited.

As a result of the formed modern approach to the concept of “cultural tourism”, the following definition was accepted by the World Tourism Organization (WTO): movement of people with exclusively cultural motivation, such as: education tours, tours with purpose to explore the cultural attractions,

visit the festivals and other cultural events, cities and monuments, travels with purpose to study folklore, the arts and grounds of certain nations existence, as well as pilgrimage. The development of cultural tourism is based on the use of potential of the ethnic cultures and cultural heritage of countries and regions. As indicated in the programmatic work of WTO "Cultural heritage and tourism development", "one of the pillars of tourism industry became a desire for the whole of mankind to see and recognize the cultural identity of different parts of the world. A cultural heritage stimulates a national pride for its history in domestic tourism. The cultural heritage stimulates a respect and understanding of other cultures and, as a result, supports peace and understanding in international tourism.

An important part of cultural heritage are the monuments of history and culture - especially the valuable objects of material and spiritual culture of nations in the form of separate constructions, their ensembles and memorable places, which have a legally established mode of special protection. The interrelation between culture and tourism is obvious, because each of the five main motives of tourism (cognition, communication, relaxation, treatment and recovery, social prestige), contains an element of culture in itself. The development of cultural tourism facilitates the transfer of traditions, cultural experience, formation of a sense of certain nation patriotism. An exchange of accumulated cultural values, both inside the country and abroad, becomes of great importance in the given context.

The different cultures of numerous nations and nationalities have in their basis the only one universal human creative beginning. They differ from each other with a form, determined by the peculiarities of the certain nations history, the various conditions in which the formation of these cultures took place. Communication is one of the most important spheres of human life. This is the most important channel for broadcasting a culture to the new generation. Culture is a driving element of tourism. A part of cultural tourism until 2020 will be 25% of the total world tourism according to the World Tourism Organization (WTO) ratings. "Cultural tourism" is experiencing a new stage of development today, due to the unswerving deepening of globalization processes and creation of a single general human informational space that leads to a steady increase of people's interest in world cultures, multiculturalism, expansion of international trade with the subjects of mass consumption, development of the high-speed transport, communication, as well as a whole system of organization, provision and maintenance of tourist trips.

Cultural tourism serves the ideas of intellectual and moral solidarity of humanity, establishment of the ideals of tolerance in society, namely, of respect, acceptance and correct understanding of a rich variety of our world's cultures in XXI century.

Ukraine is one of the largest countries in Europe. It is such an ancient and deep center of Slavic culture that there is a huge cultural and historical potential. Various cultural heritage was formed in Ukraine, creating an unlimited opportunity for cultural tourism, starting from Trypillia and Cherniahivska cultures, ancient Rus etc. A regional division of Ukraine is formed on the basis of natural, economic, ethno-cultural, administrative, political and other features, which relate to the concept of "recreation" as an all generalizing dimension that attracts those who are interested in cultural tourism. But, despite the richest tourist resources, Ukraine has an insignificant place in the world tourist flow. Ukraine's potential opportunities allow to welcome the foreign tourists more than now according to the WTO ratings. Cultural tourism becomes to a certain extent a nostalgic reality for the Ukrainians themselves. It can be both amateur and institutionalized, because it arises as a certain movement of appeal to its fundamental values. Those management strategies are aroused that have their definitions in government documents. But, to a greater degree, there are the motives, where the very concepts of management or marketing are targeted at satisfying the recreational needs of the local population - Ukrainians or other ethnic groups that exist on the territory of Ukraine.

All this testifies that there is a problem with its personal region, called Ukraine and regionalization, that is, a problem of regional policy of Ukraine and its cultural strategy, where cultural tourism becomes one of the means of cultural development or national cultural model of tourism.

A tourist industry of Ukraine did not emerge unexpectedly - it became enough definite as a consequence of system's transformation that existed within the framework of the USSR. It can be said that tourism itself as a sphere, which provides the services for travels and other recreational means of the needs of tourists' satisfaction, becomes an expanded industry only in the XX century.

Routes of cultural tourism were mainly concentrated within the USSR. The outbound tourism was too problematic. An extensive explosion of outbound tourism began only in the 1990-s, after the so-called "perebudova", which gave the opportunity to see the world, but this action also remained in the limited frames

because of the opportunities of Soviet people who could have not economically endured the long-distance tours to abroad.

The new horizons of tourist activity are opened now - cultural tourism is transforming to the internal tourism. Tendencies of the cultural tourism development in Ukraine are sufficiently defined - focused on the satisfaction of recreational needs just in the natural sense. These are all the same resorts, all the same trips with a purpose of rapid immersion into another world: the world of sun, sky. This is still a tourism, which does not define the cultural features as of high-priority.

Such sufficiently attractive forms are developed - youth travel, ecological, nostalgic, cultural-cognitive, ethnic, adventurous and, eventually, extreme tourism within the framework of assimilation of regional recreational forms of tourism. There is an element of adventure in every tourist travel, cultural and cognitive element, and even nostalgic, when a person can suddenly see his childhood in a particular fragment and react to the communicative context of information.

Ethnic tourism, anyhow, is associated with an orientation towards an appeal to certain subethnoses. Especially there are a lot of them in Ukraine. The adventurous tourism is fueled to a greater extent by the landscape, climbing on the rock and other forms, which subsequently transfer in the extreme forms of tourism, which, in principle, could not be organized, but to a greater extent, are not formal.

Therefore, we see that the infrastructure of tourist activity or tourist trips in itself is quite complex. It could not be formalized according to the object-subject models of the same cultural tourism. An element of culture is everywhere. Ethnic, cognitive, adventurous, even extreme tourism is also a culture of survival that forms an ability to be together and helps a person to feel capable of what he could not even imagine under normal circumstances.

It is given different meanings to the division of tourism activity, that is, the definition of the cultural-historical region. The researchers note that this is a certain spatial territorial integrity, which is determined by certain natural-climatic, geographical, administrative, state or interstate territorial principles of territory zoning [6]. It is important that a region in its more established meaning (not cultural-aesthetic, but functional) belongs to more geographical and historical integrity of Ukraine. We also adhere to this approach, because we need to know the multidimensionality of a "region" concept and try to certify that the very principle of cultural tourism in Ukraine should not be locally concentrated in

regional politics, although it can implement itself in this way, but to be planned, systematic and generative. G. Avanesova and A. Astafiev define that “the most important features of the criteria of territory regional division are, first of all, demographic, characteristics - signs of quantity, density, birth rate, mortality, as well as the ratio of urban, highland population in the form of employment, qualification and professional stratification of workers, their orientation on traditional or innovative forms of activity. A level of economic prosperity is also determined, and the level and way of life, the orientation of the political plan, etc.” [1, 99].

Thus, these urbanized or rural areas are the particular territories that are inhabited more quickly or slowly, where the population supports the leaders of certain political orientation. There are those regions that support the level of culture, but there are those who have already lost this cultural feature. When it is told about cultural dominance only, it should be remembered that this can merely be the tip of the iceberg which defines a life of this region. So, referring to Donbass, Slavianogorsk, with its monument for Artem, its salt caves, even resorts - this is one of the recreational areas of this particular region. If we turn to the Autonomous Republic of Crimea, then variety of opportunities for recreational interests, needs and forms of satisfaction arise in front us.

The cultural interests and that, what connected with Donbass or with the Autonomous Republic of Crimea, the traditional culture of this region which has its origin should be realized here. So, for example, Donbass is the root of the culture of Slobozhanshchyna, and it is a completely different regional space of cultural values in Crimea. Now, when a peculiar context of tourism culture creation has already been formed, we should see how adequate the tourism programs can be, oriented in cultural sense. That is, a cultural tourism in the regional space of Ukraine should be sufficiently defined as an adequate opportunity for satisfaction of those or other recreational needs.

Recreational needs in the broad sense are a culture and nature. When it is mentioned about regional policy of cultural tourism, that it is important to note that cultural tourism is more or less oriented towards the planned activity. It will only be “cultural” when there are the guarantees that this culture must be implemented. This is not an amateur, but an institutionalized tourism. Amateur tourism can take forms of cultural tourism, because they are not always authentic. Therefore, if we are talking about a more structural differentiation of the region, then, according to many researchers, the most justifiable variant is to determine

the region not by the geographical location and not by cultural-historical features, but by the features of regional administrative division. That is, the system of administrative norms, which has its differences in each region, makes it possible to implement with a greater or lesser degree of probability the tourist contacts.

The regions according to their degree of relation to one or another communicative spectrum of influences are divided into those that are opened for globalization processes and try adapt and use them to the limit, and those regions that, on the contrary, try to localize and move away from any globalization to the limit. There are the regions that can be defined as areas of mixed type, and are characterized by the adaptive-globalizative influences and localization tendencies [2]. Therefore, one can understand that such a scheme at the level of administrative-political configurations of communications gives quite the wide prospects. There are regions that invite tourists, who are glad to welcome them. There are the whole villages, which literally are transformed into a village-bedroom, into a village that lives with a tourist business. This is typical for certain villages in Western Ukraine. This is one type of region. There are regions that have never seen tourists and, in principle, do not want to see them. All this is the realities of our day.

Therefore, the recreational potential, especially a cultural potential, that is characteristic of Ukraine, should be typologized and, to a certain extent, structured precisely by these principles - an open, semi-open and completely closed communicative space. It is important to note that the concept of "tourist region" and a region as an administrative-political component of the country do not coincide.

The plain part of a country is divided into three geographical zones - the zone of mixed forests Polissia - more than 14%, forest-steppe - almost 34% and steppe - about 40%. This territorial division is universal, it provides an ability of a broad view of that relief and those landscapes that are revealed as recreational space in the tourist project.

Genesis of division depends both on the administrative-political system and on the geographical and socio-economic system of that order, which exists in the cultural-historical context of a country.

Even a superficial view on the formation of regional centers and their cultural and historical heritage depends on many components, not to mention ethno-cultural features. There is a huge number of ethnic groups and subethnoses in Ukraine that live throughout their history and create a unique coloring of their

existence in this region. The Moldovans, Romanians, Crimean Tatars, Bulgarians, as well as Greeks, Armenians, Poles, Germans, Hungarians, Jews, Czechs, Slovak groups, Estonians and Georgians live in Ukraine, besides the large Ukrainian-Russian ethnic groups.

All of them have their own unique figurative and cultural features, which are still preserved and marked by the same memorials, that appear at different times and are identified by the ritualism, remained in these districts. Those scientists, who are engaged in the problems of cultural tourism within the frames of the tourism theory, mostly consider it in the context of the so-called local history. There are S. I. Popovych, E. V. Pankova and others, because the very problem of local history already begins to produce the problem of cultural tourism as a polystructural, polyfunctional integrity [3]. The quite different motives of the tour implementation are combined: purely cultural, recreational, mixed type, recreational and sports. All this reality anyhow is indicated in the context of cultural tourism, because it becomes a broader paradigm than regional tourism. If we discuss the regional tourism, then it characterizes more the cognitive-cultural aspect, and here we are discussing the integrity that is possible as the potential generation of the cultural and natural recreational dimension of that district, to which tourists are guided.

Tourist region is a territorial grouping, which combines the several districts or tourist zones that allow to satisfy the recreational needs of tourists as much as possible.

Such tourist regions as Carpathian, Polissia, Dniprovskiy, Azov-Black Sea, Volyn-Ternopil, Zhytomyr-Vinnytsia are defined. We see that this is an entirely different approach, which is formed on the basis of a free composite scheme. The question arises - how to mark these cultural-historical regions or tourist regions as certain realities of tourism activity? It can be assumed that the presence of different maps of zoning is not a great obstacle for tourism activities conduction. A tourist can easily compare all these maps and determine the most favorable tourist region for him, which a particular firm or tourism foundation has in process.

It is important to note that Ukraine has an extremely huge natural and cultural-historical potential. All tourist resources that combine natural, cultural and ethnological features can be determined by certain signified ones. They are sufficiently characterized in the tourist literature, because we will try to identify them again - these are climatic features, recreational resources, which are above

all connected with aquatic resources, which attract most of all the tourists in summer as seasonal tours, both organized and not organized. These are the natural and recreational resources that have balneological features, namely, they include mineral waters, medical muds and a huge variety of resources associated with the sanatorium and curative lifestyle, and also help to implement the cultural and historical functions of cultural tourism.

It is important to identify that the existence of forests and forest-steppe zones facilitates to specific elite tourist tours, connected with hunting, educational and cognitive practices and various seminars. This is the part of cultural tourism space on the levels of ecological boom and that crisis, which is happening all over the world, and especially in Ukraine. It is important to note that the park area, as well as all the landscape cultural groups, become the object of a nostalgic pilgrimage to the places of nature conservation, that is taken in the cultural frame.

Now there are counted 1020 parks with historical and cultural significance in Ukraine. It is considered that 19 parks are dendrological parks, which preserve, study, restore and create conditions for the flora to have its own representation. There are also 82 parks that are the memorials of garden-park art, 18 botanical gardens and 7 zoological parks [3].

Historical and cultural potential of Ukraine is so unbounded and so polymorphic in its dimensions of subject-architectural components, landscape and park characteristics, in relief, creative, even in ethnological zones, that needs its cultural-historical analysis exactly within the framework of the tourism theory. This theory will help to implement the planned strategic measures for the development of cultural tourism as a careful and purposeful usage of cultural and historical resources of Ukraine.

Now, when a national state is rethinking its experience of existence, and its culture is again on the boundary of a trial, joining the European Union, the threat of ecological crisis, globalization processes which take place at all levels, a category “national” should not be just a priority-rating, but axiological.

Tourist infrastructure of Ukraine in its regionally identified context is a quite problematic question. And the strategy of tourist activity, that should be upgraded, can not be periodic or purely planned. It has to arise on the basis of consensus, priority strategies. When the several ways of cultural tourism will offered, when there will be the several maps of tourist zoning of Ukraine, then a tourist himself and everyone else will easily figure out which way is the best and most perspective.

Tourist infrastructure is a definite potential of enterprises that provide the services for tourists. There are excursion, transport, hotel, restaurant and other household included. farms This complex contain the possibility of regeneration, transformation and improvement of service quality. The hotel business requires the qualitative changes. It is necessary to rise to a higher level and reach the level of the hotel economy infrastructure of the West. A transport level, level of roads, campings, motels, pensions motivates the regions to be open, and also that their economic isolation from the fact that they do not go there, simply they can not live there, it is difficult to get there, becomes a problem of tourism in general, where a cultural tourism is mentioned as one of the types of tourism industry.

It is important to identify the infrastructure of tourism activity not as a managerial complex, but as a complex that carries cultural and historical realities, namely, it is oriented on the historical and cultural potential of a country. All these problems will actualize and find their software solution. This is not just a problem of software, but of a project recreation of tourism activity, which would have its own strategies and local, short-term projects, that are created not for 10-15 years, but on the space of one year and actualize the certain financial resources and become a certain producer's project, which helps to regenerate the cultural and historical potential.

Tourism in the context of globalization at the present stage sets up many problems. "Globalization itself motivates to the reduction of the cultural-historical potential and the national elite space possibility to the commercialization, and sometimes the control comes down over the national economy, the policy and strategy of the relation to culture deforms. All these are the negative consequences, which require their authentic identification in the program documents. They should also be mentioned as a state level of national policy and strategy concerning the cultural tourism in Ukraine "[7, 110]."

It is also important that the globalization processes lead to the intensification of human life. Culture policy itself, along with commercialization, becomes exhaustingly accelerated. This indicates an increase of the life pace and an extremely acute exploitation of the cultural monuments. All these realities should find their place in certain programs, documents that must be created at all levels of regulation and management of tourism activities, beginning from the local and ending with the state programs and documents.

In order to preserve a national identity, moreover, the cultural and historical potential of a country that is sufficiently powerful in Ukraine, it is

necessary to develop a system of regulatory, organizational, managerial, financial-economic, legal, juridical, aesthetic, artistic, culturological mechanisms, which would help to realize a system of the tourist project various means as a civilized cultural implementation of tourist activity, formation of the culture itself, preservation and actualization of the cultural and historical potential of Ukraine as a state and a country, a cultural area which has its own features and its mentality.

References:

1. Avanesova H.A. Sociocultural development of the Russian regions: mechanisms of self-organization and a regional policy / Avanesova H.A., Astafieva O.N. – M.: RASS, 2001. – 314 p.
2. Azar V.I. Economics and organization of tourism / Azar V.I. – M.: Statistics, 1972, – 184 p.
3. Liubitseva O.O. Tourist resources of Ukraine / Liubitseva O.O., Pankova E.V., Stafiihuk V.I.: training manual. – K.: Altapress, 2007. – 369 p.
4. National and regional planning of tourism: Materials of WTO, 1994. - 21 p.
5. Orientation on the development of tourism or on the cultural programs, addressed to the local population // Cultural Policy in Europe: A Choice of Strategy and Guidance: Collection of Materials / Composed.: E.I. Kuzmin, V.R.Firsov. - M.: Liberiia, 2002.
6. Orlov A.S. The concept of recreation sociology // Sotsys. – 1990. – No. 9. – P.102 – 106.
7. Tourist activity in Ukraine: Normative-legal regulation. – K.: KNT, 2006. – 464 p.
8. Brief Explanatory Dictionary of International Tourist Terminology. Multilingual Dictionary of Terms // Edition on the Russian language. Monaco-Moscow, 1980.-P.92.
9. Gordin V. E., Sushinskaia M. D., Yatskevych I. “Theoretical and practical approaches to the development of cultural tourism // Convergence of culture and tourism on the beginning of XXI century. - St. Petersburg- Edinburgh, 2000 - P.18.

2.4. Innovative activities in the field of cultural and historical tourism

Інноваційна діяльність у сфері культурно-історичного туризму

Туризм є однією з найбільш перспективних та прибуткових галузей економіки у світі. Водночас Україна, незважаючи на свій високий туристичний потенціал, за обсягами доходів від туризму займає ще незначне місце на світовому ринку.

Стабільний розвиток галузі туризму впливає на всі сфери економіки, удосконалює інвестиційну політику як країни в цілому, так і на регіональному рівні конкурентоспроможність ринку туристичних послуг забезпечує стабільний прибуток, що позитивно впливає на соціально-економічний розвиток регіону.

Навіть ураховуючи важливість та перспективність інновацій в туристичній індустрії в цілому, деякі інноваційні аспекти залишаються недостатньо дослідженими і тому потребують більш детального аналізу на регіональному рівні Миколаївської області.

Миколаївський регіон має унікальні історико-культурні, рекреаційні та інші ресурси. Розвиток туристичної сфери культурно-історичного туризму потребує активізації досліджень щодо пошуку інноваційних технологій та управлінських методик для створення якісних та конкурентоспроможних туристичних продуктів. Вище зазначеним зумовлюється актуальність обраної теми дослідження, а також її практичне значення.

Потенціал Миколаївської області являє собою перспективу розвитку культурно-історичного та інших видів туризму, оскільки «у Миколаївській області знаходяться 5914 нерухомих пам'яток, з них: 4490 пам'яток археології, 1199 – історії, 67 – монументального мистецтва, 145 – архітектури, 11 – садово-паркового мистецтва, 1 – ландшафтний, 1 – науки і техніки. Тридцять пам'ятників мають статус національного значення.

Разом з тим, під охороною держави перебуває 1356 нововиявлених об'єктів культурної спадщини, включених до відповідних переліків (списки) – 429 археологічних об'єктів, 295 – історичних, 13 – монументального мистецтва та 619 – архітектури» [8].

Результативно використовується лише невелика частина цих ресурсів через економічну кризу, військовий конфлікт на сході країни і неефективність регіональної політики розвитку туризму і курортів. У даний

час у результаті спаду туристичних потоків у регіоні (табл. 1) [2] необхідно застосовувати стратегію збереження і розвитку внутрішнього туризму в Україні в цілому, і в Миколаївській області зокрема.

Таблиця 1 – Туристичні потоки (осіб)

Рік	Кількість туристів, обслужених суб'єктами туристичної діяльності області	Із загальної кількості туристів		
		іноземні туристи	Туристи - громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи
2011	27934	3973	8479	15482
2012	20375	4179	9290	6906
2013	19003	5108	9362	4533
2014	9148	–	7582	1566
2015	7464	–	6631	833
2016	9023	–	8369	654
2017	11805	9	10994	802

У Миколаївській області культурно-історичний ресурс представлений такими досить відомими об'єктами:

- *архітектурними пам'ятками* (Шуховська вежа, будинок купця Кроля, будинок Ерліха, будинок Грачова, будинок віце-адмірала Попандопуло, будинок Уткіна, Миколаївська міська рада, будинок Адміралтейства, колишній будинок офіцерів флоту, ротонда шахового клубу, резиденція Миколи I в Вознесенську, будинок братів Кенігсберг, будинок з атлантами, перша трамвайна підстанція, будівля будівельного коледжу, будівля Санкт-Петербурзького комерційного банку, Марінінська жіноча гімназія, Єврейське казенне училище та ін.);

- *археологічними пам'ятками* (Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія», городище Дикий Сад, пам'ятники античної Миколаївщини в Ольвії, Березанському поселенні, Вікторівці 1 (Березанського району), Кам'янці (Очаківського району) та Великій Коренісі III (Заводський район Миколаєва) та ін.) «Починаючи з 19 століття на території Миколаївської області проводилися археологічні дослідження, у результаті яких було зафіксовано понад 5 тисяч стародавніх пам'ятників

(курганів, могильників, поселень, городищ). Серед них і пам'ятки світового значення – Ольвія, Дикий сад, Березань, Анетівка. Приблизно стільки ж об'єктів, стверджують археологи, ще приховані під землею і невідомі ».

- *пам'ятниками мистецтва* (пам'ятники Потьомкіну, Святому Миколаю Чудотворцю, пам'ятники алеї адміралів (Ф.Ф. Беллінсгаузену, Г.І. Бутакову, В.А. Корнілову, М.П. Лазареву, П.С. Нахімову, Ф.Ф. Ушакову), адміралу Макарову, пам'ятники поетам і композиторам – О. С. Пушкіну, Т.Г. Шевченко, М.А. Римського-Корсакова, меморіали на честь полеглих у II Світовій війні, «Скорботний ангел Чорнобиля» та ін.).

- *пам'ятниками історії* (Миколаївський Некрополь і ін.);

- *пам'ятками садово-паркового мистецтва* (Флотський бульвар, парк Ліски, парк Перемоги, дитяче містечко «Казка», родовий маєток Скаржинських в с. Трикрати Миколаївської області та ін.);

- *культурно-пізнавальними і розважальними об'єкти* (театри, музеї, кінотеатри, туристичні комплекси «Золота підкова», «Кременівський страус», база відпочинку «Дубровка»;

- *об'єкти етнографії* (етнічні поселення національних меншин, туристичні комплекси та ін.);

- *зоопарк* – найкращий зоопарк України, один з найбільш відомих зоопарків після Неапольського и Монакського у Європі за різноманітністю експонатів.

- *заходи релігійного та етнографічного характеру* (етнофестивалі, цивільні і релігійні свята та ін.).

У той же час проблемними питаннями розвитку туристично-рекреаційної сфери Миколаївської області є:

- недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази в сфері туризму;

- недостатня кількість якісних туристичних продуктів на туристичному ринку;

- низький рівень розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури;

- низька якість сервісу і невідповідність стандартам засобів розміщення;

- недостатня інженерна інфраструктура на туристично-рекреаційних територіях (відсутність водопостачання і водовідведення, незадовільний стан доріг і відсутність під'їздів до багатьох туристичних об'єктів і т.д.);

- незадовільний стан пам'яток історико-архітектурної спадщини, які можуть бути задіяні в сфері туризму;

- відсутність взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення розвитку туризму і рекреації в регіоні [8];

- знищення - «розорювання» археологічних пам'яток. За словами заступника директора ДП «НДЦ-Лукомор'я» Інституту археології НАН України Олександра Смирнова «Якщо грабіжницькі роботи можуть привести до того, що ми втратимо Вікторівку, то сільгоспроботи можуть привести до втрати унікального об'єкта археології римського часу» [3].

Вирішення існуючих проблем вимагає реалізації комплексу заходів щодо покращення системи управління туристичною та курортною галузями, розробки і впровадження відповідних нормативно-правових актів, формування конкурентоспроможного національного туристичного та санаторно-рекреаційного продукту, розвитку кадрового потенціалу у сфері туризму, формування позитивного іміджу регіону і країни в цілому, розвитку міжнародного співробітництва, розбудови туристичної та санаторно-курортної інфраструктури

Для розвитку туристичної індустрії в цілому, і культурно-історичного туризму зокрема, мінімально необхідно:

- створити регіональний туристично-інформаційний центр;
- створити і просувати туристичну символіку і бренд Миколаївської області;
- розмістити інформаційні покажчики поблизу туристичних об'єктів;
- розвинути зовнішню туристичну політику регіону за допомогою участі в міжнародних спеціалізованих туристичних виставках;
- розвинути привабливий імідж Миколаївської області;
- створити сучасну інфраструктуру відпочинку і дозвілля засобами залучення вітчизняних та іноземних інвестицій;
- впроваджувати інноваційних форми роботи – зміни в туристичних продуктах, концепції маркетингу, організації та управлінні.

Подальший розвиток сфери туризму та діяльності курортів в Україні може відбуватися за такими сценаріями:

- перший передбачає, що розвиток туризму та курортів відбувається стихійно, на принципах саморегуляції;

- другий передбачає забезпечення сталого розвитку туризму та курортів через активізацію та впровадження ефективних механізмів державного регулювання;

- третій передбачає значне посилення ролі держави в системному розвитку туризму та діяльності курортів з одночасним формуванням ефективної моделі державно-приватного партнерства та забезпечення на цих засадах сталого розвитку туризму і курортів.

З урахуванням вимог щодо повноти розв'язання проблеми, нормативно-правового забезпечення, оптимізації витрат і термінів, необхідних для подолання проблем, найбільш прийнятним є третій сценарій [6, с. 80]. Важливе значення у цьому процесі буде відігравати застосування інноваційних напрямів розвитку туристичної галузі. Адже, інновації створюють умови для подолання кризових ситуацій, для поліпшення якості продукції, для підвищення її конкурентоспроможності, зростання показників рентабельності та прибутковості, чим забезпечують сталий розвиток економіки країни.

Інновації виступають потужним механізмом економічного розвитку країни. Вони створюють умови для подолання кризових ситуацій, для поліпшення якості продукції, для підвищення її конкурентоспроможності, зростання показників рентабельності та прибутковості.

Вивченню інноваційної діяльності в сфері туризму свої роботи присвятили А. Алейникова, А. Васильєв, О. Гаврилюк, М. Гуржій, А. Загорулькін, М. Изотова, А. Клейменов, Н. Малахова, Ю. Мігущенко, В. Новіков, Т. Пінчук, М. Рега, А. Фастовець, В. Чернікова та ін.

У Законі України «Про інноваційну діяльність» зазначається, що «інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; інноваційна діяльність – діяльність, спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг; інноваційний продукт – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом; інноваційна продукція – нові конкурентоздатні товари чи послуги, що відповідають вимогам,

встановленим цим Законом; інноваційний проект – комплект документів, який визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції» [5].

«Інновація (за В. Новіковим) – кінцевий результат впровадження нововведення з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту, затребуваного суспільством. Іншими словами, інновація - це конкретний результат будь-якої творчої, пов'язаної з ризиком діяльності, забезпечує просування і впровадження на ринок нових, істотно відмінних від попередніх, благ, більш повно задовольняють потреби; відкриття та освоєння нових ринків або досягнення інших конкретних цілей» [7].

Основу інноваційної діяльності у всіх секторах економіки становить реалізація досягнень науково-технічного прогресу. Сказане повною мірою ставиться й до сфери соціально-культурного сервісу й туризму [9, с. 122]. Науково-технічна революція не тільки стала матеріальною основою формування масового туризму. Вона вплинула на інноваційну діяльність у соціально-культурний сервіс і туризм через високі технології, до яких належать нові матеріали, техніка, засоби інформації і зв'язку, біотехнології. Поява сучасних засобів інформації й зв'язку вплинула на суспільне виробництво й побут людей. Сучасну туристську діяльність і роботу туристських фірм не можна уявити без Internet. Сучасна аудіо-, відеотехніка суттєво змінила технологію менеджменту. Керування переводиться в режим реального часу і т.д. Таким чином, інноваційна діяльність у сфері туризму спрямована на створення нового або зміну існуючого продукту, на вдосконалення транспортних, готельних і інших послуг, освоєння нових ринків, впровадження передових інформаційних і телекомунікаційних технологій і сучасних форм організаційно-управлінської діяльності.

Інноваційний процес у туризмі досить специфічний. Він одержує, як правило, своє визнання, з одного боку, через туристський ринок і ступінь задоволеності клієнта, а з іншої сторони, в основному завдяки прийняттю спільних рішень туристичними організаціями, органами керування галуззю в регіоні, органами місцевого самоврядування й громадськими організаціями, діяльність яких пов'язана з туризмом, а також завдяки оцінці галузі місцевим населенням. Тільки така взаємодія всіх елементів (суб'єктів і об'єктів) інноваційного процесу може привести до появи істотного

синергетичного ефекту, вираженого в якості розвитку сфери туризму. Комплексність і трансформаційність відкриттів, коли впровадження нового в одній області дає ефект (і можливо, більш сильний) в іншій, цей процес потребує науково-обґрунтованого керування та системності [9, с.122].

Неодмінними властивостями інновацій є науково-технічна новизна й виробниче застосування [7, с. 85].

В сучасній науковій літературі туристична галузь розглядає інноваційну діяльність в таких напрямках: випуск нових видів туристичного продукту, готельних послуг і т.ін.; використання нової техніки та технологій у створенні традиційних туристичних продуктів; використання нових туристичних ресурсів, що раніше не використовувалися. Унікальний приклад – подорожі туристів на космічних кораблях; зміни в організації створення та використання традиційного туристичного, ресторанного продукту, готельних послуг і т.ін.; нові концепції маркетингу, нові форми менеджменту.

У сфері культурно-історичного туризму інноваційна діяльність проявляється через використання:

- нових туристичних продуктів, програм і проектів. 2017-2018 роки для Миколаєва та області став роком впровадження нових туристичних продуктів, програм і проектів (Tryhutty International Kite Festival – 2017, 2018; Миколаївська область, с. Трихати; Миколаїв River Fest-2017, 2018; Миколаївський гурман – фестиваль сиру, вина і класичної музики тощо).

Інноваційний туристичний продукт (за А. Гуцолом) – нововведення у вигляді принципово нового або вдосконаленого продукту, яке просувається у формі товару на ринок. Найчастіше впровадження нового продукту буває пов'язано з освоєнням або створенням нових ринків [4].

Перспективним для Миколаєва є розвиток водного туризму, тому що історично заснування міста було тісно пов'язано з водними ресурсами – річками Південний Буг, Інгул, Бузьким та Дніпровсько-Бузьким лиманами і, власне, Чорним морем.

Завдяки компаніям «Артіль» і «Нібулон» стало можливим використання потенціалу туристичного водного транспорту. Зокрема, такі судна компанії «Артіль», «Анна II», «Любов Іванова» і «Олена» були спеціально розроблені і спроектовані для пасажирських перевезень морськими і річковими маршрутами. Маршрути можуть бути

найрізноманітнішими, наприклад, рухаючись з Миколаєва за течією Південного Бугу, минаючи узбережжя Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія», проходимо уздовж Дніпровсько-Бузького лиману і наближаємося до виходу у відкрите море. У гирлі лиману, зліва, знаходиться унікальний рукотворний острів Первомайський – блок-форт, побудований в останній чверті XIX століття з метою оборони. Попереду – вихід в море – своєрідні «Чорноморські ворота», утворені Кінбурнською косою і Очаківським мисом. Зі зворотного боку вхід в нього перегороджує знаменитий острів Березань – унікальний куточок Північного Причорномор'я. Тут розгорталися події античної епохи, епохи Київської Русі, періоду Литовського князівства і часу панування Османської імперії та Кримського ханства. Тут йшла боротьба між християнським та мусульманським світом, активним учасником якої було українське козацтво, що влаштовувало переможні морські походи.

Розвиток водного екскурсійного туризму є важливим інструментом формування іміджу міста, що зачіпає культурну і природну спадщини, сприяє формуванню ціннісного ставлення до Батьківщини. Крім того, водний екскурсійний туризм дає можливість для економічного розвитку регіону, оскільки впливає на такі ключові сектори економіки, як транспорт, послуги готелів і ресторанів, торгівлю, будівництво та ін.

- сервісних інновацій – «нові канали зв'язку з клієнтами, нові системи розподілу і технологічні рішення, які часто спільно змінюють пропозицію послуг на ринку, оновлюють функції фірми і вимагають структурно нових організаційних, технологічних і людських можливостей фірми» [1].

До сервісних інновацій належать зміни, що були впроваджені на туристичному підприємстві, що надають йому прибуток. Наприклад, нове застосування технологій у процесі обслуговування, нові форми роботи з партнерами або нові способи організації та управління послугами, нові рішення у споживчому інтерфейсі, нові методи розподілу туристичного продукту.

Інноваційні послуги характеризуються технологічною взаємодією, що ґрунтується на удосконаленні існуючих характеристик послуг, удосконаленням процесу їх надання або комбінацією існуючих технологій. Спорідненим з поняттям „services innovation” є поняття „service experience” – досвід використання послуг, „customer service” – сервісне обслуговування

клієнтів, „service relationships” – взаємовідносини між виробником і клієнтом;

- туристичних ресурсів в новому ракурсі (наприклад, Tryhutti International Kite Festival-2018, Миколаївська область, вже другий рік поспіль проходить у с. Трихати Миколаївського району Миколаївської області. Це перший подібний захід з часів здобуття Незалежності, адже у 2018 році гостями фестивалю стали за підрахунками внутрішніх туристичних операторів та перевізників до 50000 гостей.

В Україні рівень підтримки та розвитку змієнавтики з боку держави прагне до нуля! З точки зору бізнесу, ця ніша – не зайнята. З точки зору любителів і професіоналів – «неоране поле», з точки зору суспільства – це прекрасні можливості для дозвілля, адже повітряні змії це: барвисті, унікальні, різноманітні, незвичайні і незвичні для українського суспільства конструкції; можна виготовити самому (хэндмейд усе більш популярний сьогодні) із місцевих матеріалів (очерет та ін. недорогі матеріали); розвивають технічну творчість учасників; сприяють проведенню більшого часу на свіжому повітрі; розвивають фізичне здоров'я; відносно недорогі і майже не вимагають ніяких витрат на їх запуски, зберігання, перевезення тощо; привертають увагу великої кількості людей; один з видів сімейного дозвілля; пропаганда мирного неба; нових технологій у створенні туристичних продуктів (наприклад, 3D-тур в музеях України під відкритим небом, електронних систем бронювання в готелях, продажу авіаквитків, управління інфраструктурою готелю; використання QR-кодів; впровадження ІКТ технологій; проєкційних і голограмних зображень тощо); нових туристично-рекреаційних територій (наприклад, Tryhutti International Kite Festival-2018, Миколаївська область, с. Трихати); сучасних підходів в маркетингу та менеджменті туристичних послуг (наприклад, Е-комерція, створення віртуальних турагентств); нових ринків збуту туристичних продуктів (наприклад, розробка спеціальних туристичних продуктів для окремих груп споживачів) і ін.

Відповідно, інноваційна діяльність в туристичній сфері спрямована на зміну існуючого туристичного продукту відповідно до потреб цільової аудиторії, або створення нового продукту, на вдосконалення суміжних послуг. Таким чином, інновації стають визначальними факторами для конкурентоспроможності індустрії туризму та активізації обмінів з іншими секторами економіки, пов'язаних з ними. Відбувається інтеграція науки,

виробництва і споживання. При запровадженні інновацій в туризмі варто враховувати загальну економічну ситуацію в країні і особливості законодавства.

Список використаних джерел:

1. Van Ark B., Broersma L. and den Hertog, P. (2003) Services Innovation, Performance and Policy: A Review, Synthesis Report in the Framework of the Structural Information Provision on Innovation in Services, DIALOGIC and Innovation studies, Utrecht University.
2. Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрана.
3. Грабительские раскопки могут привести к уничтожению античных памятников, расположенных на территории Николаевской области. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nikcenter.org/newsItem/31977>. – Название с экрана.
4. Гуцол А. Інноваційні технології в туризмі : Навчальний посібник / укл. А. Гуцол. – Северодонецьк : ПП «Поліграф-Сервіс», 2015. – 343 с
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/show/15>. – Назва з екрана.
6. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. Львів, інститут регіональних досліджень НАНУ, 2011. – 259 с.
7. Новиков В. Инновации в туризме / В. Новиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infotour.in.ua/novikov21.htm>. – Назва з екрана.
8. Програма розвитку туризму та курортів у Миколаївській області на 2016-2020 роки. Рішення обласної ради 10 червня 2016 року № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mk-oblrada.gov.ua/index.php/2015-08-20-12-19-35/2015-09-02-15-29-18>. – Назва з екрана.
9. Севастьянова С.А. Региональное планирование развития туризма и готельного хозяйства: навчальний посібник / С.А. Севастьянова. - М.: КНОРУС, 2007.- 250. – С. 122.

2.5. Socio-economic development and tourism: a theoretical approach

Tourism is one of the world's largest industry (**Scheyvens and Momsen, 2008**). The direct contribution of Travel & Tourism to GDP was USD 91.3 billion i.e. 3.7% of total GDP in 2017 while the total contribution was USD 234 billion which is 9.4 % of total world GDP. In addition to this tourism industry is also contributing towards the socio economic development of world by providing 5% of world employment directly and about 8% in total (**WTTC, 2018**). Development theory and tourism have evolved along similar time line since after the Second World War. As a sector of the economy, tourism is used by many countries to advocate economic development. It is used as a development strategy due to its economic effects such as generating foreign exchange, creating employment and stimulating local economies (**Sindiga, 1999**). Tourism is one of the important focus for economic development in many region of world especially in island nations and LDC's such as Maldives, Haiti etc. whose total GDP share around 60-70% from tourism. **Jafari (1977)** defines tourism based on an anthropological point of view. "Tourism is the study of man away from his usual habitat, of the industry, which responds to his needs, and of the impacts that both he and the industry have on the host's socio-cultural, economic, and physical environments".

Objectives

- ✓ To understand the concept and theories of Development.
- ✓ To analyze the relevance of developmental theories in tourism.

What is Development?

The term development has several meaning including economic growth, structural changes, capitalism or socialism etc. Development is also defined as process of economic and social transformation within countries. Initially the idea of development was conceived narrowly as economic growth after the Second World War and social and cultural factor were recognized to such extent which facilitates the economic growth. By the late 1960, it had been cleared that in many countries, economic growth was not only failing to solve social and environmental problem but also causing or increasing them. Some countries fulfill their economic targets but the level of living of mass public remains unchanged. Later on meaning of development was expanded to incorporate social, moral, ethical and environmental consideration as it comes to deal with human betterment. A further

expansion of development can be seen in the work of Todaro (1994) who outlined three core values and three objective of development which is later extended to four...These are:

1. Sustenance; 2. Self-esteem; 3.Freedom; 4. Self-reliance.

The first objective is to increase the availability and distribution of basic human needs, the second is to raise the standard of living which involves higher incomes, better education, the provision of more jobs and greater attention to cultural and humanistic values thereby promoting greater individual and national self-esteem. The final objective is to expand the range of economic and social choice so that individuals and nations are not dependent on other people or countries. With the growth of environmental movement, development has expanded to encompass the highly debated term, sustainability. **WCED World Commission on Environment & Development (1987)** defined sustainability as, 'development that meets the need of present without compromising the ability of future generation to meet their own needs. So the meaning of development altered over time but the way in which development is measured has also changed. The traditional measure of quality of life, such as per capita income or GNP has changed with better measurement such as Human Development Index (socio-economic) and the index of Sustainable Economic Welfare (environmental).

Development theory

There are number of theories of Development. Few of them are:

Rostow's Model of Development: Rostow identified 5 stages of growth that are as follows:

- Traditional
- Transitional
- Take-off
- Maturity
- Mass consumption

Theory states that developed countries has passed through the take-off stage and entered into self sustaining growth but developing countries or third world is still passing through traditional stage. Traditional society is one whose 75% population is engaged in agricultural activity. Theory applies even on local scale where one region is underdeveloped and second is developed.

Todaro(1994) and Brohman(1996) introduced development theory chronologically into 4 paradigms which are:

1. Modernizations (1950-60s)

2. Dependency (1950-60s)
3. Economic Neoliberalism (1970s)
4. Alternative Development (1970-80s)

Tourism and Development Theory

It was in the 1970s and 1980s that tourism researchers first began to focus considerable attention on the broader context and outcomes of tourism development. The two approaches that dominated much of the discourse on tourism and development during this period were the dependency perspective (Britton 1982) and the life-cycle model (Butler 1980). While both emerged from quite different theoretical lineages (neo-marxism in the case of dependency, and modernization theory in the case of the lifecycle approach). According to Jafari (1989) tourism development theory passed through 4 identifiable stages namely:

- 1. Advocacy:** During 1960s, tourism was positively viewed as a vehicle for national and international development. Development potential of tourism was considered to lie in its contribution to economic growth; its success is measured by indicators such as income and employment generation and the multiplier effect etc. In this stage modernization paradigm of development can be seen in tourism development.
- 2. Cautionary:** From the late 1960 onwards, there was growing awareness of increasing conflicts between tourism and physical and sociocultural environment. Not only this it is leading to economic dependency. Britton(1982) give centre-periphery dependency model of development stating that tourism destinations were becoming dependent upon metropolitan centre for capital, technology, expertise, and tourist themselves. In other words tourism embraced the dependency paradigm of development.
- 3. Adaptancy:** During 1970s attempt were made to bridge the gap. Alternatives were proposed in the form of responsible, soft, green tourism.
- 4. Knowledge:** Alternative development itself is a alternate not the solution of problem. So sustainable form of tourism development get more emphasize. According to **WTO (1996)**, sustainable tourism development meets the need of present tourist and host region while protecting and enhancing the opportunities for future. It is management of all the resources in such a way that economic, social and aesthetic need can be fulfilled while maintaining cultural integrity, essential ecological process, biological diversity and life support system.

1. Modernizations & Tourism

In initial stage for development of tourism focus is given on the positive impact of tourism. In accordance with modernization paradigm the United Nation Conference on International Travel and Tourism in 1963 noted that government should give more attention to tourism with regards to economic development plans and trade agreement. **Myrdal (1957)** uses regional economic development theory in tourism studies, to look at the filtering of economic benefits (direct, indirect and induced) through regional, national and local economies. The agents of tourism development come from both private and public sector. In developing countries where there is a weak private sector, the government may have to act as an entrepreneur to attract foreign investment for tourism development. **(WTO, 1983)** states Travel and tourism is seen as part of modern society. The production of tourism in modernity takes the form of consumption. Tourism is commoditized and consumed as an end product of experience and enjoyment. In the destination however local may adopt these western values and migrate to urban and resort area in search of higher income resulting in demonstration effect.

Butler proposes six stages of development: involvement, exploration, development, consolidation, stagnation and decline or rejuvenation. Aggarwal (2002) has used Butler’s work as a template when she contends that many British seaside resorts, which were in the stagnating or declining stage, have rejuvenated when for example theme parks were introduced at these resorts. Aggarwal argues that endogenous or exogenous forces also play a significant role in a process of destination development. In the context of number of stages involved in tourism development study of destination;

Components of development	Tourism development under modernisation		
	Traits	Positive Attributes	Negative Attributes
Focus	Economic	High Profits	Less Environmental
Scale of Development	Large	High Profits	Lack of Community fit
Rate of Development	Fast	High Profits	Loss of local control
Economic Distribution	Trickle Down	Spread Effect	Elites Benefit
Planning	Top Down	Expert Control	No Local Input
Local involvement	Limited	Expert Control	Resident Resentment

Ownership	Foreign	Expert Control	Resident Resentment
Industry Control	External	Expert Control	Neocolonialism
Role of Government	High Low	Facilitate Investment	Low Community Input
Management origin	Foreign	Expert Control	Worker Resentment
Tourist Type	Mass Tourist	Higher Profits	Near Carrying Capacity
Resource use	High	Larger Multiplier	Environmental Damage
Environment protection	Low	Minimize cost	Environmental Damage
Cultural awareness	Exploitative	Culture as object	Cultural Erosion
Institutional development	Low	Rely on Foreign Expert	Limited Linkages

2. Dependency and Tourism

Tourism development in peripheral countries is strongly influenced by events in the core countries. The flow of mass tourists from central to peripheral countries, and the running of hotels and resorts, are subject to various control mechanisms found in the former (Britton, 1989). During the post war tourism expansion a number of newly independent states pursued state led tourism development including the creation of domestic hotel chain to modernize the country and to promote economic self-reliance. For e.g. in Tunisia 40% of the accommodation was built with state funds between 1960-65. Many of these countries borrow money from international leading agency for large scale tourism projects. The predominance of foreign ownership in the industry impose structural dependency on developing countries in a core periphery relationship which prevents destination from fully benefited through tourism. Dependency is dominant development theory in tourism research as it relates to the negative impact of tourism. The basis of dependency argument lies in the organization of the tourism industry and in the structure of third world countries.

Britton (1982) developed a three-tiered structural model of third world tourism (headquarters, branch offices, small scale tourist enterprises) which indicates the lack of control that many third world countries have over their tourism industry. **Oppermann(1993)**, state “Thus according to dependency

Part 2. MODERN INNOVATION AND INVESTMENT POLICY IN THE TOURIST AND HOTEL-RESTAURANT SPHERES OF THE ECONOMY

theory, tourism is an industry like any other, which is used by the developed countries to perpetuate the dependency of the developing countries. Instead of reducing the existing socio-economic regional disparities within the developing countries, tourism reinforces them through its enclavic structure and its orientation along traditional structures”

Components of development	Tourism development under dependency		
	Traits	Positive Attributes	Negative Attributes
Focus	Economic	High Domestic Profit	Less Environmental
Scale of Development	Large/Small	Mixed Profit	May Lack Community fit
Rate of development	Fast	High Domestic Profit	May Lack Community fit
Economic distribution	Local Owners	Increased Multiplier	Elites Benefit
Planning	Top Down	Public Agency Control	Over Regulation
Local involvement	High	Increase Local Control	Tourism Inexperience
Ownership	Local	Increase Local Control	Tourism Inexperience
Industry Control	Internal	Increase Local Control	Reduced Global Market
Role of Government	High	Protectionism	Over Regulation
Management origin	Domestic	Local Knowledge	Tourism Inexperience
Tourist Type	Mix	Travel to new Areas	Reduced Profit
Resource use	High/Low	May Increased Multiplier	Environmental Damage
Environment protection	Mix	Minimize cost	Environmental Damage
Cultural awareness	Protective	Cultural Integrity	Tourist Restrictions
Institutional development	High	Stronger Institution	Tourism Inexperience

3. Economic Neoliberalism and Tourism

A chain of global events, including the oil crisis and economic depression that occurred from the mid 1970s to the mid 1980s, has led to an increase in neoliberalism in tourism development in many developing countries. **Desforges (2000)** contends that the national government in Peru ‘rolled back’ its active role when President imposed a drastic cut in state spending on the tourism industry. The state tourist board’s budget went down to zero until it could clearly define and justify its role, and the Ministry of Tourism and Integration and Commerce’s number of employees reduced from 2700 to 300, while state owned hotels were privatized and fees were imposed at the state’s tourism school. Such deregulation, privatization and liberalization acts, which were partly inspired by the World Bank and IMF through SALPs, have reduced state influence and at the same time the acts permitted the increased role and importance of the private sector in the tourism industry. It has reduced the influence of state system and highlighted the importance of private sector in development of tourism. It also focuses on liberalizing the economy to allow foreign investment. For e.g. in 1980 Govt. of Turkey passed the Foreign Investment Law. This law allowed up to 100% foreign investment in projects or joint ventures with Turkish Development Bank and companies.

COMPONENTS OF DEVELOPMENT	TOURISM DEVELOPMENT UNDER NEOLIBERALISM		
	Traits	Positive Attributes	Negative Attributes
Focus	Economic	Export Market	Loss of local control
Scale of Development	Large	High Profits	Lack of Community fit
Rate of development	Fast	High Profits	Loss of local control
Economic distribution	SALP	International Funding	Elites Benefit
Planning	Top Down	Expert Control	No Local Input
Local involvement	Limited	Expert Control	Resident Resentment

Ownership	Foreign	Expert Control	Resident Resentment
Industry Control	External	Expert Control	Loss of Opportunity
Role of Government	Low	Market Force Rule	Limited Protective Laws
Management origin	Foreign	Expert Control	Worker Resentment
Tourist Type	Mass Tourist	Higher Profits	Near Carrying Capacity
Resource use	High	Larger Multiplier	Environmental Damage
Environment protection	Low	Minimize cost	Environmental Damage
Cultural awareness	Exploitative	Culture as object	Cultural Erosion
Institutional development	Low	Rely on Foreign Expert	Limited Linkages

4. Alternative Development & Tourism

The alternative paradigm has been adopted most recently by tourism researcher and has greater potential as it relates with sustainability. The concept came into existence some two decades ago. Concepts of alternative tourism encompass a range of tourism strategies that include ‘soft’, ‘responsible’, ‘green’, ‘appropriate’, ‘controlled’, ‘people friendly’, small scale’ and ‘cottage’ characteristics. The ‘green movement’, which is associated with the wider concept of the ‘green consumer’, puts forth the promotion of environmental issues in tourism.

Krippendorf (1986), furthermore, argues for the notion of ‘a soft and human tourism’, which discourages intolerable social and ecological damage. Alternative tourism as represented by many small companies emerges in the era of post-modernism to take advantage of the changing consumer trend, which demands more on special interest tours. Small-scale tourism businesses are becoming more important due to the demand of a new hybrid of tourists. For eg. Slinger, shows that the indigenous Caribs (indigenous of Dominica) have managed to revive their traditional crafts and culture which, earlier on, been subjected to a

process of cultural erosion, encouraged by the government to participate in ecotourism activities. Furthermore, the Caribs have recognized the necessity of protecting the environment is important, particularly when they need raw materials from the forest to produce their handicrafts. While Shaw and **Williams (1994)** noted a new trend in which tourism businesses such as tour companies have started to reassess their image by offering ‘ecological holidays’ to potential clients, **Mowforth and Munt (2003, p. 80)** suggest that “...the term ‘sustainability’ can be and has been hijacked by many to give moral rectitude and ‘green’ credentials to tourist activities”.

Community involvement is practiced in alternative tourism development and that must be guided by the principles of sustainability. An example of integration of sustainable development and tourism can be found in the Bali Sustainable Development Program (BSDP), which create sustainable development program for Bali. Recommendation of BSDP related to tourism includes:

- Cultural Tourism should be the key to development of tourism
- Bali culture should have a prominent role in promotion.
- Code of conduct should be distributed to visitors.
- Ecotourism and Agro tourism should be promoted.

Thus it includes the conservation of Sociocultural and Physical environment.

COMPONENTS OF DEVELOPMENT	TOURISM DEVELOPMENT UNDER ALTERNATIVE DEVELOPMENT		
	Traits	Positive Attributes	Negative Attributes
Focus	Sustainability	Environmental Protection	Difficult to define
Scale of Development	Small	Lower Impact	Lower Profits
Rate of development	Incremental	Community Adapts	Lower Profits
Economic distribution	Local Owners	Increase local Multiplier	Lower Profits
Planning	Bottom up	Local Involvement	Difficult to coordinate
Local involvement	High	Local Decision	Tourism Inexperience
Ownership	Local	Increase Local Control	Tourism Inexperience

Part 2. MODERN INNOVATION AND INVESTMENT POLICY IN THE TOURIST AND HOTEL-RESTAURANT SPHERES OF THE ECONOMY

Industry Control	Internal	Local Empowerment	Reduced Global Market
Role of Government	High-Low	Sustainable Guideline	Over regulation
Management origin	Domestic	Increase Local Skill	Limited Experience
Tourist Type	Special Interest	Environmental Concern	Lower Profits
Resource use	Low	Promotes Sustainability	Reduced Multiplier
Environment protection	High	Promotes Sustainability	Reduced Profit
Cultural awareness	Protective	Cultural Integrity	Restriction on tourist
Institutional development	High	Stronger Institution	Tourism Inexperience

Conclusion

Each of the paradigms has its own weakness which led to the introduction of new development paradigm. Modernizations was criticized for its lack of local control, dependency paradigm advocated protectionist measure to ensure there was state control of the industry. Economic Neoliberalist felt there was too much government control in the previous paradigm and advocated a free market approach to the industry. Finally, the alternative development paradigm addressed the weakness of the previous three paradigms, which paid little attention to the environment or the concept of sustainability. **WTO (1980)**, assert in Manila Declaration on world tourism that: “World tourism can contribute the establishment of a new international economic order that will help to eliminate the widening economic gap between developed and developing countries and ensure the steady acceleration of economic and social development and progress, in particular to developing countries.”

References:

- Rostow, W. (1967). *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Slinger, V. (2000). Research Notes and Report on: Ecotourism in the Last Indigenous Caribbean Community. *Annals of Tourism Research*, 27(2), p520-523.
- Britton, S. (1989). *Tourism, Dependency and Development: A Mode of Analysis*. In T. V. Singh, H. L. Theuns and F. M. Go (Eds.), *Towards Appropriate Tourism: The Case of Developing Countries*. (p93-116). Frankfurt: Peter Long.
- Telfer David J., Richard Sharpley, *Tourism and Development: Concept and Issues*, Channel View Publication, Frankfurt Lodge, Clevedon Hall, England; p. 11-77, 322-325.
- Wan Melissa Wan Hassan & Mohd Salehuddin Mohd Zahari, *Tourism Development: A Geographical Perspective*, *Asian Social Science* May, 2009, vol. 5, p. 67-76

2.6. Socio-economic development of regions in terms of international integration processes

Today's world is fast-moving, and dependent upon international political and economic ties that are often seen to be balancing on a hypothetical cliff edge. There is no doubt that globalization has brought about fierce competition, triggered somewhat by the continued threat of rapidly changing economies. On the positive, this uncertainty drives innovation forward with continued new measures being implemented for the way countries are run. A whole network of nations sees the future as dependent upon the amalgamation of economies. Economic advances, the forging of macroeconomic stability, and production capacities are boosted solidifying economic growth. For this growth to continue theoretical advances must be identified and implemented. These commonly occur through adaption of processes, via modifications or use of typical approaches to new and dynamically charged conditions.

Redefining Development Factors – Due to Socio-Economic Advances Human Cost

- More of an equal balance on the workforce – unemployment resulting from transformation will be relieved by new employment opportunities through outsourcing, global opportunities, and teleworking. Flexi Work – fitting with dynamically moving socio-economic circumstances.
- Poorly management of the education system to meet with requirements of local employment markets.
- Increased movement of human capital – migrations of both internal and external opportunity, relieving a culture of brain-drain within organisations and regions.
- Increased familial separation (higher divorce rate, less marriages, decreasing fertility rate.) • Increase in efficient usage of endogenous labour

Without doubt the effects of globalisation and its impact on human societies is immense and wideranging making it extremely difficult to evaluate its arguments within the confines of this note. Therefore, the preoccupation has been drawn upon the common linkages of international integration and socio-economic progress, using **Britain** as an example.

Social Integration – or the depth to which favourable social ties, enabled via a network of relationships and communications encourage security of trust, mutual advances and solidarity between British nationals from all backgrounds and other nationals (clarified through the forging of friendly relationships within communities and societies.)

This sociological idea is formed, but not solely, upon the examination of immigrant integration. Notably, Britain is conceivably undergoing a period of historic social transformation, and as a result has become massively fractured within numerous societal divisive contexts. With the General Election in 2017 the age, standard of education, and earnings, were realistic indicators of voting intentions. This was a first in modern political history, with baby boomers, millennials, graduates and non-graduates choosing radically opposing visions for Britain's future.

Divides arose over national identity and values; shaped either to denounce minorities and immigrants or to include them; revealing sharp fissures in thought between Britons of varying background. Moreover, instead of a process of

immersing immigrants into a society seen as cohesive where integration is identifiable as a process involving many, it was complicated by unadaptable areas; and, therefore, our intention must be to forge social cohesion and community strength across multiple dimensions: generational, geographical, societal, intercultural and political.

(1.) To alleviate this, Ministers should delegate considerable immigration policy rights to constituent countries and regions, thereby amassing an immigration system that is regionally-led.

(2.) An extensive and proactive process for the integration of immigrants should be developed by the government.

(3.) Immigrants should be seen as future Britons instead of security threats or “others”.

(4.) A new strategy should be identified to encourage the learning of the English language, with a focus on the principle that you’ll not be able to live in the UK for any measurable length of time without the ability to speak English.

The Pitfalls of Regional Integration

The ignorance with which Politicians assumed immigration was expected to naturally occur has become the burden of the people and has consequently grown a divide that might be irrevocable.

Globalisation can no longer ignore this need for cohesion of communities, and accordingly a major socio-economic regional integration strategy is demanded by the people. This will, in part, lead to demands for deeper control of migration with the responsibility of such decisions to fall directly upon the shoulders of the decision makers and with greater force. We live in divided nations, with growing threats of terrorism, and youth that mirror the angst of desperate communities who feel powerless and ignored.

The Process of Integration within Regions

Today’s Politicians have a duty to strengthen the positives on the socio-economic development of regions through the international integration process, and not undermine it. Consequently, they need to identify on a humane level and foster the growth of welcoming communities and establishing bonding principles.

This very principle has failed to be adopted time and time again. While regions have, to some extent, benefited from international integration processes, on a more personal scale division has occurred. Additionally, there is also a dominant culture, among all nationalities, of the rich getting richer while the poor grow increasingly disillusioned. This is due to poor levels of instruction as to the benefits that can be attained for all cultures, sexes, and educational backgrounds, in pursuing qualifications, careers, and social relationships, and, moreover, guiding them as to how to go about it.

Conclusion – To grow a Britain that is both rich in industry and community cohesion we must work from the bottom up, and that means with the people and their daily practices. This is vital not just for life quality of its existing population, but for the future generations of nationals, and for future immigration of industry, human capital, or resources.

Modern Innovation And Investment Policy The Tourist and Hotel Restaurant Sphere of the Economy

Unsurprisingly competition has fast become the driving force of tourism in the present marketdriven economy. With increasing similarities in price and service, there is growing need to find ways of reducing costs to gain advantage against others within the market. Alternatively, among the consumers there is competition for services deemed limited, therefore, driving up the price the consumer pay.

The competition faced by the tourism industry is similar for all sectors of the economy. Touristic destinations routinely provide multi-services and offers globally. Thereby enticing specific and newly accrued groups of tourists to chosen destinations; market-oriented innovations are necessary for growing, reinventing and improving these destinations. Key factors like economic and sociocultural requirements and changes, sustainability, and local/worldwide trends need to be analysed when pursuing innovations. The tourism industry is reliant on innovative services and products (Pechlaner et al., 2006)

Therefore, technological innovations are transforming all industry and careers in nations like the United States, and this is predicted to continue, with the tourism industry being identified as part of that. Artificial intelligence will grow a further 2.3 million jobs in 2020. And although there will be job cuts of 1.8 million (as a result), this will still add half a million positions to American companies. It's

inevitable that tourism innovation is making a fast climb upward, due to the continued development of information and communication technology. The internet has massively aided its driving force, and it's clear that ICT constitutes the cornerstone of development in global tourism.

This contributes to immensely improved competitiveness. Furthermore, apart from newly developed products and services, innovation reflects in how businesses are run with greatly improved capability and efficiency.

To support this, research carried out among tourism employees of companies in Croatia and Serbia identified that staff will work together to offer customers and tourists a unique experience. We achieve this by learning and cultivating improved ideas and innovation. Good leadership within companies is critical to their success, and innovation's recognised as a necessary resource, together with a highly trained and skilled workforce. In Croatia, the focus was on the training and educating of the workforce, whereas in Serbia it should be through introducing new technologies. Moreover, poor ownership structure and lack of capital were obstacles to the implementation of innovation in Serbia.

Investment Of The Tourism, Hotel-Restaurant Sector

It is apparent that investment is vital to the survival of the tourism sector, and the government as well as other business leaders play a crucial role in its maintenance. Subsequently the continued demand for tourism provides advantage for the nation's economy. And so, its survival is dependent upon institutional innovations; this is defined as newly discovered industry structure that illuminates the idea of collaboration on the grounds of a new structure in a given destination. To elaborate these advances, include the creating of business networks and merging new alliances together with understanding the standards for certification of organisations; thereby gaining quality marks, checking and promotion (Maráková & Medved'ová, 2016).

Importantly, governments should refrain from dominating such processes, and allow innovation through cooperating alliances as well as other types of networking. The government's role "turns prototype developments over to the private sector as soon as innovation activities have been carried out" (Weiermair, 2006). A prime example of this would be, the growth of travel reservation and information systems within Ireland via their Tourism board. Similarly, the

creation of various tourism products like family wellness breaks in Tyrol or Alpine locations via the Tyrol Tourist Board.

Summary Conclusion – Unquestionably, innovations which are market-orientated are crucial to Tourism. Moreover, they expand the current capacity of the sector, play a role in the survival of tourism, and are necessary in overcoming negativity and therefore breathe new air into saturated markets. In today's market touristic destinations that implement innovative strategies are the likely choice of tourists, especially considering their needs are more complicated than previous years. Travel and tourism organisations are, therefore, expected to be naturally innovative in economies that are mature and continue to be large scale and profitable regardless of moderate growth rates (Andrew et al., 2010). Understandably, initiating this level will be demanding, but organisations that successfully manage to create innovative processes in both markets will reap huge monetary rewards. On balance, innovation is the only method that consistently breathes life into tourism companies in a market environment that is highly competitive.

Overcoming Negative Influence – Without doubt, Innovations lead the way in overcoming destructive effects linked to the tourism sector. By and large, tourism demand is reactive to health and security concerns (Blake & Sinclair, 2003), and also alterations in international political form, epidemics and natural disasters (Sönmez, 1998; Ioannides & Apostolopoulos, 1999; Sönmez et al., 1999; Cavlek, 2002; Richter, 2003).

For entrepreneurs to identify how, when, and which innovations to invest their capital, practical understanding, and time in, it's key to know the organisation's business, it's strengths and weaknesses. Furthermore, many other issues will arise, which must be dealt with to achieve successful processing of innovations, and for companies to efficiently utilise the results of such innovations.

Consequently, research carried out among employees of tourism organisations in Croatia and Serbia identified that staff will work together to offer customers and tourists a unique experience, achieved by learning and cultivating improved ideas and innovation. Hence, good leadership within companies was identified as being key to success and innovation was recognised as a necessary resource, together with highly trained and skilled workforce. In Croatia, the focus was on training and educating of the workforce, whereas in Serbia it should be

through introducing new technologies. On the other hand, poor ownership structure and lack of capital were obstacles to the implementation of innovation in Serbia.

This analysis has been compared with appropriate research and it has been assessed that there are links in the requirement for the growth of innovation within the tourism industry. Furthermore, areas of foremost concern include the development of products and services, profession workforce and identifiable vision of organisation managers, and technology. Indeed, other areas identified were within Leadership - needing to maintain an enforced vision thereby building a culture of companies aiming at identifying problems, creativity, and empowerment with the backup of longterm learning for all staff levels.

Influence Of Globalisation On Socio-Economic Transformation Of Regions

The Foreign Direct Investment's influence on the growth of economies has been one of positive effect in the more affluent nations and greater increase in trade and FDI, leading to larger growth rates. In addition, globalised nations have lesser increases in taxes and expenditure, also less corruption within governments.

Increasing competition in relation to globalisation creates powerful competition. As a result, the cost and pricing of products and services, technological Globalisation creates intense competition. This can be connected to service and product price and cost, adaption in technology, targeting markets, fast response, speedy production by organisations etc. Undeniably, production at lower costs and with cheaper prices grows its market share.

The world is changing in extreme and lasting ways. New trends have occurred in relation to migration with the manufacture of city and country construction, and with up to date technology information networks of communication and knowledge. The world is moving rapidly forward. Research of the socio-economic proportions of globalisation has been intense, yet with little attention being noted regarding cultural dimensions.

Still, we must learn how globalisation affects cultural change – ranging from Asia to Europe, and Africa to America. The Globalisation Research Priority Areas works first-hand to this cause and thereby offers major humanities insight, which often fails in current academic and common debates.

Organisation - A collection of priority areas has been targeted in relation to Globalisation research these are as detailed below. Even though each priority area investigates a kind of theoretical, thematic, and topical concern linked to globalisation, the general analysis has been formed to encourage the exchange of ideas and collaboration within the analysis collection in the shape of group projects, publications, seminars, and grant requests.

Analysis – Mobility: It's apparent that Globalisation is seen to be liable for types of mobility. Migrated persons integrate or die, our beliefs are dramatically changed by ideas and art that circulates rapidly, including our religious, linguistic, national or professional identification. Furthermore, mobility is closely tied to the building, protection or questioning of boundaries, whether they might be national, individual or cultural. The focus on the global movement of people, images, and ideas attempts to answer how globalised nations handle the continued encounter between migrants and citizens. It also helps to explain how migrants change geographical and cultural divides, or how we appreciate security, the feeling of belonging and the identification of home. Crucially these mobile notions have had, we might argue, a critical effect on our perception of true or false, rights or wrongs, desirable or unsuitable in our ordinary daily experiences or even the enlightened scientific aspirations.

Analysis – Sustainability: Evidently sustainability draws up challenging definitions. To continue and to hold in existence, to assist and to proclaim, these all advocate a preservation of the status quo. The idea of sustainability is normally linked with ecological factors. This analysis grouping delves deeper into sustainability in the political, cultural, and social domains presently reformed by strategies of globalisation. In current discussions 'sustainability' has led to suggestions of a utopian or dystopian vision for thorough change in politics and culture.

A counter-balance might be offered to 'precarity' (i.e. the uncertainty of labour, culture and livelihood in modern capitalist society). This analysis therefore deals in the intrinsic unpredictability of politics and culture in a globalised world, together with the resulting insecurity; and therefore, questions to what depth and at what price can sustainability offer an additional perspective. 'Cultural sustainability' centres on the circumstances in which survival is renounced,

denied, not possible, adamantly repressed or refused. 'Political sustainability' is shown on the fragile balance between technocratic suggestion and the conservative discussion on sustainability and its liberating and critical intentions. Hence, it's via these problems, struggles and battles, that critical opinionated reflection on sustainability should arise. 'Sustainability' will offer a foresight for analysis that investigates challenging discourses and operations of sustainability around the world.

Analysis – Aesthetics: Current research has mainly ignored the aesthetics of globalisation. Aesthetics commonly includes the research of art and perceptions we consider "beautiful". Yet beneath conditions of a post-bourgeois and wealthier society, aesthetics also includes the analysis of culture as a type of life. The analysis cluster uses aesthetics in a wider sense as a structure for researching the wider question - how visions, sounds, productions, and experiences of city life, and language, change and influence on politics. However, we must question: how is democracy, as the central idea of politics in the Western world, connected to the aesthetic viewpoint and worldview of a person? When witnessed from the angle of a performance how does globalisation unfurl? And how are the contrasting creativities of cities advertised by intellectuals, strategy makers, academics, artists, lobbyists and designers? The main desire of this 'collection' is to show that under conditions of globalisation these facts are identified: that all people are artists, and all people are politicians.

Analysis – Connectivity: Technologies such as the Internet, mobile communications, and computer, are leading media forces and have strongly affected the processes of globalisation. Our world has been transformed into a profoundly and firmly networked one, whereby virtual reality merges with, and influences the world that's offline. The smart phone, email, and even the iPad foster an "always there" culture delivering into the duty to always be connected. This collection allows for a meeting of the above-mentioned collectives: How does technology from our daily life influence the mobility of humans, imagery, and ideas? Does it not intimidate the security of culture and activity, fuelling anxiety of globalisation, although they can also be activated to reconnect and engage with worldwide integration and cultural sustainability. How do advanced communicative technologies bear influence on the aesthetics of imagery, sound, and the surrounding we live in? These questions are vital and demand new ideas, and state-of-the-art digital methods.

Eurointegration Processes In The Modern Educational Space Psychological and Pedagogical Aspects

There is a desperate demand, in today's world, for people who are not only thought leaders but creative personalities, in the areas of innovation, technology, also in learning. The aim should be to solve this dilemma through higher education.

Future specialists need to be equipped with a sense of over-powering knowledge and practical expertise in their specialty, thereby ensuring that demand for them becomes competitive – highly skilled professionals in the employment market.

- The main strategy of today's education system should be the move towards creative thinking and teaching skills. These will undoubtedly lead towards the emergence of creative people. Therefore, our priorities lay in the execution of a twenty-first century educational structure with a move towards new creative teaching strategies, which will enforce the likelihood of the evolution of creative leaders.

- Utilising the Competency approach – research confirms that the application of the pedagogical principle among multiple nations of proficient education assists in building an energy that releases visible talent – tomorrow's specialists.

Evidence reveals that students achieve through the gaining of competences, which comprises the educational objective of the specialist's expert training. The motive for Higher Education is towards the growth of the communicative ability in students, alongside the growth of their unique qualities – cognitive, psychological, ideological, spiritual, creative, and speech.

The understanding and ability to communicate using the language of the line of employment aids the speedy understanding of disciplines. Thereby, increasing the efficiency in the workplace, and aiding navigation in professional capacities and with business contacts. Bearing this in mind, language literacy combined with the culture of skilled speech of students is highly relevant. The development of communicative ability is governed by many inside and outside factors. Currently, internal factors include: motivational interest; inside posture psyche, growth and evolution of own sense of "I", identifying with others. Alternatively, external factors include social surroundings and circumstances: a community where a common language is used, a gulf in ages among native speakers, the structure of social surroundings, the residence area, social status, education and cultural standards.

Continuous change occurring in personal lives and within the country warrant a powerful understanding of all the issues mentioned above. Therefore, substantial awareness of behavioural traits in individual socio-psychological situations is vital to achieving the target of becoming a highly skilled and educated person.

Competence in communication is a vital asset of tomorrow's specialists.

Effective Communication - It's important to appreciate that competence in communication is a vital asset of tomorrow's specialists. Commonly, students are keen to participate in activities with immense satisfaction is felt, in areas that are new and attention-grabbing, as well as those that they have not been explored before. It's evident that tutorials that grow the levels of "face to face" communication are productive, a driving force in their self-education, and offer empower the mastery of additional skills and knowledge at an advantageous level. The research of certain disciplines as "Organization of Leisure in Tourism", and "Animation and gaming technology", dispenses and grows theoretical understanding and the forging of a system of skills and student victories. Moreover, studies have allowed us to identify that within classes, seminars, and lectures, the use of such methods to contemplate problematic situations, in debates, or as varying types of creative assignments, lead to self-fulfilment as interactive games encourage an absorption in the subject and maximises the efficiency of educational knowledge. In summary, the use of such methods adds a flow of active engagement, which is controlled and directed at the administrator/tutor.

The principles of interactive learning are that the educational process takes place while taking part in continuous, lively interaction with all participants of the educational process. The structuring of this type of teaching encourage a collaborative answer to dilemmas.

The teaching of such activity methods as detailed above are instrumental in solving communication tasks, develop students' motivation through the mastering of professional techniques.

Consequently, interactive methods should be considered a priority in educational institutions, as they enhance formation. Vitaly, cognitive activity among students, allows them to discover a natural desire for communication, cooperating and helping others, thereby developing students into active participants of cognition, which is ultimately the main target of developing thought leaders and creative thinkers for the future.

In Conclusion - Education leans to other professional activities to grow the potential for success. During this educational process specialist skills will be formed, offering a wealth of complex abilities, gained from expert settings readying the participants for varying types of action and role structures. Consequently, this type of education process determines the standard of communicative skills and abilities and identifies and corrects the duality and traits of future specialists.

Furthermore, the development of a cultural and artistic identity adds important composition:

communicative competence of foreign-language; competence at a professional level, and social and strategic understanding:

(a) Proficiency of theoretical knowledge and common skills leads to communicative competences and grows and promotes unique talents. Therefore, successful participants can be effectively immersed in various socio-cultural spheres and operations.

(b) Implementation of this type of innovative learning will assist in resolving the dilemmas of vocational teaching of graduates of higher education Institutions. Arts and culture will allow us to prepare the required - employment market young professionals, to deliver an innovative flow of socio-economic development to regions and nations.

Forming of Creativity in Children - The formation of a child's creative personality begins in early childhood. It's at this time that parents and educational professionals need to endorse the natural desire for inventiveness and creation. In essence the abilities of preschool children are strongly creative, as at this stage productive and impulsive creativity merges with the fast development of intelligence, theoretical and logical reasoning. Once in school it speedily develops an independent understanding of tasks, and in seeking answers. To reiterate this point, development of the creative mind of older preschool infants occurs due to this process, so too does the forming of beliefs regarding others, and bonding of friendships from areas unconnected to that of family.

Lastly, education and learning occur in the practice of interaction with the world at large. With the assistance of mastering the information, art, and spiritual culture. Consequently, that is why special consideration needs to be given to the purposeful development of creative thinking, and its systematic moulding effect.

2.7. Formation of the product quality system at the hotel-restaurant type enterprise

Формування системи якості продукції на підприємстві готельно-ресторанного типу

Однією з важливих складових менеджменту є запобігання втрати цінності продукції за рахунок зниження її якості. Істотним у діяльності підприємства, яке виробляє товари або надає послуги, що володіють цінністю для споживача, є збереження і збільшення наявного рівня якості. Адже процес забезпечення якості продукції являє собою сукупність запланованих і систематично проведених заходів, що створюють необхідні умови для виконання кожного етапу системи менеджменту задля найбільш повного задоволення вимог споживачів до якості.

Споживачі купують лише ту продукцію і ті послуги, які мають певну цінність. Сучасний менеджмент прийшов до розуміння того, що управляти потрібно не лише виробництвом продукції або послуги, але й створенням цінності для споживача, так як продукція або послуга є носіями цієї цінності.

У загальному випадку, формування цінності відбувається в процесі виробництва продукції або послуги. Механізм формування цінності заснований на переробці та використанні цих ресурсів. Спочатку ресурси вже наділені деякою комбінацією властивостей. У процесі виробництва відбувається цілеспрямована зміна цих властивостей, щоб вони стали корисними для споживача. Ці зміни відбуваються в рамках бізнес-процесів підприємства. Під бізнес-процесом розуміють сукупність різних видів діяльності, які створюють результат, важливий для організації, споживача або замовника. Сама ж процесна модель складається з безлічі бізнес-процесів, учасниками яких є структурні підрозділи і посадові особи організаційної структури підприємства. На основі цього принципу підприємство повинно визначити процеси проектування, виробництва і постачання продукції або послуги. За допомогою керування процесами досягається задоволення потреб замовників. Як наслідок, керування результатами процесу переходить у керування самим процесом.

Система менеджменту якості функціонує одночасно з іншими видами діяльності підприємства, що впливають на якість продукції або послуги, і взаємодіє з ними. Її вплив поширюється на всі етапи "петлі якості" – від початкового визначення до кінцевого задоволення вимог і потреб

споживача. Петля якості — модель взаємозалежних видів діяльності всіх працівників організації (підприємства, фірми, компанії) та виконуваних ними функцій, які впливають на якість продукції на всіх етапах її життєвого циклу (від визначення потреб споживачів до оцінки їх задоволення). З розвитком і удосконаленням систем менеджменту якості зростає роль стандартів відповідності, менеджмент інформаційної безпеки та ін., що, в свою чергу, є частиною загальної системи менеджменту підприємства.

В даний час в туризмі спостерігається тенденція, при якій такий показник як якість відіграє одну з ведучих ролей в управлінні виробництвом туристичних послуг і її наступною реалізацією. У розвинутих країнах управлінню якістю на підприємстві приділяється особлива увага всім підрозділам, що впливають на якість туристичних послуг. Ефективність функціонування підприємства на ринку туристичних послуг залежить від результатів управління якістю. Багато компаній намагаються детально спланувати процес постановки управління якістю. Якість туристичних послуг (включаючи новизну, технічний рівень, відсутність дефектів та зауважень при наданні) є одним з найважливіших засобів конкурентної боротьби, завоювання й утримання позицій на ринку. Тому підприємства приділяють особливу увагу забезпеченню високої якості туристичних послуг, установлюючи контроль на всіх стадіях виробничого процесу, починаючи з контролю якості використовуваних ресурсів і закінчуючи визначенням відповідності випущеного турпродукту характеристикам і параметрам не тільки в ході його дослідження, але й в експлуатації. Тому управління якістю туристичних послуг стало основною частиною виробничого процесу і спрямовано не стільки на виявлення дефектів або браку в готовому турпродукті, скільки на перевірку якості в процесі його виробництва та надання. Підвищення якості послуг здійснюється за комплексом напрямів (рис.1.)

Поліпшення якості туристичних послуг має велике соціально-економічне значення. Висока якість є показником науково-технічного прогресу, джерелом економії суспільної праці, природних, трудових і матеріальних ресурсів, значним резервом підвищення ефективності виробництва послуг. Соціальне значення поліпшення якості послуг полягає в тому, що воно формує сприятливі умови для відтворення і розвитку фізичних і духовних здібностей людей як головної продуктивної сили суспільства.

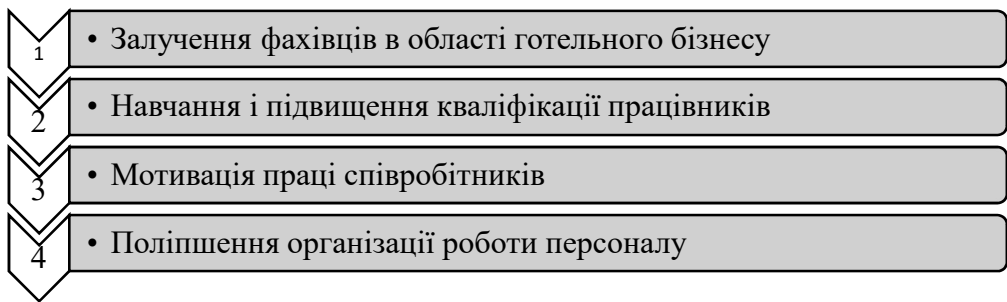

Рисунок 1 – Комплекс напрямів щодо підвищення якості туристичних послуг*

* Побудовано автором

Кожна організація самостійно або за допомогою кваліфікованих консультантів визначає, які інструменти удосконалення їй більше підходять. Фактично в кожній галузі існує своя специфіка і діють свої стандарти та правила, засновані на модифікаціях процесних підходів.

Основне призначення системи менеджменту якості полягає у виявленні відхилень (дефектів) від установлених вимог до якості продукції і послуг та застосуванні рішень з подальшого використання виробів, що мають дефекти. Сюди належать також проведення заходів щодо недопущення повторних відхилень за рахунок своєчасної розробки і реалізації заходів коригувального впливу. Тобто, система менеджменту якості є, як і система планування та управління виробництвом, система матеріально-технічного постачання, фінансова система і т.д. частиною системи організації виробництва [6].

Першим кроком на шляху ефективного менеджменту якості є розуміння структури бізнес-процесів підприємства. Добре уявляючи структуру бізнес-процесів, менеджери підприємства зможуть краще розуміти, де знаходиться джерело сигналів, які інформують про втрати якості. Більше того, знаючи структуру бізнес-процесів, ми зможемо розставити чутливі датчики в таких місцях, щоб від них надходили попереджувальні сигнали, використовуючи які можна запобігти виникненню втрат якості. Практикою встановлено, що найбільш ефективно треба вимірювати втрати якості за допомогою двох показників: функції втрат якості та відношення сигнал/шум [5].

Розглянемо зміст елементів системи якості відповідно до вимог стандарту ISO 9001, класифікованим по цільовому призначенню.

Керівництво підприємства відповідно до вимог стандарту відповідає за виконання таких завдань:

– Визначення і документальне оформлення політики в галузі якості. Політика повинна відповідати цілям організації, а також очікуванням і потребам споживачів. Політика якості повинна бути відома кожному зі співробітників.

– Визначення і документальне оформлення відповідальності, повноважень і взаємодії співробітників, праця яких має вплив на якість, їхні завдання, сферу їхньої діяльності. Доцільно систему якості будувати на вже існуючих організаційних нормативах.

– Визначення і документальне оформлення вимог до ресурсів (фінансові та інші джерела, необхідні для здійснення поставлених завдань), забезпечення необхідними ресурсами, а також призначення кваліфікованих фахівців, що здатні здійснити поставлені завдання в області якості.

– Призначення довіреної особи (представника керівництва), що повинна безпосередньо підпорядковуватися директору і координувати роботу по створенню, впровадженню і функціонуванню системи якості.

– Періодичний аналіз системи якості на відповідність вимогам стандарту і прийнятої політики в області якості. Дані аналізу реєструються. Формуються вказівки по усуненню виявлених недоліків. Аналіз керівництва в першу чергу ґрунтується на даних зовнішнього і внутрішнього аудиту, і служить самоконтролю. Аналіз варто проводити керівництву підприємства на чолі з директором.

Виконання усіх вимог, передбачених стандартом, повинно бути документально оформлене у вигляді методик. Основним документом системи якості є «Керівництво із якості». Керівництво містить опис системи якості, структуру її документації, методики або посилання на них. Вказівки по розробці «Керівництва з якості» наведені в ISO 10013. Посібник із якості повинно містити посилання на обраний стандарт. Крім розробки методик, на підприємстві повинні бути розроблені і документально оформлені програми періодичного аналізу відповідності процесів, методів, устаткування, кваліфікації персоналу на відповідність вимогам діючої документації, методики прийняття відповідних коригуючих заходів.

На підприємстві повинні бути розроблені і документально оформлені методики аналізу контракту. Методики стосуються вимог, викладених у ньому (чіткість, несуперечливість між собою, належне документальне

оформлення). Методики відбивають також спроможності підприємства виконати контракт. Необхідно встановити вимоги до ведення протоколів аналізу контракту. Повинен бути визначений порядок внесення виправлень у контракт. Документ може знаходитися на будь-якому носії даних - на папері, на дискеті, на магнітному диску і т.п. Вимоги стандарту поширюються на документацію системи якості, а також на деякі зовнішні документи, наприклад, стандарти і креслення споживача.

Управління документацією і даними на підприємстві готельно-ресторанного типу повинно мати наступну структуру (рис.2).

Рисунок 2 – Структура документації системи якості*

*Побудовано автором

Документація управління якістю підрозділяється на три рівня. До документів першого (вищого) рівня належать «Керівництво із якості» і «Політика в області якості». У «Керівництві з якості» міститься інформація про систему якості підприємства, ролі і відповідальності персоналу в області забезпечення якості. У цьому документі містяться також методики координації робіт із забезпечення якості.

Керівництво видається у вигляді самостійного документа і затверджується на рівні вищого керівництва фірми. «Основним призначенням керівництва з якості є визначення загальної структури

системи якості і виконання функції постійного довідкового матеріалу при впровадженні й організації функціонування цієї системи» (ДСТУ ISO 9004-1-95 5.3.) [4, с.176].

Документація другого рівня - це методики й інструкції, що описують процедури виконання вимог стандартів ISO серії 9000. Вона в основному призначена для керівників середньої ланки.

Документація третього рівня призначена для конкретних підрозділів, ділянок, робочих місць. Це - документація методологічного, інструктивного і керівного характеру. Уся документація взаємозалежна і скоординована в керівництві по якості, і спрямована на досягнення цілей, викладених у політиці в галузі якості.

Стандарт вимагає встановлення і документального оформлення процедур затвердження документації, її випуску і внесення змін. Перегляд, перевірка, затвердження документів завжди повинні проводитися з фіксуванням дії. Це означає, що в будь-який час можна встановити особу, що здійснила перевірку, а також місце і дату підтвердження [30].

Вимога стандарту поширюється на розробку методики виконання коригуючих і попереджуючих дій, пов'язаних з усуненням причин фактичних або потенційних невідповідностей. Джерелами інформації про невідповідності можуть бути, наприклад, результати аудитів, перевірок, свідчення якості, зведення послуг покупцям, рекламації покупців. Для усунення причин невідповідності необхідно не тільки виявити відхилення, визначити їхні причини, але і спланувати коригуючі і попереджуючі заходи, якими можна усунути причини помилки, і запобігти наступним невідповідностям. В результаті проведених дій необхідно оцінити їхню результативність і ефективність. У випадку низкою ефективності необхідно розробити і прийняти коригуючі і попереджуючі дії. Весь цей процес необхідно документально оформити.

Методики коригуючих дій повинні передбачати:

- Розгляд претензій споживача і повідомлень про невідповідність продукції.
- Обробку рекламацій, призначення відповідальних.
- Дослідження причин невідповідності продукції, процесів і системи якості і реєстрацію результатів дослідження.
- Визначення і проведення коригуючих дій, спрямованих на усунення причин невідповідності.

Методики попереджуючих дій повинні передбачати:

- Збір інформації з відповідних джерел (результати перевірки, протоколи якості, інформація про процеси, опити споживачів і ін.)
- Аналіз інформації і при необхідності визначення і реалізацію попереджуючих заходів.
- Контроль з метою забезпечення ефективності попереджуючих заходів.
- Надання відповідної інформації про виконані дії керівництву для аналізу.

Побудова системи якості передбачає укладання методик, що забезпечують реалізацію вимог стандарту. Виконання цих методик і укладання протоколів виконання є важливою частиною функціонування системи якості. Протоколи якості ведуться з метою підтвердження ефективності функціонування системи якості. Протоколи можуть бути використані в ході аудиту і самооцінки. Доцільно створення реєстру протоколів із присвоєнням кожному протоколу ідентифікаційного знака і вказанням відповідальних осіб. Зареєстровані дані, отримані від субпідрядників, повинні стати частиною загальних даних.

Підприємству необхідно розробити річний календарний графік аудиту системи якості, який затверджує керівник. Календарний графік повинен відображати наступне: які пункти стандарту перевіряються, і якими організаційними структурами буде здійснюватися перевірка; які перевірки будуть проводитися, і хто з аудиторів буде їх проводити.

Внутрішні аудити націлені не тільки на виявлення недоліків, але і на постійне підвищення ефективності системи. Дані внутрішніх аудитів є частиною вхідних даних для аналізу з боку керівництва. Вказівки по перевірці систем якості, кваліфікаційні вимоги до аудиторів і вказівки до укладання плану перевірок наведені в стандартах ISO 10011-1, 10011-2, 10011-3.

Підготовка персоналу на підприємствах готельно-ресторанного типу має свою специфіку. Методики, що стосуються забезпечення вимог до кваліфікації персоналу повинні включати: визначення потреби в підготовці персоналу і заходи для підготовки всього персоналу, що виконує роботи, від яких залежить якість. До такої документації належить річний план навчання, у якому зазначено, які співробітники і коли повинні пройти підвищення кваліфікації. Нові співробітники повинні пройти спеціальне

навчання управлінню якістю і курс по вивченню принципів функціонування системи якості. Черговий план підготовки пов'язаний із результатами аудиту і результатами тестування співробітників у ході попереднього навчання. Усі документи, пов'язані з навчанням: план і програми навчання, кваліфікаційні посвідчення визначеного терміну дії, результати здачі тестів повинні бути зареєстровані і зібрані в реєстр.

Діяльність підприємства пов'язана з обробкою значного обсягу інформації. Результати обробки забезпечують правильність прийняття рішень. Найефективнішими засобами обробки наукової інформації є статистичні методи. Стандарт передбачає розробку внутрішніх документів, у яких визначено, які дані необхідно обробляти і які статистичні методи варто застосувати для обробки цих даних. Приклади статистичних методів, що широко застосовуються це регресійний аналіз, який дозволяє створити кількісну модель характеру змін процесу або продукції у випадку зміни протікання процесу; дисперсійний аналіз, що дозволяє розділити загальну функцію зміни процесу на складові частини, пов'язані з різними джерелами обурень і встановити причинно-наслідковий взаємозв'язок і пріоритети в діяльності по поліпшенню якості. Графічні методи, контрольні карти й ін.

Не менш важливим щодо побудови системи якості на підприємстві є застосування збалансованої системи показників. Збалансована система показників (Balanced Scorecard – BSC) - система оцінки та стратегічного розвитку бізнесу підприємства, заснована на системі показників, що характеризують його діяльність за чотирма напрямками: фінанси, споживачі, внутрішні бізнес-процеси, навчання й розвиток персоналу.

Основна мета концепції BSC полягає в необхідності збалансованого розвитку організації за виділеними чотирма напрямками. BSC дозволяє трансформувати місію підприємства в конкретні завдання та показники, що їх визначають, які можливо оцінити кількісно. Ця система не тільки становить оціночну систему, але і служить засобом стратегічного управління, оскільки дозволяє і сформулювати стратегію розвитку підприємства, і перевести її у площину конкретних стратегічних завдань і показників, що їх визначають.

Споживацька складова визначає цільові сегменти споживчого ринку та цільову групу споживачів. До ключових показників споживацької складової належать: частка ринку, збереження клієнтської бази, розширення клієнтської бази, задоволення потреб споживача,

прибутковість споживача. Ці показники можуть бути згруповані в ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків.

Таким чином, етап розробки і підготовки процесів надання готельно-ресторанних послуг передбачає чітке відтворення технологічних процесів на підприємстві, у тому числі надання послуг, раціональна організація робочих місць, формування гідного персоналу, умови внутрішнього та зовнішнього середовища для споживачів послуги та ін. Тим самим, усвідомлення існування процесу «створення якості» надання послуг призвело до формування нової концепції – управління якістю, яке забезпечує якість надання послуги.

В свою чергу, забезпечення якості – це дії, які плануються та систематично виконуються організацією-постачальником та створюють упевненість у тому, що якість послуги відповідатиме вимогам, що висуваються до неї.

Світовий досвід показує, що головне в удосконаленні управління готелем — це удосконалювання управління персоналом. Створення конкурентоздатного готелю завжди пов'язано з його працівниками. Правильні принципи організації надання послуг, оптимальні системи, форми і методи роботи відіграють важливу роль, але реалізації всіх можливостей, закладених у нових методах управління, залежить уже від конкретних людей. Відомі світові готельні корпорації сьогодні мають сформовану корпоративну культуру-систему цінностей і переконань, колективну свідомість, менталітет організації, якого дотримуються усі працівники.

Тому, формування корпоративної культури закладу є принципово важливим на сучасному етапі надання готельно-ресторанних послуг. Тим самим, важливою складовою корпоративної культури є система загального управління якістю (TQM), яка зорієнтована на якісне задоволення попиту клієнтів. А саме:

– «...впровадження інноваційних інструментів управління якістю (бенчмаркінг, аутсорсинг, інсорсинг, контролінг, бюджетування та ін.),

– врахування стохастичної поведінки на ринку та ліберальності у сприйнятті рівня якості різних послуг, що вирішується через формування уявлень про послугу у споживача та чіткому розмежуванні ролі учасників процесу надання послуги».

Таким чином, формування власної корпоративної культури готелю є завданням сьогодення, яке повинне опиратися на наступні принципи позиції як орієнтація на споживача, увага до лідерства керівника, профільне залучення працівників, системний підхід до управління готелем, ввічливість, компетентність, комунікабельність, доступність і найголовніше, це підхід до системи якості як процесу.

2.8. Smoke as a commodity: prospects for the hookah industry in Ukraine

Дим як товар: перспективи розвитку кальянної індустрії в Україні

В останні роки в нашій країні набуло широкого поширення куріння кальяну. З кожним днем популярність кальяну набирає обертів, хоча ще зовсім недавно кальян вважався екзотикою Сходу. Сьогодні кальян є для всіх звичним явищем. Зростає число людей, для яких кальянопаління є не просто засобом розслаблення, а способом життя і частиною їх культури, для них неможливо уявити заклад громадського харчування без надання послуги куріння кальяну. За допомогою цієї соціальної практики люди визначають свою приналежність до певної соціальної групи в суспільстві, а також виникає питання: як же кальян може допомогти людям підтримувати їх статус і чому це так важливо для них? Чому люди готові нехтувати законом заради задоволення такого роду потреб?

При підготовці даної роботи в якості об'єкта дослідження нами були обрані кальянні заклади, в тому числі приватні кальянні. Предметом дослідження виступають соціально-економічні фактори, що впливають на причини відвідування кальяну закладів, а також були вивчені тонкощі роботи в сфері кальянного бізнесу, необхідні закони України, а також тіньовий ринок кальянної індустрії. Вибір обумовлений: а) прагненням автора глибше розібратися в суті тих явищ і процесів, які відбуваються в близькому йому соціокультурному середовищі; б) розумінням значущості статусу, а також сучасною модою, соціальною роллю і бізнес розвитку кальяну закладів і кальянів в цілому, специфіки їх культурного, масового розвитку і дохідного рівня для визначення перспектив майбутнього стану розвитку кальянної індустрії в Україні.

До України кальянна індустрія прийшла відносно недавно, в 2013-2014 роках, перша кальянна, саме заклад, який позиціонував себе як

кальянна, а не як заклад з кальянами в Україні була в місті Києві, під назвою «Smoky Face», нині відома під назвою «Титан», кальянна відкрилася в середині 2014 року, офіційне відкриття було 13 грудня 2014 року [4].

У Миколаєві перша кальянна під назвою «Dream Bar» була відкрита 31 січня 2015 року, тоді ще мало хто про неї знав, тому що вона розташовувалася і розташовується у наш час в підвальному приміщенні, за рогом на перетині вулиць з непримітною вивіскою. Гості тоді мали невелику уяву про кальяни і просили показувати, як правильно курити кальян. Можна вважати, що саме з відкриття цього закладу розпочалася історія кальянів в Миколаєві. Другим кальянним закладом була кальянна «Дим», яка відкрилася в грудні 2015 року. Однак, кальян як незаконне доповнення в закладах громадського харчування або закладі з кухнею і напоями можна було зустріти ще в кінці 2014 - на початку 2015 року в деяких закладах Миколаєва.

Кількість кальянних в Миколаєві збільшилась, конкуренція зростала. В основному заклади дотримувалися деяких легких головних правил: тематичний інтер'єр був зроблений так, щоб, прийшовши в цей заклад, гість відчував затишок і спокій, хороша музика допомагала розслабитися, а запах якісно зробленого кальяну вабив звичайних відвідувачів стати постійними клієнтами.

Тож не дивно, що на сьогоднішній день кальян можна замовити в більшості ресторанів, адже його популярність зростає з кожним днем, особливо в колах сучасної молоді. Куріння кальяну стало модним рухом, часто буває так, що некурящі люди не можуть відмовити собі в задоволенні насолодитися ароматом тютюну, сидячи в приємній компанії.

Вартість кальяну в Миколаєві варіюється від 120 до 280 гривень. Ціни залежать від наповнення (вода, молоко або алкогольні напої) і сортів тютюну (смаку і якості) [5].

Неформальна і тіньова економіка для кальянної індустрії на нашому ринку щільно існує поряд з офіційною стороною.

Визначення неформальної економіки в сфері кальянної індустрії являє собою діяльність, яка не відображена в статистичній та податковій звітності. Таким чином, її виділення пов'язується не з характером організаційних структур (розміром закладів), а саме з формами обліку цієї тій чи іншій діяльності. Невихід господарських процесів в формальну звітність і виникнення невидимої економіки може бути пов'язано з різними

мотивами, за якими учасники ринку не подають відомостей про свою діяльність. Розглядаючи діяльність кальянних закладів, з упевненістю можна сказати, що ця частина ринку свідомо приховується від статистичних та податкових органів. Існують три напрямки до вивчення неформальної економіки, а саме: статистичне, структурне та інституційне, але ми не будемо детально розбирати кожен з них в даній темі, а перейдемо до тіньової економіки.

Тіньова економіка має на увазі під собою економічне явище, що характеризується як економічна діяльність, яка ховається від суспільства і держави, і знаходиться поза зоною державного обліку і регулювання. Є неформальною частиною класичної економіки.

В рамках даної роботи під тіньовою економікою розуміється економічна діяльність, яка ховається з метою ухилення від податків або через її протизаконного характеру.

Тіньова економіка є стихійним і закономірним явищем, яке виникає в зв'язку з тим, що суб'єкти ринку прагнуть максимізувати свій прибуток в обхід існуючих державних законів, крім того знизити витрати виробництва і обсяг податків. Саме до таких суб'єктів ринку відносяться кальянні заклади, так як даний вид економічної діяльності приховується від органів державного регулювання, спрямований на приховування істинного рівня доходів і ухилення від сплати податків.

Тіньова економіка як явище виникла з давніх часів і відмінно функціонує і на сьогоднішній день. Якщо вивчити загальні закономірності економіки, то можна помітити, що економічна теорія майже ніколи не приділяла великої уваги проблемам тіньової економіки: вона або їй нехтувала, або вважала, що тіньова економіка функціонує з використанням тих же економічних механізмів, що і легальна [9].

Спираючись на загальноприйняте розуміння, можна зробити висновок, що тіньова економіка використовує ті ж ресурси і ринки, що і легальна, єдиною відмінністю є те, що все це відбувається без відома держави. Це максимально просте розуміння тіньової економіки призвело до того, що навіть сучасні економісти не можуть чітко зрозуміти механізм тіньової економіки. Тіньову економіку можна розбити на три великі блоки:

1) неофіційна економіка, в яку входять всі легально дозволені види економічної діяльності, в рамках яких мають місце не враховуватися

офіційною статистикою виробництво послуг, товарів, приховування цієї діяльності від оподаткування;

2) фіктивна економіка - тобто приписки, розкрадання, спекулятивні угоди, хабарництво і шахрайства всякого роду, пов'язані з отриманням і передачею грошей;

3) підпільна економіка, під якою розуміються заборонені законом види економічної діяльності. Для «відмивання» грошей зазвичай вибираються країни, кредитно-фінансовій системі яких притаманні такі ознаки: нестабільна правова база; таємниця комерційних або банківських операцій і невизначені закони про їх реєстрацію; відсутність перешкод (або мінімальні обмеження) щодо обміну іноземної валюти і відкриття анонімних (номерних) банківських рахунків; відсутність податків або низьке оподаткування доходів іноземних корпорацій [6].

Тепер, кажучи про перспективи розвитку кальяної індустрії в Україні, необхідно уважно вивчити закони України і методи, за допомогою яких ми могли б стабілізувати кальяний ринок. Як відомо, відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 13 Закону № 2899 куріння кальянів в приміщеннях закладів ресторанного господарства заборонено. Давайте розглянемо ці законодавчі рядки уважніше.

Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22.09.2005 р № 2899-IV По-перше, зверніть увагу на формулювання. Заборонено куріння саме в приміщеннях закладів. Відповідно до п. 2 Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна», затвердженого постановою КМУ від 28.10.2004 р № 1442, приміщення - це частина внутрішнього об'єму будівлі, обмежена будівельними елементами, з можливістю входу і виходу. Тому приходимо до висновку, що куріння кальяну за межами приміщення під заборону не потрапляє. Тобто допускається, наприклад, щоб ваші відвідувачі використовували цей «агрегат» на літньому майданчику.

Єдине, про що потрібно пам'ятати, - це інші обмеження, передбачені Законом № 2899. Так, ваша літній майданчик не повинен перебувати на території: закладів охорони здоров'я; учбових закладів; дитячих майданчиків; спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд та закладів фізичної культури і спорту; на стаціонарно обладнаних зупинках маршрутних транспортних засобів.

По-друге, продаж послуги з куріння кальяну і його безпосереднє паління – це різні речі. Той факт, що у вас у відповідному преїскуранті вказані послуги з куріння кальяну, ще не означає однозначного порушення положень Закону № 2899 (пор. 025069200). Цей висновок підтверджується судовою практикою (див., Наприклад, ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 30.03.2016 у справі № 591/5791/15-ц; Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 07.10.2014 у справі № 808/8491 / 13-а) [7].

Однак це не означає, що ви не повинні дотримуватися інші вимоги Закону № 2899. Зокрема, розміщувати у відповідних приміщеннях графічний знак про заборону куріння з написом «Куріння заборонено!». Крім того, ні в якому разі не дозволяти вашим відвідувачам користуватися кальяном в приміщеннях закладу.

По-третє, заборона поширюється на куріння будь-яких кальяну «заправок» - як з вмістом тютюну, так і без нього. Адже законодавець явно відокремлює куріння тютюнових виробів від куріння кальяну. І для підтвердження цього висновку достатньо подивитися на формулювання ч. 2 ст. 13 Закону № 2899 .: «Забороняється куріння тютюнових виробів, а також ... кальянів».

Ліцензія на роздрібну торгівлю. Якщо говорити виключно про кальяни як про предмет без наповнення, то він причиною ліцензування не стане. Але оскільки в більшості випадків «заправка» для кальяну все-таки містить тютюн (код УКТ ЗЕД 2403 11 00 00), то ліцензія буде необхідна. Адже згідно з ч. 13 ст. 15 Закону № 481 [8] роздрібна торгівля тютюновими виробами може здійснюватися суб'єктами господарювання, в тому числі їх виробниками, за наявності у них ліцензій. Тютюн для кальяну відноситься до тютюнових виробів. Ми, по суті, продаємо тютюн для кальяну, який покупець курить, використовуючи наш кальян. Тому і виходить тут роздрібна торгівля тютюновими виробами, яка і передбачає отримання відповідної ліцензії на роздрібну торгівлю. Подібні висновки формулюють і податківці в консультації з категорії 115.03 ЗІР.

«Роздрібний» акциз, єдиний податок. Чи оподатковуються кальян і тютюн до нього акцизним податком? Сам кальян не є підакцизним товаром, так як має код 9614 00 90 00. А ось тютюн для кальяну (суміш з вмістом тютюну) туди цілком вписується, так як потрапляє в позицію 2403 (код 2403 11 00 00). І саме цей код є серед зазначених в п.п. 215.3.2 ПКУ

Також декілька слів про акцизний тютюн. З перевірених мною джерел, які побажали залишитися в тіні, на жаль, реалізацію акцизного тютюну узурпували дві компанії-монополісти, такі як: «Маріленд Україна» (тютюн Tangiers, Afzal, Haze) і «Фортуна» (тютюн Al Fakher, Fumari, Fantasia, Mazaya) - інший тютюн реалізують абсолютно нелегально - через що підприємцям доводиться працювати на, так званих, «чорних», безакцизних тютюнах, які закупаються в 3,5-4 рази дешевше і реалізуються переважною більшістю закладів.

Як підсумок, нестабільна економічна ситуація в Україні, закони, які виступають проти будь-якого роду куріння в громадських місцях, і монополія на акцизний тютюн для кальяну стали причиною занепаду кальяної культури як для пропозиції так і для попиту. Так само негативний вплив мають скачки іноземної валюти по відношенню до гривні і загальні кризові явища в економіці. Були часи, коли кальянна була дуже прибутковим бізнесом і швидко окупалася, так як не мала особливих законодавчих обмежень і ставилася до категорії преміум-споживання. На сьогоднішній день важливим фактором прибутковості даної галузі є наявність ліцензії на продаж алкоголю, а також сертифіката на реалізацію тютюнових та курильних сумішей, а також наявність акцизного тютюну, тому в слідстві її не наявності, закладам доводиться йти в тінь або придумувати нові схеми по типу: приносять свій алкоголь та їжу, оплачують час знаходження. Негативний вплив на розвиток ринку кальянних налічує кілька факторів. По-перше, мова йде про курс валют, через коливання якого знижується доступність до якісного тютюну та обладнання для його куріння, оскільки воно пов'язано з імпортом і акцизним оподаткуванням. Другий понижуючий фактор - зниження купівельної спроможності населення. Через зростання безробіття, зниження доходів і зростання витрат на щоденні покупки продуктів і послуг сума потенційних наявних витрат на дозвілля і розваги у громадян падає, що є знижувальним фактором для ринку кальянних барів. Нарешті, третій негативний фактор - обмеження держави. Введено нове законодавство, яке висуває суворі вимоги до обладнання кальяну, що веде до відходу таких закладів в тінь, а саме в приватні клуби.

В ході роботи, було з'ясовано, що в Україні паралельно легальній економіці, існує ще й тіньова, яка на сьогоднішній день набирає обертів і іноді навіть перевершує за масштабами легальну.

Проаналізувавши зміст явища тіньової економіки, був зроблений висновок, що під цим явищем мається на увазі будь-яка економічна діяльність, яка ховається з метою ухилення від податків або через її протизаконного характеру, саме сюди відносяться кальянні закладу, так як даний вид економічної діяльності переходується від органів державного регулювання, спрямовані на приховування істинного рівня доходів і ухилення від сплати податків. Такі економічні відносини, які складаються в суспільстві всупереч законам і формальними правилами господарського життя і знаходяться поза рамками правового поля як не дивно залучають людей і створюють сприятливі умови для прояву демонстративної поведінки. Щоб розвивати кальянну індустрію в Україні необхідно враховувати закони України і методи реалізації надання послуг законним або тіньовим шляхом, а також вести облік доходів і витрати при побудові кальянного бізнесу, однак, також хотілося б відзначити, що вже зараз на просторах нашої країни влаштовують грандіозні фестивалі, які на момент листопада 2018 року збирають по 4 000 любителів кальяну, заклади йдуть вперед великими кроками і з завзяттям наввипередки пропонують гостям все більш і більш якісні і незвичні послуги у кальянному бізнесі; також необхідно пам'ятати, що кальян має незвичайний зовнішній вигляд, престижний, має високу вартість і ексклюзивність, а значить товар стає придатним для демонстративного споживання. Велика увага відвідувачі приділяють якості кальяну, тематичним інтер'єру і привабливій обстановці. Для самого кальяну найважливішим критерієм стає його ексклюзивність. Гості готові долати труднощі попадання в приватні (тіньові) закладу в зв'язку з бажанням стати частиною кальянної спільноти. Потрапивши в такі заклади, любителі кальяну всіляко намагаються продемонструвати свою причетність до даного закритого суспільства, демонструючи це в соціальних мережах. Так само в таких закладах їх приваблює особлива загадкова і приваблива атмосфера. Завищена ж вартість кальяну не насторожує, а тільки приваблює відвідувачів, що пов'язано з тим, що вони готові платити більше, знаючи, що в очах оточуючих, вони будуть виглядати статусніше. Кальянні приватного типу також йдуть на різні привабливі уловки, наприклад, щотижневі пропозиції, спеціальні пропозиції та покращують рівень своїх закладів, що не може не радувати в умовах швидкого розвитку кальянного ринку в Україні.

Список використаних джерел:

1. Кальян: історія виникнення «димної» моди. URL: <http://vladi-room.ru/kalyan-istoriya-vozniknoveniya-dymnoj-mody-59787/> (дата звернення: 09.10.18)
2. Сучасний кальян. URL: <http://xn--80atei8esa.xn--p1ai/kalian/vybor-kalyana/sovremennuj-kalyan.html> (дата звернення: 15.10.18).
3. Кальян: історія виникнення «димної» моди. URL: <http://vladi-room.ru/kalyan-istoriya-vozniknoveniya-dymnoj-mody-59787/> (дата звернення: 09.10.18)
4. Офіційний сайт закладу Smoky Face в місті Києві
<https://ru.foursquare.com/v/smokyface/5473ae5d498e92bfb283a25b?tipsPage=5&tipsSort=recent> (дата звернення: 18.10.18)
5. Всі про куріння. URL: <http://kurinekuri.ru/kalian/istoriya-vozniknoveniya-kalyana.html> (дата звернення: 18.10.18)
6. Головні С.Д. Про класифікацію тіньової економіки // Вісник Московського ун-ту. 1992. №1. С.11-19.
7. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 30.03.2016 у справі № 591/5791/15-ц; Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 07.10.2014 у справі № 808/8491/13-а
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56968045> і
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40911841> (дата звернення: 19.10.18)
8. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.95 р № 481/95-ВР.
9. Стаття «Тіньова економіка в сучасній інтерпретації: порівняльний аналіз». URL: <http://refleader.ru/jgemerrnaqasjge.html> (дата звернення: 20.10.18).
10. Лейбенстайн Х. Ефект приєднання до більшості, ефект сноба і ефект Веблена в теорії купівельного попиту, 1999. С.25.
11. «Мережеві зовнішні ефекти». URL: <http://economy-ru.com/mikroekonomika-kniga/setevyie-vneshnie-effektyi-19037.html>

2.9. Directions of improvement of organization of tourist activity of Ukraine on the example of foreign countries

Напрями удосконалення організації туристичної діяльності України на прикладі зарубіжних країн

Розвиток туризму в Україні суттєво впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, і є одним із найбільш перспективних напрямків структурної перебудови економіки [1]. Говорячи про перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні, необхідно підкреслити, що сучасний туризм - це та сфера економіки і життєдіяльності суспільства в цілому, яка в тій чи іншій мірі інтегрує практично всі галузі. Саме це і визначає одне з перших місць, яке займає туризм у світовій економіці. Саме цей фактор повинен стати головним у формуванні нового державного підходу до туризму, як тієї галузі, пріоритетний розвиток якої, може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни в цілому, стимулювати ряд важливих галузей економіки. На тлі бурхливого розвитку світового туризму закономірно постає питання про роль України на світовому ринку туристичних послуг. Слід зазначити, що об'єктивно вона має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів.

Стратегічною метою розвитку туристичної індустрії в Україні можна визначити створення конкурентоспроможного на світовому ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурного довілля. Одним із найважливіших чинників, що впливає на розвиток як внутрішнього, так і міжнародного туризму, є добробут населення.

Для формування позитивного іміджу України та розвитку сфери туризму та курортів з урахуванням сучасного стану і тенденцій розвитку необхідно:

- створювати конкурентоспроможний національний туристичний продукт на засадах системної маркетингової діяльності, спрямованої на

чітке позиціонування різних видів туристичних продуктів, адаптованих до вимог і очікувань споживачів;

- забезпечення ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування і охорони навколишнього природного середовища та удосконалення територіальної структури сфери туризму та курортів з метою розвитку туристичних територій, брендингу територій;

- системне підвищення якості інфраструктури курортів та рекреаційних територій шляхом виконання комплексної програми поетапного вдосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;

- удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг шляхом створення центрів туристичної інформації та популяризації туристичних продуктів під час провадження ярмаркової, фестивальної та виставкової діяльності;

- забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу у сфері туризму і розроблення національних стандартів надання туристичних послуг відповідно до міжнародних стандартів.

Державна політика у сфері туризму та курортів повинна передбачати поєднання таких складових [2]: галузевої (міжгалузева координація та системний розвиток складових сфери туризму та курортів), а саме: туристична діяльність (туроператори, турагенти; екскурсійне обслуговування), послуги з розміщення (колективне розміщення; індивідуальне розміщення), транспорт (повітряний; залізничний; автомобільний; водний: морський та річковий; міський громадський); туристичні інформаційні центри; музеї та галереї; театри, арени, клуби; конгрес-холи і конференц-центри; заклади громадського харчування; спортивні арени; торгові центри, магазини, сувенірні лавки; ІТ-компанії; страхові компанії; медіа-компанії; територіальної (міжрегіональна кооперація, досягнення рівномірного та збалансованого розвитку туристичних регіонів, територій, зон), а саме: північ, південь, схід,

захід, центр; області; райони; територіальні громади; курорти; туристичні території; секторальної (створення системи стратегічного планування розвитку видів туризму на основі їх чіткої класифікації та визначення пріоритетних на державному та регіональному рівні), а саме: міський туризм; екологічний (зелений); етнічний; сільський; культурно-пізнавальний; подієвий; медичний, лікувально-оздоровчий; гастрономічний; релігійний; гірський, спортивний, велосипедний; пригодницький та активний; науковий та освітній; круїзний таяхтовий; шопінг та розважальний туризм; інші пріоритетні види туризму.

Для розвитку туризму та курортів в Україні мають бути здійсненні напрями на державному рівні, які сприятимуть [3]:

- формування позитивного іміджу України як привабливої для туризму країни, що сприятиме збільшенню туристичних потоків до України, шляхом:
  - розроблення та реалізації маркетингової стратегії просування національного туристичного продукту;

- розроблення, виготовлення та поширення в Україні та за кордоном друкованої продукції, яка пропагує туристичні можливості нашої держави;

- презентації туристичного потенціалу України на національних та міжнародних виставково-ярмаркових заходах, конференціях, форумах тощо;

- становлення інституту саморегульованих організацій у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації);

формування та реалізація конкурентоспроможних національного та регіонального туристичних продуктів, що сприятиме зростанню попиту на туристичні послуги, збільшенню надходжень від реалізації туристичних послуг до державного та місцевих бюджетів шляхом:

- створення національної мережі туристичних брендів України (області, райони, міста, територіальні громади, курорти, туристичні території);

- створення інтерактивної бази даних, що містить інформацію про туристичні та рекреаційні ресурси України, придатні для використання у сфері туризму та курортів, у тому числі об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду, рекомендовані для відвідування туристами та формування національної мережі туристично-екскурсійних маршрутів;

- забезпечення інформаційного супроводження реалізації державної політики у сфері туризму та курортів.

Для досягнення цілей у рамках визначених пріоритетних напрямів необхідно забезпечити ефективну взаємодію правового, організаційного,

економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму та курортів.

Невід'ємною частиною розвитку України є її співпраця з іншими країнами світу. На прикладі країн-сусідів можна спостерігати тенденцію розвитку туристичної галузі та перейняти позитивний досвід, щоб розвиватися на належному рівні та удосконалювати всі напрямки туризму. Прикладом добре розвинуеного туристичного бізнесу є країна з іншого боку Чорного моря - Туреччина. Ця країна сьогодні займає лідируючі позиції на світовому ринку туристичних послуг, що є результатом ефективної туристичної політики держави та, як наслідок, функціонування сформованого національного ринку туристичних послуг. Враховуючи ті позиції, які займає Туреччина на світовому туристичному ринку - шосте місце серед країн світу за туристичними прибуттями (39,5 млн. туристів на 2015 р. за даними UNWTO [4]), туризм є пріоритетною галуззю економіки країни. У результаті системного аналізу розроблено узагальнену модель організації туризму в Туреччині (рис. 1). За основу взято принципову модель системи туризму Т.І. Ткаченко [5].

Модель організації туристичної діяльності складається з наступних великих підсистем: інституційне середовище, що забезпечує функціонування туристичного бізнесу, регіон, що генерує туристичну активність, дестинація, логістичне коло туризму, туристичний потік, що є ядром моделі, пов'язує усі її підсистеми та забезпечує її цілісність.

Підсистема «інституційне середовище» включає міжнародне та національне середовище туристичної діяльності. Національне інституційне середовище включає в себе як інституційне середовище Туреччини, так і інституційне середовище країни-донора туристів. Важливість останнього зумовлена транснаціоналізацією діяльності турецьких туроператорів. Робота з туристичним потоком вже переважно базується не на угодах з місцевими ініціативними туроператорами, а відбувається активне входження на національні ринки турецьких операторів, найчастіше з власною роздрібною мережею туристичних агентств.

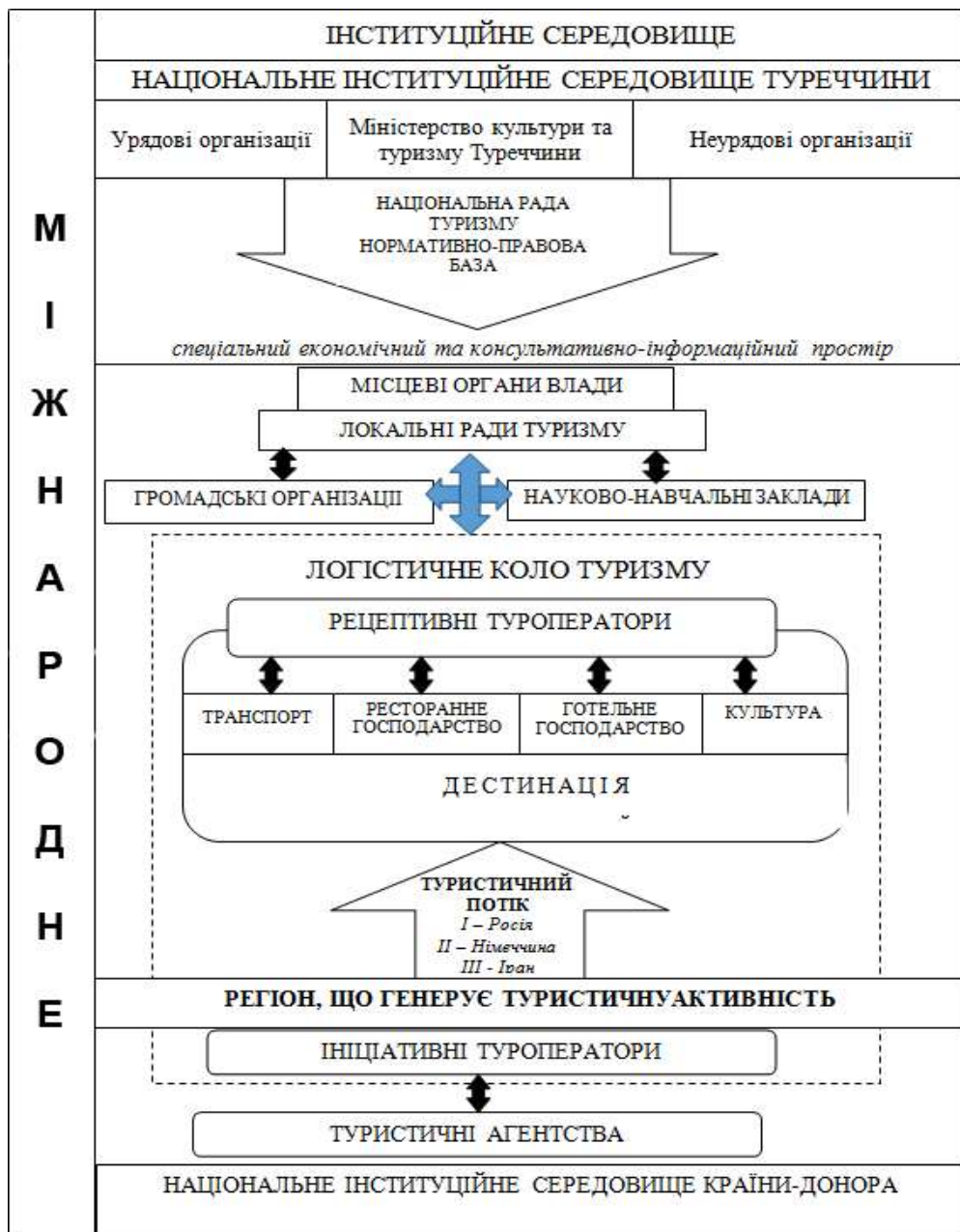

Рисунок 1 – Узагальнена модель організації туристичної діяльності в Туреччині

В Туреччині сформовано ефективну систему органів управління туризмом відповідно до централізованої моделі (діє Міністерство культури та туризму, міжвідомчі органи - Національні та Місцеві ради з туризму), що

забезпечує ефективне використання інструментів управління - податкового, організаційного та інвестиційного [6].

Головні принципи регулювання туристичної галузівизначені Законом «Про сприяння розвитку туризму» (1983) та Стратегією розвитку туризму до 2023 року [6]. Міністерство культури та туризму, єдиний орган, що відповідальний за розвиток туризму в країні, функціонує в системі виконавчих органів влади в країні. Специфічність використання організаційного інструменту полягає в тому, що, для виходу на ринок туристичне підприємство має обов'язково стати членом Асоціації туристичних агентств Туреччини та отримати ліцензію на здійснення діяльності відповідно до категорії (А), (В), (С) [7]. Функціонування міжвідомчих органів - Рад з туризму на національному, регіональному та локальному рівнях створює умови для врахування інтересів як кожного суб'єкту туристичного ринку, так і території, на якій він функціонує. Туреччина є прикладом країни, що демонструє, як активно використовуючи податковий та інвестиційний інструменти, не втрачати контроль над розвитком туризму, а спрямовувати кошти, що надходять, у чітко визначені території.

До підсистеми «регіон, що генерує туристичну активність» належать суб'єкти туристичного бізнесу, які забезпечують доведення до споживачів сформованого туристичного продукту та сприяють його реалізації - ініціативні туроператори, туристичні агентства, а також їх партнери - страхові компанії, рекламні агентства та ЗМІ, в т. ч. Інтернет, заклади виставкової діяльності, кредитні установи тощо. Туристичні ТНК Туреччини мають досить налагоджений механізм проникнення та завоювання ринку регіону, що генерує туристичну активність.

Підсистема «туристичний потік» є ядром моделі та метою її функціонування. Туристична політика Туреччини спрямована, звичайно, на його зростання, нівелювання сезонності та ускладнення територіальної структури відвідувань за рахунок диверсифікації видових субринків. Але значно складнішим є вплив на структуру туристичного потоку, що залежить як від іміджу країни, так і від платоспроможності населення регіону, що генерує туристичну активність. Зокрема, Стратегією розвитку туризму Туреччини до 2023 року визначено ціль збільшити витрати середнього туриста з 740 дол. (2011 рік) до 1350 дол. (2023 рік) [6]; з цією метою вже сьогодні проводиться активний ребрендинг Туреччини на світовому

туристичному ринку, серед заходів якого - поступовий відхід від системи обслуговування «all inclusive».

Підсистема «дестинація» представлена сформованими кластерами, ініціативною групою формування яких (консолідатором) виступають потужні туроператори. Введення туристичних регіонів [8] в Туреччині сьогодні відбуваються відповідно до державних програм та стратегій (визначені 5 районів розвитку туризму, 9 туристичних зон, 10 туристичних міст та 7 тематичних туристичних коридорів) і не є свідченням екстенсивного розвитку галузі, а навпаки - інструментом досягнення пропорційного розвитку туризму.

Особливою підсистемою моделі є «логістичне коло туризму», в якій організуються туристичні, інформаційні, сервісні та фінансові потоки, а також формується, реалізується та споживається туристичний продукт. Логістичний підхід передбачає оптимізацію взаємодії підприємницьких структур, що діють в межах регіону-донору та дестинації: туристичних операторів (ініціативних та рецептивних у дестинації), туристичних агентств, бюро екскурсій, транспортних організацій. Як вже було зазначено, шляхом спочатку концентричної, а в подальшому - і конгломеративної диверсифікації існує тенденція до контролю утвореною структурою логістичного кола туризму (як приклад можна навести холдинг OTI, до складу якого входить відомий на українському ринку туроператор Coral та ще декілька DMC, готельних ланцюгів та авіаперевізників).

Узагальнена модель організації туристичної діяльності в Туреччині дає змогу розглянути механізм функціонування туристичної галузі в країні та демонструє складну систему прямих та зворотних зв'язків, що мають складатися між усіма підсистемами для її успішного функціонування. При цьому саме оптимальне інституційне середовище є фактором розвитку усіх інших підсистем. Результатом організації туристичної діяльності має бути встановлення контролю національними, а не іноземними, структурами над логістичним колом туризму в межах певної дестинації.

Відповідно до підсистем моделі організації туристичної діяльності, було сформульовано пропозиції щодо удосконалення організації туристичної діяльності в Україні.

Удосконалення національного інституційного середовища має здійснюватися у кількох напрямках:

- Удосконалення організаційної структури національного інституційного середовища України в галузі туризму у межах адміністративної реформи.

1) Створення єдиного органу центральної виконавчої влади в галузі туризму зі статусом міністерства, що дозволить уникнути явища дублювання функцій та відповідальності різними інститутами та багатовідомчого характеру туристичної галузі.

2) Створення міжвідомчого органу регулювання туризмом на центральному та місцевому рівнях у зв'язку з багатогалузевим характером туристичної сфери та необхідністю врахування інтересів усіх суб'єктів туристичної діяльності.

- Удосконалення нормативно-правової бази національного інституційного середовища України в галузі туризму.

1) Удосконалення основоположного нормативно-правового акту України в галузі туризму - Закону України «Про туризм» (2003) - шляхом внесення змін і доповнень до вже діючого закону або шляхом розробки як нового рамкового закону, так і Туристичного кодексу.

2) Розробка державної та системи регіональних довгострокових цільових програм розвитку туризму та розробка механізмів контролю за їх виконанням.

- Удосконалення інструментів управління:

1) Зниження тиску податкових інструментів (як загальнодержавних, у структурі яких провідне місце займають ПДВ та податок на прибуток, так і спеціальних (туристичний збір) на суб'єктів туристичної діяльності шляхом:

- застосування диференційованих та плаваючих ставок ПДВ, що переглядалися б відповідно до економічної ситуації країні та кон'юнктури туристичного ринку;

- удосконалення механізму збирання туристичний збору (шляхом включення його до ціни номеру та ліквідації низки пільг), що полегшить його адміністрування, та визначення цільового призначення надходжень.

2) Удосконалення використання інвестиційних інструментів шляхом:

- спрощення бюрократичних процедур (лімітуючим фактором залучення інвестицій є непрозорі та тривалі в часі процедури землевідведення та узгодження великої кількості документації);

- зростання прозорості діяльності підприємств, заснованих на системі розкриття інформації про підприємства через інформаційну мережу, що дозволить донести інформацію про пропонувані інвестиційні проекти до більшості потенційних інвесторів;

- відновлення пільгового режиму оподаткування та створення нових СЕЗ та ТПП, у зв'язку з чим необхідно обмежити сферу дії поняття «зона» та посилити державний контроль процедури пільгового оподаткування;

3) Підвищення ефективності використання організаційних інструментів управління туристичною діяльністю:

- впровадження та створення механізму проведення обов'язкової категоризації готельної бази: затвердження процедури оцінки готелів на основі єдиної системи стандартів для готелів Hotelstars Union, що були розроблені Союзом професійних асоціацій готельєрів та рестораторів Європи HOTREC.

- створення впливової неурядової організації та включення до її обов'язків здійснення ліцензування туристичних підприємств (діюча Асоціація лідерів туристичного бізнесу України (АЛТУ) контролюється впливовими туроператорами і створює штучні бар'єри на ринку для невеликих підприємств).

Удосконалення організації туристичної діяльності в межах дестинації полягає у створенні туристичних кластерів. У зв'язку з тим, що формування туристичного кластеру - не стихійний, а економічно детермінований процес постає питання про роль у цих процесах держави. В Україні, у зв'язку з тим, що туристичний ринок знаходиться на стадії формування, а кластерний підхід є нововведенням, державні органи будуть продовжувати відігравати роль ініціативної групи. Але в подальшому в даній ролі мають виступати провідні суб'єкти туристичної діяльності. Таким чином, туристичні кластери передбачають розробку нормативно-правового регулювання лише їх створення шляхом виділення пріоритетних дестинацій та запровадження СПРЕД на них. Найбільш зручною в управлінні та правовому забезпеченні є географічно-адміністративна організаційна форма кластеру в поєднанні з фокусною формою (на базі ТРС).

Удосконалення підсистеми «логістичне коло туризму» має відбуватися шляхом формування мережі туристичних маршрутів, що має стимулювати зв'язки в межах вже сформованих ареалів та стимулювати розвиток кластерів. Роль «туристичних осей» в Україні на даному етапі

мають виконувати міжнародні транспортні коридори, що включають пан'європейські та трансконтинентальні.

Удосконалення організації туристичної діяльності в регіоні, що генерує туристичну активність, є можливою шляхом створення брендів DESTINAЦІЙ національного, регіонального, локального рівнів [9], що може здійснюватися позавідомчим органом та шляхом транснаціоналізації діяльності великих туристичних операторів України (TPG, PanUkraine тощо).

Отже, враховуючи досвід Туреччини, удосконалення організації туристичної діяльності в Україні має здійснюватися шляхом:

- створення міжвідомчого органу регулювання туризмом;
- розробки державної програми розвитку туризму;
- відновлення пільгового режиму оподаткування СЕЗ та ТПП;
- впровадження механізму проведення обов'язкової категоризації готельної бази;
- створення впливової неурядової організації та включення до її обов'язків здійснення ліцензування туристичних підприємств.

Удосконалення територіальної організації туристичної діяльності має відбуватися шляхом формування мережі туристичних маршрутів, що має стимулювати зв'язки в межах вже сформованих ареалів та стимулювати розвиток кластерів. Роль «туристичних осей» в Україні на даному етапі мають виконувати міжнародні транспортні коридори, в тому числі, шляхом «приєднання» регіональних туристичних маршрутів до їх системи.

Список використаних джерел:

1. Биркович В.І. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу регіонів України / В.І. Биркович //Статистика України. – 2006. – №3 – С 32- 34.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні, Чернівці / Кифяк В.Ф.: Книги – XXI, 2003. — 300 с.
3. Мальська М. П. Планування туристичної діяльності: Підручник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун - К.: Знання, 2010. - 310 с..
4. Сайт Географія туризму [Електронний ресурс]: [Шкільний курс фізичної географії]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/physical-school-course>. – Назва з екрана.
5. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія/ Т.І. Ткаченко – К. : Київ. нац. торг.-екон. Ун-т,

2006.

6. Association of Turkish Travel Agencies.[Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.tursab.org.tr/en/legislation/the-law-concerning-travel-agencies-and-the-association-of-travel-agencies_1063.html. - Назва з екрана.
7. Law For the Encouragement of Tourism [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kultur.gov.tr/EN/belge/2-22499/law-for-the-encouragement-of-tourism.html>.
8. Сайт Туристична бібліотека[Електронний ресурс]:[Туристичний звіт UNWTO]. - Текст. Дані. - Режим доступу: <http://tourlib.net/wto.htm>. - Назва з екрана.
9. Гордієнко І.С. Міжнародний туризм / І.С. Гордієнко // Науковий вісник НЛТУ України. - 2011. - Вип. 21.6 - С. 15-18.

2.10. Forecasting and management by development of the regional excursion network of Mykolayiv region

Прогнозування та управління розвитком регіональної екскурсійної мережі Миколаївської області

Дослідження існуючих туристичних потоків і попиту на послуги внутрішнього туризму в розрізі регіонів України, а також розробка відповідних прогнозів їх розвитку являються надзвичайно важливою задачею.

Оцінка попиту різних соціально-демографічних груп і прошарків населення є важливим напрямком оптимізації кількості і якості послуг в туризмі. Диференційоване вивчення переваг різних груп населення на туристські послуги надає можливість туристично-екскурсійних організаціям і підприємствам підвищити якість довгострокових прогнозів попиту на пропоновані ними послуги, що підкріплює ступінь обґрунтованості планових рішень.

Автором [4, с.71] обґрунтовано необхідність постійного вивчення поточного стану кон'юнктури попиту шляхом проведення спеціальних вибірових обстежень і спостережень для виявлення думок туристів, їх намірів, оцінок і ставлення до запропонованих видів і типів туристично-екскурсійних маршрутів.

Для Миколаївської області такого роду дослідження набувають все більшої актуальності. Це обумовлено тим, що область має істотний потенціал для розвитку внутрішнього туризму, який до теперішнього часу використовується недостатньо ефективно.

Існує багато методичних підходів до оцінки атрактивності територій, а також розміщення або використання об'єктів туристичної діяльності. Наприклад, автори [5] розробили універсальний підхід до комплексної оцінки всіх найбільш атрактивних туристично-рекреаційних ресурсів та їх просторового розподілу. В роботі [6] запропоновано відповідні математичні моделі з урахуванням наявних обмежень по розміщенню гральних закладів на території міста.

Проблемам вивчення попиту на туристсько-рекреаційні послуги присвячені роботи авторів [7; 8; 9; 10], в яких виявлені переваги українців у виборі активних видів відпочинку та розроблено рекомендації щодо їх організації та планування. Результати цих досліджень свідчать про те, що одним з популярних видів активного відпочинку населення служать екскурсії. Це ще раз підтверджує той факт, що екскурсійне обслуговування населення є невід'ємною складовою внутрішнього туризму і, як зазначає автор [11, с.192], туризм без екскурсій неможливий.

Аналіз вищевказаних наукових публікацій свідчить про те, що для найбільш повного задоволення потреб населення в організації активних видів відпочинку на основі раціонального використання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону необхідно подальше вивчення попиту на екскурсійні послуги, а також факторів, що впливають на його формування та розвиток.

Метою даної роботи є прогнозування розвитку екскурсійної мережі Миколаївської області на основі методів нелінійного програмування.

Однією з необхідних умов результативного розвитку екскурсійного туризму являється застосування точних методів кількісного аналізу, заснованих на широкому застосуванні економіко-математичних моделей, знаходженні оптимального вирішення і обмежуючих умов, здатних вплинути на кінцевий результат за допомогою методів лінійного, нелінійного та динамічного програмування. Досягнення бажаного рівня ефективності функціонування туристичної індустрії, що базується на детальному вивченні перспективних напрямків його розвитку, можливе при встановленні параметрів, що впливають на результативність діяльності

підприємств і організацій сфери туризму та визначають їх динамічний розвиток. З метою забезпечення високих темпів розвитку сектору екскурсійного туризму і знаходженні кількісних параметрів, при зміні яких буде досягнуто необхідний результат, нами проведено економіко-математичне моделювання на основі методу проєкції на узагальнені структури, що дозволяє оцінити ступінь їх впливу на рівень результативності розвитку туризму за найбільш успішними напрямками.

Дана методика використовується при аналізі даних, що включають в себе значну кількість показників, різної розмірності і які важко структурувати. В економіці вона знайшла широке застосування для оцінки рівня економічного розвитку, що дозволяє використовувати її при моделюванні туристичного потоку в залежності від сегмента туристичної діяльності [1].

При моделюванні на основі формування узагальнених змінних, кожен параметр може бути записано у вигляді блоків – X , що складаються з p змінних і n спостережень, який може бути представлено у вигляді матриці (1):

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1p} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{np} \end{pmatrix} \quad (1)$$

Кожен блок змінних X_j пов'язано з узагальненою змінною LV_j , оцінка якої відбувається за формулою (2)

$$\bar{LV}_j = Y_j \quad (2)$$

В моделі, що розглядається нами, зв'язки, що виникають між змінними можуть бути розподілені на два типи:

1) Зв'язки, що виникають між узагальненими змінними за відповідними блоками показників X_j , що утворюють, так звану «зовнішню модель».

2) Зв'язки, що виникають між узагальненими змінними (ці зв'язки утворюють внутрішню модель).

Система лінійних рівнянь всередині внутрішньої моделі може бути записана у вигляді (3):

$$LV_j = \beta_0 + \sum_{i \rightarrow j} \beta_{ij} VL_i + v. v. j \quad (3)$$

де VL_i – узагальнені змінні, що впливають на узагальнену змінну LV_j ;

коефіцієнти β_{ij} – колійні коефіцієнти, що характеризують силу і напрямок

зв'язків між узагальненими змінними VL_i і LV_j ; β_0 – вільний член; $v. v. j$ – випадкове відхилення внутрішньої моделі.

Таким чином, моделювання процесів розвитку екскурсійної сфери на основі способу проєкцій на узагальнені структури пов'язане з відсутністю вимог по статистичним розподілом відхилень змінного і випадкового характеру.

Зовнішня модель описує зв'язки між узагальненими змінними і блоками показників. При цьому виділяють рефлексивний і нормативний типи напрямів зв'язків [1, с. 37].

При рефлексивному типі зв'язків узагальнена змінна чинить вплив на блоки показників (Рис 1).

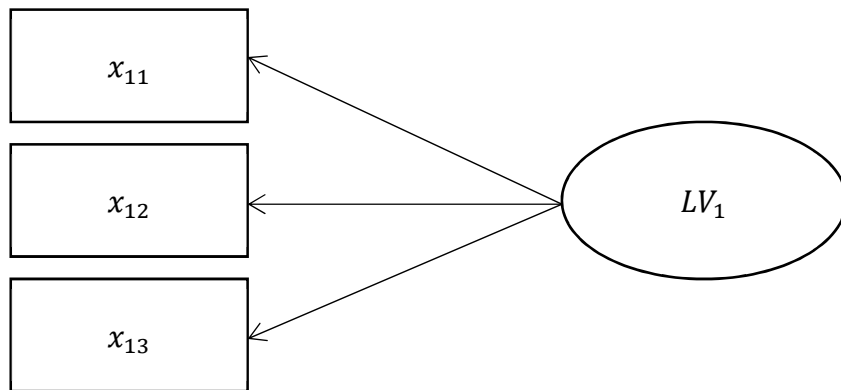

Рисунок 1 – Граф зовнішньої моделі рефлексивного типу [1].

Система лінійних рівнянь зовнішньої моделі рефлексивного типу може бути записана наступним чином (4):

$$X_{jk} = \lambda_{0jk} + \lambda_{jk}LV_i + v. v. jk \quad (4)$$

де λ_{jk} – коефіцієнти навантаження; λ_{0jk} – вільні члени; $v. v. jk$ – ряд випадкових відхилень зовнішньої моделі.

Формативний тип направлення зв'язків зовнішньої моделі пов'язаний із узагальненою змінною, що знаходиться в залежності від блоків змінних, які чинять вплив на неї (Рис 2).

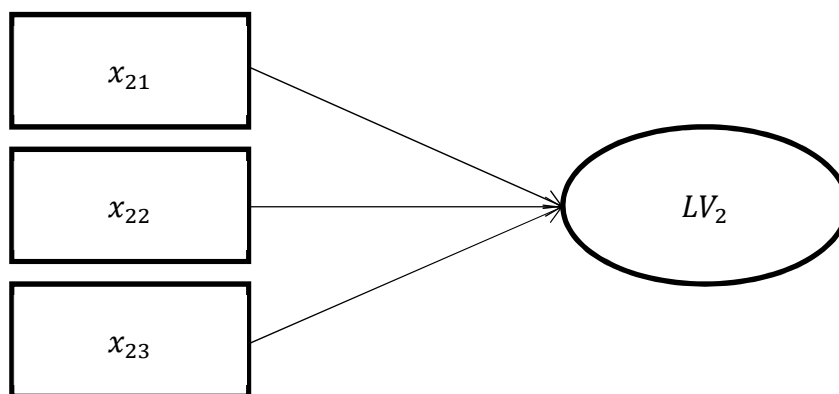

Рисунок 2 – Граф зовнішньої моделі нормативного типу [1].

Система лінійних рівнянь зовнішньої моделі нормативного типу може бути записана наступним чином (5):

$$LV_j = \lambda_{0j} + \lambda_{jk}X_{jk} + v. v. j \quad (5)$$

де λ_{jk} – коефіцієнти, що характеризують навантаження; λ_{0j} – вільний член; $v. v. j$ – випадкове відхилення зовнішньої моделі.

Таким чином процес моделювання методом проекції на узагальнені структури може бути представлено трьома основними етапами:

- а) розрахунки зовнішніх ваг з метою отримання оцінки узагальнених змінних (w_{jk});
- б) розрахунки, пов'язані з колійними коефіцієнтами внутрішньої моделі (β_{ji});
- в) розрахунки, пов'язані з навантаженнями зовнішньої моделі (λ_{jk});

Розглянемо моделі побудови розвитку екскурсійної мережі Миколаївської області.

На сьогоднішній день індустрія гостинності – це найважливіша складова економіки туризму, що включає внутрішній і міжнародний в'їзний туризм, в якому екскурсійний бізнес чинить важливий вплив на її розвиток,

прагнути задовольнити всі потреби мандрівників в культурно-пізнавальній діяльності.

Гостинність включає в себе три поняття: послуги, виробництво і торгівля, сервісна діяльність, включаючи екскурсійну. Екскурсійний бізнес являється одним з основних компонентів туризму. Дуже часто екскурсійні послуги включено в комплекс додаткових послуг готельних організацій. Іноді готелі навіть мають власне екскурсійне бюро і спеціалізований відділ. Тому якість послуг управління готельним бізнесом, включаючи і екскурсійний бізнес, ґрунтується на наступних інструментах:

- методи, прийняті для створення якісних матеріалів в процесі виробництва (використовуються по відношенню до матеріальних ресурсів готельних підприємств, наприклад будівлі, склади, приміщення, кухня тощо);

- методи якості, що використовуються в комерційній діяльності (ринкові зв'язки, співпраця з постачальниками і користувачами послуг, співпраця з туристичними агентствами тощо);

- технологія створення якісних послуг, з урахуванням специфіки готельних послуг, які, насамперед, відображають вимоги гостей і клієнтів і можуть бути основані на маркетингу взаємовідносин з клієнтами[2, с. 124].

Характеризуючи розвиток туристично-рекреаційного потенціалу Миколаївської області, зокрема готельного бізнесу і екскурсійного відповідно, то в період максимального розгорнення номерного фонду прийом відпочиваючих здійснює більше 270 організацій санаторно-курортного, оздоровчого і готельного господарства загальною ємністю 29 229 ліжко-місць, в тому числі:

- санаторії і пансіонати з лікуванням – 9 (3 500 ліжко-місць);
- санаторії-профілакторії – 5 (600 ліжко-місць);
- будинки і пансіонати відпочинку – 11 (2 400 ліжко-місць);
- бази та інші заклади відпочинку – 167 (19 400 ліжко-місць);
- готелі та аналогічні їм засоби розміщення – 79 (3 300 ліжко-місць) [3].

Об'єкти туристичної індустрії, на пряму пов'язані з проведенням екскурсій в літні місяці були завантажені на 94,2%, в період міжсезоння – на 25%.

Готельна інфраструктура області представлена самим широким сектором: від затишних міні-готелів до світових брендів, таких як Reikartz. Об'єкти екскурсійного інтересу туристів пов'язані багато в чому з

відвідуванням національних парків, заповідників, що представлено в таблиці 1.

Таблиця 1 –Туристична діяльність на території національних парків і заповідників Миколаївської області

	2015		2016		2017	
	Кількість об'єктів	Кількість відвідувачів	Кількість об'єктів	Кількість відвідувачів	Кількість об'єктів	Кількість відвідувачів
Музеї	3	9086	3	9552	3	9142
Візит-центри	5	2068	6	2296	6	3341
Екологічні тропи і маршрути	122	48524	180	98451	211	67661
з них:						
водні	6	X	4	X	4	X
кінні	14	X	18	X	26	X
піші	102	X	157	X	175	X

В Миколаївській області є більше 100 об'єктів, пов'язаних з туристичним показом, а в туристко-екскурсійних цілях використовується більше 30 об'єктів туристичного показу.

Говорячи про санаторно-курортний комплекс варто відмітити той факт, що об'єм послуг, наданих організаціями санаторно-курортного і туристичного комплексу Миколаївської області, за оцінками в 2017 році склав більше 800 млн. грн..

Таким чином, і числі основних сегментів, що чинять вплив на розвиток туризму Миколаївської області виступають наступні:

- 1) Екскурсійний бізнес;
- 2) Санаторно-курортний комплекс;
- 3) Водні подорожі та морські круїзи.

Виходячи з вищенаведеного, вихідна модель дослідження «Блоки-Індикатори» може бути представлена наступним чином (Рис 3)

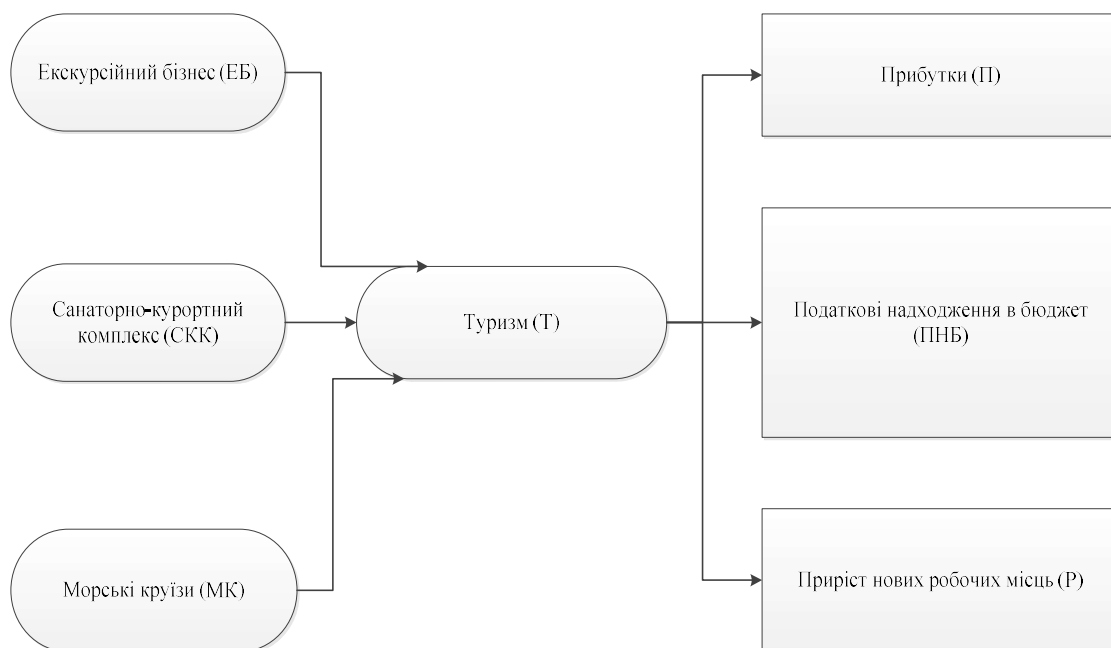

Рисунок 3 – Модель розвитку туризму в Миколаївській області

Узагальнені змінні зображено овалами, явні змінні – прямокутниками. Взаємозв'язок узагальнених змінних між собою – це внутрішня частина моделі системи, взаємозв'язок узагальнених змінних з явними (індикаторами) – зовнішня частина моделі.

Внутрішня модель розвитку туризму може бути записана у вигляді рівняння (6):

$$LV_T = \beta_0 + \beta_1 LV_{EB} + \beta_2 LV_{СКК} + \beta_3 LV_{МК} + v. v. T \quad (6)$$

де LV_{EB} , $LV_{СКК}$, $LV_{МК}$ – узагальнені змінні; β_1 , β_2 , β_3 – «коліїні» коефіцієнти, що характеризують силу і напрям зв'язків між узагальненими коефіцієнтами, β_0 – вільний член, $v. v. T$ – остаточний член.

Зовнішня модель розвитку туризму прийме вигляд (7):

$$\begin{cases} X_P = \lambda_{0P} + \lambda_{1P} LV_T + v. v. P \\ X_{ПНБ} = \lambda_{0ПНБ} + \lambda_{1ПНБ} LV_T + v. v. ПНБ \\ X_R = \lambda_{0R} + \lambda_{1R} LV_T + v. v. R \end{cases} \quad (7)$$

де X_P , $X_{ПНБ}$, X_R – явні змінні; λ_{1P} , $\lambda_{1ПНБ}$, λ_{1R} – коефіцієнти навантаження; λ_{0P} , $\lambda_{0ПНБ}$, λ_{0R} – вільні члени; $v. v. P$, $v. v. ПНБ$, $v. v. R$ – остаточні члени.

Побудова моделі ґрунтувалась на статистичних даних (таблиця 2).

Таблиця 2 – Перевірка внутрішніх узгоджень за блоками

Блок	Альфа Кронбах, α_K	Ро Діллон-Гольдштейн, ρ_{DG}	Власні значення, λ_1	Власні значення, λ_2
Санаторно-курортний комплекс (СКК)	0,87	0,90	3,40	0,71
Морські круїзи (МК)	0,87	0,95	1,77	0,21
Екскурсійний бізнес (ЕБ)	0,84	0,92	1,73	0,25

Наведені критерії узгодженості в повній мірі відповідають необхідним умовам ($\alpha_K > 0,7$, $\rho_{DG} > 0,7$, $\lambda_1 > 1$, $\lambda_2 < 1$).

Цим критеріям відповідають наступні значення «колієних» коефіцієнтів (Рис 4)

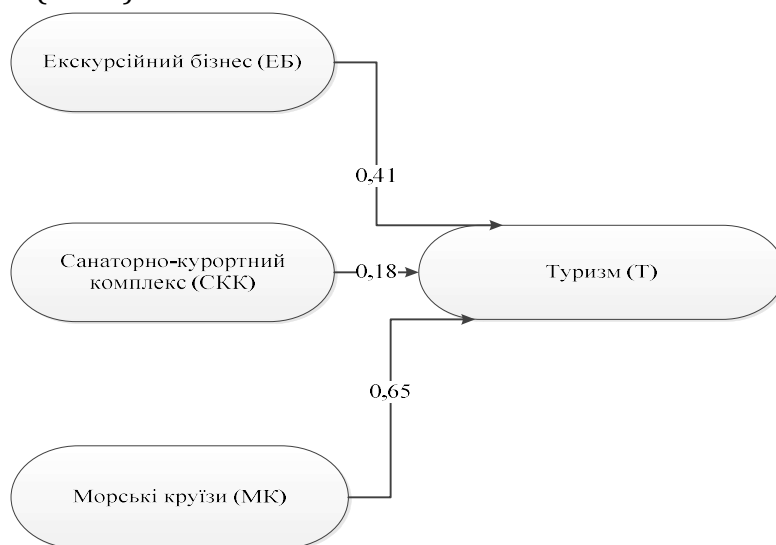

Рисунок 4 – Внутрішня модель розвитку туризму з колійними коефіцієнтами

Дані таблиці 3 показують оціночні значення β_i за рівнянням структурних моделей, а також результат, що відображає перевірку критерію t-статистики.

Таблиця 3 – Статистика, що відображає внутрішню модель розвитку туризму

	Оцінка β_i	Стандартна помилка, SE_{β_i}	t-статистика	$Pr(> t)$
Вільний член	2,0627E-16	0,09	2,45202E-16	1
Санаторно-курортний комплекс (СКК)	0,18	0,13	1,57	0,0134
Морські круїзи (МК)	0,65	0,18	3,86	0,0008
Екскурсійний бізнес (ЕБ)	0,41	0,14	2,97	0,0073

Критерій t-статистики виконується для всіх блоків моделі, що розглядається $Pr(> |t|) < 0,05$.

Отримані дані підтверджують коректність моделі. При цьому, дана модель показує, що результативність круїзів в розвитку туризму вища, ніж в інших секторів. Це також підтверджується і прибутковістю даної сфери (Таблиця 4).

Таблиця 4 – Рентабельність діяльності сегментів, що впливають на туризм

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Екскурсійний бізнес	13%	-5%	-1%	2%	5%	7%	1%	3%	7%
Санаторно-курортний бізнес	-5%	- 12%	- 17%	- 20%	- 21%	- 18%	- 27%	- 20%	- 22%
Морські круїзи	18%	20%	15%	-9%	-6%	13%	12%	13%	11%

На підставі отриманих даних з використанням середньо фактичних індексів зростання показників, можливо змодельювати розвиток туризму з урахуванням пріоритетності основних сегментів його розвитку (Таблиця 5):

- 1) Акцент на розвитку екскурсійного бізнесу
- 2) Акцент на розвиток санаторно-курортного комплексу
- 3) Акцент на розвитку круїзного туризму

Таблиця 5 – Прогнозні значення цільових індикаторів з урахуванням пріоритетності основних сегментів розвитку туризму у Миколаївській області

	2018	2019	2020	2021	2022
Розвиток екскурсійного бізнесу					
Отримуваний прибуток	1 016	1 082	1 151	1 225	1 304
Податок на прибуток	203	216	230	245	260
Приріст нових робочих місць	9,1%	10,7%	12,2%	13,8%	14,4%
Розвиток санаторно-курортного комплексу					
Отримуваний прибуток	1 069	1 197	1 340	1 501	1 681
Податок на прибуток	214	239	268	300	336
Приріст нових робочих місць	5,6%	5,9%	6,1%	7,5%	6,6%
Розвиток круїзного туризму					
Отримуваний прибуток	1 122	1 319	1 550	1 821	2 140
Податок на прибуток	224	264	310	364	428
Приріст нових робочих місць	8,3%	10,9%	14,3%	17,2%	18,5%

Досягнення бажаного рівня ефективності функціонування туристичної індустрії, що базується на детальному вивченні перспективних напрямків його розвитку, можливо за умови встановлення параметрів, що впливають на результативність діяльності підприємств і організацій сфери туризму і визначають їхній динамічний розвиток. З метою забезпечення високих темпів зростання сектора туристичного ринку і знаходження кількісних параметрів, при зміні яких, буде досягнутий необхідний результат, нами проведено економіко-математичне моделювання взаємозв'язків між узагальненими змінними, що дозволяє оцінити ступінь впливу окремих сегментів туристичного ринку на рівень результативності розвитку в'їзного туризму по найбільш успішним напрямками.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в розробці сценарних умов, що дозволять сформувати сприятливе середовище для реалізації стратегічних пріоритетів і консолідувати ресурси всіх учасників створення екскурсійного туристичного продукту для отримання

синергетичного ефекту і підвищення рівня конкурентоспроможності території Миколаївської області на туристичному ринку.

Список використаних джерел:

1. Киселев, В. В. Факторы повышения конкурентоспособности санаторно-курортных организаций региона [электронный ресурс] / В. В. Киселев // Управление экономическими системами. – 2011. – № 9(33). - Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs-33-332011/item/635-2011-09-22-08-00-17>.
2. Брич. В. Я. Організація туризму: підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. В. Я. Брича. – Тернопіль : ТНЕУ, 2017 – 448 с.
3. Офіційний сайт головного управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Миколаївській області. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/>.
4. Качанов В.С. Система управления качеством туристско-экскурсионного обслуживания / В.С. Качанов. - М.: Турист, 1988. - С.69-71.
5. Данильчук В.Ф. Методика выявления приоритетного освоения туристско-рекреационных территорий на основе ГИС-технологий / В.Ф. Данильчук, И.Л. Семичастный, Н.С. Кудокоцев // Вісник ДІТБ. - 2008. - №12. - С.25-29.
6. Древицкая И.Ю. Моделирование размещения игорных заведений на территории города / И.Ю. Древицкая, В.В. Крачковский // Вісник ДІТБ. - 2008. - № 12. - С.188-194.
7. Конищева Н.И. Научно-методические основы проведения маркетингово-социологического исследования предпочтений жителей крупных промышленных городов Донецкой области в выборе активных видов отдыха / Н.И. Конищева, А.В. Кузьменко // Менеджер. - 2003. - №2(24). - С.104-117.
8. Кузьменко А.В. Маркетингово-социологическое исследование предпочтений жителей крупных промышленных городов Донецкой области в выборе активных видов отдыха / Н.И. Конищева, Ал.В. Кузьменко, Л.С. Ляхова, Н.В. Трушкина, Д.В. Рудь // Маркетинг - крок у третє тисячоліття: зб. II Всеукр. семінар. - Донецьк: Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2003. - С.14-15.
9. Кононыхин С.В. Выявление потенциальных потребностей жителей

- Донецкого региона в однодневных экскурсиях / С.В. Кононыхин, Е.А. Ракша-Слюсарева, Л.С. Ляхова // Вісник ДІТБ. - 2003. - №7. - С.170-173.
10. Коберніченко Т. Методологічні аспекти дослідження характеристик груп відпочивальників у Львівській області для рекреаційного розвитку сільських територій / Т. Коберніченко, М. Сиротюк // Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. - Вип.34. - Сер. Географічна. - Львів: Львівський ун-т, 2007. - С.127-134.
11. Федорченко В.М. Екскурсія - невід'ємна складова туризму // Стратегія розвитку туристической индустрии и общественного питания: междуна. науч.-практ. конф. - К.: Киевский нац. торгово-экономический ун-т, 2000. - С.189-195

2.11. Global factors and development prospects hotel and restaurant business

Глобальні фактори і перспективи розвитку готельно-ресторанного бізнесу

В умовах формування глобального середовища життєдіяльності суспільства, змінюється характер соціально-економічних взаємин у сфері послуг, в цілому, і в індустрії гостинності, зокрема.

У XXI столітті господарюючі суб'єкти, які надають послуги розміщення та харчування, змушені організувати свій бізнес не тільки виходячи зі свого локального бачення організації бізнес процесів, але і з урахуванням стандартів транснаціональних готельних і ресторанных мереж, а також глобальних імперативів розвитку суспільства.

Вивченню наукових і практичних аспектів розвитку готельно-ресторанного бізнесу (ГРБ) присвячені публікації теоретиків і практиків таких, як: С. А. Бурий, П. А. Заремба, Л. А. Любимова, Н. С. Мартишенко, О. І. Мілашовська, С. Е. Сардак, С. Н. Ясенюк та ін.

Таким чином, оцінка ефективності діяльності підприємства дозволяє за допомогою отриманих в її ході даних зробити відповідні висновки, які допоможуть знайти баланс в роботі всіх систем організації, збільшити продуктивність праці, вибрати найбільш ефективні методи системи управління готельно-ресторанної галузі всіх рівнів (домогосподарств, підприємств, підприємств, корпорацій, регіонів, країни та глобальних

систем) з метою узгодження і поєднання інтересів учасників процесу ГРБ, що є складним, але достатньо ефективним методом в організаційному проектуванні систем управління.

Важливим завданням поряд із самоменеджментом харчування постає структурно-функціональний синтез господарськими системами сфери харчування.

Ресторанно-готельне господарство в сучасних умовах є динамічною економічною діяльністю, що швидко розвивається, яка орієнтована на надання послуг, пов'язаних з розміщенням.

Розвиток сфери харчування населення значною мірою залежить від ефективного механізму управління харчуванням в умовах глобальних змін та поєднання основних підсистем релевантного зовнішнього середовища – ринкових механізмів, державного регулювання, впливу інститутів громадянського суспільства та формування сімейних традицій харчування при домінуючому верховенстві індивідуальних характеристик, уподобань та потреб споживачів.

Таким чином, деякі автори ставлять знак рівності між поняттями «ефективність», «результативність», «економічність» і «продуктивність». Однак, не можна сказати, що підприємство працює ефективно, тільки якщо воно виконало план з випуску (досягло поставлених цілей) або збільшило продуктивність праці. Ефективність передбачає позитивні результати по всім напрямкам діяльності, включаючи згадані [9].

На основі ефектів управління, як правило, виділяють декілька видів ефективності:

1. Економічна ефективність – відношення вартості обсягів наданих послуг до вартості обсягів залучених для цього ресурсів. Вона відображає внутрішній стан справ в системі управління.

Головна мета данної сфери бізнесу є задоволення потреб клієнтів для досягнення комерційного результативного ефекту, бути конкурентоспроможними на ринку серед конкурентів. Цих результатів можна досягти завдяки критерієм креативності мислення, здоровою ризикованості керівника і сумлінної, згуртованої політики функціонування персоналу закладів.

2. Технічна ефективність – ступінь досягнення цілей діяльності з урахуванням громадських інтересів [8]. Вона відображає відповідність управління до вимог зовнішнього середовища з урахуванням впливу, який

воно справляє на стан суспільства, і пов'язана з кількісними та якісними показниками.

3. Соціальна ефективність:

- загальна – характеризує внесок системи управління у якісний розвиток суспільства як об'єкта управління;

- спеціальна – відображає якість функціонування апарату управління;

- конкретна – співвідноситься з детальними особливостями організації процесу управління [13].

Зважаючи на масштабність готельно-ресторанної сфери харчування при формуванні механізму управління важливо приділяти увагу узгодженню інтересів всіх елементів домашніх та позадомашніх форм харчування, що разом уявляють зовнішнє оточення та особисті потреби людини, формують її попит, індивідуальну харчову поведінку, внутрішні мотиви та чинники.

Особливість підприємств готельно-ресторанного галузі полягає в тому, що вони є невід'ємною частиною повсякденного сучасного життя людей. Підприємства ресторанно-готельного господарства є частиною міської інфраструктури, вносять певний внесок у функціонування місцевих громад і беруть безпосередню участь у формуванні ринкових конкурентних відносин. Управління підприємствами ресторанно-готельного господарства передбачає накопичення духовних, культурних і матеріальних цінностей.

Готельний бізнес як невід'ємна частина ринку туризму, займає важливе місце в економіці багатьох не лише розвинених країн. Туризм, став глибоким соціальним і політичним явищем, який сьогодні вносить істотний вклад, як в економічний розвиток окремої країни, регіону, так і в підвищення якості життя сучасної людини, що в умовах глобалізації стає усе більш мобільною.

У останнє десятиліття вітчизняний ринок туристських послуг і, відповідно, індустрія гостинності розвиваються більш інтенсивно темпами особливо у великих промислових і фінансових центрах країни, проте значущість цього сегменту для вітчизняної економіки в цілому доки істотно нижче, ніж це має місце в розвинених країнах.

Засоби розміщення виступають основним елементом турпродукту, тому негативні явища сфери туризму вкрай болісно позначаються на ресторанно-готельному рівні.

В сучасних умовах функціонування сфери ресторанного бізнесу набуває все більш динамічний характер і має суттєвий вплив на розвиток національного господарства. Це, в першу чергу, пов'язано з впливом глобалізаційних процесів, що тягне за собою необхідність впровадження технологічних, інформаційних, управлінських інновацій.

Сьогодні в Україні налічується понад 4,5 тис. закладів розміщення туристів та відпочиваючих на 620 тис. місць, але вони потребують кардинальних змін, які будуть відповідати міжнародним стандартам. Крім того, забезпечення належного стану також потребують рекреаційні зони, пам'ятки культури та архітектури України (на прикладі, на рис.1 показано кількісну складову спеціалізованих засобів розміщення клієнтів-туристів Миколаївської області).

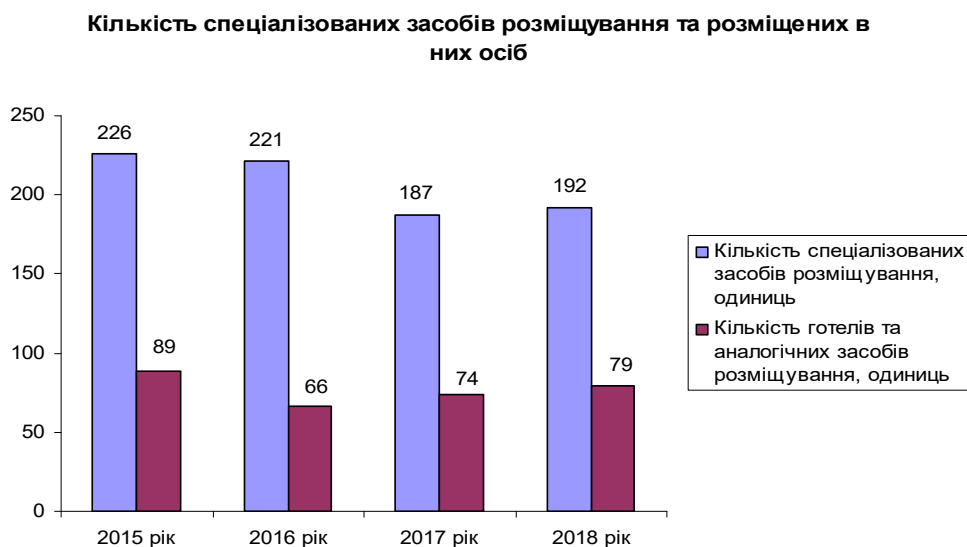

Рисунок 1 – Кількісна складова туристичного потоку у Миколаївській області

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного аналізу [13].

Обсяг надходжень від сплати туристичного збору у I півріччі 2018 року склав 33,8 млн грн, що на 29,1% більше, ніж у I півріччі 2017 року. При цьому його обсяг за січень-червень 2017 року у порівнянні з аналогічним періодом 2016 року зріс на 31,1%.

Протягом 2016–2017 рр. в Україні спостерігається зростання та спади в динаміці розвитку туристичної галузі, що відображено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Показники розвитку туристичної галузі України за 2016–2017 рр.

№ п/п	Показники	2016	2017
1	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України	2019576	2549606
2	Іноземні туристи, які відвідали Україну	15159	35071
3	Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	1647390	2060974
4	Внутрішні туристи	357027	453561

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного аналізу [13]

За даними Всесвітньої туристичної організації, щорічно подорожує більше 800 млн. чоловік. Примітним є той факт, що більш ніж в 40 країнах світу туризм, особливо гастрономічний туризм, є основним джерелом надходжень як національного, так місцевого бюджету. Наприклад, на рис.2 показано графік кількісної динаміки туристичного потоку Миколаївської області за 2014-2018рр. [14].

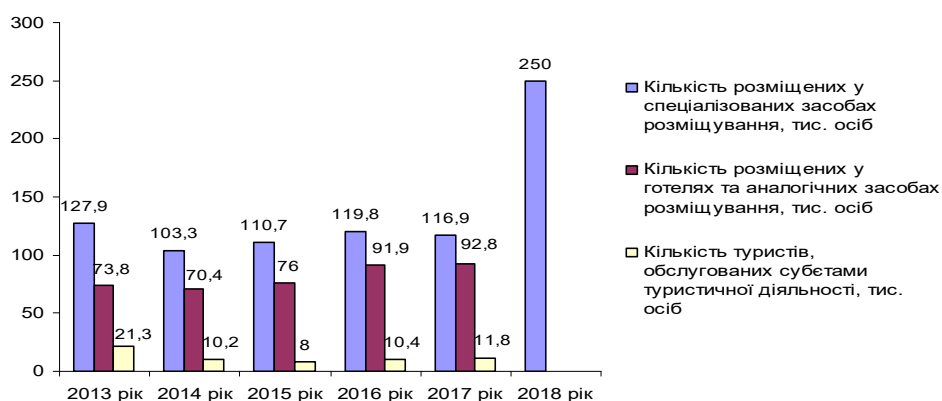

Рисунок 2 – Графік туристичного потоку Миколаївської області за 2014-2018рр.

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного аналізу [14]

У всьому світі гастрономічний туризм стрімко розвивається і активно «виходить» на передові позиції за популярністю у туристів.

Гастрономічний туризм – вид туризму, основною метою якого є мандрівка по країнах і континентах для знайомства з особливостями місцевої кухні, кулінарними традиціями, з метою спробувати автентичні для приїжджкої людини страви чи продукції. Даний вид туризму має великі перспективи, а розробка подібних маршрутів сприятиме відродженню кулінарних традицій [5-6].

Гастрономічна мандрівка – палітра, за допомогою якої турист може намалювати своє уявлення про ту чи іншу країну. Їжа відкриває таємницю духу народу, допомагає зрозуміти його менталітет. У 2001 році Ерік Вольф, відомий американський письменник, написав першу статтю про кулінарний туризм в світі, пізніше він розвинув цю тему в першій книзі Міжнародної організації кулінарного туризму, а у 2003 році ним була заснована Міжнародна асоціація гастрономічного туризму (The International Culinary Tourism Association), президентом якої він є на даний момент [1].

В 2006 році був створений Міжнародний інститут кулінарного туризму. Повсюдний розвиток гастрономічного туризму привів до утворення туристичних фірм, які спеціалізувалися на міжнародному гастрономічному турмі, наприклад такі компанії як: «Gourmet on Tour» (США), «The International kitchen» (Великобританія), «Gourmet Getaways» (Італія).

У 2012 році термін кулінарний туризм був замінений на термін гастрономічний туризм [11].

Гастрономічний туризм може включати в себе риси відвідування кондитерської фабрики або маленького ковбасного цеху та ресторанчика до проведення гастрономічного туристичного туру, який може включати в себе комбіновані механізми: ресторанний, освітній, подієвий. На приклад, в Миколаївській області знаходяться 74 об'єкти сільського (зеленого) туризму, найбільшими з яких є: Агротуристичний комплекс «Кременівський страус» (с.Кременівка Веселинівського району), PRIVAT комплекс рибалки і відпочинку «Золота Підкова» (с.Кандибине Новоодеського району), розважальний центр «Козацька застава» (сmt Костянтинівка, Арбузинського району) та інші.

Миколаївська область почала активно відновлювати свій туристичний потенціал для туристів, один з ефективних способів PR-технології - це проведення цікавих, креативних подій: Другий Міжнародний фестиваль

повітряних зміїв «Tryhuty International Kite Festival 2018» (с.Трихати); Туристичний фестиваль «Відпочивай активно!» (м.Южноукраїнськ); Екстремальний фестиваль «Rope&Rock Fest» (с. Мигія), Всеукраїнський конкурс кухарів-юніорів в м.Миколаєві (Рис.3).

Рисунок 3 – Ефективні способи PR-технологій подієвого туризму

Найбільш важливими факторами ефективного управління підприємствами ресторанно-готельного господарства є управління якістю послуг як основою забезпечення ефективної діяльності, розвиток системи категорювання як фактор ефективного управління сучасним ринком і ефективні моделі позиціонування підприємства в конкурентному середовищі [11,13].

Застосування нових технічних, технологічних і управлінських рішень сприятимуть модернізації сформованої моделі функціонування готельних підприємств.

Список використаних джерел:

1. Бурий С. А. Інноваційний потенціал у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму / С. А. Бурий // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 5. – Т.2. – С. 201-205.
2. Заремба П. А. Конкурентоспособность объектов индустрии гостеприимства: факторы и модели / П. А. Заремба // Эффективная экономика. – 2011. – №4. – Режимдоступу:<http://www.economuayka.com.ua/?op=1&z=511>.

3. Любимова Л. А. Факторы и их влияние на развитие гостинично-ресторанного бизнеса / Л. А. Любимова, С. Н. Морева // Социально-экономические явления и процессы. – 2013. – № 10. – С. 93-96.
4. Мартышенко Н. С. Новые возможности развития гостиничного и ресторанного бизнеса в Приморском крае / Н. С. Мартышенко, Е. Е. Катриченко // Экономика и предпр. – 2013. – № 3 – С. 281-285.
5. Мілашовська О. І. Інноваційний потенціал підприємств готельно-ресторанного бізнесу регіону / О. І. Мілашовська, А. В. Грянило, М. М. Удут // Економіка і суспільство. – 2017. – № 8. – С. 431-435.
6. Sardak S. Global innovations in tourism / S. Sardak, V. Dzhyndzhoian, A. Samoilenko // Innovative Marketing. – 2016. – № 3. – С. 45-50.
7. Ясенюк С. Н. Оценка социально-экономических факторов развития гостиничного бизнеса в регионе / С. Н. Ясенюк // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. – 2016. – Т. 2. – № 4. – С. 30-34.
8. Buriy S. A. (2014). Innovatsijnyj potentsial u sferi hotel'no-restorannoho biznesu ta turyzmu [Innovative potential of hotel and restaurant business]
9. Пестушко В. М. Український туризм у глобалізації: стан і перспективи / В.М.Пестушко // Географія та основи економіки. – 2015. – 257с.
10. Яцун Л.М. Харчування населення: теорія, методологія та практика управління. Монографія. Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків: ХДУХТ. – 2013. – 342 с.
11. Туризм в Україні: куди їдуть найбільше і які напрями потрібно розвивати [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/10/05/265404-turyzm-ukrayini-kudy-yidut-naubilshe-napryamypotribno-rozvyvatu>.
12. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. [Електронний ресурс] //Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/dyadechko13.htm.
13. Туристичні потоки. [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm.
14. Особливості розробки прогнозів розвитку туристичної галузі [Електронний ресурс]//Режим доступу: <tp://tourlib.net/ukr/orlova2.htm>.

2.12. Trends and development of modern tourism: world and national experience

Можливості та розвиток сучасного туризму: світовий та національний досвід

Сучасна туристична сфера швидко прогресує. Її розвиток сприяє активному економічному зростанню багатьох країн світу. На розвиток туристичної галузі господарства окремої держави істотно впливають світові тенденції розвитку туризму. Сьогодні туризм став самостійною галуззю господарства, майже 6% світового валового національного продукту, 5% усіх податкових зборів та 7% світових інвестицій.

Для України, яка прагне до європейської інтеграції, проблему конкурентоспроможності туризму на світовому ринку можна розв'язати за допомогою об'єднання зусиль окремих споріднених галузей та інституцій. Саме кластерна модель організації діяльності підприємств може бути інтегруючим елементом для таких галузей та інституцій, які об'єднують свої зусилля для того, щоб отримати синергійний ефект від співпраці.

Розвиток туристичної галузі сприяє збільшенню надходжень до бюджету, створенню нових робочих місць, розвитку інфраструктури, будівництву нових туристичних об'єктів, посиленню охорони та реконструкції існуючих історико-культурних пам'яток. У багатьох країнах світу туризм став важливим джерелом доходів бюджету, розбудова рекреаційно-туристичної галузі та посилення її впливу на економічний розвиток стали одним із пріоритетних напрямків розвитку світового господарства.

Сфера туризму засвідчив про значний інтерес науковців різних галузей до цієї проблематики. Зокрема, серед українських дослідників цими питаннями займалися М.П. Афанасьєв, О.О. Любіцева, В.Ф. Кифяк, І.Ю. Мальська, І.Г. Смирнов, Л.М. Устименко, В.В. Худо. У їхньому науковому доробку досить широко описано історію туризму, глибоко розкрито поняття «туризм» та «туристична індустрія», охарактеризовано сучасний стан розвитку туризму в Україні, дано характеристику туристично-фінансових потоків, та моделей управління в міжнародному туристичному бізнесі.

Сьогодні в туристичній сфері відбуваються досить істотні і в основному позитивні зміни, в яких яскраво відображено спектр політичних,

економічних, соціальних і культурних перетворень країни. Туристична індустрія є досить привабливу галузь для підприємницької діяльності в Україні.

Розвиток ринку туристичних послуг в Україні виявило ряд протиріч, які уособлюють труднощі переходу туристських організацій до сучасних умов господарювання. Підприємства туризму стикаються з необхідністю підвищення конкурентоспроможності на українському та міжнародному ринках, ефективності управлінських рішень та результативності бізнесу, проблемами. На думку експертів, підвищення конкурентоспроможності української туристичної індустрії в цілому можливо завдяки:

- підвищення якості матеріально-технічної бази туризму та її інфраструктури;
- забезпечення висококваліфікованими фахівцями підприємства туризму та готельного господарства;
- розробці та реалізації стратегічних програм розвитку суб'єктів індустрії туризму, модернізації їх структури;
- забезпечення «здорової» конкуренції на туристичному ринку, що забезпечує підвищення якості обслуговування;
- підтримці і ефективному використанню туристських ресурсів;
- вдосконалення нормативно-правової бази туристичної діяльності;
- розвитку і підтримці взаємодія туристичної індустрії з суміжними і забезпечують галузями [3].

Таким чином, однією їх основних завдань розвитку туристичного бізнесу в Україні є необхідність підвищення ефективності управління якістю обслуговування. Найбільш ефективними і результативними підприємствами в сфері туризму є ті, які орієнтовані на клієнта туристською організації і його споживчі переваги.

Конкурентоспроможність туристської організації багатьма дослідниками розглядається як здатність туристської організації систематизувати і реалізовувати в майбутньому сукупний потенціал, що надає можливість турфірмі займати стійке положення на ринку, Аналіз публікацій зарубіжних і вітчизняних авторів дозволяє зробити висновок про те, що в індустрії туризму якість має на увазі відповідність одержуваних

клієнтом туристичних послуг його потребам і встановленим нормам і стандартам.

В індустрії туризму «якість туристичних послуг» передбачає:

- виявлення потреб клієнтів туристкою організацією з метою їх подальшої реалізації - туристська організація повинна безперервно здійснювати моніторинг споживчого переваги і на підставі його результатів надавати туристичні послуги, що відповідають потребам клієнтів;

- безперервна робота над удосконаленням якості надання туристичних послуг, що забезпечує сталість якості обслуговування [1].

- участь в рейтингах і професійних конкурсах, що підтверджують професіоналізм співробітників туристської організації та якість послуг, що надаються.

Ми розуміємо суть стратегії розвитку туристичних регіонів через засадах маркетингу, яка ґрунтується на загальних принципах господарської поведінки, що дають підприємцю можливість реалізувати цілі маркетингу на даному цільовому ринку та розроблені компоненти даної стратегії (рис.1).

Ми підкреслюємо, що маркетингова стратегія має бути еластичною, щоб відповідати змінам у зовнішньому ринковому оточенні і достатньо чутливою, щоб пристосуватися до вимог різних сегментів ринку. Обґрунтовано, що у Польщі найважливішим завданням є привернення уваги політиків, органів державної влади і місцевого самоврядування до маркетингу на курортах. При цьому ми поділяємо точку зору тих вчених, які під концепцією маркетингу на курортах розуміють визначення довгострокових цілей і стратегій, пристосованих до курортного ринку із використанням інструментів реклами і збуту.

Найбільш важливими заходами на ринку послуг туристичних регіонів (як свідчить досвід Польщі), на думку дослідника, є: удосконалення законодавства; впровадження методів менеджменту і маркетингу на курортах; створення союзу (об'єднання) курортів; скорочення штату адміністративних структур міністерств і так званих лікарняних кас, які регулюють діяльність курортів; організація системної рекламної кампанії туристичних регіонів та їх домінуючих осередків; розширення асортименту туристичних послуг; декапіталізація рекреаційно-туристичних зон.

За даними Світового Огляду туризму за 2018 рік, 22% учасників побачили помітне збільшення відвідувачів з нового місця призначення. Не

дивно, що це було переважно з Китаю, який, як доводять, витрачає більше, подорожуючи. Інші напрямки включають США, Латинську Америку та Іспанію.

Загальна характеристика сучасного туриста:

1. запитують сучасний досвід.

Туроператори тепер отримують запити на унікальні враження від мандрівників, які хочуть зробити щось, що є унікальним в житті. Це стає все більш поширеним серед Millennials, які хочуть досліджувати світ і ділитися своїми історіями з іншими.

2. затребують екологічні та освітні тури.

Екологічні тури – це найпопулярніші тури, пропоновані багатьма туроператорами і операторами, які відповіли на наше обстеження туризму 2018 року. Зазвичай це рідкісний досвід, який навчає і ділиться внутрішньою інформацією про регіон і про те, як захистити його в майбутньому. Тури, в яких використовуються засоби для фінансування екологічних проектів, таких як відновлення лісів або місця проживання тварин, вибираються з можливих альтернатив без причини.

Туристичний бізнес є найбільш прибутковим сектором економіки багатьох країн. Україна розпочала активну діяльність спрямування своїх зусиль на розвиток туризму: як внутрішнього, так і зовнішнього.

На сучасному етапі більш прибутковим та перспективним є саме зовнішній туризм. Також значно сприяє розвитку економіки в'їзний туризм.

У багатьох країнах саме такий вид туризму займає основну частку національного ВВП, і Україна також цілком може досягти таких показників, якщо держава докладе певних зусиль у сферу розвитку туристичної діяльності (таблиця 1).

Найбільше зростання суми туристичного збору за I півріччя 2018 року у порівнянні з I півріччям 2017 року відбулось у областях: Миколаївській (на 68,9%), Київській (на 61%), Херсонській (на 59,6%), Донецькій (на 45,6%), Чернігівській (на 45,1%) та Черкаській (на 45,0%).

Спостерігається позитивна динаміка щодо поступового збільшення суми податкових платежів від підприємств, що здійснюють туристичну діяльність.

Part 2. MODERN INNOVATION AND INVESTMENT POLICY IN THE TOURIST AND HOTEL-RESTAURANT SPHERES OF THE ECONOMY

Таблиця 1 – Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів за 2016-2017 роки та I півріччя 2016-2018 років

Код області	Назва області	2016 р.	2017 р.	I півр. 2016 р.	I півр. 2017 р.	I півр. 2018 р.	2018 р./ 2017, %
1	Вінницька	310,4	394,69	132,85	163,47	209,30	28,0
2	Волинська	373,4	491,77	118,18	157,44	192,07	22,0
3	Дніпровська	1 749,9	2 084,89	706,72	813,09	1 099,44	35,2
4	Житомирська	349,4	452,25	169,66	215,85	246,90	14,4
5	Закарпатська	2 199,1	2 901,55	877,53	1 179,29	1 605,18	36,1
6	Запорізька	2 088,9	2 711,63	393,45	449,35	528,70	17,7
7	Івано-Франківська	2 292,8	3 021,63	1 424,78	1 886,68	2 359,86	25,1
8	Київська	1 247,9	1 559,99	465,76	637,74	1 026,84	61,0
9	Кропивницький	167,9	203,30	71,24	98,37	110,58	12,4
10	Луганська	102,7	119,03	38,99	54,96	65,02	18,3
11	Львівська	8 418,5	10 733,05	3 567,16	4 681,35	6 068,77	29,6
12	Миколаївська	1 155,3	1 429,07	172,60	220,76	372,96	68,9
13	Одеська	7 336,9	9 063,98	1 277,86	1 668,15	2 070,72	24,1
14	Полтавська	717,1	1 076,70	263,91	432,07	532,74	23,3
15	Рівненська	266,5	308,70	98,45	128,23	139,79	9,0
16	Сумська	227,6	289,21	87,05	128,47	154,85	20,5
17	Тернопільська	240,0	292,53	101,34	120,35	165,22	37,3
18	Харківська	1 780,5	2 495,63	766,46	1 118,64	1 405,10	25,6
19	Херсонська	1 888,4	2 702,92	140,78	169,14	270,00	59,6
20	Хмельницька	465,7	508,79	192,66	197,21	273,75	38,8
21	Черкаська	409,5	545,50	115,95	159,73	231,57	45,0
22	Чернівецька	318,6	418,83	133,76	176,95	218,39	23,4
23	Чернігівська	311,9	444,47	127,04	160,46	232,90	45,1
24	м. Київ	18 761,5	25 147,10	8 235,25	10 947,13	13 900,08	27,0
Всього по Україні		54 094,8	70 234,48	19 990,74	26 201,84	33 825,81	29,1

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного аналізу [5].

У I півріччі 2018 року сума податкових платежів від юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців, які здійснюють туристичну діяльність, склала 1 902,0 млн грн, що на 21,7% більше, ніж у I півріччі 2017 року. Обсяг платежів від юридичних осіб збільшився на 20,2%, а від фізичних осіб–підприємців – на 42,5 % (таблиця 2).

Таблиця 2 – Податкові платежів від підприємств, що здійснюють туристичну діяльність

	2016 р.	2017 р.	2017/ 2016, %	I півр. 2017 р.	I півр. 2018 р.	2018/ 2017, %
Юридичні особи	2 320,3	3 225,7	39,0	1 454,9	1 748,8	20,2
Фізичні особи	175,9	273,1	55,3	107,5	153,2	42,5
Всього	2 496,2	3 498,8	40,2	1 562,3	1 902,0	21,7

Отже, одними з найголовніших зовнішніх факторів, які гальмують розвиток туризму в Україні, є несприятливість існуючих умов для підприємництва взагалі та туристичного зокрема, недосконалість та застарілість інфраструктури. Тому необхідно розробити комплекс заходів, який буде спрямований на розвиток туристичного бізнесу і виходу України на міжнародний ринок туристичних послуг, він безпосередньо буде включати такі елементи, як створення цільових фондів, надання субсидій, виконання програм щодо розвитку туризму тощо.

Список використаних джерел:

1. Арифуллин М. В. Контроль качества предоставляемых услуг в российской гостиничной индустрии. Практика проведения устных и письменных опросов в индустрии гостеприимства / М.В.Арифуллин // Стандарты и качество.– 2012. – № 3 – С. 46–55.
2. Перова Т. В. Проблемы и перспективы развития нижегородского туристического рынка / Т.В. Перова, О. В. Закирова // Вестник Мининского университета. – 2014. – № 4. – Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: http://www.mininuniver.ru/scientific/scientific_activities/vestnik/archive/4. – Загл. с экрана.
3. Зайцева Н. А. Менеджмент в социальном сервисе и туризме: учебник [для студентов вузов] / Н. А. Зайцева. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 281 с.
4. Новиков В. С. Инновации в туризме / В. С. Новиков. – М.: ИЦ «Академия», 2007. – 208 с.
5. Особливості розробки прогнозів розвитку туристичної галузі [Електронний ресурс]//Режим доступу: tp://tourlib.net/statti_ukr/orlova2.htm.

2.13. Modern Internet technologies in the management of the efficiency of the restaurant and tourism industry

Сучасні Інтернет-технології в управлінні ефективністю ресторанного та туристичного господарства

У всі часи наукові здобутки впливали на прогрес розвитку країни і суспільства. Впровадження інноваційних технологій та сучасних ідей забезпечує економічний розвиток бізнесу та фінансову стабільність населення. Так як, сьогодні неможливе без інформаційних технологій, а Інтернет і гаджети є постійною потребою у побуті людини.

Кожного дня більше 4 млрд. людей на планеті підключаються до Інтернету, щодня вони користуються пошуковими системами, переглядають стрічки новин, спілкуються через електронну пошту, месенджери та соціальні мережі. Але сфера Інтернету давно вийшла за межі побутових потреб людини і докорінно змінила спосіб введення підприємницької діяльності. Інтернет запровадив новий спосіб взаємодії підприємств з партнерами та споживачами, функціонування бізнес-моделей та шляхи купівлі-продажу товарів, послуг. Досягнення глобальних інформаційних і комунікаційних технологій сформувало електронне середовище ведення бізнесу в Інтернеті, а розгалужена інфраструктура та комерціалізація призвели до появи Інтернет - ринків. Традиційно це середовище називають – Інтернет – економіка. З розвитком мережевих технологій змінюються й підходи до управління підприємством та медіа планування діяльності. Ці зміни стосуються й однієї з найбільш важливих галузей господарства – ресторанного бізнесу.

Необхідність харчування є нагальною потребою життя людини, а стрімкий розвиток суспільства привів до виділення особливої сфери харчування без застосування особистої праці та поза межами своєї оселі. Ця сфера отримала назву ресторанний бізнес, та за загальним визначенням це вид економічної діяльності, який має на меті отримання прибутку шляхом створення клієнтам якісних умов комфортного приймання їжі. У сучасному ресторанному бізнесі Інтернет довів, що є дієвим та прибутковим засобом просування ресторану. Інтернет виступив я цікавий канал для збору клієнтів і сприяє розумінню їх потреб.

Автори доводять, що за допомогою кількісних методів теорії переміщення можна обґрунтувати переваги просторового розташування

суб'єктів господарювання, що виробляють туристичний продукт, їх соціально-економічні та транспортно-обслуговуючі зв'язки. У всі часи наукові здобутки впливали на прогрес розвитку країни і суспільства. Впровадження інноваційних технологій та сучасних ідей забезпечує економічний розвиток бізнесу та фінансову стабільність населення. Так як, сьогодні неможливе без інформаційних технологій, а Інтернет і гаджети є постійною потребою у побуті людини.

Кожного дня більше 4 млрд. людей на планеті підключаються до Інтернету, щодня вони користуються пошуковими системами, переглядають стрічки новин, спілкуються через електронну пошту, месенджери та соціальні мережі. Але сфера Інтернету давно вийшла за межі побутових потреб людини і докорінно змінила спосіб введення підприємницької діяльності. Інтернет запровадив новий спосіб взаємодії підприємств з партнерами та споживачами, функціонування бізнес-моделей та шляхи купівлі-продажу товарів, послуг. Досягнення глобальних інформаційних і комунікаційних технологій сформувало електронне середовище ведення бізнесу в Інтернеті, а розгалужена інфраструктура та комерціалізація призвели до появи Інтернет - ринків. Традиційно це середовище називають – Інтернет – економіка. З розвитком мережевих технологій змінюються й підходи до управління підприємством та медіа планування діяльності. Ці зміни стосуються й однієї з найбільш важливих галузей господарства – ресторанного бізнесу.

Необхідність харчування є нагальною потребою життя людини, а стрімкий розвиток суспільства привів до виділення особливої сфери харчування без застосування особистої праці та поза межами своєї оселі. Ця сфера отримала назву ресторанний бізнес, та за загальним визначенням це вид економічної діяльності, який має на меті отримання прибутку шляхом створення клієнтам якісних умов комфортного приймання їжі. У сучасному ресторанному бізнесі Інтернет довів, що є дієвим та прибутковим засобом просування ресторану. Інтернет виступив я цікавий канал для збору клієнтів і сприяє розумінню їх потреб.

В кінці ХХ в. з'явилася економіка нового типу - глобальна економіка. Так, відомий соціолог М. Кастельс визначає глобальну економіку як «економіку, здатну працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети» [4]. Одним з найважливіших факторів, що формують глобальну економіку, є сам процес глобалізації. Глобалізація світової

економіки вплинула і на розвиток туристичного сектора. Глобалізація дозволяє турфірмам здійснювати економію на масштабі виробництва турпродукту за рахунок стандартизації товарів і послуг, використовувати переваги світового маркетингу.

Зростання попиту на туристичні послуги за останні 20 років привів до утворення гострої конкуренції і поширенню різних наднаціональних корпорацій в туристичному бізнесі і готельної індустрії. Новітні технології в системі бронювання та резервування готелів, у продажу туристичних путівок, впровадження сучасних транспортних засобів - більш швидкісних і більш комфортних, використання сучасних ліній обслуговування туристів - все це призвело до зародження феномена міжнародного масового туризму, який отримав назву «технологічний туризм».

Розвиток світової економіки туризму є результатом задоволення людських потреб, починаючи з необхідності на відпочинок і дозвілля, відновлення фізичних сил, споживчих потреб і закінчуючи розумовими потребами: новий досвід, сприйняття і пізнання. Завдяки процесу глобалізації сучасний туризм відкриває особливості масового туристичного продукту разом з його стандартизацією і серійним виробництвом, спеціалізацією і різноманітністю його пропозицій, а також із сучасною продажем і рекламою, часто віртуальної. Рушійною силою глобалізації є, перш за все, революція у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, лібералізація ринків і загострення міжнародної конкуренції.

Впровадження ІТ-технологій в сферу туризму і розвиток інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет зробили багато видів туристських послуг здатними до торгівлі. Турпродукт є одним з найбільш часто запитуваних в Інтернеті. Так, близько 68,2% інформації про подорожі споживачі отримують через Інтернет: це, перш за все, інформація про види відпочинку, зони відпочинку, ціни, картографічні матеріали та, звичайно ж, за допомогою Інтернет здійснюється бронювання. За даними соціологічного опитування, в основі мотивації користування Інтернет при покупці турпродукту, на 1-му місці стоїть зручність (78,4%), на 2-му - відсутність тиску при покупці (66,4%), на 3-му - економія часу (64,2%) і 4-м (51,3%) - можливість отримати інформацію безпосередньо від туроператора. Сучасні ІТ-технологій дозволяють отримати інформацію з будь-якої відстані і в будь-якому режимі часу, в тому числі on-line. Так, наприклад, глобальні системи розподілу, системи резервування і бронювання, такі як «Галілео»,

«Амадеус» та ін., Стали грати ключову роль в міжнародному туризмі в результаті розширення їх використання в якості інформаційних каналів розподілу місць на транспорті і в готелях і інструментів маркетингу турпродукту. В основі глобальної економіки велику роль відіграє електронна комерція. Електронна торгівля в турбізнесі радикально змінює структуру виробництва і поширення турпродукту, усуваючи потребу в таких допоміжних структурах, як розподільні мережі: туроператори-оптовики і турагенти. Високими темпами розвивається індустрія транспортного обслуговування туристів. Найбільш важливими критеріями оцінки транспортного обслуговування туристів будуть: рівень комфорту, безпеку руху, екологічна безпека, вартість перевезення, швидкість і місткість. Однією з найбільших галузей є сектор авіатранспортних послуг. Близько 70% ринку авіатранспортних послуг припадає на пасажирські перевезення. За прогнозом СОТ, до 2015 р передбачається збільшення числа пасажирів, що користуються повітряним транспортом, на 3% щорічно. Найбільш значне зростання очікується на Близькому Сході - 4,8% на рік, в Європі - 3,15%, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні - 2,7%. Ще найбільш високими темпами буде розвиватися індустрія морських і річкових круїзів - близько 5% щорічного зростання. Індустрія залізничних перевезень буде розвиватися за рахунок трансконтинентальних і внутрішньо-континентальних швидкісних залізниць. У той же час буде поступово зменшуватися питома вага автомобільних туристичних перевезень [3].

Список використаних джерел:

1. Агамирова Е. В. Управление персоналом в туризме и гостинично-ресторанном бизнесе: практикум / Е. В. Агамирова. – М.: Дашков и К, 2005. – 173 с.: ил. – Библиогр.: с. 142–143.
2. Архіпов В. В. Організація обслуговування у закладах ресторанного господарства : навч. посіб. для ВНЗ / В. В. Архіпов, В. А. Русавська. – 2-ге вид. – К.: Центр учб. літ., 2012. – 340 с. : іл.
3. Архіпов В. В. Організація ресторанного господарства : навч. посіб. / В. В. Архіпов. – 3-тє вид. – К. : Центр учб. літ., 2016. – 280 с.
4. Бойко М. Суб'єктні технології у готельному бізнесі / М. Бойко // Вісник Київського Національного торговельно-економічного університету. – 2016. – № 4. – С. 104–113. – Бібліогр. в кінці ст.

2.14. Analysis and dynamics of infrastructure development tourist industry of the region

Аналіз та динаміка розвитку інфраструктури туристичної галузі регіону

У більшості країн світу туристична політика проводиться в рамках програм регіонального економічного розвитку і спрямована на поживлення економіки відсталих районів.

Туризм може розвиватися насамперед при наявності туристичних ресурсів. Туристичні ресурси - природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, здатні задовольняти духовні потреби туристів, сприяти відновленню і розвитку їхньої фізичної і духовної сил [4]. Це насамперед – природні геосистеми, явища природи, що мають комфортні властивості, споживчою вартістю для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку й оздоровлення визначеного контингенту людей у визначений час за допомогою наявних матеріальних можливостей.

До туристичних ресурсів відносяться: історична спадщина, культурні визначні пам'ятки, а також привабливість регіону для туристів.

Туристичні центри повинні бути також оснащені матеріальними засобами для проживання, торгово-ресторанною мережею, мати основні види транспорту, обновляти і розширювати його; рівень сервісу повинен відповідати визначеним нормам, тобто, усе що відповідає визначеним нормам наявності фінансових, трудових і матеріальних ресурсів країни і регіонів, що приймають туристів.

Що стосується розвинених країн, то стимулювання розвитку туризму в регіонах здійснюється «вливанням» капіталу в ці райони і створенням центрів економічного росту. Прикладом може служити Франція, де будівництво гірських туристських центрів міжнародного класу привело до розвитку гірських районів, що дало підтримку місцевому населенню і створенню нових робочих місць.

Туризм може успішно розвиватися в тому випадку, якщо буде враховуватися специфіка, а сама система інфраструктури буде динамічною при гармонічній взаємодії між її підсистемами й інститутами.

Необхідність розвитку інфраструктури й управління нею розуміється як соціальний процес. Важливими властивостями інфраструктури туризму є: цілісність, відносна стійкість, а також залежність показників розвитку

туризму від сучасного стану інфраструктури. Для організації мобільного відпочинку, до чого прагнуть сьогодні туристи, необхідна наявність повної системи інфраструктури туризму, відсутність хоча б однієї ланки в даній системі порушує повну задоволеність у потребах туристів.

До числа пріоритетних завдань розвитку туризму належить запровадження ефективних методів економічного стимулювання. Для вирішення завдань щодо розвитку сфери туристичних послуг України необхідно внести відповідні зміни та доповнення до діючого законодавства з питань туризму; здійснити програму створення розгалуженої інфраструктури в галузі, провести реконструкцію матеріальної бази туризму; забезпечити цивілізовані умови щодо перетину кордону (прикордонний, митний контроль); відкрити туристичні представництва в зарубіжних країнах.

Реалізація заходів дасть змогу посилити темпи розвитку туристичної сфери, дозволить проводити активну загальнодержавну політику в цій важливій складовій економіки України, забезпечити дійову координацію заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, що сприятиме збільшенню туристичних потоків на внутрішньому ринку туристичних послуг, створенню необхідних умов для швидкого розвитку суміжних галузей, організації нових робочих місць, збільшенню надходжень до бюджетів всіх рівнів.

Якщо розглядати туристичний ринок із позицій його суб'єктного складу, то можна виділити п'ять основних типів ринків [1]: ринок виробників туристичних послуг – сукупність підприємств і фізичних осіб, що закуповують товари та послуги для використання їх у виробництві інших товарів та послуг; ринок проміжних продавців (посередники, тур-агенти) – сукупність осіб та організацій, які стають власниками послуг для перепродажу із зиском для себе; ринок споживачів – окремі фізичні та юридичні особи, які отримують послуги для особистого споживання; ринок громадських установ, які купують послуги для забезпечення діяльності різних некомерційних організацій; міжнародний ринок – зарубіжні покупці, споживачі, виробники, проміжні продавці.

Показники фінансово-економічної діяльності туристичного підприємства складаються з [1]:

– обсягу реалізації туристичних послуг або виручки від реалізації послуг туризму;

- показників використання робочої сили (продуктивність праці, рівень витрат на оплату праці та ін.);
- показників використання виробничих фондів (фондовіддача, оборотність оборотних коштів);
- собівартості послуг туризму;
- прибутку;
- рентабельності;
- фінансових показників (платоспроможність, ліквідність, фінансова стійкість, валютна самоокупність тощо).

Окремо виділяються показники, які характеризують стан і розвиток міжнародного туризму [1]:

- чисельність туристів, які відвідали зарубіжні країни (визначається за кількістю перетинів державного кордону);
- кількість туро днів (за іноземними туристами);
- сумарні грошові витрати, які зробили туристи під час закордонних поїздок.

Усі перелічені вище показники чинять відповідний вплив на економіку регіону, в якому функціонує і розвивається туристична індустрія. Це проявляється у притоку валюти, створенні нових робочих місць, удосконаленні інфраструктури регіону тощо.

Туристична індустрія України належить до привабливих сфер застосування кластерних технологій. Країна володіє надзвичайно потужним туристично-рекреаційним потенціалом, а проблеми розвитку галузі перебувають, швидше, у площині психологічній, ніж матеріально-технічній, а світовий досвід переконує, що туризм – повноправний і надприбутковий компонент ринкової економіки. За мінімальних інвестиційних надходжень туризм здатен забезпечувати їх максимальну віддачу [3].

Вагомим механізмом у розвитку туризму відіграє інфраструктура індустрії туризму.

Індустрія туризму – це міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення в проведенні дозвілля в подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення. Елементами індустрії туризму є підприємства та установи, мета функціонування яких полягає в задоволенні певних туристичних потреб (мотиваційних, змістовних, комфортності тощо).

Туристичні ресурси визначають формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні. Туристичні ресурси – природно-кліматичні, соціокультурні, історичні, архітектурні й археологічні, наукові і промислові, видовищні, культові та інші об'єкти або явища, спроможні задовольнити потреби людини в процесі туристичної діяльності.

Для того щоб встановити значення туризму і повніше описати сферу його діяльності, необхідно в першу чергу виділити різні групи суб'єктів, які взаємодіють в туризмі: туристи (люди, які відчують різні психічні і фізичні потреби, природа яких визначає напрямки і види участі цих людей у туристській діяльності), організації, що надають туристам товари і послуги, місцеві органи влади, приймаюча сторона (міське населення).

1. Підготовка нового готельного будівництва.
2. Розвиток інфраструктури.

Для розвитку інфраструктури необхідні: створення фінансового інституту розвитку турбізнесу у вигляді фонду розвитку туризму і забезпечення таким чином необхідного фінансування інтересів розвитку туристичного бізнесу (збору статистики, випуску рекламних матеріалів і кредитування виставкової діяльності, підтримка пам'яток і т.ін.); підготовка пропозицій по створенню адекватної туристичної інфраструктури, інтегрованої в міжнародні системи і мережі (операторські, бронювання, продажу); організаційне і фінансове забезпечення статистичної й аналітичної діяльності з метою визначення тенденцій розвитку; організаційне і фінансове забезпечення міських заходів туристичного характеру, включаючи оголошення тендерів на їхнє проведення; забезпечення рекламних і маркетингових заходів з метою формування привабливого іміджу регіону, вплив на формування ринку, організація участі регіону в найбільших туристичних ярмарках і підготовка рекламного продукту; підготовка інвестиційних пропозицій регіону з техніко-економічними обґрунтуваннями по туристичному комплексу і їхнє рекламно-інформаційне забезпечення; експертне забезпечення інвестиційних пропозицій регіону і проектів технічного сприяння; фінансування окремих проектів, спрямованих на розвиток туризму й об'єктів культури в регіоні; розробка програми розвитку виробничої інфраструктури готельного господарства, у т.ч. по випуску товарів дрібнофасованої продукції для готелів, розвиток переробних потужностей в обласних господарствах по випуску харчової продукції для готелів; аналіз

основних туристичних маршрутів і розробка на цій основі адресної програми розвитку ресторанів і кафе і супутніх об'єктів (сувенірні магазини, пункти обміну валюти, інформаційні кіоски); розробка програми розвитку транспортних підприємств, що забезпечують перевезення туристів; розробка комплексу заходів (податкових, адміністративних і т.д.) по забезпеченню пріоритету на ринку сертифікованих товарів і послуг.

Туризм може успішно розвиватися в тому випадку, якщо буде враховуватися специфіка, а сама система інфраструктури буде динамічною при гармонічній взаємодії між її підсистемами й інститутами.

Необхідність розвитку інфраструктури й управління нею розуміється як соціальний процес. Важливими властивостями інфраструктури туризму є: цілісність, відносна стійкість, а також залежність показників розвитку туризму від сучасного стану інфраструктури. Для організації мобільного відпочинку, до чого прагнуть сьогодні туристи, необхідна наявність повної системи інфраструктури туризму, відсутність хоча б однієї ланки в даній системі порушує повну задоволеність у потребах туристів.

Індустрія туризму відіграє істотну переважно позитивну соціально-економічну роль у розвитку національної економіки та туризму, а тому є об'єктом регуляторного впливу держави.

Список використаних джерел:

1. Buriy S. A. (2014). Innovatsijnyj potentsial u sferi hotel'no-restorannoho biznesu ta turyzmu [Innovative potential of hotel and restaurant business]
2. Пестушко В. М. Український туризм у глобалізації: стан і перспективи / В.М.Пестушко // Географія та основи економіки. – 2015. – 257с.
3. Туризм в Україні: куди їдуть найбільше і які напрями потрібно розвивати [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/10/05/265404-turyzm-ukrayini-kudy-yidut-naubilshe-napryamypotribno-rozvyvatu>.
4. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. [Електронний ресурс] //Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/dyadechko13.htm.
5. Туристичні потоки. [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm.

Part 3

**EUROINTEGRATION PROCESSES IN
THE MODERN EDUCATIONAL
SPACE: PSYCHOLOGICAL AND
PEDAGOGICAL ASPECTS**

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В
СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ
ПРОСТОРИ: ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ**

3.1. Peculiarities of the functioning of persons with special needs: system approach

Особливості функціонування осіб із особливими потребами: системний підхід

В останні роки все більше набирають обертів інтеграційні процеси України до європейської спільноти. Це спричинює трансформацію пріоритетів та стандартів функціонування суспільства в різних сферах. Зокрема одним із пріоритетів сучасної України є забезпечення рівних прав та можливостей для усіх громадян країни, особливо осіб із особливими потребами.

Поняття «особливі потреби» на сучасному етапі розвитку суспільства є досить вживаним. Поява нового терміну зумовлена тим, що у фокусі уваги, перш за все, знаходиться особистість, а її особливості (хвороба, розлади, особливості тощо) – на другому. Зміщення акценту не на хворобу, а на особливість функціонування конкретної людини – це впевнений крок до забезпечення захисту рівних прав та можливостей усіх громадян, ефективної адаптації та інтеграції в суспільство осіб із певними особливостями розвитку, усунення їх дискримінації та стигматизації. Відповідно, на заміну поняття «інвалід» варто вживати «особа з інвалідністю» чи «особа з особливими потребами». На законодавчому й на соціально-побутовому рівнях прослідковується тенденція заміщення слів «обмеження» на «особливість», «потреба в захисті» на «забезпечення можливостей».

У сучасній Україні на сьогоднішній день не існує чітко визначеної диференціації понять «особа з інвалідністю», «особа з особливими потребами», «людина з обмеженими можливостями», «особа з особливими освітніми потребами» тощо. Деякі нормативні (законодавчі та підзаконні акти) тлумачать визначені поняття. Так, *особа з інвалідністю* – це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист (відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб із інвалідністю» №2078-VIII від 06.06.2017). Синонімічним поняттям до «особа з інвалідністю» є поняття *«особа з обмеженими можливостями»*. Правомірність такого підходу

ґрунтується на Рекомендаціях №1185 до реабілітаційних програм 44-ї сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05 травня 1992 р., де інвалідність визначається як обмеження в можливостях, що обумовлені фізичними, психологічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими й іншими бар'єрами, які не дозволяють людині, що має інвалідність бути інтегрованим у суспільство й брати участь у житті родини або суспільства на таких же підставах, як й інші члени суспільства.

Тлумачення понять здебільшого базується на медичних критеріях (розлад функцій організму як провідний критерій визначення осіб із інвалідністю) або об'єктивних психологічних особливостях (наприклад, обдарованість як критерій належності до осіб із особливими освітніми потребами). Серед наведених визначень найменш усталеним є поняття «особи з особливими потребами». З. М. Шевців зазначає, що особливі потреби властиві особам, чия соціальна, фізична або емоційна особливість потребує спеціальної уваги та послуг, задля того, щоб уможливити розвиток їх потенціалу (в тому числі й освітнього) [6].

Виокремлюють дві основні моделі, які лежать в основі загальноприйнятого тлумачення поняття «особи з особливими потребами»: медична та соціальна. Згідно з медичною моделлю, в основі виокремлення категорії осіб із особливими потребами лежать певні соматичні особливості (ураження, захворювання, розлади, травми тощо), що потребують медичного втручання з метою «корекції» існуючої проблеми. У межах цієї моделі акцентується увага на таких поняттях: «здоров'я», «хвороба», «лікування», «реабілітація» тощо. Відповідно медична модель загострює увагу на двох діаметрально протилежних поняттях – «норма» і «патологія» (або відхилення від норми). Медична модель тлумачення є прийнятною для вживання суто в медичному просторі. Перенесення такого підходу в суспільний контекст зумовлює поділ людей на дві категорії «нормальні» та «ті, які мають патологію», що врешті-решт призводить до дискримінації особистості.

Згідно з соціальною моделлю, «вади здоров'я варто розглядати як соціальну проблему, а не характеристику особистості» [цит. за 2, 6]. Мова йде про те, що особи з особливими потребами відчувають свою «виключеність» із соціального контексту не стільки через стан здоров'я або інші проблеми, скільки через наявність численних бар'єрів (матеріальних, побутових, соціально-психологічних тощо) у процесі взаємодії з різними соціальними

інституціями. У межах соціальної моделі заохочується інтеграція людей із особливими потребами в суспільство, створюються відповідні для цього умови. Після ратифікація Україною Конвенції ООН про права інвалідів значно активізувалася робота щодо створення відповідної нормативно-правової бази, спрямованої на підвищення рівня реабілітації та ефективну соціальну інтеграцію осіб із інвалідністю.

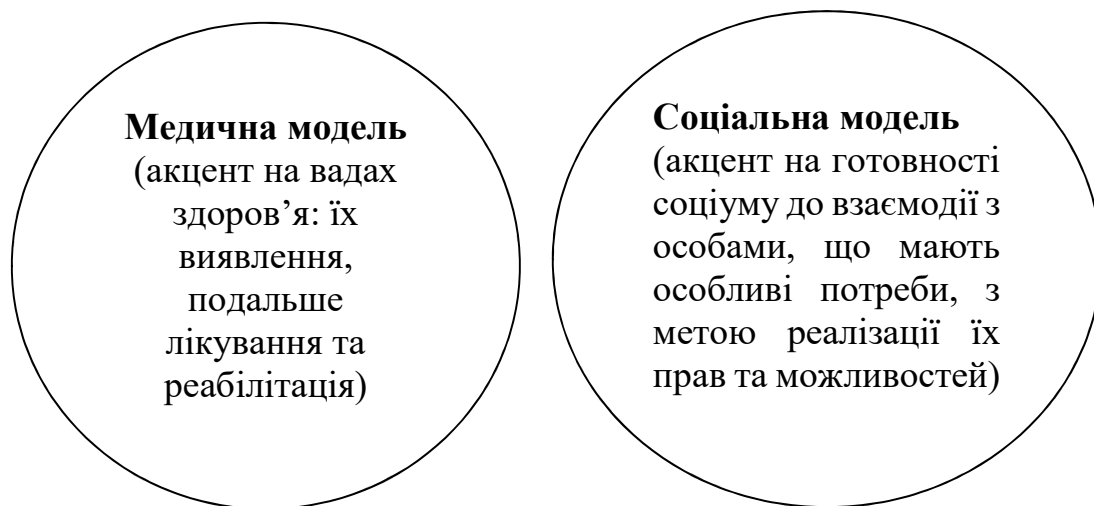

Рисунок 1 – Базові моделі щодо тлумачення поняття «особи з особливими потребами».

Як бачимо, наявні в сучасній літературі моделі здебільшого віддзеркалюють лише два боки: індивідуальний (тілесний) та метаіндивідуальний, або соціальний (реалізація прав дитини з особливими потребами в соціальному середовищі). Існує також ще психологічна модель інвалідності в контексті діяльності, спрямованої на збереження власного здоров'я. Сутність цієї моделі базується на теорії вітальної компетентності, де виокремлено конструкт «діяльність людини, що спрямована на збереження здоров'я». Така діяльність інтерпретується як саморегуляційна поведінка суб'єкта відповідно до життєвої концепції особистості. Мова йде про мотивацію збереження та форми контролю за здоров'ям, проектування, цілепокладання тощо. Психологічна модель інвалідності в контексті цієї теорії дозволяє прогнозувати життєву успішність людей із особливими потребами через специфіку управління власним станом здоров'я. Психологічна модель інвалідності здебільшого віддзеркалює особливості

емоційно-чуттєвої та мотиваційно-вольова сфер особистості, прагнення до розвитку, наявність внутрішніх ресурсів, здатність до самореалізації тощо.

Таким чином, існуючі моделі щодо функціонування осіб із особливими потребами здебільшого висвітлюють лише певний аспект – стан здоров'я, особливості соціалізації або особливості життєвої успішності. Втім поза увагою науковців залишається система взаємодії людини, яка має специфічні потреби, з соціальними інституціями різних рівнів. Саме тому є потреба в розробці нової моделі з урахуванням психологічних особливостей осіб із особливими потребами у більш широкому контексті – взаємодії з соціумом. Створення системної моделі (з урахуванням повідних її елементів) дозволить з'ясувати особливості функціонування людини з особливими потребами як складної системи, її місце та взаємодію в межах соціуму.

У загальному розумінні модель – це абстрактне уявлення щодо певної системи з метою дослідження деяких аспектів реальності. Моделі, які створені для вивчення функціонування, висвітлюють специфіку роботи системи в цілому (процесуальний контекст); взаємодію елементів всередині системи та з зовнішніми елементами. Ф. Корольов зазначав, що вкрай важливо й необхідно застосовувати системний підхід до вивчення психічних явищ. Вчений визначив провідні ознаки системного підходу: цілісність (передбачає, що всі складові складної системи взаємопов'язані, утворюють цілісність та слугують спільній меті) та взаємодія елементів, зв'язки між ними (елементи системи взаємопов'язані так, що зміна одного елементу зумовлює зміну інших елементів системи) [3]. Відповідно до системного підходу варто з'ясувати та обґрунтувати основні структурні елементи та визначити їх горизонтальні та вертикальні зв'язки.

Системна модель функціонування осіб із особливими потребами покликана висвітлити особливості системного підходу в розумінні функціонування людей такої категорії шляхом визначення взаємодії основних елементів цієї системи та їх впливу на особистість.

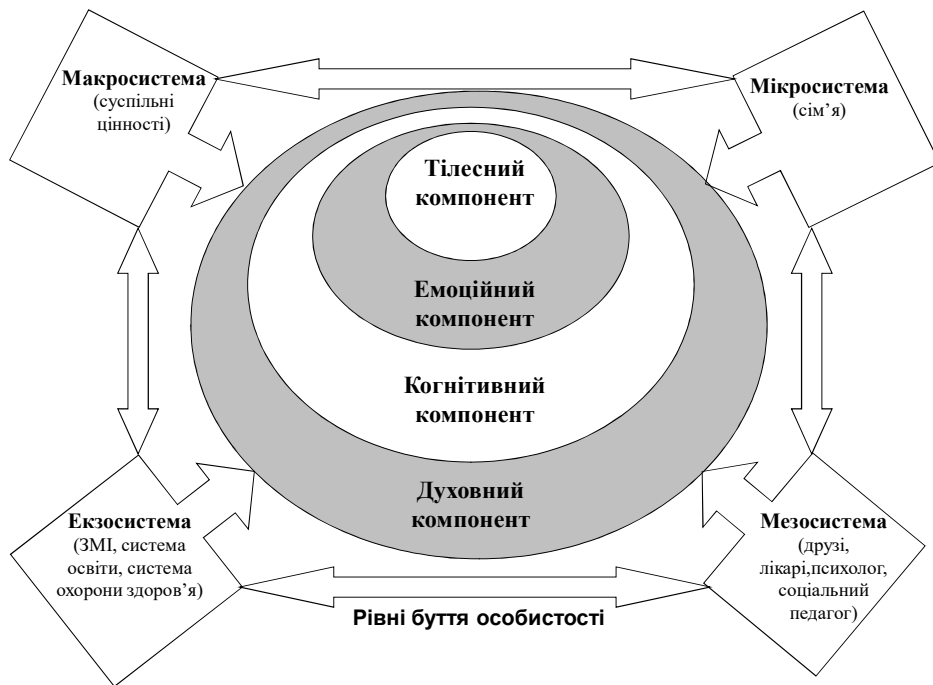

Рисунок 2 – Системна модель функціонування осіб із особливими потребами.

У центрі уваги соціально-психологічної моделі знаходиться особистість. Сучасні психологи тлумачать феномен особистості як «форму існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ [5, 9]. Особистість являє собою вищий (із усіх відомих) рівень розвитку буття, тому, очевидно, є складною системою. Як складна система особистість складається з низки підсистем (структурних компонентів), які утворюють цілісність. Варто наголосити, що особистість не є лише сумою цих компонентів, оскільки «кожна частина ніколи не існує окремо і самостійно, вона є носієм всієї особистості» [5]. Її треба розглядати виключно як цілісність, яка має унікальні характеристики та особливості. С. Д. Максименко зазначає: «Особистість живе, розвивається і формується лише вся, як цілісність» [5, 11]. Цілісність особистості передбачає інтегровану єдність трьох витоків існування – біологічного, соціального та духовного.

У межах системного підходу зазначається, що кожен живий організм – це цілісна система, яка має певні складові (підсистеми). Розуміючи особистість як систему, варто виокремити та проаналізувати основні складові цієї системи. Згідно з поглядами Л. Гребінь, М. Кузанського, М. Мамардашвілі та ін., особистість можна розглядати як складний чотиривимірний об'єкт структурного розвитку. Такими вимірами є: тіло (тілесність), емоційний, когнітивний та духовний виміри її буття. Визначені виміри особистості розвиваються поступово впродовж онтогенезу, є визначальними, взаємопов'язаними і такими, що утворюють цілісну систему – особистість [4]. Зазначені структурні компоненти знаходяться в тісній взаємодії та зумовлюють функціонування дитини.

Тілесний компонент є найпершою ланкою в розвитку дитини, оскільки є свідченням об'єктивності її існування як живої істоти. У низці психологічних теорій підкреслюється, що біологічний рівень є вихідним в організації буття. У цьому контексті мова йде про особливості конституції, тип нервової системи, нейродинамічні властивості мозку, певні біологічні потреби особистості. Наступним компонентом особистості є емоційний. Загальновідомо, що емоційний компонент нерозривно пов'язаний із розвитком тіла і тілесності. Так, емоційні процеси починають розвиватись ще в пренатальному періоді. Після народження дитини емоційна сфера розвивається більш інтенсивно, відбувається її збагачення та ускладнення. Насамперед це пов'язано з тим, що емоції визначають реакцію і організують поведінку людини в різних ситуаціях; допомагають встановлювати і підтримувати контакти з іншими; слугують орієнтиром у зовнішньому світі і забезпечують важливу інформацією про значущі події в житті. Емоції розглядають як регулятори поведінки (О. М. Леонт'єв), адаптивну систему реагування (П. К. Анохін), яка здатна реорганізувати поведінку людини з метою її безпеки, виживання або задоволення потреб (В. К. Вілюнас, О. В. Запорожець, К. Ізард, В. В. Лебединський, О. С. Нікольська та ін.) [4]. Отже, процес розвитку особистості починається з тіла (тілесного компоненту), поступово (ще з пренатального періоду) з'являється і активно розвивається емоційно-афективний компонент.

У процесі подальшого розвитку активно розвивається наступний рівень організації людини – соціальний індивід (за В. Століним). У цьому контексті мова йде про здатність людини як живого організму сприймати оточуючий світ, оволодівати певними знаннями, уміннями, нормами та

правилами. Активне залучення індивіда в соціальний світ стимулює розвиток його центральної нервової системи, зокрема, головного мозку. Відповідно ускладнюються і диференціюються когнітивні процеси, через що уможливлується цілеспрямована взаємодія з зовнішнім світом. Цілком очевидно, що когнітивний компонент розвивається в онтогенезі пізніше, ніж окреслені раніше – тілесний та емоційно-афективний. У подальшому розвитку особистості з'являється духовність як важливий компонент її багатовимірної структури. У психологічних джерелах зазначається, що духовність – це складне утворення й вершина розвитку особистості (М. Й. Боришевський, М. В. Савчин, Т. М. Яблонська та ін.). М. Й. Боришевський зазначав, що духовність – це багатовимірна система, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її моральні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності [1].

Особистість як таку можливо розглядати лише в процесі її функціонування. Функціонування особистості – це одночасно і процес її життєдіяльності, і результат. Функціонування підкреслює активність особистості, розгортання її буття на різних рівнях: від рівня організму до рівня індивідуальності. У контексті соціально-психологічної моделі, функціонування особистості розглядається як багатовимірний процес розвитку особистості як системи у процесі її взаємодії з соціумом.

Особистість як складна система може виявляти себе, розвиватися та здійснюватися лише в соціальному середовищі (яке також складає складну цивілізаційну систему). Соціум варто розглядати як сукупність численних систем (соціальних інститутів), які пов'язані між собою, утворюють цілісність та комплексно впливають на буття особистості. Крім того, суспільство як складна система створює світ цінностей і сенсів, які базуються на певних нормативних принципах. Соціум як система є самостійним та цілісним утворенням здатним до саморозвитку. Таким чином, основна увага в системній моделі функціонування дітей із особливими потребами зосереджена на висвітленні зв'язків провідних елементів систем як «особистість», «соціум» та розгортанні особистості дитини шляхом вивчення її функціонування (буття) у межах сучасного суспільства. У межах системної моделі (згідно з U. Bronfenbrenner) у

структурі соціуму можна виокремити чотири підсистеми: мікросистему, мезосистему, екосистему, макросистему.

У контексті тлумачення системної моделі функціонування та психологічного супроводу дітей із особливими потребами варто звернути увагу на наступні запитання: Коли і за яких умов виникають особливі для дитини потреби? Які фактори спричиняють/поглиблюють травматизацію дітей із особливими потребами? З якими саме особливими потребами стикається особистість?

Відповіді на подані запитання в сучасній психологічній науці не є однозначними, що зумовлює виникнення численних наукових дискусій. Водночас їх вивчення дозволить схарактеризувати особливості функціонування дітей із особливими потребами в сучасному суспільстві та визначити ефективні напрями психологічного супроводу дітей із окресленої категорії.

Список використаних джерел:

1. Боришевський М.Й. Духовність в особистісних вимірах. / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т.Х, част. 4. – К., 2008. – С.61-69.
2. Колупаєва А.А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук, К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с.
3. Кудинов С. И. Системная модель самореализации личности / С. И. Кудинов/ Вестник Российского университета Дружбы народов. Серия: Психология и педагогика, 2008. – № 1. – С. 28-37.
4. Кучманич І.М. Психологічний механізм виникнення та перебігу психологічної травми в особистості / І.М. Кучманич, Р.А. Мороз // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 36. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – С. 146-160.

5. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 430 с.
6. Шевців З.М. Теоретичні основи інклюзивної педагогіки. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 13 (1). – Рівне : РДГУ, 2016. – С.152-155.

3.2. Variability of the future educators training for conducting musical classes in the preschool education establishment as a vocational, pedagogical and methodical phenomenon

Вариативность подготовки будущих воспитателей к проведению музыкальных занятий в учреждении дошкольного образования как профессионально-педагогический и методический феномен

Изменения, происходящие в обществе и, в частности, в подготовке специалиста дошкольного образования, предъявляют новые требования к личностным и профессиональным качествам педагога. В документах МОН Украины определяется, что украинская школа будет успешна, если к ней придет успешный педагог, прежде всего творческий и ответственный, который постоянно работает над собой. Это актуально, поскольку именно выпускники учреждений высшего образования непосредственно формируют национальное сознание молодежи, обеспечивают ее подготовленность к овладению профессиями, формируют социальную и гражданскую компетентность. При профессиональной подготовке педагога ему следует четко представлять, чем характеризуется его профессиональная компетентность, какими средствами она достигается и как оценивается.

Для того, чтобы студенты были готовы к профессионально-педагогической деятельности, они должны пройти необходимую общепедагогическую подготовку, а также профессиональную подготовку по специализации. А. Абдуллина считает, что общепедагогической подготовки педагога – это процесс учения студентов в системе учебных занятий по педагогическим дисциплинам и педагогической практики и результат, который характеризуется определенным уровнем развития личности

педагога, сформированности общепедагогических знаний, умений и навыков [1].

Категория «готовность» широко представлена в работах многих ученых и представляется итогом профессионального обучения и самообучения, воспитания и самовоспитания.

Проблема готовности студентов учреждений высшего образования к профессионально-педагогической деятельности была предметом исследования как зарубежных (Ю. Алферов, О. Абдуллина, Ф. Гоноболин, К. Дурай-Новакова, Т. Ильина, Н. Кузьмина, В. Сластенин, Л. Спирин), так и украинских ученых (Л. Ахмедзянова, И. Богданова, И. Зязюн, Э. Карпова, Н. Кичук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, Л. Михайлова, С. Скидан, Р. Хмельюк и др.).

Феномен «готовность» – многозначный. Поэтому он по-разному определяется психологами, физиологами, педагогами. По словарю С. Ожегова, готовность объясняется, как «состояние, по которому все сделано, все готово для чего-то» [4]. В словаре профессионального образования готовность – это «умение выполнять определенные операции и творчески подходить к их выполнению, это знание и владение навыками» [5]. Механизм готовности специалиста к профессиональной деятельности ученые подразумевают как руководство к деятельности (школа Д Узнадзе); устойчивость к внешним и внутренним воздействиям (А. Мороз); эмоционально-волевой и интеллектуальный потенциал личности (А. Пуни и др.), межличностные отношения как механизм регуляции поведения специалиста в процессе деятельности (А. Лазурский, В. Мясищев и др.). Украинские психологи (Е. Машбиц, В. Моляко и др.) в психологической готовности специалиста выделяют функциональный и личностный аспекты. Функциональный – связанный с определенным состоянием психологической функции, способствует достижению высоких показателей в деятельности. Личностный аспект ученые связывают с результатом подготовки будущего специалиста к определенной деятельности. Следовательно, на их взгляд, психическая готовность – это «интегральное образование личности, занимает ряд компонентов и совокупность знаний, умений, навыков и личностных качеств, адекватных требованиям, содержанию и условиям деятельности».

Подготовка воспитателей дошкольных учреждений начинается со второй половины XIX века. В первое десятилетие советской системы

общественного дошкольного воспитания курсовая система была основной формой подготовки кадров.

Специально вопросы подготовки кадров рассматривал 2 съезд по дошкольному воспитанию (1921 г.), на котором работала особая секция подготовки кадров. Идеологический аспект наложил свой отпечаток на подбор кадров воспитателей («Только воспитательница из народа может хорошо воспитать детей народа»). На 3 съезде по дошкольному воспитанию было уточнено, что воспитательницы должны иметь значительный производственный стаж и опыт общественной работы, а в подготовке кадров основной акцент делается на повышение общественно-политического уровня, образовательного и лишь потом профессионального. Другим направлением подготовки кадров для детских садов постепенно становятся педтехникумы (в дальнейшем педучилища). Снижение сети дошкольных учреждений в 20-х годах, увеличило роль техникумом в росте числа воспитателей, имеющих более основательную общеобразовательную и профессиональную подготовку. Число педтехникумов увеличилось в 1923 г. после введения Положения о реорганизации «практических институтов народного образования в педтехникумы». В 1927 г. НКП утверждает учебный план 2-х годовичного дошкольного отделения педтехникума, ориентируемый для обучения выпускников 9-х классов средней школы или 2-х курсов техникумов. Учебный план включал в себя 2 раздела: общественно-политический и профессионально-педагогический, в него входили: теоретическое направление – педология, педагогика, история и организация дошкольного воспитания, теория и практика работы в дошкольных учреждениях; методическое – работа в ясельных группах, изодетельность, ручной труд, музыка, пение, гигиена и физическое воспитание; практикумы: политпросветпрактикум, дошкольный, педологический. Уже в 1937 г. работали 39 дошкольных педагогических училищ и 26 отделений при школьных педучилищах; таким образом, с 20-х годов от организации педагогических техникумом на базе учительских семинарий, переименованных в 30-х годах в педагогические училища, до дошкольных педучилищ, проходит система подготовки дошкольных работников. Вопросы подготовки педкадров «дошкольников» обсуждались на съездах по дошкольному воспитанию (1919, 1921, 1924, 1928 г.). П. Блонский выдвигает первые разработки научных основ обучения дошкольных работников; в 30-х годах Ф. Левин-Ширина, Д. Менджеричкая

определили основные требования к профессии дошкольного воспитателя. Дошкольное воспитание требовало высококвалифицированных специалистов не только по воспитанию и обучению дошкольников, но и организаторов дошкольного воспитания. Кроме того, для преподавания на отделениях дошкольного воспитания педагогических училищ, необходимы были специалисты с высшим дошкольным образованием. Долгое время средние профессиональные учебные заведения (педагогические училища) рассматривались в качестве основных в подготовке кадров дошкольных работников, поэтому сегодня более 50% работников дошкольных учреждений имеют среднее педагогическое образование. Современные требования к уровню профессиональной подготовки воспитателей требуют изменить акцент и перенести его на высшую школу, с параллельным изменением структуры кадров дошкольных работников. В целом следует признать, что в новых социально-экономических условиях система высшего педагогического образования адаптировалась к происходящим изменениям, является устойчивой и востребованной, отвечает потребностям образования и воспитания, становится более гибкой в подготовке педагогических кадров. Развитие высшего педагогического образования происходит под влиянием коренных изменений в Украине, новых задач украинского образования, изменения его структуры. Позитивные факторы определяют развитие высшего педагогического образования – это демократизация, гуманизация общественной науки в Украине, которое выражается на развитии гуманистических идей, новой образовательной парадигмы, ориентированной на личность, ликвидация узко профессиональной подготовки кадров. Отрицательные факторы также влияют на систему высшего педагогического образования, среди них недостаточность финансирования, недостаточность материальной базы, снижение уровня доходов педагога, снижение социальной защищенности детей, общее ухудшение социального положения населения, сокращение рождаемости и это может привести в будущем в сокращении потребности в педагогических кадрах.

В настоящее время происходит переход к парадигме личностно-ориентированного образования. Стержневой линией подготовки будущего педагога становится обращенность к личности каждого ребенка, творческий подход к процессу обучения и воспитания, возрастание психолого-педагогической подготовки.

Система высшего образования делает большой вклад в духовное развитие общества, осуществляя подготовку педагогических кадров и образование людей. Уровень духовного развития общества определяется состоянием, в первую очередь, такой его стороны как эстетическое воспитание и образование человека в нем, следовательно, одной из стратегических задач профессиональной подготовки является эстетическое образование и воспитание будущих педагогов, которое определит возможности осуществления эстетического воспитания детей дошкольного возраста, эстетическое воспитание в школе, в вузе и в обществе в целом.

Одним из требований предъявляемых к новым педагогическим кадрам является повышение их общей и эстетической культуры, когда эстетическое образование педагога превращается в важный фактор его профессиональной подготовки, выступает как движущая сила развития личности, ее духовного развития на современном этапе.

Необходимо помнить, что дошкольный возраст – это сензитивный период формирования личности, музыкально-эстетического развития ребенка, выявления его творческих способностей и создания условия для их развития. Это определяет особое место в педагогическом образовании профессиональную подготовку педагогов дошкольного образования, потому необходимо целенаправленное развитие духовного мира воспитателей, их углубленная эстетическая подготовка, исходя из традиций подготовки творческих воспитателей и потребности сегодняшнего дня.

Многие мыслители, от философов античности до наших современников, пытались определить категорию «творчество», выявить основные особенности человеческого творчества и вдохновения как составляющей этого процесса.

В дошкольной теории под творчеством известный педагог Н. Поддьяков понимает важнейшее качество личности, универсальную способность, лежащую в основе формирования всех других его способностей. Он утверждает, что «творчество – это особое мировоззрение ребенка, особое отношение ребенка к окружающему миру, как в плане его восприятия, так и в плане его преобразования. В исследовании творчества мы исходим из целостной личности ребенка, его внутреннего мира, исходим из тех основополагающих психических образований, которые составляют ядро детской личности» [6, с.14].

Развитие музыкального творчества ребенка проявляется в самостоятельности и творческом подходе к различным видам музыкальной деятельности, в интересе ребенка к сочинению музыки, к музыкальным (певческим, музыкально-инструментальным, музыкально-танцевальным, музыкально-драматическим и др.) импровизациям, к разработке музыкально-творческих проектов.

Современная музыкальная педагогика основывается на глубоких теоретических исследованиях развития отдельных сторон личности, в том числе и творческих возможностей детей (Б. Асафьев, О. Апраксина, Н. Ветлугина, Н. Гродзенская, В. Медушевский, Е. Назайкинский, М. Румер, А. Сохор, Б. Теплов, В. Шацкая и др.). В музыковедческой литературе наметилось несколько тенденций развития личности под воздействием музыки. Наиболее распространенная и обоснованная позиция заключается в эмоциональном воздействии музыки на человека. Образно такую позицию обосновал Л. Толстой, назвав музыку «стенографией чувств». А. Серов считал музыку «языком души». Практически все исследователи музыки как средства воспитания, сильную сторону в музыке видели в ее способности выражать чувства, эмоции, настроения, страсти.

По мнению Б. Асафьева, педагог, развивая музыкальные способности детей, должен, прежде всего, учитывать их общий уровень психического развития. Действительно учет индивидуальных и психологических особенностей детей очень важен, однако в условиях массового музыкального образования, в процессе групповых, а не индивидуальных занятий, необходимо находить универсальные методы и приемы работы с детьми, которые являются развивающими по сути, вне зависимости от уровня развития способностей детей.

Воспитатель учреждения дошкольного образования, ориентирующийся в музыкально-педагогической концепции элементарного музицирования, импровизируя и находясь с ребёнком в одной «системе координат», помогает ему познавать элементы музыкального творчества, которые можно сравнить с «крупницами золота, скрытыми в глыбе земли». При этом, разнообразие направлений в этом увлекательном процессе даёт ребёнку возможность самостоятельного выбора вида музыкальной деятельности, соответственно его природной предрасположенности, в процессе музыкального творчества. Специфика организации музыкальных занятий со старшими дошкольниками

предполагает включение опыта детей на эмоциональном, интеллектуальном и поведенческом уровне. В работе воспитателя, ориентирующегося в направлении элементарного музицирования, одним из главных принципов является многовариантность. Любое музыкальное занятие с детьми можно рассматривать как генеральную репетицию к выступлению детей. Для детей старшего дошкольного возраста выступление на сцене всегда доставляет огромное удовольствие. Для них «сыграть» песню не стоит труда. Естественность, выразительность, юмор – вот неполный перечень выразительного детского выступления. Такой подход естественно выводит музыкального руководителя и воспитателя группы на театрализацию, где главными помощниками становятся родители. Здесь необходимо обратить внимание родителей на способы аутокоммуникации (самоощущения, самопереживание, самопонимание, самовыражение), знание которых поможет родителям стать помощниками в процессе вовлечения детей в процесс театрализации. Театрализованные игры развивают у детей способность к песенному, игровому, танцевальному творчеству, импровизации на детских музыкальных инструментах. Детское музыкальное творчество, по своей сути, многогранно. Этому феноменальному явлению посвящено множество исследований, в том числе в теории и практике дошкольного образования, поскольку со словом «творчество» связываются не только глобальные открытия, эпохальные достижения и невероятные подвиги гениев, но и повседневная жизнь каждого без исключения человека, в том числе и ребёнка.

В современных условиях наметились тенденции серьезного отношения к музыкальному воспитанию подрастающего поколения, понимания исключительной важности вхождения ребенка в мир музыкального творчества. Педагогу, как творческой личности, необходимо владеть педагогической логикой, развивать педагогическую интуицию, способность к импровизации. Последнему следует уделить заслуженное внимание, так как волшебная сила воздействия музыкального занятия зависит именно от личности педагога, от его профессионального обаяния, от оригинальности его мышления, от выразительности и непредсказуемости его поведения с детьми, его профессиональной подготовки.

Принятие законов Украины «О дошкольном образовании», «Об образовании», разработка и внедрение в практику «Базового компонента

дошкольного образования в Украине» и других нормативно-правовых документов, регламентирующих деятельность системы образования в нашей стране, существенно сказалось на организации подготовки кадров с дошкольного воспитания в вузе.

Неотъемлемой частью личностного развития будущего специалиста является его профессиональное развитие. В его основе лежит принцип саморазвития, детерминирует способность личности направлять собственную жизнедеятельность в предмет практического преобразования и такую, что приводит к высшей форме творческой самореализации. Н. Гавриш доказывает, что это «требует изменения статуса студента: из пассивного объекта педагогического воздействия он должен стать активным субъектом, который с помощью и под контролем преподавателей собственноручно, последовательно и ответственно приобретает профессиональное образование» [3].

Цель подготовки специалистов по дошкольному образованию заключается в овладении профессиональными компетенциями, в формировании теоретической и практической готовности к решению профессиональных задач различного уровня, развития педагогического мышления, способности к поиску и внедрению инновационных технологий.

Особо отметим, что, кроме разносторонних специальных знаний и знаний методики образовательной работы с детьми, воспитатель должен обладать и специальными умениями и навыками. Он должен уметь рисовать, мастерить, делать простые игрушки из бумаги, картона, пластилина, изготавливать несложные пособия для занятий. Воспитателю нужно знать много стихов, сказок, быть достаточно эрудированным, чтобы отвечать на неисчерпаемые вопросы своих воспитанников. Чтобы успешно работать с детьми, он должен обладать музыкальной грамотой, изучить сольфеджио, ритмику, уметь петь, танцевать, то есть обладать музыкальной культурой.

Способность к вариативной подготовке проведения музыкальных занятий с детьми в учреждении дошкольного образования имеет прямое отношение к педагогическому профессионализму педагога – воспитателя: оно является существенным компонентом педагогического мастерства. Вариативное образование понимается нами как образование поискового характера, апробирующее нетрадиционные, необычные пути выбора педагогических решений в различных неопределенных образовательно –

воспитательных ситуациях, предоставляющих наставнику детей веер возможностей выбора соотнесенных с актуальными жизненно-практическими обстоятельствами ранее сделанных методических заготовок для проведения музыкальных занятий. Это процесс, направленный на расширение возможностей выбора воспитателем оптимального варианта педагогического воздействия на воспитуемого с целью стимулирования роста его потребности в общем и музыкальном самосовершенствовании. Изучение содержания профессиональной подготовки воспитателей дошкольных учреждений показало, что оно (содержание) обычно сводится только к методической подготовке по вопросам общего музыкально-эстетического воспитания дошкольников. Важной является задача научить детей основам художественных знаний, практических умений, воспитать потребности и привычки вносить элементы прекрасного в окружающую среду, в отношения с окружающим миром. Именно в связи с этим требует научного исследования проблема готовности будущих воспитателей к осуществлению музыкального воспитания детей дошкольного возраста. Это важно для будущих воспитателей дошкольных учреждений, поскольку именно в дошкольном возрасте у ребенка начинают формироваться представления о культурных ценностях, накапливается опыт музыкальной деятельности, от которого во многом зависит его дальнейшее развитие, закладываются основы музыкальной и общей культуры. Музыка является языком сердца, нежных чувств, мира эмоций человека. Она дает человеку толчок для внутреннего переживания и воображения. Это внутреннее ощущение и переживание вызывает желание передавать музыку в действии, мимике, жестах, движениях, пении, игре, создавать новые художественные образы. Использование музыки в качестве дополнительного сенсорного воздействия значительно улучшает функции речи у детей дошкольного возраста, улучшает запоминание ключевых фраз и облегчает усвоение информации дошкольниками.

Под влиянием музыки происходит улучшение кратковременной вербальной памяти, лучше запоминаются цвета, названия геометрических форм, цифр, картинок. Дошкольники должны не только учиться музыкальных умений и навыков, но и получать необходимые знания о музыке и средствах музыкальной деятельности. Именно они и являются основой музыкально-образовательной деятельности в детском саду. Эти

установки перекликаются с актуальностью подготовки будущих воспитателей к развитию музыкального творчества детей дошкольного возраста.

Музыкально-педагогическая подготовка студентов как будущих педагогов дошкольного образования должна характеризоваться знанием элементарной теории музыки, истории музыки, ее основных видов, жанров и стилей, пониманием музыкально-эстетических понятий и осознанным использованием соответствующей терминологии, представлениям о творчестве известных отечественных и зарубежных композиторов.

Несмотря на то, что в современных детских садах обычно музыкальный руководитель, и он прочтет любой нотный материал, владение нотной грамотой воспитателем только расширит возможности решения тех или иных музыкально-образовательных задач. Мы не имеем в виду выполнение сложных песен с аккомпанементом, но игра простых попевок, прочтения известных песен детского репертуара – это вполне посильная задача воспитателя, который получил высшее педагогическое образование по специальности «Дошкольное образование».

Педагогическая практика является составной частью и формой организации учебного процесса в педагогическом учреждении высшего образования. На наш взгляд, это самая сложная форма учебного процесса – как по организации, так и в методико-педагогическом плане: в нем необходимо учесть и соединить интересы производства и учебного заведения. Нельзя недооценивать роль практики в формировании профессиональных качеств личности будущего педагога. Она создает наиболее благоприятные условия для формирования у практикантов основ педагогического мастерства, ведь помимо общепедагогической подготовки педагог-воспитатель обязательно должен уметь играть на детских музыкальных инструментах, владеть четкой и выразительной дирижерской техникой, уметь петь и танцевать. Высокий профессионализм воспитателя-музыканта проявляется в способности к педагогической импровизации, которая исключительно важна в музыкальном педагогическом процессе. Импровизация – творческая деятельность непосредственно во время исполнения, т.е. придумывание своих вариантов исполнения (Н. Ветлугина. Методика музыкального воспитания). Рассматривая проблему организации педагогической практики, мы убеждены, что это будет эффективным средством подготовки к развитию музыкальности детей дошкольного

возраста, когда у самого студента есть желание, стремление стать хорошим воспитателем, когда он сознательно организует процесс своего музыкального самообразования и самовоспитания, когда он осознает ответственность за воспитание и развитие молодого поколения.

Обучение студентов искусству вариативной подготовки как педагогический феномен опирается на принцип вариативного образования, как образование поискового характера, апробирующего нетрадиционные пути выбора педагогических решений, как один из источников формирования педагогического профессионализма студентов. На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что результаты исследования открывают перспективы для разработки профессиограммы современного воспитателя дошкольного учреждения; разработки индивидуальных программ самосовершенствования музыкально-педагогической подготовки будущих воспитателей дошкольных учреждений для перспективы музыкального развития дошкольников.

Список используемых источников:

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О.О. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141с.
2. Аніщенко Г. В. Музично-естетичне виховання в контексті професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів / Г.В. Аніщенко // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. – Спецвип. 4 / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – Ч. 2. – С. 3 – 9.
3. Гавриш Н.В. Болонські ініціативи професійної підготовки фахівців з дошкільної та початкової освіти / Н.В. Гавриш // Освіта Донбасу. – 2005. – № 4. – С. 5 – 7.
4. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. Шведовой Н.Ю. – М.: Сов. энциклопедия, 1973. – 846 с.
5. Професійна освіта. Словник / За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380с.
6. Поддъяков, Н.Н., Поддъяков, А.Н. Проблемы обучения и развития творчества дошкольников. – Н. Новгород: НГЦ, 1999. – 38 с.

3.3. Social-pedagogical aspect of the productive professional training of the students' agrarian

Соціально-педагогічні аспекти продуктивного навчання студентів-аграріїв

Кардинальні зміни, які сьогодні відбуваються в аграрній галузі економіки України, вимагають відповідного кадрового забезпечення, вдосконалення професійного рівня підготовки майбутніх аграріїв у вищих навчальних закладах.

- За таких умов, одним із головних завдань педагогіки вищої аграрної школи є розробка питань теорії навчання і виховання на основі аналізу закономірностей розвитку сучасного аграрного виробництва в умовах становлення ринкових відносин.

- Основним джерелом визначення і нагромадження достовірних даних для цього є вивчення стану і перспектив розвитку аграрного виробництва, професії та пов'язаних з ними галузей наукового знання. Доцільно виходити з того, що конкретні зміни, які необхідно внести у зміст професійної підготовки майбутнього спеціаліста, носять принциповий характер і обумовлені процесами, що відбуваються у сфері аграрного виробництва під впливом новітніх досягнень науки і техніки. Основи професії опосередковуються у процесі навчання змістом конкретних дисциплін. Зокрема, у циклі технічних дисциплін реалізується зміст професійної підготовки майбутнього фахівця, що відповідає сучасним вимогам аграрного виробництва та відображає необхідний рівень наукових знань.

Зміни, які відбуваються в аграрній освіті, тісно пов'язані з реформуванням сільського господарства – галузі, що знаходиться в складному становищі. За таких умов навчальна діяльність в аграрних закладах освіти повинна бути спрямована на пошук ефективних шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх аграріїв, забезпечення трансформування навчально-пізнавальної діяльності студентів у професійну з відповідною зміною потреб, мотивів, цілей. На сучасному етапі відродження нації перед навчальними закладами стоїть завдання постійного пошуку нових форм, методів і засобів органічного поєднання професійної підготовки майбутніх спеціалістів із формуванням у них глибокого наукового і національного світогляду, високої професійної культури, справжньої інтелігентності.

Формування майбутнього фахівця в умовах утвердження на селі нових економічних відносин повинно проходити в напрямі більшої універсалізації, здатності молодого людини за необхідності визначити пріоритет своїх знань, умінь і навичок для подальшого їх розширення і поглиблення залежно від спрямування своєї професійної діяльності. Сучасний фахівець повинен володіти вміннями і методами впровадження передової технології, забезпечувати оптимальний режим роботи виробничого устаткування, постійно поглиблювати знання з економіки, права, менеджменту, маркетингу, вміти організовувати юридичні відносини з господарствами; мати організаторські здібності, займатися підприємницькою діяльністю, володіти комунікативними якостями в роботі з людьми та економічними підходами до організації господарської діяльності. Отже, на основі вищезазначеного можна дійти висновку, що "...практика поглибленого розподілу праці в сільському господарстві і відповідна їй система підготовки вузькоспеціалізованих працівників себе вичерпала" [4; с.107]. Саме в цьому вчені вбачають причину відчуження сільських працівників від землі, втрату ними самостійності.

Викладені міркування дають змогу стверджувати, що на землі повинні працювати творчі, активні та ініціативні люди, які вміють вирішувати сільськогосподарську продукцію, переробляти та реалізовувати її; це працівники з універсальною професійною підготовкою, які вміло виконують не тільки доручені завдання, а й самостійно приймають рішення з широкого кола питань, поєднуючи в собі функції виконавця, організатора й управлінця [1]. За таких умов викладач не просто передає наукову інформацію, а й забезпечує професійну самореалізацію особистості.

Великий внесок у розробку проблеми формування нового покоління фахівців аграрного профілю, яка набуває все більшого значення в умовах утвердження на селі нових економічних відносин, зробили такі науковці: Р.Р. Балан, А.І. Дьомін, П.Г. Лузан, В.М. Манько, Ю.П. Манько, Н.Ю.Матяш, П.М. Олійник, П.М. Решетнік, В.І. Рябець та інші вчені-педагоги. Зокрема, на думку Н.Ю. Матяша, аграрна реформа, створення економічної та правової баз для рівноправного існування всіх форм господарювання вимагає формування нового типу спеціаліста і потребує змін у змісті та якості професійної підготовки фахівців аграрного виробництва всіх ланок. У працях вчених-науковців А.І. Дьоміна, П.Г. Лузана, В.І. Рябця узагальнено та доповнено теоретико-методологічні основи активізації навчання у вищій аграрній

школі, а також представлено рекомендації щодо поетапного формування активності студентів у навчанні, що позитивно впливає на процес теоретичної і практичної підготовки спеціалістів для сільського господарства [4].

Метою означеної статті є дослідження соціально-педагогічних факторів, що детермінують позитивні зміни у процесі продуктивної професійної підготовки майбутніх фахівців-аграріїв. Підтверджено, що така підготовка має значення як для підготовки майбутніх студентів-аграріїв, так і для системи вищої аграрної педагогічної освіти в цілому.

Особливостями навчально-виховного процесу аграрних закладів освіти є їх професійна спрямованість і тісний зв'язок із аграрним виробництвом та досягненнями науки і техніки у цій галузі. Вивченням таких особливостей та багатьох інших проблем, на нашу думку, має займатися окремий розділ педагогіки, а саме, аграрна педагогіка [5].

Однією з головних проблем дидактики аграрних навчальних закладів є проблема змісту освіти. Вона знаходиться на перехресті діалектичних протиріч між збільшенням об'єму знань майбутніх спеціалістів та обмеженістю навчального процесу в часі, між широтою профілю професійної підготовки та глибиною спеціалізації, а також між темпами прогресу наукових знань у галузі аграрного виробництва та консерватизмом навчання.

Навчальні плани аграрних закладів освіти містять дисципліни, які об'єднані у такі цикли: фундаментальний, соціально-гуманітарний, технічний і спеціальний (включаючи практичне навчання). Всі названі цикли та окремі дисципліни мають безпосередній або опосередкований вихід у зміст професійної діяльності майбутнього спеціаліста на виробництві, визначений кваліфікаційною характеристикою (професіограмою) спеціальності.

Дидактична гіпотеза, покладена в основу змісту професійної підготовки майбутнього спеціаліста полягає в тому, що знання, вміння й навички по всіх дисциплінам, які вивчаються, повинні з'єднуватися, систематизуватися і трансформуватися в умовах майбутньої професійної діяльності.

Важливо підкреслити, що у значній мірі зв'язок науки і аграрного виробництва проявляється при вивченні циклу технічних дисциплін, який забезпечує теоретичну і практичну основу професійного становлення

майбутнього спеціаліста. В сучасних умовах зміст професійної підготовки представляє сукупність дидактично відібраних, систематизованих на основі наукових положень відповідних наук, сконцентрованих навколо важливих проблем спеціальності. Вивчення курсу технічних дисциплін повинно забезпечити майбутньому спеціалісту частку професійної підготовки з отриманням фундаментальних знань, умінь та навичок, що дадуть йому можливість швидко адаптуватися в умовах аграрного виробництва, котрі постійно змінюються, та ринку праці.

Зрозуміло, що отримані знання, вміння й навички з технічних дисциплін набувають практичного значення у професійній підготовці майбутніх фахівців. Вони спрямовані на "...розробку вивчення загальних принципів, законів використання та методів побудови і функціонування технологічних систем на основі пізнаних властивостей і законів природи для задоволення суспільних проблем, що з'явилися у підвищенні ефективності практичної діяльності людей"[2;с.28]. Отже, технічні дисципліни включають у себе знання про способи застосування природничих і технічних законів з метою досягнення цілей майбутньої професійної діяльності та вміння користуватися ними. Ці знання, вміння та навички мають спрямований практичний характер і безпосередньо пов'язані з професійною підготовкою майбутніх спеціалістів.

У контексті вищезазначеного доцільно підкреслити, що сучасний спеціаліст повинен не лише володіти своєю професією, а й орієнтуватися в сучасних складних політичних, економічних та соціальних проблемах, уміти аналізувати, прогнозувати та оцінювати наслідки своєї професійної діяльності в соціальній сфері.

Це зумовлює необхідність удосконалення професійної підготовки студентів з метою формування його не лише як майбутнього спеціаліста аграрного виробництва, а і як розвиненого, освіченого, духовно багатого фахівця.

Сучасні умови аграрного виробництва, прогресивні технології, нові машини та технічні комплекси вимагають формування відповідних знань, умінь та навичок у майбутніх фахівців-аграріїв, висувають високі вимоги до їх кваліфікації. Соціально-педагогічними факторами, які детермінують зміни у продуктивній професійній підготовці студентів, є:

- швидка плинність наукових знань, яка примушує спеціаліста постійно поповнювати свій професійно-теоретичний потенціал;

- необхідність у здатності спеціаліста адаптуватися до швидко змінюваних виробничих умов, а також творча, перетворювальна спрямованість його професійної діяльності;

- інтеграційні процеси в науці, які вимагають від спеціаліста умінь працювати в суміжних галузях;

- актуалізація виробничо-організаторських функцій у загальній структурі професійної діяльності спеціаліста.

Безперечно, технічні дисципліни є циклом самостійних наукових дисциплін, оскільки їх власну базу складає чітка аксіоматична система вихідних положень, на підставі яких розроблені ефективні загальні методи досліджень завдань виробництва. Означені методи є науково-теоретичною базою для розвитку сучасної техніки.

У навчально-виховному процесі технічні дисципліни відіграють виняткову роль. Адже при їх вивченні у студента формується технічне мислення, вміння ставити практичні завдання і доводити їх розв'язування до логічного кінця, до числового результату з достатньою для практики точністю.

Безперечно, можна дійти висновку, що технічні дисципліни мають посідати чільне місце згідно з тією роллю, яку вони відіграють у процесі продуктивної професійної підготовки майбутніх аграріїв.

На нашу думку, саме впровадження нових педагогічних технологій має забезпечувати врахування постійно змінюваних умов аграрного виробництва. Адже майбутній спеціаліст повинен легко адаптуватися в нових виробничих умовах. Існуючий негативний фактор професійної підготовки – масовий випуск спеціалістів був пов'язаний, по-перше, з бажанням підготувати спеціаліста “на все життя”, а, по-друге, підготувати “вузького” спеціаліста. Навчити одразу “всьому”, що необхідно на практиці, неможливо, оскільки період зміни поколінь техніки і технологій наближається до тривалості навчання, а отримані знання застарівають раніше, ніж їх можна використати на практиці. Підготовка “вузьких” спеціалістів також не виправдовує себе, тому що швидкий розвиток виробничих технологій вимагає постійного оволодіння новими спеціальностями, засвоєння нових фундаментальних і професійних знань.

З огляду на проведений аналіз варто зазначити, що мета аграрної освіти полягає у продуктивній професійній підготовці спеціалістів, які усвідомлюють свою роль у суспільстві і відповідальність за рішення,

прийняті ними. Це спеціалісти, котрі готові до самоосвіти, оволодіння новими знаннями, спеціальностями, перекваліфікації; здатні забезпечити розробку і проектування нової перспективної техніки і технологій, організацію сучасного аграрного виробництва. Реалізація окреслених цілей вимагає переходу до нової парадигми освіти, модернізації змісту та вдосконалення організації професійної підготовки майбутніх аграріїв.

У контексті вищезазначеного доречно підкреслити позитивний досвід організації навчального процесу, що накопичений аграрною освітою США. Зокрема, у наукових дослідженнях Ллойда Фіпса та Едварда Осборна вказується, що професійна аграрна освіта США організовується за шістьма напрямками (програмами): агробізнес, агровиробничі процеси, агротехніка, садівництво, агроресурси і лісництво, переробка агропродукції. Окремі напрями (програми) реалізуються за 5 курсами – від таких, що спрямовують студентів на вивчення тієї чи іншої програми і до курсів перепідготовки. Гнучкість організації навчання дозволяє студентам визначитися з напрямком. Причому, навіть при переході з однієї програми на іншу існує механізм зарахування кредитів, які отримав студент у процесі навчання на попередньому напрямку. Такий підхід дозволяє студентам професійно зорієнтуватися на вивченні тих програм, які найбільше відповідають їх професійним покликанням, і спонукає педагогічну громадськість до постійного пошуку відповідності між реальним змістом навчання і прогресуючим характером аграрного виробництва [6].

На основі здійсненого нами системного аналізу порушується питання вдосконалення процесу професійної підготовки студентів у вищих аграрних навчальних закладах, де відбувається підготовка майбутніх спеціалістів, які мають бути здатними забезпечити розв'язання найближчих, а пізніше і перспективних завдань розвитку галузі аграрного виробництва в Україні. Це обумовлено тим, що якісна перебудова в системі неперервної освіти неможлива без зміни характеру і спрямованості навчального процесу в аграрній вищій школі, зміни психології мислення майбутнього фахівця.

Як показав аналіз досліджуваної в статті проблеми, потреба підвищення продуктивності навчального процесу у вищих аграрних навчальних закладах України, врахування суспільних, соціально-економічних і культурних змін, що проходять у країні, зміна пріоритетів науки і освіти як головних умов відродження української державності переростає в загальнодержавну проблему. Для її розв'язання навчальний

процес у вищих аграрних навчальних закладах повинен здійснювати підготовку такого спеціаліста, який здатний самостійно, творчо мислити, володіти ґрунтовними професійними знаннями, вміннями, навичками, прийомами і методами впровадження передових технологій, мати організаторські здібності та сформовані особистісні якості, важливі для роботи у сфері аграрного виробництва. Такий підхід дозволить повніше реалізувати інтелектуальний потенціал студентів, задовільнити вимоги особистості і суспільства до освіти, створити умови для ефективної перебудови системи неперервної освіти в Україні за умови підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх спеціалістів у вищій аграрній школі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми, і перспективний напрямок у вивченні означених проблем ми вбачаємо в моделюванні процесу продуктивної професійної підготовки майбутніх аграріїв у вищій школі, що враховує сучасні соціально-економічні умови становлення ринкових відносин в Україні.

Список використаних джерел:

1. Баккет М. Фермерское производство: организация, управление, анализ / Пер. с англ. А. С. Коленского. – М. : Агропромиздат, 1988. – 464с.
2. Лазарев В. Когда работа не теряет ценности // Народное образование. – 1997. – № 9. – С. 128 – 131.
3. Лузан П. Г. Активізація навчання у сільськогосподарському вузі. – К.: ІАЕ УААН, 1996. – 186 с.
4. Лузан П. Г., Дьомін А. І., Рябець В. І. Формування активності студентів у навчанні. – К. : Вища школа, 1998. – 192с.
5. Літвінчук С. Б. Методика викладання у вищій школі: [Навч. посіб.] – Миколаїв. – 2011. - 250 с.
6. Літвінчук С. Б., Тайхриб К. А. Дидактичні аспекти професійної підготовки студентів-аграріїв // Педагогічні науки. – 2017. – Випуск LXXVIII, Т.1. – С. 177-181
7. Lloyd I. Phipps, Edward W. Osborne. Agricultural education in Public Schools. Danville, Illindis. – 1988. – 593 p.

3.4. Functions of information competence of the person

Функції інформаційної компетентності особистості

Прагнення людини проявити свої можливості, досвід, знання, вміння та здібності для поліпшення стосунків у колективі, підвищення продуктивності праці, особистісного зростання окремих колег, її активність та енергійність в проявах самореалізації, добрий самоконтроль і самоорганізація суб'єкта при самовираженні, позитивна результативність процесу самореалізації робить життя людини цікавим, емоційно насиченим та наповненим змістом. Інформаційна компетентність має окрему нормативну основу застосування із певними критеріями якості діяльності, що проявляються як певний рівень професіоналізму. На основі індуктивного аналізу наукової літератури було здійснено характеристику функцій інформаційної компетентності особистості.

В працях вітчизняних та закордонних науковців досліджувалися різні аспекти проблематики формування інформаційної компетентності. Окремі аспекти формування інформаційної культури та компетентності фахівців - Н. Баловсяк, О. Барановська, В. Биков, М. Головань, Т. Сіткар та ін. [1-4].

Таким чином, метою даної статті є висвітлення функцій інформаційної компетентності особистості

Для вирішення поставлених завдань та реалізації мети дослідження було використано комплекс взаємопов'язаних методів: вивчення та аналізу педагогічної, психологічної літератури; порівняння, узагальнення, систематизація та синтез отриманих даних – для аналізу науково-методичної літератури.

Завдання інформаційної компетентності особистості знаходять своє відображення в конкретних функціях.

Насамперед варто відзначити мотиваційно-спрямовальну функцію, яка направлена на формування позитивного ставлення до інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій; розвиває інтерес до Інтернет середовища; формує стійкість поглядів на майбутнє тощо. Спрямованість особистості, наявність стійких мотивів, що орієнтують діяльність, полягає в пристосуванні особистості до швидкозмінних умов життя та праці, підтримці становлення духовного світу людини, формуванні конформістських, соціально-перетворюючих позицій особистості. Ця функція дозволяє спрямувати свою діяльність на задоволення потреб в

інформаційному суспільстві. Мотивація – важливий напрям у системі інформаційної компетентності особистості. Саме інформаційна компетентність сприяє спрямуванню особистості в сучасному інформаційному суспільстві, відіграє провідну роль у підвищенні конкурентоспроможності країни. Дана функція включає розуміння та вміння людини використовувати в професійному і повсякденному житті сучасні інформаційні технології, а також здатність сприймати і оцінювати інформацію; навчитися виявляти негативні інформаційні впливи та вживати заходи задля їх нейтралізації; оцінити достовірність інформації і виробити найбільш прийнятні для конкретного індивіда методи захисту від небажаних наслідків.

Когнітивно-сприймаюча функція імплікує накопичення знань про інформаційні технології конкретного стану соціального середовища, про те, як розвиваються суспільство і людина на шляху свідомого перетворення себе і свого життя, про реальні результати розвитку соціального суб'єкта. Ця функція спрямована на систематизацію знань, на пізнання і самопізнання людиною самої себе. Сутність *сприймаючої функції* полягає у накопиченні знань, активізації умінь слухачів орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти і відбирати відому й нову, оцінювати значиму й другорядну. Ця функція виконує також передачу, трансляцію нагромадженого соціально-інформаційного досвіду як від попередніх поколінь до наступних, так і обмін внутрішніми цінностями між людьми. Вона застосовується при виборі особистістю змісту навчання, способу освіти, професійної діяльності шляхом визначення електронних ресурсів, необхідних для навчального, освітнього, професійного процесу. Також така функція полягає в отриманні і розповсюдженні відомостей про найбільш важливі для людей події. На основі отриманої інформації формується особлива, індивідуальна думка.

Найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства) здійснює комунікативна функція. Це одна з найголовніших соціально-практичних функцій мови. Вона є важливою для кожної людини, для існування суспільства і для життя самої мови. Усе життя людини – це її спілкування з оточенням і взаємний вплив один на одного. Контакти людини зі світом відповідають спілкуванню, перше за все з сім'єю, де вона народилася, та

найширше, – спілкування зі світом (цьому сьогодні сприяють розвинені інформаційні технології). У кожному виді спілкування людина формує свою мовну поведінку. Професійне спілкування – одна з важливих ланок цього ланцюга.

Обмін інформацією, що відбувається між людьми в різних видах діяльності, забезпечується комунікативною функцією спілкування. Носієм комунікативної функції є компонента, що показує ставлення індивідів, кожний з яких виступає активним суб'єктом. Схематично комунікація може бути представлена як «суб'єкт-суб'єктні» взаємини активного обміну інформацією, у ході якого спільно досягається предмет спілкування. Якщо це стосується інформаційного середовища, то комунікація може бути представлена як «суб'єкт-об'єктні» взаємини. Обмін інформацією передбачає взаємовплив суб'єктів, припускає психологічний вплив на поведінку партнера з метою його зміни, а в діалозі суб'єкта з комп'ютером останній виступає в ролі партнера. Обмін інформацією відбувається за допомогою «паперових та електронних» носіїв інформації професійного програмного комплексу. До паперових носіїв можна віднести підручник, навчальний посібник, лекції. В якості електронного носія може виступати: інтелектуальна навчальна система, системи медіа, електронні книги, автоматизована навчальна система, засоби телекомунікацій тощо.

Нормативно-розвивальна функція містить показники досягнень і розвитку та виявляється, перш за все, як система норм і вимог в інформаційному суспільстві й здійснюється при дотриманні ряду умов: норм моралі; норм юридичного права, якими потрібно керуватися в професійній діяльності. На сьогоднішній день порушення авторських прав є однією з гострих проблем для України. До найбільш масових видів порушень авторського права в Україні варто віднести піратство і плагіат. Проблема захисту авторських прав у найбільш вираженій формі виявляється протягом останнього десятиріччя у сфері Інтернет, що зумовлено відкритістю інформації та об'єктів права інтелектуальної власності, які потрапляють до мережі Інтернет без згоди й навіть поза межами обізнаності автора. Найбільш гостро та часто виникають питання щодо порушення авторських прав на інформаційному наповненні сайтів, перш за все, текстами, малюнками, фото-, аудіо- та відеоматеріалами. Розвивальна функція спрямована не тільки на засвоєння і використання певної системи знань, норм, правил, що дозволяють діяти в сучасному інформаційному суспільстві,

але й на формування активної самостійної і творчої роботи самого суб'єкта, що веде до самореалізації, самоактуалізації.

Операційно-орієнтаційна функція спрямована на формування готовності до професійної діяльності. Операційна відповідає за володіння особистістю способами та засобами професійної діяльності. Орієнтаційна - на отримання знань уявлень про професійну діяльність. Проте окремі безпосередні знання про способи застосування інформаційно-комунікаційні технології не забезпечують умінь їх реального використання в освітній та професійній діяльності. Якщо такі знання не будуть спрямовані на професійну діяльність, то вони не будуть проявлятися у відповідних вміннях. Для того, щоб знання про прикладне застосування в професійній діяльності перетворилися на уміння чи навички, необхідно виробити конкретний спосіб діяльності щодо здійснення освіти та її практичної реалізації. Ця функція спрямована на систематизацію знань, на пізнання і самопізнання людиною самої себе. Тому другим елементом інформаційної компетентності особистості є практичне застосування досвіду комунікаційних технологій, реалізація відомих способів у професійній діяльності, утіленої в уміннях і навичках. Основу формування системи необхідних умінь і навичок становить сукупність відповідної теоретичної підготовки і врахування специфіки професійної діяльності, в якій ці уміння і навички проявляються.

Професійні уміння і навички можна визначити як володіння особистістю способами і прийомами виконання дій, що дозволяють їй вникнути в суть проблеми і на цій основі моделювати та результативно вирішувати конкретні освітні або професійні проблемні питання із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

До числа системних функціональних особливостей інформаційної компетентності відносяться такі складники як: здатність до самовдосконалення, саморозвитку, самооновлення; постійна поява нових форм і способів задоволення інформаційних потреб суб'єктів, які пристосовують інформаційну компетентність до нестійких умов, породжуваних творчою ініціативою окремої особистості, логікою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в тій чи іншій сфері діяльності; поглиблення спеціалізації окремих елементів і рівня їх взаємозв'язку і взаємодії між собою.

Формування і розвиток інформаційної компетентності особистості здійснюється шляхом передачі інформації, точніше – способів і методів діяльності щодо її використання. Інформаційна компетентність особистості та інформатизація суспільства – це ті об'єкти, які взаємно розвиваються, збагачують один одного. Тому рівень інформаційної компетентності особистості залежить від рівня інформатизації суспільства, який у свою чергу, визначається інформаційною компетентністю суб'єктів, що до нього входять.

Для нашого дослідження інформатизація суспільства представляє інтерес як об'єкт передачі розвитку інформаційної компетентності фахівців, тому доцільно виокремити її елементи. Посилаючись на теорію організації змісту освіти, вважаємо, що у складі компетентності на будь-якому етапі розвитку можна виділити чотири загальні елементи:

- 1) наявні *знання* і способи діяльності;
- 2) практичний досвід, що втілюється в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід;
- 3) здатність до дослідницької діяльності, що виражається в прагненні представляти повідомлення і дані в зрозумілій для всіх формі та готовності до ефективного вирішення нових завдань, що стоять перед особистістю;
- 4) усвідомлення значущості результату діяльності, потреб, мотивації.

Розглянемо ці елементи стосовно до інформаційної компетентності особистості.

Першим елементом є знання. Поняття «знання» не має єдиного, універсального визначення і залежить від виду діяльності людини, а також багатьох інших чинників. Знання про об'єкти вивчення і способи діяльності, що забезпечують використання знань в освітній, професійній діяльності.

Сучасний фахівець повинен успішно вирішувати поставлені перед ним професійні завдання, володіючи і використовуючи необхідні знання про предмет своєї діяльності, про способи, засоби, прийоми, методи творчого вирішення цих завдань.

Можна виділити кілька видів знань: практичні, або професійні знання; розумові, які задовольняють інтелектуальні потреби і є ознакою освіченої, культурної людини; поточні – задовольняють маловажну допитливість; релігійні знання, спрямовані на пізнання Бога, пошук шляхів спасіння душі; неналежні знання, набуті випадково, лишаються поза сферою інтересів.

Знання за своєю суттю дуже близькі до інформації, зберігаються й передаються як дані.

Визначаючи структуру системи знань, ми дотримуємося думки тих вчених, які розрізняють формалізовані і неформалізовані знання. Мається на увазі, що формалізовані – це такі, які записані на певному носіїві: папері, відео-, аудіо-, електронному; неформалізовані – зберігаються у людській пам'яті. Такі знання необхідні для розуміння, засвоєння та розвитку областей науки, а також для набування відповідних умінь і навичок.

Ці компоненти тісно взаємопов'язані між собою і в сукупності забезпечують виконання своїх функцій:

1. Онтологічна: знання є основою уявлень про інформаційне суспільство.

2. Орієнтовна: знання виконують роль орієнтиру при визначенні вектора спрямованості діяльності.

3. Оціночна: знання служать основою формування ставлень до об'єктів (комп'ютерів, технологій) і суб'єктів (особистості) навколишнього середовища.

Таким чином, розглянутий елемент компетентності визначає мотиваційно-спонукальний, когнітивно-діяльнісний блоки інформаційної компетентності особистості.

Досліджуючи інформаційну компетентність особистості, нам необхідно виділити відповідні уміння і навички, а також такі види діяльності, які формували б ці уміння і навички в ході здобування додаткової професійної освіти (профільні класи, ліцейні класи).

Отже, уміння і навички визначають когнітивно-діяльнісний та мотиваційно-спонукальний блоки інформаційної компетентності особистості.

Здатність до освітньої або професійної діяльності забезпечує готовність до пошуку вирішення поточних проблем, до їх творчого перетворення. Обсяг знань, вмінь, засвоєних за зразком, за певним алгоритмом, не забезпечує необхідний розвиток творчого потенціалу особистості. Інформаційно компетентна особистість здатна до проведення критичного аналізу джерел, пошуку необхідних ресурсів, синтезу, узагальнення та структурування опрацьованих відомостей, використання програмних засобів ІКТ, створення електронних ресурсів для використання в освітній або професійній діяльності. Особистість повинна опанувати

основні принципи побудови й використання локальних мереж та мережі Інтернет, запобігати можливим вірусним атакам, володіти знаннями щодо захисту даних.

До навичок XXI століття відносяться як комунікативність, обізнаність, креативність, критичність мислення, так і здатність розв'язувати проблеми та самонавчатися й адаптуватися до умов сучасного суспільства та ін.. Також формування сучасної особистості полягає в активізації умінь орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти і відбирати відому і нову, оцінювати значиму й другорядну. Тому здатність до застосування ІКТ забезпечує розвиток особистісно-ціннісного блоку.

Перші три елементи – необхідні знання, уміння, навички – означають, що для здійснення цілеспрямованої діяльності необхідним є усвідомлення дій і готовність їх реалізувати. Інформаційна компетентність особистості може бути представлена як здатність до усвідомлення комп'ютера як суб'єкта для будь-якої професії, здатного виконувати алгоритмізовані завдання як основу інтелектуального технологічного середовища.

Інформаційно компетентні особистості повинні усвідомлювати, що сучасні технології підтримують, розвивають, формують творчість та ініціативність, інноваційність. Вони усвідомлюють роль ІКТ для професійної діяльності, яка дозволяє отримувати освіту впродовж життя, тобто мова йде про неперервність освіти. Такі особистості також повинні володіти відповідними даними щодо етичних та правових принципів. В умовах інформатизації суспільства особистість спрямована на розвиток відповідальності й правової самосвідомості, патріотизму, духовності і культури, формування в неї соціально-значимих цінностей, самостійність, здатність до успішної реалізації себе в суспільстві. Ця функція містить показники досягнень і розвитку, виявляється, перш за все, як система норм і вимог у інформаційному суспільстві і здійснюється при дотриманні ряду умов таких як норм моралі, норм юридичного права, якими потрібно керуватися у професійній діяльності. А це можливо забезпечити через усвідомлення ролі ІКТ в умовах функціонування освітнього середовища.

Процес усвідомлення значущості та ролі застосування ІКТ забезпечує розвиток змістовного блоку.

Кожен вид діяльності викликаний певними потребами та визначений відповідною мотивацією. Досвід емоційної вихованості передбачає наявність знань про моральні норми стосунків і практичні навички в

дотриманні цих норм. Він тісно взаємопов'язаний з системою соціальних потреб особистості. Усі потреби складають неодмінну умову соціального розвитку та виявляються в мотивах.

Задачі інформаційної компетентності особистості знаходять своє відображення в конкретних функціях: мотиваційно-спрямувальній, когнітивно-сприймаючій, комунікативній, нормативно-розвивальній та операційно-орієнтаційній. Основне завдання яких націлене на розвиток мотивів, спонукань, основних якостей особистості, її професійне становлення, усвідомлення суті життя тощо, що впливає на потенційну можливість щодо забезпечення ефективної життєдіяльності.

Тому, перспективою подальших досліджень у даному напрямку буде розробка програми розвитку інформаційної компетентності особистості

Список використаних джерел:

1. Баловсяк Н. В. Інформаційна компетентність фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. №5. С.21–28.
2. Барановська В. М. Нові інформаційні технології – ефективний засіб активізації навчального процесу для підготовки майбутнього вчителя / В. М. Барановська // Педагогічний дискурс. - 2007. - Вип. 2. - С. 21-24. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_2_6.
3. Биков В. Інформаційні та комунікаційні технології навчання в системі загальної середньої освіти зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. К.: Педагогічна думка, 2012. с. 142–143.
4. Сіткар Т.В. Використання новітніх інформаційних технологій для підвищення інформаційної компетентності майбутніх педагогів та використання їх у професійній діяльності / Т.В. Сіткар // НАУКОВИЙ ЧАСОПИС Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 22 : збірник наукових праць / за ред. В.П. Сергієнка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. - С. 440-445.

3.5. Forming of spiritual culture of future teachers in educational process high school

Формування духовної культури в здобувачів початкової освіти в освітньому просторі вищої школи

Сьогодні, коли у шкільне життя починають впроваджуватися стандарти нової початкової освіти, постає необхідність у зміні підходів до організації та здійснення професійно-педагогічної діяльності. Формування загальнокультурної грамотності є однією із компетентністю нової української школи, яка по-іншому трактує умови навчання молодших школярів.

Рівень сформованості духовної культури вчителя обумовлює його здатність до самоактуалізації, духовної самореалізації, формування вмінь практичної педагогічної діяльності, пошуку духовно-моральних та естетичних ідеалів, виховання духовності підростаючих поколінь і суспільства в цілому. Специфіка духовної культури освітянина полягає і в тому, що вона виступає особистісним утворенням, яке синтезує його загальну і педагогічну культуру. Людина як духовна істота завжди прагне досконалості, що надає їй сили духу, можливості творити культуру. Постійно вдосконалювати себе і власні педагогічні якості має і вчитель, що зумовлено не лише бажанням само творчості, а й обов'язком, який на нього покладає суспільство як на носія високої духовної культури.

Практично всі класифікатори учнівських компетентностей (Н. Бібік, І. Зимня, В. Шадріков, А. Хуторської) виокремлюють як одну зі стрижневих компетентностей – загальнокультурну. Українськими науковцями визнано, що загальнокультурна компетентність стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства в усіх її аспектах, що передбачає передусім формування культури міжособистісних відносин, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною, введення та закріплення принципів толерантності, плюралізму.

Загальнокультурна компетентність учнів є предметом дослідження О. Єгоршиної, яка визначає її як комплексну властивість, що об'єднує у своїй структурі інформаційний, операційно-діяльнісний, аксіологічний та креативний компоненти. Проблему формування загальнокультурної компетентності сучасних школярів дослідниця пропонує розв'язати засобами впровадження «інтерактивних технологій викладання літератури», які сприяють формуванню цілісної картини світу у свідомості

учнів, усебічному розвитку мислення, підвищенню навчальної мотивації, забезпечують високий рівень знань, знижують навчальне навантаження й дозволяють виключити дублювання матеріалу в різних навчальних дисциплінах [3, с. 175].

Детальну розгорнуту характеристику загальнокультурної компетентності учнів пропонує О. Лебедев, вважаючи її складовою загальної освіченості школяра разом із функціональною грамотністю, допрофесійною та методологічною компетентностями. На його думку, загальнокультурна компетентність утілюється в здатність учнів пояснювати явища дійсності, вільно орієнтуватися в світі культурних цінностей. Досягнення загальнокультурної компетентності повинно стати заздалегідь спланованим результатом загальної освіти школярів. У роботі «Формування загальнокультурної компетентності учнів як ціль та результат шкільної освіти» вчений зазначає, що загальнокультурна компетентність передбачає орієнтацію в джерелах культури.

Філософське обґрунтування сутності духовної культури особистості представлено в роботах М.Бердяєва, В.Вернадського, Г.Сковороди, В. Соловйова, П. Флоренського, О.Чижевського, П.Юркевича.

Педагогічний словник дає таке визначення духовностей «індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити, діяти «для інших». Під духовністю переважно розуміють першу з цих потреб, під душевністю – другу. Душевість характеризується переважно ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. З категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна в тій мірі, в якій вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання» [3, с. 106].

В соціології поняття духовності це «переважання в людині духовно-маральних, інтелектуальних якостей (цінностей) над матеріальними» [7, с. 99].

Отже, з вище перелічених визначень можна зробити висновок, що одним з найважливіших компонентів духовності є її ціннісні орієнтації. Науковець М.Боришевський вважає, що ціннісні орієнтації одиницею виміру

духовності. Науковець ставить в пряму залежність духовність та зв'язок ціннісних орієнтацій з категорією добра [2].

У державній Національній програмі «Освіта» Україна XXI століття зазначено: «Гуманізація освіти полягає в утвердженні людини, як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи».

Від ціннісної основи, закладеної в майбутніх вчителів, залежить, як відбуватиметься подальше формування і розвиток особистості дитини в початковій школі (П.Гальперін, В.Давидов, В.Єрмоленко, А.Занков, В.Мухіна, А.Леонт'єв, Д.Фельдштейн, Д.Ельконін та ін.).

У Державному стандарті початкової загальної освіти загальнокультурна компетентність визначається як одне з фундаментальних понять, на яких базується освіта школяра (поряд із поняттями громадянської, здоров'язбережувальної, інформаційно-комунікаційної, комунікативної компетентностей), і тлумачиться як «здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності».

Питання формування духовної культури майбутнього педагога розглядається у дослідженнях В. Андрущенка, К.Артамонової, І.Беха, О.Бондаревської, С.Елканова, Н.Корякіної, О.Мудрика, С.Петеріної, де виділено такі пріоритетні якості вчителя: любов до дітей, емпатія, артистизм, інтуїція, професійне мислення, гуманістична позиція. Зокрема, К.Артамонова зазначає, що «духовна культура вчителя – це інтегральна якість особистості, що визначає її спрямованість на творення власного ціннісно-смыслового поля; спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у професійній життєдіяльності; міра присвоєння та актуалізації духовних цінностей» [1, с.11].

Загалом духовна культура являє собою спосіб взаємодії, взаємовпливу форм діяльності соціальних суб'єктів, що здійснюються в процесі духовного виробництва; це система соціально-духовних цінностей, спрямованих на формування та відтворення різноманітних, багатогранних духовних зв'язків та взаємин між людьми з метою збагачення духовного життя суспільства, його загального прогресу [4].

Нарешті, духовна культура – це такий спосіб свідомої організації людиною своєї індивідуальної діяльності в сфері духовного і матеріального виробництва, який забезпечує їй всебічну самореалізацію, самоздійснення її сутнісних сил, різноманітних проявів [7].

Духовна культура як елемент духовного життя особистості, суспільних, духовних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціальною гуманістично значимою діяльністю людей щодо освоєння, творення буття [2].

Духовна культура педагога проявляється у духовній діяльності, завдяки якій вищі загальнолюдські цінності стають особистісно-значущими для людини (С.Л.Рубінштейн, П.М.Єршов).

Метою даної статті є визначення основних шляхів формування духовної культури у майбутніх педагогів в освітньому просторі ВНЗ. Для того, щоб ці процеси не викликали погіршення якісних показників у формуванні духовної культури, необхідно визначити ті ціннісні орієнтації та завдання, на які спиратиметься та які вирішуватиме й педагог

Виклад основного матеріалу дослідження. Піддаючи аналізу духовний розвиток особистості в сучасних умовах, можна визначити, що людина існує в системі певних соціально-економічних, політичних, ідеологічних відносин, від яких, у свою чергу, залежить потенціал духовної та матеріальної культури, рівень свідомості. Сукупність культурно-історичних і соціально-економічних передумов розвитку духовності характерна поєднанням негативних (соціально-економічна криза, занепад духовності) і позитивних (велика духовна спадщина, відкритість нових шляхів розвитку) рис, що обумовлюють унікальність ситуації професійної підготовки педагогічних працівників.

Результативність педагогічної підготовки у формуванні саморозвиваючої активності майбутніх вчителів у професійному плані, як нам здається, стає можливою за виконання таких умов:

- корекції змістовної сторони предметів педагогічного циклу та технологій їх викладання з точки зору врахування ціннісних орієнтацій, професійних установок, особистого досвіду студентів;

- гуманізації навчально-виховного процесу, співпраці та співтворчості викладача та студента;

- залучення студентів до активної діяльності за допомогою елементів контекстного навчання, моделювання педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних завдань;

- створення ситуацій успіху і психологічного комфорту для кожного студента;

- своєчасній діагностиці рівня професійного розвитку студентів [6].

Саморозвиток педагога – важлива складова професійної діяльності, від якої певною мірою залежить якість цієї діяльності. З перших днів навчання у ВНЗ необхідно формувати навички саморозвитку студентів, оскільки вони певною мірою визначатимуть професійну спрямованість. Стосовно ж умов, що висуваються вчителем для успішності саморозвитку, то серед них наступні:

- реалізація управлінської взаємодії з вчителем у відповідності до принципу створення «вільного простору». Мова йде про не примусовість адміністративного впливу, педагог сам обирає зміст, засоби діяльності та самоорганізацію;

- передача вчителю обов'язків і розширення його функцій як суб'єкта, що само організовує свій розвиток. Педагог вільний у виборі, що підвищує пізнавальну активність;

- навчання вчителя самоорганізації;

- включення вчителя в діяльність, пов'язану з самоорганізацією, з урахуванням специфіки суб'єктного досвіду та індивідуальних можливостей.

Методика вивчення духовної культури майбутнього вчителя повинна мати такі діагностичні завдання, що оцінюють розвиток духовних потреб і цінностей педагогічного змісту, професійно-особистісні якості педагога, рівень інтелігентності, прагнення до саморозвитку. Критеріями розвитку духовної культури педагога є усвідомлення потреби професійного самовдосконалення, соціальна активність, стійкість духовних потреб і ціннісних орієнтацій.

Розбудова національної багаторівневої системи освіти вимагає розгляду низки проблем, що мають важливе як теоретичне, так і прикладне значення. Нині серед розмаїття психологічних досліджень важливе місце займає проблема професійної діяльності педагога, розв'язання якої значною мірою сприятиме його ефективній професіоналізації. Якості людини є є

віддзеркаленням індивідуально-особистісної позиції, яку вона займає в цьому світі і реалізує у своїй життєдіяльності.

На підставі наявних в літературі даних можна стверджувати, що цінності займають одне з провідних місць у вивченні процесів формування і розвитку особи. Цінності безпосереднім чином пов'язані з мотиваційно-потребнісною сферою особи і виступають своєрідним регулюючим чинником її життєдіяльності. Можна розрізнити два основних значення поняття «цінність»: 1) цінності у формі об'єктивно існуючих предметів, подій, ідей, властивостей матеріальних і духовних продуктів тощо, і ті, які існують незалежно від суб'єктивних переваг людини; 2) цінності (системи цінностей) в сенсі їх значущості для індивіда [7].

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки домінує підхід до визначення професійних цінностей як рис особистості - таких які забезпечують успішний перехід із системи університетського навчання до успішної професійної діяльності. Цінності, що визначають ставлення до професії, які виникають на основі різних видів винагороди професійної діяльності з боку суспільства; цінності, які утворюються на базі різних особливостей тієї або іншої професії; вищі цінності, які використовують у суспільстві для регуляції ставлення до професії. Професійно-педагогічні цінності як складні утворення відображають різні форми взаємодії суспільного та індивідуального в особистості майбутнього вчителя початкової школи, які формуються під впливом об'єктивної дійсності шляхом оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками. На підставі цього суб'єкт реалізує засвоєнні професійні цінності, зіставляючи їх зі своїми інтересами, потребами, переконаннями. Зміст і цілі життя молодого фахівця залежать від того, які саме цінності увійдуть до його свідомості. Професійно-педагогічні цінності майбутніх фахівців початкової школи – це комплекс інтеграційних утворень особистості, які виявляються у вибіркового ставленні до різних видів навчальної діяльності залежно від рівня засвоєння нею досвіду, загальноприйнятих цінностей.

Цінності в структурі особистості майбутнього фахівця початкової школи – системо утворююче ядро в професійній діяльності та внутрішньому житті людини. Наявність професійних цінностей забезпечує відповідальне ставлення до майбутньої діяльності, спонукає до творчого пошуку, удосконалює в свідомості студента умовну модель майбутньої професійної діяльності, яка слугуватиме орієнтиром у професійному саморозвитку.

Формування професійно-педагогічних цінностей спирається на взаємозумовлені зміни в емоційно-вольовій та інтелектуальній сферах особистості, які стимулюють розвиток свідомості, виконують регулятивну функцію.

Процес формування професійно-педагогічних цінностей можна зобразити як структуру, яка складається з двох компонентів: людина в світі цінностей займає відповідну позицію; у здійсненні своїх цілей, вона керується ціннісною орієнтацією, яка визначає ціннісне ставлення до особистості. Результатом такого процесу є формування професійних ідеалів. За конкретних умов «руху» до ідеалу майбутній фахівець за допомогою особистісно-сформованої системи показників визначає мету, яка і конкретизує ідеал в норму, тобто переходить від стратегічного образу до конкретного проекту, що можна назвати професійно-педагогічними цінностями.

Відповідно, основний шлях розвитку духовності особистості полягає усамоудосконаленні, постійній роботі над власними прагненнями, думками, орієнтуючись на українські національні та загальнолюдські цінності і традиції. Важлива роль при цьому відводиться формуванню моральної саморегуляції у майбутнього педагога, умінь вирішувати задачі духовного особистісного становлення, здійснення морального вибору.

Зауважимо, що необхідною є така побудова освітнього простору ВНЗ, коли розвивається духовна свобода викладачів та студентів, яка базується на повазі до особистісної думки, суджень, гармонізації міжособистісних стосунків (тобто взаємного прийняття, розуміння, поваги, моральної підтримки). Така духовна свобода є основою духовної співпраці, співдружності в конкретних творчих справах, вона стимулює духовну пізнавальну активність, що передбачає можливість створення такої діяльності, яка надихає і захоплює позитивною енергією, спрямованою на вирішення життєвих проблем.

Таким чином, духовність – це ціннісне відношення вищого рівня. Світогляд вчителя є наслідком не тільки емоційного відгуку на явища життя і навчально-виховної діяльності, але і їх осмислення, глибокого усвідомлення, результатом якого стає побудова своєї життєвої і професійної позиції. Окрім домінування таких життєвих сфер як навчання та освіта, сімейне життя, професійне життя, переважають наступні цінності: досягнення, духовне задоволення, активні соціальні контакти, високе

матеріальне положення, розвиток себе, збереження власної індивідуальності.

Отже, основними шляхами формування духовної культури у майбутнього вчителя є: гуманізація професійної підготовки педагога; розвиток прагнення до самовдосконалення; стимулювання й організація творчої навчальної і виховної діяльності; знайомство з працями видатних педагогів-гуманістів; розширення кола духовного спілкування; створення емоційного комфорту й ситуації успіху для кожного студента; максимальне наближення до прекрасного в усіх його проявах (природі, мистецтві, людських стосунках, професійній діяльності); усвідомлення ціннісних орієнтирів професійної педагогічної діяльності. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що лише високодуховний педагог може формувати ціннісні орієнтації учнів не існує єдиного тлумачення понять «духовність» та «ціннісні орієнтації» проте багато науковців стверджують, що духовність є однією з основних характеристик особистості і погоджуються, що ціннісні орієнтації є найважливішим її компонентом. Цінності не можна «нав'язати» ззовні, їх необхідно зробити бажаними і усвідомленими.

Список використаних джерел:

1. Артамонова Е.И. Философско-педагогические основы развития духовной культуры учителя: автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. пед. наук / Артамонова Е.И. – М., 2000. – 23 с.
2. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С.49-57.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
4. Педагогічний словник / [ред. М. Д. Ярмаченка] – К.: Пед. думка, 2001.
5. Піча В. М. Соціологія: терміни, поняття, персоналії / Уклад.: В.М.Піча, Ю.В.Піча, Н. М. Хома та ін.; За ред.. В.М.Пічі. – К.: Каравела, Львів: Новий світ – 2000, 2002 – 480 с.
6. Середа І. В. Технологія професійного саморозвитку вчителя-початківця. Освітні технології у школі та ВНЗ. – Миколаїв: Видав. Відділ МФ На УКМА, 1999. – С.176-179.
7. Словарь психолога-практика / [сост. С.Ю.Головин] – Мн.: Харвест, 2001.

3.6. The newest stage of reforming higher education in Poland and its influence on the training of a foreign language teacher

Новітній етап реформування вищої освіти в Польщі та його вплив на підготовку вчителя іноземної мови

Процес реформування вищої освіти в Польщі та його новітній етап пов'язують, насамперед, із початком пострадянської доби, означеним декларуванням сусідньою державою європейського вектора розвитку (вересень 1988 р.), фактичним розпадом Варшавського договору (був чинним з 19 травня 1955 р. до 1 липня 1991 р.) і прийняттям нових законів «Про вищу освіту» (23 травня 1989 р.), «Про вищу освіту» («O szkolnictwie wyższym» (від 12 вересня 1990 р.), «Про систему освіти» (від 7 вересня 1991 р.). Останнім законом (із подальшими змінами) регламентовано, що «освіта в Польщі є спільним суспільним скарбом; керується засадами, що затверджені Конституцією Польщі, а також вказівками, наведеними у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті громадянських і політичних прав і Конвенції прав дитини. Навчання та виховання – окреслені системою християнських цінностей – ґрунтуються на універсальних засадах етики. Навчання та виховання слугують для розвитку у молоді почуття відповідальності, любові до Батьківщини та пошани польського культурного спадку за умови одночасної відкритості до цінностей європейської та світової культур. Навчальний заклад повинен створити для кожного учня умови, необхідні для його розвитку, підготувати до виконання сімейних і громадянських обов'язків, заснованих на засадах солідарності, демократії, толерантності, справедливості та свободи». [4, с. 650]

Еволюцію вищої освіти в Польщі, як справедливо зауважує М. Германович, із 1989 року зумовили спектр суспільно-політичних (вільні вибори) й економічних (вільний ринок) змін. Упровадження змін у системі вищої освіти залежало від багатьох чинників суспільно-господарської та цивілізаційної природи. У дослідженнях учених констатовано, що на зміст і форми навчання у вищому навчальному закладі мали принциповий вплив три окремі системи: середовище ВНЗ та академічного співтовариства, політика держави та механізми ринку праці.

Загалом погоджуючись із М. Германович, ми все ж підкреслили б пріоритетність зміни політичного устрою та формування громадянського суспільства, бо ґрунтовні покращення у сфері т.зв. загальних послуг публічних, до яких поляки зараховують охорону здоров'я, освіту, сферу громадського обслуговування, залишилися очікуваними до кінця 90-х рр., що увиразнює нелегкий шлях становлення польської демократії. Зміни в системі освіти на початковому етапі її трансформування мали найбільш очевидний вияв крізь призму зміни системи цінностей польського суспільства. Вони стосувались докорінних ідеологічних змін у змісті шкільних підручників (було еліміновано ідеологію попередньої епохи), ліквідації державної монополії на організацію навчальних закладів (можливість розвитку приватного сектора), запровадження впливу батьків і локальних органів освіти на розбудову шкільного устрою, виборчої демократії та фінансового розвитку, впровадження релігійної освіти в школах, підготовка до ширшого залучення учнів (студентів) до вивчення іноземних мов (створення розгалуженої мережі закладів навчання вчителів іноземних мов, особливо англійської мови). Крім того, було започатковано переведення освітніх установ у цілковите підпорядкування органів місцевого самоврядування.

На підтвердження вищезазначеного наведемо думку видатного польського вченого-педагога сучасності Б. Сліверського. Акцентуючи на тих самих фундаментальних речах реформи освіти, тільки роблячи це у спосіб, притаманний ученому-аналітикові, Б. Сліверський стверджує, що за своєю сутністю освітня реформа – це «значно ширший процес, а відтак і поняття, ніж освітня інновація чи шкільний експеримент, який потрактуємо через програмний устрій». Шляхом аналізу літературних джерел попередніх років із проблем освітнього реформування автор робить висновок, що впровадження освітніх реформ найчастіше пов'язане з урядовими програмами змін, а пізніше – із прихованими економічно-господарськими інтересами провладної партії, що «використовує освіту як один із ключових для змін чинників». [1, с. 20]. Бачення зв'язку між реформою освітнього устрою й освітніми інноваціями Б. Сліверського представлено на рис.1.

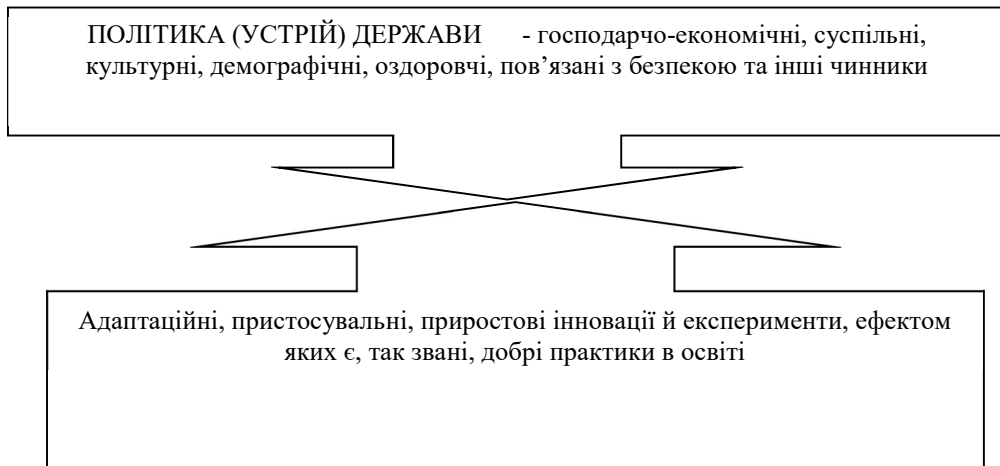

Рисунок 1 – Зв'язок між реформою освітнього устрою й освітніми інноваціями

Аналітик і безпосередній учасник (теоретик) польських освітніх реформ Б. Сліверський, у контексті розгляду хронології освітніх реформ 1989-2015 років, виокремлює фундаментальні структурні якісні трансформації в системі освіти, як-от:

1) позбавлення (послаблення) монополії держави на провадження загальної освіти – із наданням адміністративно-правових повноважень створення недержавних (приватних) шкіл і освітньо-виховних представництв, або ж приватних, що є суспільно-визнаними, а також забезпечення відповідних підстав для отримання цільових дотацій із державного бюджету на стипендії та навчання дітей, молоді й дорослих у таких освітніх осередках;

2) надання учням (їхнім батькам) можливості самостійного вибору освітнього шляху або навчального осередку відповідно до їхніх потреб, інтересів і здібностей;

3) часткова децентралізація в питаннях нагляду й управління системою освіти – передання керівництва освітнім закладом безпосередньо адміністрацій на засадах децентралізації та виокремлення органів, що здійснюють педагогічний контроль за навчальними осередками (райони, локальні адміністрації). Можемо констатувати, що це і є автономія освітніх установ. Сформована вже у XIX столітті ієрархічна система управління освітою у державних структурах випродукувала не лише модель

директивного, авторитарного керівництва освітніми установами, але й надала їй ознак формально-організаційного характеру. У такому становищі системи освіти, коли в її межах вибудувана вертикальна ієрархія та функціонування відбувається у різномірному територіальному устрої, різні форми самоуправління були «делегованими» зверху. Після того вперше в історії освіти Польщі було започатковано існування потужно сформованих за устроєм правничо-формальних органів її «осупільнення» – від нової ролі та завдань батьківського (батьківські ради) й учнівського самоврядування до права створювати ради школи, територіальні ради та державні ради освіти [5, с. 22].

Для узагальненої характеристики зовнішніх чинників впливу на реформування вищої освіти необхідне виконання чіткого аналізу його структурних елементів. Тому зазначимо, що, крім соціальної близькості із суспільним і політичним середовищами, функціонування вищого навчального закладу тісно пов'язане з очікуваннями найважливіших партнерів, до яких автором зараховано передусім студентів, ринок праці та його системні складові (інституції), об'єднання роботодавців, профспілки, професійні товариства, органи місцевого самоврядування, місцеву промисловість і важливі для освіти установи місцевого значення. Перший і найбільш значущий партнер ВНЗ – студенти – в дослідженні Й. Єзьор назвали чинниками вступу до ВНЗ, що мають «прагматичний характер і складають оцінку можливості реалізації прагнень і життєвих планів, а особливо професійних прагнень» [3, с. 1].

Ще в одній своїй фундаментальній праці «Мислити як педагог» Богуслав Сліверський розвиває теоретичні підходи щодо навчання майбутніх учителів різним стилям конструктивного мислення. Цікавим видається формулювання кожного розділу у вигляді певного сценарію. Сценарій 9 має назву: «Зіграємо в освітні реформи». Автор наводить посутню думку знаного аналітика процесів освітніх змін у країнах Центральної та Східної Європи Цезаря Бірзеа (Cezar Birzea), який виокремив чотири теорії, що безпосередньо стосуються предмета розгляду досліджуваного нами у параграфі питання:

1. Теорія саморегуляції, або теорія рівноваги (Rolland G. Paulston) – це теорія, згідно з якою кожна суспільна система (інституція) сама генерує власні зміни. У навчальній реформі варто брати до уваги природні тренди спонтанного оновлення та поступу суспільного устрою, які стають для нього

«динамізмом, мобілізуючим джерела реформ». Освіта мусить пристосовуватися до таких змін, попри те, що застаріла система навчання виявляє недовіру і підлягає дестабілізації, а її колишні адаптаційні можливості щодо розвитку теж порушені. Оскільки наступна нова суспільна система ще не отримала схвалення, то те саме стосується перехідного стану, за якого відбувається функціональне проникнення нових цілей у застарілі структури, інституцій і впливає на окремих осіб. Слід відзначити також, що за умов відсутності описаних механізмів саморегуляції неможливо проводити навчальну реформу інакше, як тільки на основі використання зовнішніх впливів економічних і політичних реформ. На думку Петера Куксона (Peter W. Cookson), потрібно дестабілізувати (вивести з рівноваги) щонайменше 5% стану освітньої системи, щоб цілком порушити її рівновагу та функціональність.

2. Теорія конфлікту – на відміну від функціоналістичних, системно-еволюційних і структуральних теорій, базованих на здатності до власної зміни – вибудована на проголошенні пріоритетності суспільного конфлікту, що властиво веберовській парадигмі конфліктного стану, що передбачає трактування освітніх реформ як ефекту якогось попереднього напруження (Martin Carnoy, Henry M. Levin, Margaret S. Archer) між протилежними цінностями, групами інтересів, між державою й особою, між цілями та засобами. Посттоталітарні суспільства відзначаються боротьбою за владу. Колишня влада, змінюючись, перевчається та пристосовується до нової ситуації, але ніколи не відмовляється від своєї позиції на користь іншого угруповання. Було б наївно стверджувати, що занепад тоталітарної держави відверто й автоматично призведе до перехоплення влади іншою політсилою. Старі структури, менталітет і становище продовжують існувати, адаптовуючись на рівні самозбереження, та мають назву «залишки комунізму». В освіті конфліктний стан має вияв у двох площинах. З одного боку в суспільстві існує напруження між повноваженнями, переданими йому через функціонування колишнього владного устрою, та вимогами ринкової економіки. Реформу освіти зараховано до змін, які вже відбулися в інших секторах, наприклад, економіці, праві, політичному житті й ін. З іншого боку, за словами Марка Гінсбурга (Mark B. Ginsburg), стан конфлікту проникає в національні детермінанти глобалізаційного й інтеграційного процесів світової економіки. Суперництво між державами на ринку змушує провадити в цих країнах реформи освіти.

3. Теорія залежності вибудована на тому, що, на думку окремих аналітиків, «плодами» посткомуністичної трансформації повинно стати змішане суспільство, так би мовити мікс «чистої» західної демократії та суспільства авторитарного. Логіка міркувань цієї теорії полягає в тому, що процеси трансформації залежать від стану змін у західних державах, наприклад, кредити Світового банку чи з Міжнародного валютного фонду змушують до секторального пристосування до їхніх очікувань. У такому разі, освітня реформа мала б бути більш зорієнтованою на нав'язувані ззовні ринкові процеси, що й зумовлює входження в конфлікт із державними інтересами.

4. Теорія революції визначає трансформацію революційних, або постреволюційних процесів. Освітня реформа є наслідком певних глобалізаційних процесів. Самуель Хантінгтон (Samuel Hantington) зауважує, що основними ознаками революційного процесу є такі, як: зміна ідеології; зміна політичного керівництва(влади); використання радикальних джерел [5, с. 215–217].

У такому контексті реформою освіти вважатимемо радикальну зміну всіх елементів і інституцій системи. Науковець Анна ван Хаехт (Anna van Naecht) пропонує класифікувати освітні системи на централізовану та децентралізовану. Наприклад, за зміст освіти можуть відповідати органи центральної влади, а фінансування здійснюватися за рахунок місцевих її органів, або навпаки. Втім, питання централізації та децентралізації як надто як надто складні потребують окремого дослідження. Погоджуємось із автором у необхідності осмислення таких питань, як: навчальний зміст, вибір підручників, працевлаштування викладачів (учителів), планування бюджету навчального закладу, призначення директорів (ректорів) та ін. Також видається важливим дослідження того, якому рівню (локальному чи центральному) буде надано ці повноваження (рис. 2).

Б. Сліверський вдало окреслив ключові освітні проблеми у спосіб представлення думок і досвіду осіб, котрі є щоденними спостерігачами або реалізаторами освітніх реформ у Польщі. Вчений пропонує розробити лекцію у формі гри, в якій, з одного боку, буде зреалізовано можливість висловити найважливіші для сучасної політики освітніх реформ питання, а з іншого – організувати дискусію на цю тему.

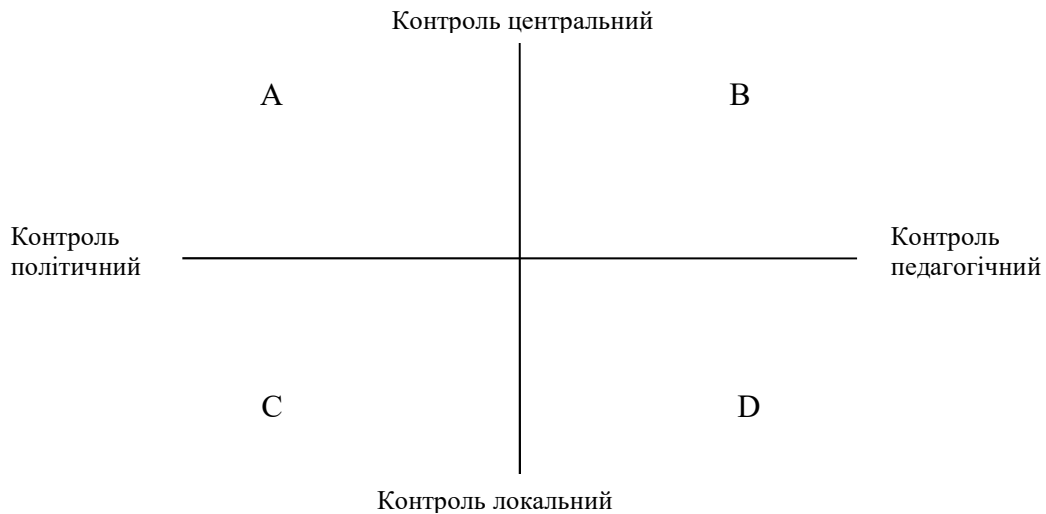

Рисунок 2 – Контроль у системі освіти

Ч. Банах [2] констатує, що Комітет Прогнозів «Польща у ХХІ столітті» при Президії Польської академії наук уже в 1997 році, а також пізніше – у 2009 році, звернув увагу на ключові проблеми сфери навчання та виховання в Польщі до 2020 року. Комітет наголосив на наявності низки ключових проблем, що набудуть актуальності в Польщі найближчим часом. Серед таких проблем – потреба принципового збільшення ролі освіти не лише щодо завдання останньої як системи шкільництва, а саме в контексті нових викликів інформаційної цивілізації та процесу інтеграції з ЄС. З огляду на це Комітет увиразнює необхідність посилення програм підготовки як мінімум із двох напрямів: інформатики й іноземних мов. Такі ініціативи вимагали внесення певних коректив у розпочату раніше освітню реформу з урахуванням змін в економіці, суспільстві, культурі розвинених країн. Планування розвитку освіти до 2020 року повинно було передбачати «вирівнювання» шкільного віку, освітніх шансів для дітей і молоді, розширення навчання на рівні середньої та вищої шкіл (включно з навчанням традиційним і дистанційним), підвищення якості інституційного навчання та виховання, а також, із урахуванням коректив шкільної реформи Міністерства народної освіти з 1998 року, надання системі освіти відповідних кадрових, фінансових, інфраструктурних і організаційних прав.

У стратегії розвитку освіти до 2020 року акцентовано на потребі якісного розвитку вищої школи та науки. [6] Так, відзначено, що підґрунтям

системи підготовки вчителів повинні слугувати такі аспекти, як: широкий профіль навчання, відкритість та інноваційність, гнучкість і гуманізація, перспективність і законність, гармонійна підготовка вчителя до різних функцій, ознайомлення з технічними джерелами суспільної комунікації, опанування іноземних мов, а також верифікована раціональність зв'язків між професійною, загальнопедагогічною та методично-діяльнісною підготовкою. В документі чітко виокремлено чинники та критерії освітніх змін, як-от: концентрація на загальній культурі, а також реалізація спільних цінностей європейської цивілізації (права та свободи людини, демократична правомірність, рівність шансів усіх осіб, «культура миру», повага до інших людей, повага меншості, раціональне мислення, охорона екосистеми, особиста відповідальність), розвиток можливостей працевлаштування та здатність до економічної ефективності й навчання впродовж життя.

Актуальною вважаємо тезу Стратегії про те, що реалізація ідеї інформаційного та виховуючого суспільства (в нашому контексті – ще й суспільства полімовного та полікультурного) вимагає сміливого та відповідального відходу від рутини, консерватизму й короткозорості. А також – так би мовити «патенту на мудрість»: сьогодні та завтра виникатиме потреба у реалістах і поміркованих оптимістах, які усвідомлюватимуть не лише виклики й шанси, але й труднощі та бар'єри. Як підсумок, зазначимо, що освіта виступає важливим чинником світової розбудови, і духовної, і матеріальної скарбниці країни, Європи й сучасного світу. Відтак, і для поляків, і для українці постає актуальним вирішення таких проблем, як: надмірність знань, їх швидка деактуалізація, непридатність людських кваліфікацій до змінної суспільної, економічної та культурної реальності. На тлі вказаних «суспільних слабкостей» досить присутнім видається сподівання на потенціал суспільних цінностей і людського капіталу.

Таблиця 1 – Матриця освітніх реформ залежно від домінуючих дилемних змін (бачення Ц. Бірзеа)

ОЗНАКИ ОСВІТНІХ ЗМІН	БЕЗПЕРЕВВНІСТЬ	ВІДХІД ВІД МИНУЛОГО
СТАБІЛЬНІСТЬ	Модернізаційна реформа	Вибіркова реформа
ЗМІНА	Структурна реформа	Системна реформа

Аналізована в роботі система вищої освіти Польщі після проведеного реформування відповідає майже всім вимогам щодо надання освітніх послуг Європейського Союзу. Розвиток нового, ціннісно-європейського стилю мислення поляків дав змогу їм стрімко ввійти до європейського освітнього простору та стати в ньому рівними серед рівних. Гостра потреба формування іншомовних навичок, набуття високого європейського статусу призвела до виникнення низки ціннісних новоутворень у свідомості майбутніх учителів, а відповідно – і їхніх вихованців. Йдеться про набуття у трирічних мовних інститутах професійних цінностей, підґрунтям яких слугували загальнолюдські, передусім християнські цінності, підкріплені основоположними для ЄС соціальними цінностями. Покоління поляків, народжене у 90-х, завдяки проведеним освітнім реформам змогло отримати повноцінну базову освіту (з дефіцитних іще донедавна і так бажаних для ЄС напрямів підготовки) та сформувати, навчаючись у новозбудованих або модернізованих ВНЗ ключові компетенції, як-от: пізнавальні, ціннісно-комунікаційні, поведінкові, інтерперсональні, мовні, культурні та життєво-консультативні. Провідна роль у цьому процесі належала саме вчителю іноземних мов нової генерації зі сформованим неоксіологічним потенціалом.

Список використаних джерел:

1. Aleksandrowicz-Pędich L. Interkulturowość w kształceniu językowym w Polsce i innych krajach europejskich / L. Aleksandrowicz-Pędich, H. Komorowska (red.). – Białystok, 2007. – S. 39-56.
2. Banach Cz. Skarb ukryty w edukacji : strategia rozwoju edukacji w Polsce do roku 2020 / Czesław Banach // Konspekt. – 2002. – № 12. – S. 28–32.
3. Hermanowicz M. Zmiany ilościowe w systemie szkolnictwa wyższego w III Rzeczypospolitej cz.1 / Małgorzata Hermanowicz. // SAWP KUL. – Biuletun № 9. –2013. – S.1.
4. Kotarski K. System Edukacji narodowej w Polsce / K. Kotarski. – Т.: Adam Marszalek. – 2002. –841 s.
5. Śliwerski B. Strategie reform edukacyjnych w dobie neoliberalnej dominacji hiperkultury / Śliwerski Bogusław //Освіта для сучасності= Edukacja dla współczesności: зб. Наук. пр.. : у 2 т./Мін-во освіти і науки України, НАПН України та ін.; редкол.: В. Г. Кремень(голова), В. П.

Андрущенко, Н. Г. Ничкало, Ф. Шльосек (заст. голови). – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Т. 1. – С. 20.

6. Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2020 roku [Electronic resource] – Mode of access: http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/59579f9e6efaec82014d6d5be081ca23.pdf (viewed on June 18, 2014). – Title from the screen.

3.7. Psychological problems of development and socialization of person with special needs

Психологічні проблеми розвитку та соціалізації особистості з особливими потребами

Екологічні проблеми на планеті, зростання захворюваності людей, випадків травматизму та інші фактори спричиняють в багатьох країнах світу збільшення числа інвалідів, серйозні деформації суспільства, загрожуючи важкими наслідками у майбутньому. У нашій державі щорічно на 5 – 6 тис. збільшується чисельність інвалідів серед дітей та молоді.

На думку Л.І.Божович, тяжке хронічне соматичне захворювання змінює соціально-психологічну ситуацію розвитку людини. А відповідно знижує і рівень її психічних можливостей щодо участі у суспільно-корисній діяльності, веде до звуження кола спілкування з іншими, тобто змінює її внутрішню позицію стосовно усіх обставин життя [1].

Глобалізація завдань соціальної інтеграції таких дітей, готовність суспільства і держави переосмислити своє ставлення до них з метою забезпечення рівних прав у різних галузях життя, включаючи освіту, як це і прийнято на теренах соціокультурного простору високорозвинутих країн, куди апріорі прямує Україна, вимагає відповідних змін і у категоріально – понятійному апараті. Сам термін «інвалідність», з огляду на його дискримінаційність та образливість звучання, поступово витісняється із загального вжитку. Поки що до правових норм та методичних видань вводиться нове поняття – «діти з особливими потребами», яке повноцінно відбивається на професійній термінології працівників близьких до цієї проблеми сфер.

Єдиної офіційної термінології для характеристики дітей з особливими потребами на сьогодні в Україні немає. В законодавчих актах найчастіше

використовуються такі поняття, як «діти, що потребують фізичної реабілітації або психологічної допомоги», «особи, що мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть повноцінно реалізувати себе у суспільстві», або, що найчастіше, – «діти з інвалідністю» [6].

Наведені визначення сприяють формуванню негативної характеристики для дітей, які мають певні особливості здоров'я. По-перше, це шкодить самій дитині, бо значно занижує її самооцінку, а по-друге, викликає відчуженість як однолітків, так старших людей.

Поняття «діти з особливими потребами» покликане витіснити з широкого вжитку терміни «аномальні діти», «діти з порушеннями розвитку», «діти з відхиленнями», які конкретизують їх як інвалідів, ідіотів та даунів, що вказує на ненормальність та неповноцінність людини. Підтвердженням логічності використання цього терміну може слугувати твердження видатного дослідника, дефектолога Л.Виготського: «Тимчасом зрозуміло кожному, що сліпа чи глухоніма дитина насамперед є дитина і вже потім — дитина особлива, сліпа чи глухоніма» [2].

Широкого вжитку термін «діти з особливими потребами» набув з часу публікації Саламанкської декларації (1994), де й було розглянуто його основне значення. В декларації зазначається, що всі діти та молоді люди, чий потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних з навчанням, мають право на забезпечення їхніх спеціальних освітніх потреб на певних етапах освітнього процесу [6]. Що до цього то, як влучно зауважує А.Гордєєва, говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй. Особливість означає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність [3].

Дитина з особливими потребами – це дитина, яка має особливі медичні, психологічні, освітні, комунікативні, побутові, соціальні потреби (спеціальне обладнання, пристрої, програми навчання, психологічна підтримка тощо), пов'язані зі стійким розладом здоров'я, що відрізняються від потреб більшості її однолітків і повинні враховуватись при взаємодії з такою дитиною та її сім'єю.

Межі між нормальною дитиною і дитиною з особливими потребами дуже примарні, адже без належної уваги будь-яка дитина може надбати характеристик дитини з особливими потребами.

До основних характеристик дітей з особливими потребами можливо віднести:

- соціальні наслідки вади здоров'я дитини підсилюють, живлять і закріплюють її особливість;
- вада не тільки змінює відношення дитини до фізичного світу, але і позначається на відносинах з людьми;
- у процесі взаємодії дитини з середовищем створюється ситуація, яка спонукає до компенсації;
- первинним стимулом до виникнення компенсаторних процесів є ті об'єктивні труднощі, з якими зустрічається дитина у процесі розвитку;
- до дитини з особливими потребами формується особливе, не таке, як до інших дітей, ставлення;
- дитина з особливими потребами «випадає» із середовища здорових однолітків [4].

Вивчення соціальних проблем важливі не самі по собі, а перш за все в контексті вивчення механізмів інтеграції осіб з особливими потребами в соціум, шляхів створення оптимальних умов для розкриття компенсаторних можливостей, ефективної адаптації та соціалізації.

При такому підході особистість розглядається переважно з боку міжособистісної взаємодії. Головна увага приділяється вивченню, за терміном Б.Г.Ананьєва, інтеріндивідуальної структури того соціального цілого, до якого належить особистість.

Розвиток особистості, з точки зору багатьох поглядів, базується на визнанні того, що рушійні сили її розвитку виявляються у супуручностях між потребами, які постійно змінюються (ускладнюються) у діяльності дитини, та реальними (такими, що не відповідають новим вимогам) можливостям їх задоволення. Подолання суперечностей у діяльності через оволодіння відповідними засобами її виконання веде до розвитку і становить його суть. Тому відбір, розвиток і культивування потреб, що мають розвивальну, компенсаторну та особистісну цінність, є одним із центральних завдань розвитку та соціалізації особистості з обмеженими можливостями. Цей процес складний, тривалий, відбувається з врахування індивідуальних особливостей, причому рівні розвитку постійно змінюються. Розвиток пізнавальних процесів, емоцій і почуттів, волі, потреб, інтересів, ідеалів і переконань, свідомості та самосвідомості, здібностей, темпераменту та характеру, вмінь, навичок і звичок перебуває у складній

міжетапній взаємодії. Вищі рівні зароджуються на попередніх етапах, але й особливості попередніх вікових етапів виявляються на наступних етапах. Щоб сприяти своєчасному зародженню та успішному розвитку прогресивного, нового у дитини на всіх етапах формування її як особистості, треба знати віові особливості фізичного та духовного розвитку.

Керуючи розвитком особистості, слід зважати також й на те, що характерні для певного віку особливості розвитку незавжди збігаються з паспортним віком, часто психологічний вік випереджає хронологічний, хоча може і відставати від нього (Головаха Є.І., Кроник О.О.) Виявлення причин неадекватного психологічного віку сприяє корекції уявлень про себе, само ставлення, самооцінки та картини життєвого шляху загалом[4].

Особитість, розвиток якої ускладнено особливим потребами, дефектами, не просто менш розвинута ніж інші, але по-іншому. Специфічність органічної і психологічної структури, тип розвитку особистості, а не кількісні пропорції відрізняють особистість з відхиленнями у розвитку від нормальної.

Основний факт, з яким найчастіше зустрічаються в розвитку, ускладненого дефектом, є двоїста роль органічного недоліку в процесі цього розвитку і формування особистості. З одного боку, дефект є мінус, обмеження, слабкість, пониження розвитку; з другого боку – саме тому, що він створює труднощі, він стимулює підвищений, посилений рух вперед.

Таким чином, закон компенсації однаково може бути застосований до нормального й ускладненого розвитку. Т.Ліппс бачив у цьому основний закон психічного життя: якщо психічна подія переривається або гальмується, то там, де наступає пауза, затримка або перешкода, відбувається «затоплення», тобто підвищення психічної енергії; перешкода відіграє роль загани. Енергія концентрується в пункті, де процес зустрів затримку, і може перебороти затримку або піти іншим шляхом. Так на місці затриманого в розвитку процесу утворюються нові поцеси.

А.Адлер і представники його школи в основу своєї психологічної системи кладуть навчання про мало цінні органи й функції, недовіданість котрих постійно стимулює підвищений розвиток. Відчуття дефективності органів, за словами Адлера, є для індивіда постійним стимулом до розвитку психіки. Дефект стає, таким чином, вихідною точкою і головною рушійною силою психічного розвитку особистості. Він встановлює кінцеву цільову точку, до якої прагне розвиток усіх психічних сил, і дає напрямок процесу

росту і формування особистості. Вчення про компенсацію відкриває творчий характер розвитку, спрямованого цим шляхом. Недарма на зазначеному вченні частково пояснюють походження обдарованості такі психологи, як Штерн і Адлер. «Те, що мене не губить, робить мене сильнішим», – формулює цю ідею Штерн; завдяки компенсації зі слабкості виникає сила, із дефекту – здібності[5].

Було б помилкою думати, що процес компенсації завжди закінчується удачею, успіхом, завжди призводить до формування таланту з дефекту. Як усякий процес подолання і боротьби, компенсація може мати два крайніх виходи – перемогу і поразку, між якими розташовуються всі можливі ступені переходу від одного полюса до іншого. Вихід залежить від багатьох причин, але в основному від співвідношення міри дефекту і компенсаторного фонду.

Питання компенсації одних компонентів психічної діяльності та індивідуально-типологічних особливостей іншими є важливою частиною проблеми подолання внутрішніх перешкод у досягненні поставлених цілей. Подолання внутрішніх перешкод шляхом докладання вольових зусиль не цілковито відноситься до явищ компенсації – в цих випадках відбувається заміна внутрішніх ресурсів зовнішніми, або заміна (переключення) цілей, задач, видів діяльності, тобто не один психологічний компонент замінюється іншим, а замінюється сама діяльність. Проте в широкому розумінні явища, що полягають у викоріненні недоліків, заміні внутрішніх ресурсів зовнішніми, переключення цілей, можна назвати компенсацією, оскільки відбувається перебудова у психіці людини.

Варто зауважити, що є ряд причин, через які у людини не виникає потреба у подоланні внутрішніх перешкод, коли вона поступається перед труднощами, пояснення труднощів відбувається через зовнішні обставини при цьому недоліки просто не помічаються або внутрішній недолік сприймається як перевага. Очевидно, що у людей відмінні не лише шляхи подолання перешкод, а й ставлення до них. У зв'язку з цим виділяються дві поведінкові стратегії: лінія такої внутрішньої перебудови, при якій в тій чи іншій формі реалізується потреба в подоланні недоліку, і лінія відмови від боротьби з недоліком.

У ряді робіт психологів та психофізіологів (Леонт'єв, Запорожець, Анохін, Лурія) показано, що при компенсації відбуваються два типи змін в організмі: – гомосистемні, які відносяться до резервних можливостей

функціональної системи, та гетеросистемні, які виходять із сфери діяльності однієї функціональної системи[3].

Таким чином, компенсація в психіці завжди викликається зовнішніми причинами і розвивається залежно від життєвої позиції людини, від взаємодії з іншими людьми. Сама ж компенсація знаходиться в залежності від значимості дефекту, якою значною мірою визначається і потреба його заміщення. Хоча людина не завжди усвідомлює наявність дефекту, його значимість і тому не завжди виникає суб'єктивна потреба в компенсації, проте цей процес може відбуватися і автоматично, оскільки свідомі і несвідомі компоненти компенсації взаємопов'язані.

Розглядаючи проблему порушень психічного розвитку дитини з точки зору концепції Л.С.Виготського, треба розрізняти дві групи дефектів. До первинного дефекту належать часткові та загальні порушення центральної нервової системи, а також невідповідність рівня психічного розвитку віковій нормі. Вторинний дефект виникає в ході розвитку дитини з особливими потребами та психофізіологічними порушеннями, коли соціальне оточення не компенсує цих порушень, провокує відхилення в особистісному розвитку. Найважливішим фактором розвитку вторинного дефекту є соціальна депривація. Це дефект, який перешкоджає нормальному спілкуванню з ровесниками, гальмує засвоєння знань і вмінь [2].

Особливе місце в групі вторинних дефектів посідають особистісні реакції на первинний дефект. Ставлення до себе і власного дефекту є інтеріоризованим ставленням найближчого оточення до нього, як до такого, що має дефекти. Це ставлення впливає на весь хід особистісного розвитку дитини з обмеженими можливостями. Наявність дефекту є чинником, що зумовлює виникнення фрустраційних ситуацій, перепон, здатних надати особистісному розвитку несприятливого напрямку. Саме з такими проблемами у закладах освіти зустрічаються педагоги й психологи, в інтегрованих групах яких навчаються діти з обмеженими можливостями.

Для того, щоб зняти вторинний дефект, потрібно дивитись на дітей з особливими потребами як на нормальних, здатних до засвоєння основних людських цінностей. Як показали наші дослідження, провідним фактором, що суттєво впливає на формування стилю поведінки дитини, є рівень його тривоги та нервово-психічної стійкості. Підвищений ступінь тривоги та нервово-психічної стійкості веде до поступового його закріплення і перетворення на підвищений рівень тривожності дитини, як індивідуально-

особистісної властивості яка легко з`являється у нього за несприятливих умов навчально-виховного процесу у закладах освіти.

Таким чином, процес розвитку особистості з особливими потребами двояким чином обумовлений: соціальна реалізація дефекту (потреби, почуття неповноцінності) є одна сторона соціальної обумовленості розвитку, соціальна спрямованість компенсації на пристосування до тих умов середовища, що створені і склалися в розрахунку на нормальний людський тип, складає її другу сторону.

Виходом із цієї ситуації є інтеграція дітей з особливими потребами в соціум з високими показниками психологічного благополуччя, створюючи умови для формування впевненості, оптимізму, задоволеності життям, належного соціального статусу; неперервно, враховуючи складну міжетапну взаємодію, сприяти розвитку і культивуванню потреб, що мають розвивальну та компенсаторну цінність; системно і комплексно, враховуючи індивідуальний підхід, забезпечувати психологічний супровід на важливих етапах розвитку особистості з особливим потребами.

Список використаних джерел:

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте.— М.: Просвещение, 1968.— 365 с.
2. Выготський Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 5. Основы дефектологам: [Под ред. Т. А. Власовой.] — М: Педагогика, 1983. – с.256
3. Комар Т.О. Особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція: Дис. ...канд. психол. наук/ 19.00.07. Хмельницький: НА ДПСУ.— 2005.— 229 с.
4. Польовик О.В. Проблеми життєдіяльності дітей з особливими потребами в сучасному суспільстві//Сучасна теорія і практика соціальної роботи: зб. наук. пр./ Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна»; [голов. ред. : М.Є.Чайковський], 2010. – с. 99.
5. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектология». – 3-е изд., перераб. и доп. –М.: Просвещение, 1986. –192 с..
6. Саламанская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. – Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994г. – К., 2000. – 21 с.

3.8. Professional training of the specialists of informational, library and archival affairs in the context of realization of dual education

Професійна підготовка фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи у контексті реалізації дуальної освіти

Початок XXI століття ознаменований кардинальними змінами в житті суспільства, на які глибокий вплив мали масштабні інновації в соціально-економічному і суспільно-політичному розвитку, модифікація ціннісних орієнтирів. Не залишилась осторонь від цього впливу і сфера освіти. Останнім часом в Європейських країнах відбуваються структурні трансформації освітніх систем, концептуальна та практична спрямованість яких пов'язана з Болонським процесом та з положеннями Болонської декларації. З огляду на динамічні зміни в глобалізованому світі, які детермінували нові вимоги до рівня освіти, професійної підготовки і компетентностей фахівців, сьогодні на вищу освіту покладається завдання підготовки сучасних професіоналів, здатних забезпечити відтворення та розвиток інноваційного потенціалу суспільства.

Різні аспекти комплексної й глибокої модернізації системи освіти, реалізації положень Болонського процесу як фактору забезпечення вищої освіти європейського рівня аналізують такі науковці, як Л.М. Гриневич, М.Б. Євтух, М.З. Згуровський, Ю.Д. Заячук, О.Л. Кононко, В.І. Луговий, І.Ю. Регейло, В.А. Семиченко, О.В. Співаковський, О.В. Уваркіна та інші.

За останні десятиріччя одним із основних орієнтирів сучасної європейської політики щодо розвитку вищої освіти вважається створення можливостей для впровадження дуальних моделей вищої професійної освіти. Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить проте, що проблематика дуального навчання у європейських університетах займає зараз одну з провідних позицій. У роботах С. Амеліної, І. Бойчевської, М. Дернової акцентується увага на важливості дуального навчання як концептуальної та базової моделі у контексті актуалізації питання підвищення якості вищої освіти та підготовки висококваліфікованих фахівців.

Однак аналіз наукових праць дає підставу для висновку, що, незважаючи на наявні ґрунтовні дослідження з проблем дуального навчання, проблема професійної підготовки фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи у контексті реалізації дуальної освіти не має відповідного теоретичного обґрунтування.

Конкурентоспроможність будь-якої держави на світовому ринку та якість життя її населення напряму залежить від рівня професійної підготовки кадрів. Одним із провідних світових лідерів у сфері підготовки кваліфікованих кадрів на сьогодні виступає Європейський Союз, який завдячує цьому дуальній системі професійної освіти і навчання [4].

Термін «дуальна система» (від лат. *dualis* – подвійний) був введений у педагогічну термінологію в середині 60-х років минулого століття у Федеративній Республіці Німеччині – як нова, більш гнучка форма організації професійного навчання. Дуальність як методологічна характеристика професійної освіти передбачає узгоджену взаємодію освітньої та виробничої сфери з підготовки кваліфікованих кадрів певного профілю в рамках організаційно-відмінних форм навчання [4].

Законом України «Про освіту» (стаття 9 «Форми здобуття освіти») дуальну форму навчання визначено як «спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктах освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору» [7]. Визначають наступні позитивні показники дуальної освіти: організація співпраці політиків, бізнесу, соціальних партнерів; розробка законодавчого підґрунтя для визнання національних стандартів якості професійної освіти; залучення кваліфікованого персоналу з виробництва до педагогічної діяльності; здійснення інституційних досліджень і консультування (моніторинг якості надання освітніх послуг, оновлення освітніх стандартів); врахування конкретних запитів підприємств до змісту та якості професійної освіти [4].

Досліджуючи європейський досвід запровадження дуальної моделі вищої професійної освіти дорослих, дослідник Дернова М. Г. зазначає, що дуальне навчання відрізняється від традиційного навчання низкою ознак. По-перше, дуальне навчання зосереджено навколо рефлексії щодо робочої практики; це не просто опанування набором технічних навичок, але критичне мислення і навчання через досвід. По-друге, модель дуального навчання розглядає навчання як результат дії і рішення проблем у робочому середовищі, і, таким чином, зосереджена навколо живих проектів і проблем. Дуальне навчання також створює знання через загальну й колективну діяльність, яка передбачає обговорення ідей і проблем, прийняття рішень [3,

с. 140]. Пріоритетним завданням упровадження елементів дуальної освіти є максимальна синергія теорії та практики.

Проблематика дуального навчання у європейських університетах займає зараз одну з провідних позицій. Останнім часом все більшої популярності дуальна освіта набуває в Україні. В цьому контексті актуальним постає досвід кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», щодо реалізації дуальної освіти в процесі підготовки майбутніх фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Запровадження дуальної освіти в процесі підготовки інформаційних фахівців є викликом часу та необхідністю вдатися до кардинальних змін, адже дозволяє забезпечити якісно новий рівень навчального процесу. Примножуючи кращі традиції і здобутки, колектив кафедри плідно працює над стратегією реформування вищої бібліотечної освіти. Особлива увага приділяється питанню підвищення якості навчального процесу з урахуванням максимально можливого приближення до потреб практики та орієнтації на європейські моделі професійного навчання. Сучасна концептуальна модель становлення бібліотечної освіти базується на принципах розвитку та укріплення партнерських зв'язків університету й бібліотек південного регіону України. Зокрема, запровадження в практику освітнього процесу досвіду угод соціального партнерства, що передбачає спільну з бібліотеками практикозорієнтовану модель підготовки бібліотекаря нової формації.

Постійно здійснюється робота щодо використання інноваційних результатів діяльності бібліотек в навчальному процесі, участі бібліотекарів - практиків у розробках практичної частини освітніх модулів з фахових дисциплін, а також щодо максимального залучення студентів до практичної діяльності бібліотек регіону. Важливими суб'єктами новацій, в даному напрямку, виступають: університет, студент, бібліотека. Їх зусилля повинні бути максимально консолідовані.

Реалізуючи стратегію актуалізації дуальної освіти в контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства, формування позитивного іміджу фахівців бібліотечної галузі, колективом кафедри впроваджено ряд ініціатив та проектів, активними учасниками яких виступають студентська молодь, викладачі кафедри, бібліотекарі-практики. Так, вже традиційним стало проведення спільних заходів з бібліотеками регіону: форумів,

конференцій, круглих столів, семінарів. Систематичними є організація та проведення тренінгів і майстер класів директорами бібліотек Миколаївщини та Херсонщини для студентів старших курсів спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Бібліотеки регіону є постійною базою проходження практики студентів. Також почесним для університету є той факт, що студенти зазначеної спеціальності є членами молодіжних секцій Миколаївської обласної бібліотечної асоціації та Миколаївського регіонального відділення Української бібліотечної асоціації.

Система запровадження дуальної світи реалізується шляхом укладання угод про співпрацю та угод соціального партнерства з бібліотеками-партнерами (Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека імені О. Гмирява; Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва; Миколаївська обласна бібліотека для юнацтва; Миколаївська обласна бібліотека для дітей імені В. Лягіна; Центральна бібліотека імені М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаєва; Центральна міська бібліотека для дітей ім. Ш. Кобера і В. Хоменка; Одеська національна наукова бібліотека; Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеса Гончара; Херсонська обласна бібліотека для юнацтва імені Б. Лавренюва; Херсонська бібліотека для дітей імені Дніпрові Чайки). Постійно здійснюється робота щодо використання інноваційних результатів практичної діяльності в навчальному процесі, участі фахівців - практиків у розробках практичної частини освітніх модулів з фахових дисциплін.

Таким чином, синергія теоретичної і практичної діяльності дозволяє бібліотекам бути для сучасних студентів своєрідним ареалом засвоєння нових ідей, концепцій, технологій, і це є ефективним комунікаційним середовищем, що дозволяє передавати інноваційний бібліотечний досвід, накопичений в практичній площині в реалії освітнього процесу. В контексті таких професійних комунікацій бібліотеки виступають потужним інформаційним, культурним та освітнім центром, діалоговою платформою між учасниками освітнього процесу.

Співпрацюючи з бібліотеками, кафедра інформаційної, бібліотечної та архівної справи ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» має можливість конструювати нову систему взаємозв'язків між університетом та бібліотеками, між теорією і практикою, традиціями і новаторством. Розширення і наповнення новим

змістом сфери професійних бібліотечних комунікацій є домінантною стратегією модернізації вищої бібліотечної освіти, яку впроваджує університет.

Отже, враховуючи динамічні зміни сучасного суспільства, навчальний процес у ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» спрямований на підвищення якості освіти, забезпечення суспільних потреб у висококваліфікованих фахівцях, здатних адекватно реагувати на виклики часу. Дуальна модель організації навчального процесу в даному випадку виступає концептуальною та базовою. В її основі - створення оптимальних умов для поєднання теоретичних знань, набутих у формальному навчальному середовищі, з практичними навичками, набутими безпосередньо на робочих місцях. Важливими суб'єктами дуальної моделі навчання виступають: університет, студент (працівник), бібліотека (роботодавець). Їх зусилля повинні бути максимально консолідовані. Таке усвідомлення породжує значну кількість кроків щодо втілення стратегії модернізації вищої бібліотечної освіти, що становить значний дослідницький інтерес, вартий подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Амеліна С. М. Особливості дуальної системи вищої професійної освіти у навчальних закладах Німеччини. *Проблеми трудової і професійної підготовки*. 2010. Вип. 15. С. 107–112.
2. Бойчевська І. Роль системи дуальної освіти у професійній підготовці молоді у Німеччині [Електронний ресурс] URL: <http://nmcpto.sumy.ua/wpcontent/uploads/2017/04/%D0%94%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D0%9D%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>. (дата звернення: 10.01.2018).
3. Дернава М.Г. Дуальна модель вищої професійної освіти дорослих: європейський досвід. *Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи*. 2014. Випуск 2(9). С.137-145.
4. Дуальна освіта [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України : [сайт]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnicna-osvita/dualna-osvita>. (дата звернення: 10.01.2018).

5. Кушнарєнко Н. М. Вища бiблiотечна освiта України в контекстi гендерного пiдходу. *Вiсник Харкiвської державної академiї культури*. 2014. Вип. 43. С. 69-78.
6. Новальська Т. В. Еволюцiя вищої бiблiотечно-iнформацiйної освiти в України Бiблiотека - вiдкритий свiт: збiрник матерiалiв V Львiвського бiблiотечного форуму. Київ. 2014. С. 32-35.
7. Про освiту : Закон України вiд 05.09.2017 № 2145-19 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 10.01.2018).
8. Проект Концепцiї пiдготовки фахiвцiв за дуальною формою здобуття освiти [Електронний ресурс] // Мiнiстерство освiти i науки України : [сайт]. URL: <https://mon.gov.ua/ru/news/usi-novivni-povidomlennya-2017-11-21-v-rozdili-gromadske-obgovorennya-rozmishheno-proekt-konczerpziyi-pidgotovki-fahivcziv-za-dual>. (дата звернення: 22.11.2017).
9. Соляник А. А. Культуроцентрическая модель модернизации высшего библиотечно-информационного образования. *Вiсник Харкiвської державної академiї культури*. Спецвипуск 40. Харкiв. 2013. С. 31-41.
10. Яковенко О. Практична пiдготовка у вищих навчальних закладах Нiмеччини: особливостi дуальної системи. Порiвняльна професiйна педагогiка. 2012. №1. С.76-81.

3.9. The peculiarities of the influence of virtual space on the communication of student youth.

Особливостi впливу вiртуального середовища на спiлкування серед студентської молодi

В сучасному свiтi, коли iнформацiйнi технологiї стрiмко розвиваються, дедалi бiльша частина людського життя перемiщується у вiртуальний простiр. Вiртуальному спiлкуванню сприяє постiйне створення нових засобiв вiртуального спiлкування i дедалi бiльше наростаюча глобалiзацiя. У життi сучасної молодi вiртуальний простiр є на даний момент провiдним носiєм iнформацiї та домiнуючою в суспiльствi культури. Також спiлкування у вiртуальному просторi має певну особливу значущiсть для сучасних студентiв, оскiльки навчальнi заклади широко впроваджують освiтнi програми у дистанцiйнi форми навчання. Вiдтак, спiлкування та обмiн

інформацією, які є цілісним процесом і невід'ємною складовою життя, в умовах сьогодення поступово дедалі більше переходять у віртуальне середовище. У зв'язку з цим інтерес викликає вивчення можливостей реалізації потреби у спілкуванні у віртуальному просторі та її вплив на особистість.

Спілкування завжди викликало пильний інтерес як вітчизняних психологів (О.Бодальов, Л.Виготський, О.Войскунський, Л.Куренчук, С.Максименко, Т.Щербан), так і зарубіжних (А. Bandura, D. Crystal, P. Wallase). Слід зазначити, що окремі аспекти віртуального спілкування вже були предметом уваги науковців. Зокрема, досліджено вплив віртуального середовища та медіасередовища на особистість (М. Смульсон, О. Петрунко), проведено аналіз ознак та характеристик нового інформаційного простору (О. Алексеева), також вивчались трансформації особистості в емоційних станах (А. Засекін), однак викликають інтерес особливості впливу віртуального середовища на спілкування серед студентської молоді.

Метою даної статті є виявити особливості впливу віртуального середовища на спілкування серед студентської молоді.

У всі часи спілкування відіграло надзвичайно важливу роль в житті людини, тому цей феномен завжди цікавив вчених. Спілкування є основою формування людини як соціальної істоти, передумовою взаємодії у суспільстві, необхідною умовою існування в соціумі.

Спілкування визначається як особливий вид діяльності, специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку, процес міжособистісної взаємодії, обмін думками, почуттями і переживаннями і складає суттєвий аспект людської діяльності. Діяльність людини та її спілкування з іншими тісно взаємопов'язані й відокремлено існувати не можуть. Міжособистісне спілкування є взаємодією людей, в якій кожен учасник реалізує певні цілі, водночас пізнаючи і змінюючи себе й співрозмовника. Близьким до поняття спілкування є поняття комунікації, але, на відміну від спілкування, комунікація є процесом обміну інформацією, зокрема її формування, отримання, відправлення, уточнення, перероблення, обговорення, розвиток. А спілкування є процесом передавання й сприймання повідомлень за допомогою вербальних і невербальних засобів, що охоплює обмін інформацією між учасниками спілкування, її сприйняття й пізнання, а також їхній вплив один на одного і взаємодією щодо досягнення змін у діяльності. Комунікація в міжособистісних відносинах відображається в тому, як

людина доносить свою думку до співрозмовника, як отримує від нього інформацію про правильність інтерпретації думки та реакцію на неї. [3, 220]

Більшість класифікацій функцій спілкування пов'язані насамперед з обміном інформацією, взаємодією між людьми та їхнім сприйняттям один одного. За Б.Ф. Ломовим, спілкування має такі функції: інформаційно-комунікативну – власне обмін інформацією (включає в себе процеси формування, передавання та прийому інформації); регуляційно-комунікативну (регуляція поведінки та спільної діяльності у процесі взаємодії, завдяки чому людина реагує на дії інших людей); афективно-комунікативну (регуляція емоційної сфери людини, вияв її ставлення до навколишнього середовища).

Віртуальне спілкування відбувається у віртуальному просторі, тобто просторі, створеному технічними засобами. Цей простір має свої певні особливості щодо спілкування в ньому, а саме: текстова комунікація; відсутність просторових обмежень, гнучкість у часі, необмежена доступність контактів та можливість запису та збереження процесу спілкування. [4, 360-361]. Деякі з цих властивостей можна вважати як перевагами, так паралельно і недоліками віртуального спілкування. Зокрема, текстовість комунікації є дуже легкою у використанні, але і позбавленою можливості спостерігати за живими емоційними реакціями партнера, що виключає невербальні складові мови та значно обмежує емоційний компонент спілкування, зменшуючи якість зворотнього зв'язку між учасниками спілкування. Для можливості вираження емоцій у віртуальному спілкуванні наявні певні комбінації розділових знаків – «смайлики», певні подібності невербальних складових мови, які покликані відображати емоційні стани комунікантів. Відсутність просторових обмежень також може слугувати як для пошуку партнерів по певним інтересам у широкому колі осіб, так і для певних антисоціальних цілей. Часова гнучкість у свою чергу поділяє віртуальне спілкування на два види – синхронне (в реальному часі, в режимі он-лайн) та асинхронне (відставлене у часі, в режимі оффлайн). З одного боку, асинхронне спілкування розтягує час надання відповіді та подовжує сам процес спілкування, а з іншого – дає більше часу на роздуми та можливість більш виважено ставитися до відповідей. Проте, часто під час спілкування в Інтернеті хронологія позамережевого часу не має великого значення. Точкою відліку вважається момент присутності суб'єкта

комунікації в мережі, і вже відповідно до цього комунікація може бути синхронною або асинхронною.

Основними психологічними особливостями віртуального простору, які окреслюють специфіку віртуальної комунікації, варто вважати наступні: анонімність – звільнення від необхідності представляти свою реальну особистість, що відкриває можливості для створення альтернативних особистостей; фізична непередставленість – вона стирає бар'єри віку, статі, зовнішності, мовні бар'єри, дозволяє уникати деяких стереотипів, але поряд з цим дає змогу до створення ситуацій омані з корисною метою; нерегламентованість поведінки – дає свободу встановлення та припинення контактів на власний розсуд, і дає можливість програти певні ролі, які не є властивими особистості у реальному житті. [2, 445-446]. Все це веде до певного заниження соціального та психологічного ризику для індивіда в процесі спілкування, що надає ширшу свободу висловлювань та реакцій, особливо для людей, які мають проблеми зі спілкуванням у реальному житті. Але і дає відчуття завищеного рівня свободи, що в свою чергу веде до певної соціальної безвідповідальності та ризикованої поведінки, хоча наслідки цього найчастіше також обмежуються віртуальним простором.

У процесі віртуального спілкування відбувається віртуалізація свідомості. В. Брязкун визначав віртуалізацію свідомості як процес занурення людської свідомості як форми відображення дійсності з фізичної реальності в віртуальну. Внаслідок цього відбувається формування віртуальної свідомості, тобто специфічної форми відображення дійсності, в якій домінують переживання віртуальних подій над подіями, що мають місце в константній реальності [1, 263].

За характером комунікантів у просторі та часі розрізняють спілкування контактне, під час якого співрозмовники знаходяться поруч, та дистанційне під час якого співрозмовники розділені часом та простором (листування, телефонна розмова).

За засобами спілкування воно може бути пряме та непряме, безпосереднє та опосередковане. Пряме спілкування здійснюється шляхом особистих контактів та безпосереднього сприйняття співрозмовниками одне одного, а непряме спілкування здійснюється через інших людей – посередників. Безпосереднє спілкування здійснюється за допомогою власне органів людського тіла, а опосередковане спілкування здійснюється за допомогою спеціальних знарядь та засобів обміну інформацією. Таким

чином, ми бачимо, що віртуальне міжособистісне спілкування є непрямим та опосередкованим. За синхронністю чи асинхронністю, кількістю суб'єктів комунікації та спрямованістю спілкування розрізняють такі форми (табл. 1).

Таблиця 1 – Форми спілкування

Синхронне спілкування	Асинхронне спілкування
«один — одному» (ICQ)	«один — одному» (електронна пошта)
«багато — багатьом» (чат)	«один — декільком» (списки розсилання)
	«багато — багатьом» (форум)

Варто відмітити, що при спілкуванні у формі чата ускладнюється зворотній зв'язок та чергування ролей, суб'єкти комунікації отримують більше інформації, ніж відправляють.

За своєю структурою спілкування в Інтернеті є опосередкованим, дистанційним, і частіше асинхронним. Оскільки процес спілкування здійснюється за допомогою монітору та клавіатури, швидкість спілкування часто визначається вмінням писати за допомогою клавіатури.

Варто зазначити, що віртуальне спілкування як засіб спілкування з'явилося лише наприкінці ХХ століття, але на даний час проникнення інформаційних технологій у повсякденне життя людей набуває глобального розмаху. Завдяки Інтернету люди значно розширили межі свого спілкування та навчилися діяти в умовах відкритої комунікації, освоївши нові електронні засоби комунікації.

Огляд найрозповсюдженіших сучасних засобів віртуального спілкування представлений в таблиці 2.

Таблиця 2 – Найбільш розповсюджені сучасні засоби віртуального спілкування.

Засіб віртуального спілкування	Сутність
Електронна пошта (e-mail)	Спосіб обміну цифровими повідомленнями між людьми з використанням цифрових пристроїв, що робить можливим пересилання даних будь-якого змісту (текстові документи, аудіо, відео файли, архіви, програми).
Скype (укр. Скайп)	Програмне забезпечення для зв'язку по телефону через Інтернет.

Засіб віртуального спілкування	Сутність
Viber (укр. Вайбер)	Додаток для смартфонів і комп'ютерів, який дозволяє здійснювати безкоштовні дзвінки у високій якості між смартфонами, а також передавати текстові повідомлення, зображення, відео та аудіо повідомлення.
WhatsApp	Комп'ютерна програма для спілкування через Інтернет, за допомогою аудіо та відео дзвінків дозволяє спілкуватись, передавати текстові повідомлення у будь-який куточок світу.
Telegram	Кроссплатформенний месенджер для обміну повідомленнями та медіафайлами багатьох форматів.
Комп'ютерні ігри	Комп'ютерні програми, що служать для організації ігрового процесу, зв'язку з партнерами по грі, або й самі виступають в якості партнера.
Соціальні мережі	Соціальні структури, утворені індивідами або організаціями, інтерактивні веб-сайти, які наповнюються самими учасниками мережі. Соціальна мережа відображає зв'язки між користувачами через різноманітні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і закінчуючи родинними зв'язками. Також учасник соціальних мереж отримує можливість доступу до різних ресурсів цієї мережі, що певним чином сприяє самоосвіті.
	Instagram — соціальна мережа, що базується на обміні фотографіями.
	Facebook найбільша у світі соціальна мережа. Користувачі Facebook мають можливість створювати профілі з різною особистою інформацією та спілкуватися із друзями та іншими користувачами за допомогою приватних або загальнодоступних повідомлень та чатів.

Аналізуючи різноманітні можливості віртуального спілкування, неможливо оминати увагою такі форми Інтернет спілкування як он-лайн конференції та вебінари.

Он-лайн конференція (веб-конференція, онлайн-семінар) – технологія організації онлайн зустрічей і спільної роботи в режимі реального часу через Інтернет. За її допомогою можна проводити онлайн презентації, працювати спільно з документами чи додатками, одночасно передивлятися сайти, відеофайли та зображення. Онлайн конференції, які мають на меті промову одного лише спікера і мінімальний зворотній зв'язок аудиторії називаються

вебінарами і досить широко застосовуються в професійному середовищі та у системі дистанційної освіти.

Форум — популярний різновид спілкування в Інтернеті. На форумі створюються теми для спілкування, де всі, кого цікавить певна інформація, можуть зручно й швидко переглянути її та долучитися до дискусії.

Чат – одна із форм групового спілкування в Інтернеті, що не має визначеної теми і зазвичай об'єднує певну групу осіб, які мають певне коло спільних інтересів. При цьому кожен учасник може бачити все, що набирають і відсилають його співрозмовники.

Деякі форми масової комунікації набули широкого поширення під впливом вимог сучасного світу. Зокрема, онлайн конференції та вебінари на даний час є поширеною формою освіти із використанням Інтернету. І умови сьогодення сприяли виникненню та формуванню таких форм масової комунікації як освітні платформи, онлайн освітні програми, онлайн сертифікаційні курси. Пізніше, з метою надання освітніх послуг якомога більшій аудиторії були створені освітні платформи як певний специфічний Інтернет-ресурс.

Віртуальне спілкування в сучасному житті виконує три основні функції – навчальну (професійно спрямовану, або покликану надати нових навичок та вмій), розважальну (ігри, особисте спілкування через месенджери) та пізнавальну (розширення кругозору). Для студентської молоді актуальним є все вищепераховане, оскільки у сучасних студентів часто і ділове, і розважальне спілкування зміщуються у віртуальний простір, що зумовлено соціокультурними особливостями та вимогами часу. Варто сказати, що деякі Інтернет-ресурси можуть забезпечувати лише одну з вищеперахованих функцій – он-лайн ігри мають розважальну роль, відео-конференції та вебінари мають навчальну роль, а деякі Інтернет-ресурси можуть комплексно виконувати декілька функцій та їх використання може задовільнити одразу декілька потреб користувача. Наприклад, соціальні мережі можуть виконувати як розважальну, так і пізнавальну функцію, а в залежності від контенту, що шукають навіть популярні пізнавальні ресурси, такі як Вікіпедія, можуть мати не лише пізнавальну, але і розважальну та навчальну ролі.

Нами було досліджено 100 осіб віком 18-20 років (65 дівчат та 35 юнаків, всі вони були студентами закладів вищої освіти) на предмет використання ними різних Інтернет ресурсів та мети цього використання.

Дослідження проводилось шляхом опитування та заповнення підготовлених анкет, які стосувалися часу використання ними Інтернету, найчастіше відвідуваних ресурсів та мети перебування в тому чи іншому ресурсі.

Спочатку ми з'ясували скільки часу проводять студенти у віртуальному просторі. Виявилось, що більшість студентів (60%) проводять в Інтернеті близько 5 год на добу. Результати дослідження представлені на рис 1.

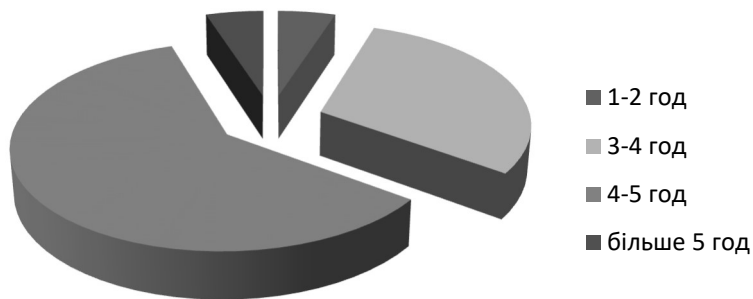

Рисунок 1 – Відсотковий розподіл часу, який студенти в середньому проводять в Інтернеті

Далі було з'ясовано переважну мету перебування в Інтернеті протягом цього часу. Як зазначалось вище, перебування в Інтернеті може задовольняти потреби у спілкуванні, навчанні чи пізнавальні потреби. Відповідно до проведеного опитування, більшість студентів визначили переважною метою спілкування у віртуальному просторі. Результати дослідження представлені на рис 2.

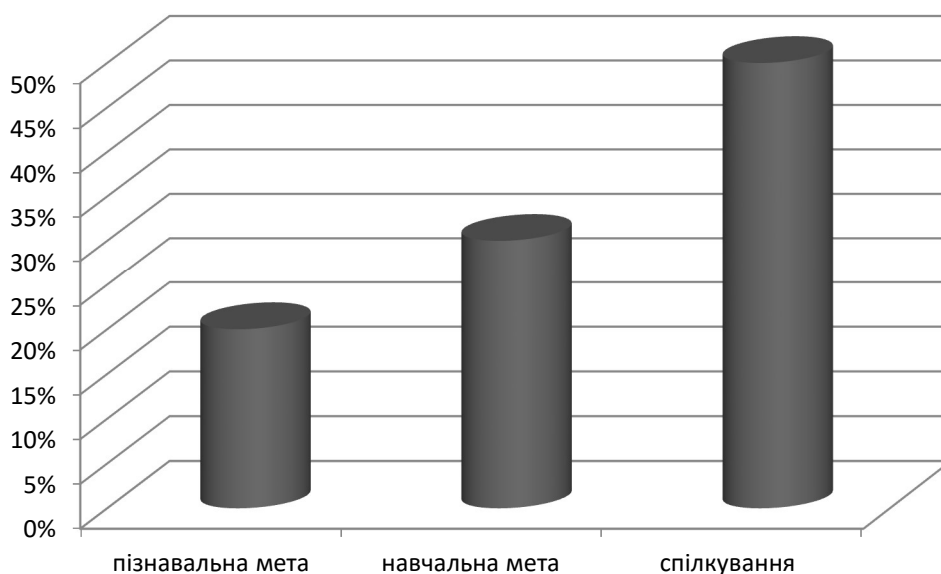

Рисунок 2 – Відсотковий розподіл перебування студентами в мережі Інтернет за метою

Далі ми визначили найбільш популярні для відвідування серед молоді віртуальні ресурси. Такими виявились соціальна мережа Фейсбук, засіб віртуальної комунікації Вайбер та пізнавальний ресурс Вікіпедія. В подальшому, при детальнішому розгляді перебування студентів у даних ресурсах було виявлено, що практично всі ці ресурси використовувалися одночасно для задоволення декількох потреб, тобто можуть одночасно слугувати для досягнення різної мети. Спілкування у соцмережі Фейсбук є переважною метою відвідання цього ресурсу, однак частина студентів відмічали також і пізнавальну функцію цієї мережі завдяки розміщеним в ній статтям. Також деякі студенти відмічали пізнавальну сторону засобу комунікації Вайбер через наявні в ньому створені групи за інтересами, поряд із переважним використанням цього ресурсу для власне спілкування. Також частина студентів вказало використання пізнавального ресурсу Вікіпедії для навчання. Результати цього дослідження представлені на рис 3.

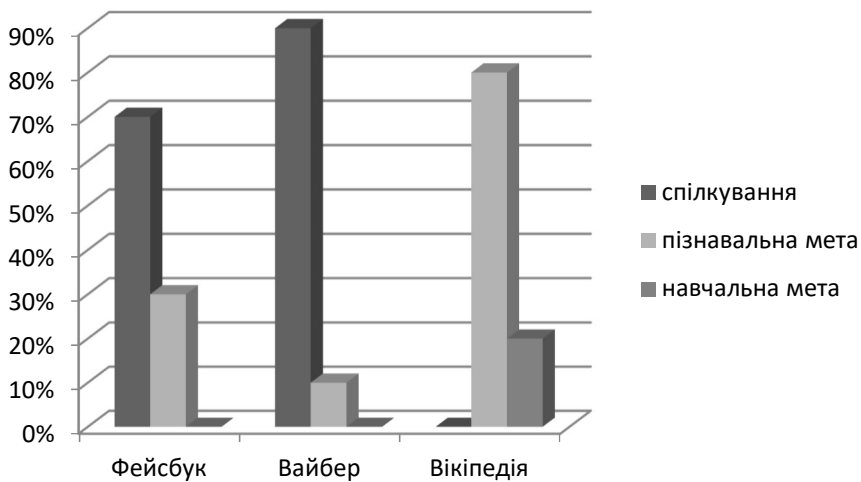

Рисунок 3 – Можливості використання Інтернет-ресурсів відповідно до мети їх відвідування

Таким чином ми бачимо, що різні ресурси можуть бути використані з різною метою і здатні задовольняти одразу декілька потреб сучасної молоді одночасно.

Здійснивши аналіз впливу тривалого спілкування у віртуальному середовищі на сучасну молодь, виявлено, що воно має вплив як позитивний, так і негативний. До позитивного впливу відноситься можливість задовольняти у віртуальному просторі потреби у спілкуванні, пізнанні та навчанні; відсутність часових та просторових меж віртуального простору значно розширює межі спілкування та дає можливість знаходити однодумців без прив'язки до місця перебування особи; фізична непредставленість стирає більшість стереотипів та бар'єрів між учасниками спілкування. Але, в свою чергу, переважна текстовість віртуального спілкування позбавляє цей процес його невербальних складових та обмежує емоційну сторону процесу спілкування; анонімність учасників спілкування може призвести до шахрайства та обману; фізична непредставленість та відсутність просторових меж може призвести до асоціальних форм поведінки в мережі на основі ймовірної безкарності; можливість віртуального простору забезпечити різні потреби індивіда може призвести до значного зміщення всіх аспектів життя у віртуальний простір і стати основою для Інтернет-залежності.

Перспективою подальших досліджень ми вбачаємо дослідження культурологічного аспекту віртуального спілкування.

Список використаних джерел:

1. Брязкун В.В. Етапи віртуалізації свідомості: філософський аспект / В.В. Брязкун // Гілея: науковий вісник, Збірник наукових праць. – Київ, 2012. – № 58 (3). – С.260-267.
2. Жичкина А. Е., Белинская Е.П. Самопрезентация в виртуальной коммуникации и особенности идентичности подростков-пользователей Интернета / А.Е.Жичкина, Е.П.Белинская // Образование и информационная культура. Социологические аспекты. – Центр социологии образования РАО, Москва, 2000. – (Труды по социологии образования). Т V. Выпуск VII. – 2000. – С. 431-460.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник у 2 кн. /Л.Е.Орбан-Лембрик – К.: Либідь, 2004. – Кн. I: Соціальна психологія особистості і спілкування. – 2004. – 576 с.
4. Suler J. Computer and Cyberspace Addiction / J. Suler// International Journal of Applied Psychoanalytic Studies – 2004. – Vol. 1, No 4. – 2004. – P. 359-362.

3.10. Peculiarities of professional selection and training of a penitentiary psychologist.

Особливості профвідбору та підготовки пенітенціарного психолога

Пенітенціарна система має велику історію, але особистості засудженого, його психологічним особливостям почали приділяти увагу зовсім нещодавно. Коло питань, з якими сьогодні звертаються до пенітенціарного психолога працівники установ, засуджені, їх близькі родичі досить широке та віддзеркалює всю складність, суперечливість, навіть інтимність людських стосунків. При цьому кожен очікує на розуміння, співчуття, кваліфіковану допомогу [12]. Пенітенціарний психолог має особливий професійний статус. Його діяльність, гуманістична за сутністю, прикладна за методами і завданнями, здійснюється в умовах пенітенціарної системи [1]. Актуальність дослідження підготовки пенітенціарного психолога полягає в недостатньому вивченню цієї теми взагалі та незначній кількості наробок та науково-методичного матеріалу для роботи психолога

в системі виконання покарань. В своїй роботі ми робимо акцент на особливостях роботи психолога в пенітенціарній системі.

Відповідно, ретельної уваги науковців і психологів-практиків потребує визначення методології. Методологією визначають як форму самопізнання та самосвідомості науки; це сукупність наукових підходів, пізнавальних засобів, методів, прийомів стосовно предмета дослідження. Вона також містить передумови і принципи організації пізнавальної та практично-перетворювальної діяльності. В сучасній науці методологія має два типи функцій. По перше, вона виявляє смисл наукової діяльності та її взаємовідносин з іншими сферами діяльності – тобто розглядає науку з точки зору практики, суспільства, культури, людини. По-друге, методологія розв'язує задачі вдосконалення раціоналізації наукової діяльності [11; с.24]. Особи, що порушили встановлені законом у державі норми і правила поведінки, підлягають осуду і залученню до відбування покарання в спеціальних установах. Перед державою стоїть завдання не тільки покарання людини за скоєний злочин, але й перевиховання і повернення в суспільство соціально здорової людини. Вирішення цих завдань покладено на спеціальні (пенітенціарні) установи. Термін «пенітенціарний» означає відношення до покарання, переважно кримінального. Варто наголосити, що в наукових джерелах із психології останнім часом активно вживають термін «пенітенціарна система». Зазначимо, що пенітенціарна система – система норм, органів та установ, що організує відбування покарання особами, які отримали судовий вирок у вигляді позбавлення волі [3].

Над цією проблемою працювали такі науковці Г.Радов, І.Резник, С.Фаренюк. Значний внесок у розвиток пенітенціарної системи зробив князь О.Куракін. Він збудував перші в Україні робітні та упокорювальні будинки, а також тюремні замки(перші виправні заклади). Зміст та технології соціально-виховної роботи персоналу пенітенціарних установ із засудженими було розкрито в роботах таких дослідників, як В.Бадира, Л. Завацька, І. Зверєва, П.Вівчар, В.Вітвіцька, М. Галагузова, С. Горенко, В. Дрижак, В. Жуков, Т. Журавель, С. Замула, О. Караман, В. Коваль, І. Ковальова, А. Капська, В. Лютий, В. Нікітін, В. Оржеховська, О. Пилипенко, В. Синьов, А. Смоктьї, А. Сухов, О. Третяк, Н. Харченко, С.Чебоненко, М. Фіцула та ін. Істотний вплив на становлення і розвиток вітчизняної пенітенціарної психології мали письменники (Ф.М. Достоевський, А.П. Чехов, Г.А. Мединський, А.І. Солженіцин та ін.); юристи (М.Н. Гернест, С.В. Познишев,

Б.С. Утевський, Н.А. Стручков, І.В. Шмаров, Г.Ф. Хохряков та ін.); педагоги (А.С. Макаренко, Л.А. Висотіна, М.П. Стурова, А.В. Пішелко, Н.А. Тюгаєва та ін.); психотерапевти та психіатри (В.М. Бехтерєв, П.Б. Ганнушкін), а також психологи (А.Ф. Лазурський, А.Г. Ковальов, В.Ф. Пирожков, І.П. Башкатов, А.І. Панкін, В.Г. Деєв, А.Н. Сухов та ін.)

Пенітенціарна психологія є однією з найбільш розвинутих галузей юридичної психології. Предмет вивчення пенітенціарної психології складають факти, закономірності і механізми проявів психіки в окремих засуджених, соціально-психологічні явища в їх середовищі, а також ефективність засобів дії, вживаних співробітниками виправних установ у процесі виконання різних видів покарання [9; с.126]. Компетенція – це повноваження професіонала на певній посаді, а компетентність є загальною здатністю реалізовувати їх у професійній діяльності. Компетентність – це сукупність опанованих особистістю цінностей, знань, умінь, які дають змогу здійснювати професійну діяльність. Реалізовувати повноваження та виконувати посадові обов'язки на принципово новому рівні. Отже, розширення кола компетенцій професіонала, появи нових обов'язків або делегування йому нових повноважень потребують відповідної підготовки і набуття нової компетентності діяльності [11; с.27 - 28].

У зв'язку з вивченням зарубіжного досвіду сьогодні все більш наполегливо почали звучати заклики активно впроваджувати в практику виправних закладів психологічно обґрунтовані технології ре соціалізації засуджених. Традиційно предметом досліджень пенітенціарних психологів є конфлікти і групові ексцеси у середовищі засуджених. Виявлені психологами закономірності і механізми розвитку даних негативних явищ враховуються у проведенні співробітниками закладів різних форм профілактичної роботи [3;с.311].

Практичний психолог працюючи в пенітенціарній установі може використовувати наступні методика для визначення особистісної деформації і девіантної поведінки, а саме: методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фюргеста, експрес – діагностику схильності до афективної поведінки В.В. Бойко, експрес – діагностику некерованості, емоційної збудливості В.В. Бойко, визначення деструктивних установок у міжособистісних стосунках В.В. Бойко.

У зв'язку з вивченням зарубіжного пенітенціарного досвіду сьогодні все більш наполегливо стали впроваджувати практику виправних установ

психологічно обґрунтовані технології ре соціалізації засуджених. Треба зазначити основні напрямки ресоціалізації особистості засудженого:

- психологічна діагностика його особистісних особливостей з метою виявлення конкретних дефектів загальної і правової соціалізації і дефектів психічної саморегуляції;
- створення нормальних умов для участі в трудовому процесі з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей особистості;
- раціональний режим у виправно-трудовах закладах, його корінна гуманізація, зміна погляду на особистість засудженого на покарання;
- розширення порушених соціальних зв'язків особистості (практика відпусток, більш часті зустрічі з родичами та ін.);
- створення груп (колективів) засуджених з позитивною спрямованістю;
- реадaptaція звільнених до життя на волі;
- психолого-педагогічна підготовка співробітників виправно-трудовах закладів [7; с.97].

Актуальність застосування саме психолого-педагогічних методів у виховній роботі розвитку пенітенціарної системи не викликає сумніву. У багатьох випадках психокорекція використовує як основні методи маніпулювання, формування і управління людиною, маючи чіткі уявлення про шуканий стан, рівень розвитку психічних функцій або індивідуально-особових якостей. Заданними виявляються еталони і ідеали. Людина виступає в ролі матеріалу, з якого «ліпиться» оптимальний для нього або ідеальний для суспільства образ. Відповідальність за психологічні зміни лягає виключно на психолога. Класичним є спектр маніпулятивних методик Д.Карнегі. На наш погляд психокорекцій на робота з правопорушниками повинна здійснюватися в рамках когнітивного напрямку (наприклад, емоційно-раціональній терапії А.Еліса, когнітивній терапії А.Бека, метою якого є когнітивно-поведінкове реконструювання, тобто навчання правопорушників, раціональній інтерпретації автобіографічних життєвих подій та на основі цього – адаптивній поведінці [9]. Перспективним у психокорекцій ній роботі з правопорушниками також є, на наш погляд, психодраматичний підхід, який дозволяє аналізувати почуття правопорушника та діяти на смислову сферу з боку зміни емоційного сприйняття ситуацій. Психодрама – це метод групової роботи, при використанні якого учасники виконують ролі, що моделюють життєві

ситуації, які мають для них життєвий сенс. Цілі психодрами – усунення неадекватних емоційних реакцій, розробка умінь соціальної перцепції, поглиблене самопізнання, що на наш погляд є адекватними при роботі з правопорушниками. Загальним для рольової гри і псих одрами є те, що в обох випадках передбачається спонтанність, безпосередність, мимовільність дій учасників. Позначення сюжету в обох випадках зводиться до мінімуму. При рольовій грі в центрі уваги – міжособистісні проблеми (професійні, соціальні аспекти), для псих одрами – глибинно-особистісні проблеми. Я. Морено були запропоновані наступні структуровані драматичні прийоми:

1. Виконання власної ролі. При демонстрації утруднень або конфлікту протагоніст розіграє свою дійсну проблему.

2. Монолог. Член групи розповідає свою проблему, як головна дійова особа висловлює своє дійсне ставлення до того, що відбувається. Говорить він у формі розмови сам з собою.

3. Двійник, або друге «Я». Один із членів групи виступає в ролі «Альтер Его» протагоніста. Показує його внутрішні переживання, схвильованість, тривогу, доброту або агресивність, які він сам не завжди в змозі усвідомити і проявити.

4. Обмін ролями. Обмін ролями здійснюється між двома реальними партнерами, наприклад, у ситуації моделювання і програмування конфлікту.

5. Дзеркало. Прийом полягає в об'єктивній імітації поведінки одного учасника іншим або іншими. Той, хто зображається, стежить за діями імітатора як безмовний глядач. У «дзеркалі» може бути відображено і «Альтер – его», яке виявлятиме те, що думає основний учасник [6].

Описані прийоми можливо використовувати при груповій психокорекційній роботі з особами, які вчинили насильницькі злочини, саме тому, що вони сприяють соціально-позитивному переструктуруванню смислової сфери особистості правопорушника на основі зміни почуттів. Важливим елементом психокорекційної роботи з правопорушниками може також стати групова робота, що направлена на розвиток реалістичної та позитивної Я-концепції і адекватного світогляду правопорушників. Також корисним є поведінковий тренінг, направлений на підкріплення соціально схвалюваної поведінки може здійснюватися з використанням «системи

жетонів», широко поширеної в зарубіжній системі психокорекційної роботи з правопорушниками [8].

Загостримо увагу і на тому, що професія психолога є гуманістично орієнтована, що набуває особливо значення в системних трансформаціях нашого часу, в теперішній ситуації, яку важко переживає наша держава, суспільство - глибока не тільки економічна, політична, а й культурна, етична криза, перебування в стані війни на Сході. І де б не працював практикуючий психолог, його головна місія, наголошує Є. С. Протанська, - просування суспільства до більш «гуманних людських стосунків, а для цього необхідно, щоб психолог завжди залишався на позиціях загальнолюдських цінностей в ситуаціях професійного спілкування з різними людьми». Професійний обов'язок психолога - допомога кожній людині у розв'язанні її проблем та збереженні її здоров'я (всіх його складових) [5]. Слід зазначити, що відсутність представлень про свій обов'язок, гуманне служіння людям, відповідальності за кожну дію несумісні ні з якою професією, тим більше з професією психолога, яка відноситься до соціономічної групи і функціонує в діаді «людина-людина» Але заради справедливості варто наголосити, що, нажаль, часто заклики до гуманного ставлення до людини, соціально схвалені гасла, що лунають, залишаються лише гаслами, а заклики часто залишаються лише на папері.

У зв'язку з цим, актуальною стає проблема підготовки не тільки компетентного психолога, а й гуманістично орієнтовного, який тонко відчуває межу гуманістичного втручання в психічне життя людини, яка розглядається, як найвища цінність, який не лише на словах дотримується гасла: "Не зашкодь!", дотримується професійної етики, яка пов'язана з гуманістичною сутністю місії психолога в суспільстві. Від професіоналізму, гуманістичних установок, такту, моральності психолога часто залежить доля людини, її переосмислення своїх вчинків, поглядів, свого подальшого життя, перегляд моделей поведінки в суспільстві тощо. І, в якій би соціальній практиці не працював психолог, він повинен будувати свою роботу з кожною людиною на засадах індивідуального підходу, гуманізму, конструктивного діалогу [8].

Зрозуміло, що від практикуючого психолога, який працює із засудженими в місцях позбавлення волі, великою мірою, залежатиме, якою людиною повернеться в суспільство той, хто відбув своє покарання і покався. Саме тому, пріоритетним напрямом роботи психолога із

засудженими повинен бути індивідуальний підхід, (в основі якого лежить таке поняття як “індивідуалізація”), який тісно пов’язаний з гуманістичним ставленням до кожної людини, дотримання професійної етики. Як бачимо, в професійній діяльності практикуючого психолога повинна бути органічна єдність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, з його високими моральними якостями, гуманним ставленням до кожної особистості, яка має свій унікальний і неповторний внутрішній світ, та якісним виконанням своїх професійних обов’язків, які просякнуті любов’ю і повагою до людини. Наголосимо, що формування системи моральних ставлень – це мета, предмет особливої турботи професійної підготовки і кінцевий результат морального виховання. Ця робота є вкрай важливою, враховуючи ту моральну дезорієнтацію суспільства, моральний збій, який ми зараз всі спостерігаємо.

І ще одна важлива річ, на яку ми не можемо не звернути увагу, оскільки це стосується особистості психолога, яка є його інструментом, зокрема його здоров’я. Професійна діяльність психолога вважається однією з стресогенних, особливо, якщо вона пов’язана з пенітенціарною системою, оскільки стресорами є, по-перше, ті умови, в яких працює практикуючий психолог і які, відповідно, впливають на його психіку, яка часто недостатньо адаптована до них (особливо, це стосується молодих спеціалістів), і по-друге, той особливий, специфічний контингент, з яким він працює. Саме тому, перед психологом-практиком стоїть досить складне завдання – вміти зберігати, зміцнювати своє власне (психічне) здоров’я, тобто бути самому собі психологом, що, в свою чергу, є запорукою його ефективної, якісної роботи [8].

Отже, ми бачимо, до практикуючого пенітенціарного психолога висуваються особливі, досить високі вимоги, як до його знань, практичного професійного досвіду, так і до його світогляду, етичних установ, моральності, які необхідні для створення ним такого психологічного клімату, в місцях позбавлення волі, який сприяв би олюдненню цих місць, “оздоровленню” людської душі, оскільки, як зазначають деякі вчені, чим напруженіша ситуація всередині тюрем, тим менш лояльними до соціуму виходять колишні засуджені і рано чи пізно (це справа часу) виплеснуть свій гнів, агресію назовні.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що від роботи практикуючого психолога в місцях позбавлення волі, його особистісних,

професійних якостей, великою мірою, залежить і психологічний клімат нашого суспільства.

Як бачимо, особливої актуальності сьогодні набувають питання якості професійної підготовки майбутніх психологів до роботи в пенітенціарній системі з кримінальним контингентом. На жаль, ми мусимо сьогодні констатувати досить сумний факт: існують певні протиріччя між величезною кількістю дипломованих психологів і низьким рівнем їхньої професійної підготовки. Психологи, які йдуть працювати в пенітенціарну систему не відповідають тим вимогам, які висуває до них ця соціальна практика. Численні зустрічі з роботодавцями, випускникам, які працюють із засудженими три і більше років висвітлили низку проблем на етапі вузівської підготовки майбутніх фахівців-психологів. Такий постійний зворотній зв'язок дає можливість своєчасно усунути суттєві недоліки в професійній підготовці психологів для пенітенціарної системи, відкорегувати навчальні плани, підняти роль і рівень якості проходження практики, яка є найголовнішим елементом процесу навчання у виші! Загальним висновком було: професійна непридатність спеціалістів, які мали диплом психолога. Аналізуючи результати таких зустрічей, нами була виявлена низка недоліків, з-поміж яких найсуттєвішими виявились: практикуючий психолог, як правило, не в стані розмежувати норму і патологію, граничні і психічні порушення, не може визначити психологічний діагноз і намітити план психологічного впливу, відсутня чітка професійна термінологія, слабо володіють методиками психодіагностики, недостатній об'єм знань з геронтопсихології (серед засуджених є значна кількість осіб похилого віку); недостатня практична підготовка; труднощі в умінні вести "інтимно-глибинний діалог" (І.Д. Бех) з урахуванням контингенту засуджених в рамках індивідуальної бесіди; труднощі своєчасного виявлення суїцидалів серед засуджених, потенційних самогубців (важлива риса - амбівалентність, яка ускладнює розпізнавання дійсних намірів[8]).

Наша робота в подальшому буде спрямована на дослідження особистісних характеристик засудженого, вивчення особливостей пенітенціарної системи та роботи психолога в місцях позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Докторович М.О. Соціальна робота у пенітенціарній системі // Педагогічний альманах : збірник наукових праць. – Херсон, 2010. – Вип. 5. – С. 204-208.
2. Журавель Т.В. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи // Соціальна педагогіка : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2013. – С. 217.
3. Козляковський П.А. Юридична психологія: навчальний посібник. – 2 – е вид. доп і перероб. – Миколаїв: Вид. «Дизайн і Поліграфія», 2008, - 432 с.
4. Коновалова В.О. Юридична психологія: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2005. – 424с.
5. Костик Т.В. Особливості професійного відбору та підготовки пенітенціарних психологів // Підготовка викладача вищої школи: технології, професіоналізм, педагогічна майстерність : збірних щорічних матеріалів магістрантських читань. – Миколаїв, 2010. – С. 88-90.
6. Мазяр О.В. Методологічні суперечності позитивної психотерапії (історико-психологічний аналіз) // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 10. – С. 41-50.
7. Легка Л.М, Семенча Л.Г.// Організація діяльності психологічних служб: навчальний посібник.- Львів: «Новий світ – 2000», 2010. – 372 с.
8. Литвиненко І.С Професійна підготовка майбутніх психологів до роботи в пенітенціарії із засудженими // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць. – Миколаїв, 2018. – № 1 (19). – С. 73-87.
9. Назаров О.А. Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць // Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, за ред. С.Д. Максименка. – Т.7: Екологічна психологія. –Вип.17: Психологія освітнього простору. – Миколаїв ТОВ «Фірма Іліон», 2008. – 264 с.
10. Сорока А.В. Етапи періодизації історії вітчизняної пенітенціарної психології // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 10.
11. Сорочан Т.М. Методологія змін у системі післядипломної педагогічної освіти. Науково-теоретичний та інформаційний вісник Національної академії педагогічних наук України 4(93) 2016 .
12. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань. – К., 1997.

3.11. Leadership in the Armed Forces of Ukraine in the context of European integration

Лідерство у Збройних Силах України в контексті євроінтеграції

Демократизація української держави, її суверенізація та інтеграція у європейський простір передбачає значне вдосконалення інституту лідерства у нашій країні. Необхідність радикальних перетворень в політичній, економічній та соціальній сферах нашої країни зумовлює гострий суспільний запит на ефективних лідерів, здатних успішно відповідати на виклики складного сьогодення. Реальність свідчить, що до навіть до влади приходять нові національно-патріотичні лідери (активісти Революції гідності, волонтери, польові командири із АТО).

Мета Збройних Сил України – це створення професійної контрактної армії, коли людина свідомо робить свій вибір щодо служби в армії. Деякі з контрактників обирають довгострокову перспективу, і завдання Генштабу – утримати тих осіб, які прагнуть пов'язати своє майбутнє з військом. Тому важливо виховувати солдатів та сержантів ЗСУ як потенційних командирів-лідерів, які бачать своє кар'єрне зростання в армії та керуються при цьому конструктивною мотивацією та національними цінностями.

У 2014-му році почалось співробітництво ЗСУ із НАТО за програмою DEEP (Defence Education Enhancement Program) – удосконалення військової освіти та підготовки. В межах цієї програми сержантам пропонується «Курс лідерства базового рівня». Зміст курсу розподілений на три блоки. Перший блок містить знання про загальноуправлінські вміння та навички керівника та лідера. Другий блок стосується безпосередньо лідерського потенціалу особистості, типів лідерства, мотивації лідерства, психології впливу на оточуючих. Третій блок пов'язаний із поведінкою лідера в стресових ситуаціях (формування групи, розподіл бойових задач). Планується облаштування спеціальної смуги психологічних перешкод, так звану Leader's Reaction Course (LRC) як на базі Camp San Luis Obispo Національної гвардії США у Каліфорнії, адже у стресовій ситуації на ній добре проявляються і лідерські якості кожного, і робота команди в цілому [24]. До навчальних курсів підготовки сержантського та старшинського складу у військових частинах ЗСУ, розкриття їх лідерського потенціалу залучаються

представники Канади, Великої Британії, Латвії, Литви, Польщі, Німеччини, Швейцарії та США [25].

Отже можна констатувати наявність гострого соціального запиту щодо проблеми лідерства у сучасній Українській Армії. Проте, слід зауважити, що на сьогодні проблема лідерства у психологічній науці вивчена недостатньо. Незважаючи на суттєву кількість експериментальних робіт з різних аспектів лідерства, не можна вважати цю проблематику вичерпаною у теоретичному та експериментальному аспектах. Особливості взаємодії командир-підлеглий в армії викликають низку питань, зумовлюють необхідність експериментальних розробок з питань лідерства.

Аналіз феномену лідерства та його мотиваційного підґрунтя у наукових працях здійснюється в межах п'яти концептуальних підходів.

У межах першого підходу лідерство розглядається як сукупність унікальних рис особистості, які дають змогу досягти їй особливого статусу у соціумі [22]. Проте перелік рис, котрі повинен мати індивід, щоб стати лідером, є досить широким та в різних авторів не співпадає.

Другий підхід інтерпретує лідерство як своєрідну соціальну поведінку особистості. Тут переважно аналізуються дії особистості, які приводять її до лідерських позицій та відрізняють від послідовників [13]. Провідне завдання цього напрямку вбачалося у з'ясуванні ідеальної моделі лідерської поведінки для вирішення будь-якого типу групових завдань. Але така універсальність моделі є скоріше утопічною.

Більш реалістичне, на наш погляд, бачення феномену лідерства представлено в межах третьої концепції: тут лідерство вивчається як функція ситуації. Необхідність конкретного лідера викликається певними зовнішніми обставинами та ситуаціями. Лідери не лише пристосовуються до факторів ситуації, але й можуть виявити свої лідерські якості саме в таких ситуаціях [12; 14].

Наступна концепція розглядає лідерство як показник міжособистісних відносин. Згідно цього підходу, лідерство є показником взаємовідносин, а не характеристикою окремого індивіда. Тут наголошується і на експектаціях послідовників лідера [19].

П'ята концепція аналізує лідерство як процес організації діяльності всій групи. Тут лідерство має об'єктивно-суб'єктивний характер: з одного боку – у суспільства є потреба в лідері, з іншого – в окремій особистості є потреба в реалізації лідерських якостей, впливу на мотивацію послідовників [4].

Наприкінці ХХ століття стала простежуватися тенденція до зближення існуючих концепцій лідерства. У зв'язку з чим можна акцентувати необхідність комплексного підходу до інтерпретації феномену лідерства та його мотиваційної складової.

Надзвичайно актуальною є проблема власне мотивації лідерства. Сьогодні цілком правомірно говорити про наявність суттєвих напрацювань з цієї тематики у роботах як закордонних (А. Адлер, Г. Лассуелл, З. Фрейд, Е. Фромм, , К. Хорні, О. Шестопал) [1; 9; 13; 15; 18; 20], так і вітчизняних (М. Слюсаревський, В. Васютинський, М. Пірен, В. Татенко, Н. Хазратова) дослідників [6; 11; 12; 14; 16].

Так, загально визнаною є класифікація мотивів, яка запропонована Д. Мак-Клелландом і Дж. Аткинсоном, де виділено три ключових мотиви: мотив влади, мотив досягнення і мотив афіліації. Іноді мотив влади доповнюється мотивацією контролю, який виступає четвертим в цій схемі (Є. Єгорова-Гантман).

Інтерес вчених саме до мотивації лідерства закономірний, адже саме вона визначає специфіку ухвалення професійних рішень, а у багатьох випадках і вектор військово-політичної спрямованості самого лідера.

Загалом, можна виокремити як мінімум два підходи у вивченні мотивації військово-політичного лідерства. Один з них пов'язаний з психоаналітичною орієнтацією [1; 2; 3; 8; 9; 13; 15; 18].

Одна з перших спроб інтерпретації поведінки лідера була здійснена в межах психоаналітичного підходу. Прибічники психоаналізу акцентували увагу на домінуванні ірраціональних, неусвідомлених, компенсаторних мотивів політичного лідерства. Аналізуючи діяльність численних політичних лідерів від давніх часів до сучасності (І. Грозного, М. Лютера, Наполеона, Томас Вудро Вільсона, А. Гітлера, І. Сталіна, І. Ганді, Б. Єльцина, В. Жиріновського та ін.), вчені наголошували на компенсаційному підґрунті прагнення до влади.

Так, робота З. Фрейда та У. Буллита розкриває вплив несвідомого на становлення політичної поведінки: політична діяльність – це сублимація енергії первинних потягів [13]. Мотивація політичної поведінки залежить від того, яким чином первинні потяги були реалізовані, наскільки витіснені, які шляхи використовуються задля сублимації. Згідно З. Фрейду, якості, якими наділений будь-який лідер – це домінантність, самовпевненість, незалежність, здатність викликати страх. Саме ці якості дають змогу лідеру

володарювати натовпом. Цього прагнуть особистості, які впродовж всього життя неусвідомлено розігрують «драму» своїх дитячих стосунків з родиною, проектуючи такі ж стосунки на оточуюче середовище й у дорослому житті.

Згідно концепції А. Адлера, основною рушійною силою активності особистості є прагнення до влади [1]. Прагнення до особистісної переваги трактується ним як невротичний симптом, результат сильного відчуття неповноцінності та відсутності соціального інтересу. Вчений наголошував на компенсаторному характері прагнення особистості до влади (зокрема, і до політичної, військової влади, яка може розглядатися як результат реалізації себе як лідера).

На думку К. Хорні, невротичне прагнення до влади виникає з тривожності, ненависті і відчуття власної неповноцінності [18]. У європейській культурі невротики прагнуть влади як засобу заспокоєння – це пояснюється тим, що в нашому соціумі влада і престиж можуть забезпечити відчуття безпеки.

Використовуючи фрейдиський підхід Г. Лассуелл сформулював на його підґрунті теорію політичного психоаналізу, в межах якого вивчаються неусвідомлені, глибинні аспекти політичної поведінки [9]. На думку Г. Лассуелла, військово-політичні діячі прагнуть компенсації внаслідок підсвідомого почуття ущемленої власної гідності, яке породжено минулим досвідом (дитячими психологічними травмами, фрустраціями).

Е. Фромм, аналізуючи джерело проявів нацизму у владі, вводить поняття «авторитарної особистості», яка характеризується жагою влади та агресивністю. У свідомості авторитарної особистості відсутнє розуміння рівності. Світ для неї складається лише із людей, які мають або не мають владу. Авторитарна особистість страждає від нестерпного відчуття свободи, самотності, загубленості у складних соціальних ситуаціях. Ці негативні відчуття загострюють в ній інстинкт самозбереження і бажання самоутвердження через отримання влади [15].

Продовжуючи дослідження феномену авторитарної особистості, Т. Адорно, виходячи з поглядів З. Фрейда, наголошував на ролі ранньої соціалізації у прагненні до авторитарної влади. На його думку, в результаті занадто суворого виховання, коли дитиною пригнічується почуття образи та її агресія відносно батьків, виникає тенденція до переорієнтації ворожості на об'єкти, які їх заміщують. Потреба пригнічувати ворожість відносно

батьків приводить до ідентифікації дитини із владою, яка фрустрована, та до зміщення ворожості на аут-групи, тобто зовнішні групи, які мають нижчий статус. Саме на такі групи спрямована проекція авторитарних імпульсів, які пригнічені внаслідок неможливості їхньої реалізації у сім'ї [2].

А. Кемпінський порівнює деспотичну владу із шизофренією у вигляді регресії до раннього періоду розвитку (емоційного інфантилізму, що виявляється у повній залежності від оточення). Отже абсолютна влада пов'язана із абсолютною залежністю [8].

Психоаналітичне трактування лідерства представлено і в роботах А.І. Белкіна, якій ретельно проаналізував зв'язок між перемогами та падіннями окремих військово-політичних лідерів та особливостями їхнього дитинства. При цьому він виділяв приховані мотиви прагнення до влади, які були закладені ще в дитячому віці, та захисні реакції, які використовують політичні діячі заради виправдання своїх політичних помилок [3].

Згідно Т. Шибутані, зорієнтовані на владу особи мають ідеалізовану Я-концепцію. Вони справляють враження сильних та незалежних. Але така надмірна амбітність є засобом компенсації низького рівня власної гідності. Ступінь відчаю, з яким людина прагне досягти влади, має безпосереднє відношення до міри позбавлень, які людина відчула у минулому [21].

Отже в науковій думці існує потужний напрям, який передбачає неминучий елемент перверзійності або компенсаторності у прагненні до влади.

Зазначений підхід неодноразово піддавався критиці. Його опоненти стверджували, що прагнення до влади і лідерства не можна розглядати виключно як ознаку психічного нездоров'я. Вчені цього напрямку, не визнаючи зв'язку між прагненням до лідерства і особистісними перверзіями, зосереджуються на аналізі мотивів конструктивного прагнення і реалізації людиною лідерства.

Такий погляд на потребу у владі, який заперечує її як розуміння компенсації заниженої самооцінки або психічних травм з раннього дитинства, являє собою концепція Д. Вінтера. Вчений вважав, що потреба у владі є соціальним мотивом і тому найтіснішим чином пов'язана з президентською поведінкою. Президенти з високою потребою у владі будуть активні, жваві і щасливі в світі конфліктів та інтенсивного політичного торгу.

К. Хорні та Е. Фромм принципово відрізняли невротичну мотивацію влади, яка ґрунтується на слабкості особистості, від нормального бажання влади, що ґрунтується на силі людини, її об'єктивних перевагах. На думку К. Хорні, прагнення влади може виникнути у нормальної людини в результаті усвідомлення своєї здатності і сили [18]. Її прагнення до влади може викликатися також політичними, сімейними обставинами, ідеологічною спрямованістю. Тобто, нормальне прагнення до влади виникає з відчуття сили, а невротичне – із слабкості.

У «концепції самоствердження» де Чармса первинна мотивація трактується через відчуття своєї ефективності, відчуття себе як джерела змін у навколишньому світі. Переживання причинності пов'язане з постановкою реалістичної мети, знанням сильних та слабких сторін своєї діяльності, відповідальністю за власні дії. Вимоги оточення, заохочення та можливі покарання, зовнішній тиск – все це може зменшити відчуття самоствердження. Людина прагне протистояти цьому, і чим краще їй це вдається, тим більше задоволення від своєї діяльності вона відчуває і тим сильніше її інтринсивна мотивація [17].

Отже, другий підхід, не визнаючи зв'язку між прагненням до політичного лідерства і особистісними перверзіями, зосереджується на аналізі мотивів прагнення і реалізації людиною лідерства.

Завершуючи цей етап аналізу, можна констатувати, що все ж таки переважна більшість теорій лідерства наголошує на патологічному характері прагнення до влади як результаті дитячих травм і фрустрацій і компенсаторній природі лідерства загалом. При цьому вони дещо редуковано інтерпретують мотиваційну сферу лідера, зводячи її власне до прагнення влади.

Найважливішим мотиваційним джерелом лідерства, традиційно визнається мотив влади. В наукових працях обґрунтовано трактування особистісної потреби влади як однієї з найважливіших психологічних детермінант професійної сфери. Як зазначає В. Васютинський, потреба у владі (хай не у політичній, але інтеракційній владі) є однією з базових потреб людини взагалі [6]. Дослідник виокремлює кратичні мотиви як особливу групу мотивів, які істотно впливають на людську поведінку і взаємодію з оточуючими. Особистісну потребу влади визначено як складне мотиваційне утворення, компонентами якого є потреба домінування та потреба підпорядкування.

За Х. Хекхаузенем, мотив влади може нести полярний заряд: його можна використовувати заради досягнення власного або чужого блага, або ж заради якої-небудь вищої мети; цей мотив може завдати іншому шкоди або, навпаки, надати йому допомогу [17].

Особистісну потребу влади досліджували А. Адлер, Ж. Блондель, В. Васютинський, С. Каверін, Е. Фромм, К. Хорні, Г. Лассуелл [1; 5; 6; 7; 9; 15 18] та інші. Згідно цим дослідженням, мотив влади можна визначити як зацікавленість в отриманні контролю, впливу на інших людей, групи або світ в цілому; бажання вражати, мати престиж, викликати сильну емоційну реакцію. В світлі цього вельми обґрунтованою представляється поліпотребнісна концепція мотивації влади, запропонована С.Б. Каверіним [7]. Із його точки зору, потреба влади – синдром п'яти базових потреб: свободи, гедонізму, самоствердження, самовираження, потреби бути особистістю. Отже, мотив влади у політичних лідерів є багатогранною та складною для аналізу психологічною характеристикою. Ми дотримуємося тих позицій, що потреба у владі для політичного лідера є цілком нормальною у тому випадку, коли вона виявляється у помірному ступені та ґрунтується на ідеологічних засадах та моральності. У тих випадках, коли ця потреба є самоціллю та виявляється у надмірному ступені її прояву – вона розглядається як патологічна.

Окремий напрям досліджень присвячено вивченню харизматичного лідерства. Вперше лідерську обдарованість описав Е. Богардус [23]. Її розуміння зводиться до сукупності природних, соціальних та духовних характеристик, які дають змогу підкоряти своїй волі людські спільноти.

Мотивацію найчастіше шукають у глибинах суб'єктних структур, звідки вона спонукає індивіда до активності. Проте це не означає, що мотивація взагалі і мотивація влади зокрема даються людині іманентно, виводяться з неї самої [6]. У цьому аспекті необхідно наголосити на ролі концепції ситуаціонізму у вияві потенціалу особистості (К.Левін, М.М. Слюсаревський). Концептуалізація поняття “ситуація” належить соціологові У. Томасу, який розглядав переважно суб'єктивне визначення ситуації. У самій же соціальній психології ситуаціоністську традицію пов'язують передусім з іменем К. Левіна [10]. Вчений стверджував, що соціальний контекст пробуджує могутні сили, які стимулюють поведінку. Згідно топологічній теорії К. Левіна, коли людина з певним потенціалом потрапляє у загострену соціально-політичну ситуацію, в неї може виникнути

«мотиваційне поле». Воно «емоційно заряджає» людину, стає рушійною силою її активної політичної поведінки. Людина чітко уявляє образ бажаного результату, до якого слід прагнути, має намір та бажання його втілити у життя. М. Вертхаймер та М. Чиксентхімалі також описували цей стан внутрішньої вмотивованості – коли людина повністю занурюється у свою справу та переживає «відчуття потоку», навіть забуваючи про власне «Я» [17]. У такому напруженому «позитивно збудженому» стані людина знаходиться доки не завершає реалізацію своїх намірів. В цей час вона не замислюється над тим, яку соціальну роль відіграє у суспільстві. Якщо її цінності та вектор поведінки співпадають із цілями та баченням майбутнього суспільством – з такою людиною народ ідентифікується та визнає в ній свого військового лідера.

Згідно М.М. Слюсаревського, індивід перетворює ситуацію. Для того, щоб спостерігалася висока суб'єктна активність особистості, її соціальна ініціатива, необхідно, щоб суб'єктивний масштаб сприйманої соціальної ситуації був адекватний, посильний для реалізації особистістю власної суб'єктності, потенціалу свого розвитку, життєтворення.

За В.О. Татенко, кожний момент свого життя людина занурена в ситуацію, яка може бути для неї більш чи менш значущою [12]. Якщо ситуація набуває ознак критичної, небезпечної, доленосної і, особливо, такої, що зачіпає глибинні інтереси інших людей, то вибір поведінки окремої особистості набуватиме все більшої сутнісної ваги і відповідальності. Отже, людина в принципі може бути внутрішньо готовою до героїчного вчинку, подвигу, прагнути його, але в конкретній ситуації ця інтенція має набувати конкретних актуалізацій, не обтяжених мотивацією типу: „вчинок заради слави” або „вчинок заради грошей”. Вчиняти для людини означає бути, а не мати, і тому вчинок, у принципі, не підлягає плануванню і не може здійснюватися „заради” чогось. Лише – в ім'я чогось.

Отже, незважаючи на значну кількість психологічних теорій, концепцій і концептуальних утворень щодо лідерства та його мотиваційної детермінації, слід зазначити наявність суперечностей, фрагментарність бачення, брак цілісності і недостатню розробленість багатьох вказаних вчень. Усе це зумовлює необхідність і доцільність подальшого наукового пошуку у цій сфері і розробки концепцій, що забезпечили б цілісний, системний підхід до багатовимірного явища у всій його багатогранності. До того ж дослідження лідерства важливо і з точки зору розробки моделі

ефективного лідерства у різних соціальних інституціях, в тому числі і в армії. Адже Новітня епоха не тільки не позбулась війн і військових конфліктів, але й навпаки підвищила значущість військової сили та армії в забезпеченні безпеки країни. Лідерський потенціал має кожен солдат, і завданням досвідчених військових є виховання лідера, який буде вірним своїй країні.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Психология власти / А. Адлер // Наука жить. Пер. с англ. и нем. – К.: Port-Royal, 1997. – С. 235 – 240.
2. Адорно Теодор. Исследование авторитарной личности. / Т. Адорно. – М.: Серебряные нити, 2001. – 416 с.
3. Белкин А. Вожди или призраки / А. Белкин. – М.: Олимп. 2001. – 287 с.
4. Бендас Т.В. Психология лидерства: Учебное пособие / Т.В. Бендас – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
5. Блондель Ж. Влияние личностных черт на политическое лидерство : философия профессии / Ж. Блондель // Городское управление. – 2007. – № 4. – С. 2 – 11.
6. Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади: монографія / В. Васютинський. – К.: КСУ, 2005. – 492 с.
7. Каверин С. Б. Потребность власти / С.Б. Каверин. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
8. Кемпинский А. Экзистенциальная психиатрия / М.: Совершенство, 1998 г. – 320 с.
9. Лассуэлл Г. Психопатология и политика: монография / Г. Лассуэлл; пер. с англ. Т.Н. Самсоновой, Н.В. Коротковой. – М.: Издательство РАГС, 2005. – 352 с.
10. Левин К. Динамическая психология // Курт Левин. – М.: Смысл, 2001. – 568 с.
11. Пірен М.І. Публічна політична діяльність. Навч. посібн. / М.І. Пірен. – К.: НАДУ, 2009. – 288 с.
12. Татенко В.О. Лідер XXI / LIDER XXI. Соціально психологічні студії. – К.: Видав. дім “Корпорація”, 2004. – 198 с.
13. Фрейд Зигмунд, Буллит Уильям. Томас Вудро Вильсон. 28-й президент США Психологическое исследование / З. Фрейд, У. Буллит. – М.: Прогресс, 1992. – 288 с.

14. Фролов П.Д. Слюсаревський М.М. Татенко В.О. Проблема політичного лідерства в Україні в контексті політичної реформи // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 1 (23), січень-лютий. – С.21 – 23.
15. Фромм Є. Адольф Гитлер. Клинический случай некрофилии / Є. Фромм. – М.: Высшая школа, 1992 – 73 с.
16. Хазратова Н.В. Психологія відносин особистості і держави. Монографія. – Луцьк: РВВ ВДУ «Вежа», 2004. – 276 с.
17. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – СПб.: ПИТЕР; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
18. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / Пер. с фр. В. Большакова. – М.: Академический Проект, 2006. – 208 с.
19. Шейнов В. П. Психология лидерства и власти / В. П. Шейнов. – Москва: Ось-89, 2008. – 604 с.
20. Шестопап Е.Б. Политическое лидерство в новых условиях: смена парадигмы восприятия // Полис. 2013. №3. С. 47—57.
21. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов н/Д., 2008. – 544 с.
22. Bass B. M. From transcendent to transformational leadership: Learning to share the vision // Organizational Dynamics. –1990. – Vol. 18 (3). – P. 19 – 31.
23. Bogardus E. The Development of Sociological Thought. N. Y., 1960. – 689 p.
24. <https://112.ua/statji/rol-serzhanta-v-vsu-pochemu-eto-vazhno-i-kak-gotovyat-liderov-po-standartam-nato-429467.html>
25. <https://www.radiosvoboda.org/a/28918051.html>.

ANNOTATION

**Part 1. ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND
MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL
INTEGRATION PROCESSES.**

1.1. Hanna Burdelna, Grygorii Boiko. Improving assessment of education quality management in higher school of Ukraine. The article examines the assessment of the quality of education in higher education in Ukraine. The methodology and recommendations for assessing the quality of education in higher educational institutions of Ukraine are substantiated. The quality of education as the basis for the creation of the European space was determined. An assessment of the system of higher education of Ukraine according to European standards was conducted. The European standards of higher education quality, on improving the assessment of the quality management of education in the high school of Ukraine are proposed.

1.2. Iryna Mazurkevich. The research of the efficiency of management of hotel and restaurant businesses in Vinnitsa region. This research substantiates the necessity of studying problems of management of catering business, which is conditioned by the significant social and economic significance of this economical sector. The modern business conditions stimulate entrepreneurs to find and implement new approaches to management organization that will help meet the social and individual needs of all market participants. The article analyzes the state and trends of the restaurant industry development in the context of the national and regional, and their close interconnection and interdependence are revealed.

1.3. Natalia Miroshkina, Valentyna Mazur, Jadwiga Ratajczak. The Regional market of educational services in the conditions of transgression: general sociological aspect. The article deals with sociological factors that determine the current specificity of the market of educational services in the Mykolaiv region. The role of the demographic factor of educational migration, motives for obtaining educational services, socio-cultural stereotypes in the formation of the regional market of educational services

are shown. Displayed regional market of educational services reflects not only local specificity, but also regularities of the development of educational services market of the state as a whole in conditions of transgressive instability.

1.4. Liubov Melnychuk. Development trends of social responsibility of business in Ukraine and Poland. The article analyzes the experience of Poland in establishing social responsibility of business and highlights the main trends of responsible business development. The main arguments in favor of corporate responsibility of companies are analyzed on the example of Ukraine and Poland. A number of national and regional programs aimed at supporting and developing social responsibility of business are considered. Assumptions about opportunities for development of social responsibility of business in Ukraine are made.

1.5. Liudmyla Nazarova, Anna Fedosova. Need for the development of the socio-cultural sphere in the system of socio-economic development of the region. The article is devoted to the necessity of development of the socio-cultural sphere of the region. The concept and place of socio-cultural sphere in social infrastructure are considered. The necessity of formation of socio-cultural policy as one of the most important directions of the domestic policy of the state is investigated. The complex of measures on key directions of socio-cultural development of regions is determined

1.6. Adam Walawender, Andrii Ohiienko. Basis for sustainable development in road transportation. The development of road infrastructure brings many negative consequences. The basic consequences are the increase of impurities and dust in the air or increasing the noise, which adversely affects the quality of life. In turn, sustainable transport allows for the most severe effects to be mitigated. It is known that transport policy is not the only affecting factor in the development of the road networks. A significant factor in this matter is planning the deployment of basic services, which residents use every day. They key is to provide an environment in which they can live without having to get behind the wheel in order to run errands or to get where they need to be in the city. For society this is a very important factor that is often overlooked in this day and age. Development needs social and economic progress in order to improve mobility. Many people cannot

imagine functioning without a car. Elderly people or young people commuting to schools still mainly use public transportation. It is beneficial for society to make a more sustainable form of transportation that is also more appealing and more popular. A good start would be in developing cycling transportation and providing opportunities for cyclists to get around safely. Afterwards, developing more advanced technologies such as electric cars, which are gaining popularity in developed Western countries.

1.7. Oleg Zagurskiy, Mykola Ohienko, Rogach Svitlana, Tadeusz Pokusa, Ivan Rogovskii, Lyudmyla Titova. Global supply chain in context of new model of economic growth. The main causes of globalization of economic relations and creation of global supply chains are considered. The essence and analyzed tendencies of development of global supply chains in the context of a new model of economic growth. The influence of the growth of participation in the global chain of value creation on the growth rate of the gross domestic product per capita in the world has been investigated. The factors and conditions for further transformation of global supply chains in the world in general and in Ukraine in particular are considered.

1.8. Mykola Ohienko, Alona Ohienko, Anna Porudieieva. The current state of human potential of Ukraine: the regional section. The present state and tendentious changes of human potential in the region during the stages of its formation, development and implementation are investigated. Each stage was considered in the context of individual components of the component, which allowed determining the degree of balance of human potential in the region as a whole and in separate areas. It is substantiated that human potential depends on the individual potentials of its carriers and is formed under the influence of their qualities from the following components: demographic, medical, educational, innovative, market and economic component.

1.9. Anna Pinchuk, Józef Kaczmarek, Alona Sushko, Vladylena Hyliuk. Globalization and competitiveness of the national economy The article shows that the economic condition and competitiveness nowadays has a significant impact on the process of globalization which is most clearly seen in the transnationalization and regionalization of the economy. As a result of his research the author systematizes the main directions of globalization and

highlights its features, which directly or indirectly affect the competitiveness of countries and the condition of their economies. In particular, he shows the relationship of globalization to cyclical fluctuations in economic condition. The role of global capital in international competition is also described in the article.

Part 2. MODERN INNOVATION AND INVESTMENT POLICY IN THE TOURIST AND HOTEL-RESTAURANT SPHERES OF THE ECONOMY

2.1. Anna Pinchuk, Witold Potwora, Olena Atanasevich, Alona Boiko.

Personnel management is an integral part of hotel management. To date, the practical application of modern forms of hotel personnel management, which can increase its socio-economic efficiency, becomes of special significance. The main potential of the hotel lies in the personnel. Whatever beautiful ideas, cutting-edge technology, the most favorable external conditions did not exist, without well-trained staff of high activity impossible to achieve. It is people who provide services to guests, present ideas and allow the hotel to exist.

2.2. Iryna Bondarchuk-Chugina, Filip Pokusa, Aleksandra Chuyko.

Trends in modern cultural tourism as an export strategy for tourism development. The article deals with the notion "tourism". It is considered as the integrity of culture and as a cultural activity, and a systematic-activity program.

2.3. Iryna Bondarchuk-Chugina, Nataliia Boicheva.

Tendencies and strategies of cultural tourism development in Ukraine. It is identified in the article a tendency of "cultural tourism" development in Ukraine, analyzed a regional approach to the determination of cultural and historical potential of Ukraine and proposed a strategy of cultural tourism development in Ukraine.

2.4. Olena Havrylova, Iwona Mstowska.

Innovative activities in the field of cultural and historical tourism. The article is devoted to analysis of resources of Mykolaiv and the Mykolaiv region for the revitalization of the cultural-historical tourism. Shows the state of the tourism activity of internal tourism in the Mykolaiv region. In the article describes the problems of development of tourist-recreational sphere of Mykolaiv region has been

exposed in the city and their solutions. The definition "innovative activity". Demonstration of innovative activity has been shown in the field of cultural and historical tourism.

2.5. Daleep Kumar, Rajeev Sharma. Socio-economic development and tourism: a theoretical approach. Development theory is a conglomeration or a collective vision of theories about how desirable change in society is best achieved. Such theories draw on a variety of social science disciplines and approaches. Tourism is one such discipline which has developed over the ages from being in primitive stage to a full fledged multibillion dollar industry today. Various learned peoples have dwelled on the concept of development theory and for tourism Jafari's theory of tourism development is best known for the inclusivity and comprehensiveness it entails. This research paper is an endeavor in the direction to elucidate the various development theories and how tourism responded to the various stages of its development. Here one thing should be noticed that none of the theory is all inclusive and it each has its own importance and relevance at different levels of tourism development and at different time and situation.

2.6. Mansour Malik. The socio-economic development of regions in terms of international integration processes. This article represents a study of a constructive method of analysing the extent of socio-economic development of regions in terms of the international integration processes. Moreover, this is illustrated through the generalization of current approaches (professional evaluations and ranking, via estimation of investigative and elaborate, broader concepts and values, and on the performance and the points of cooperation. Crucially, it's vital to identify methods for greater relationships between nationals and immigrants for the improvement of life satisfaction and to allow further (harmonious and financial) growth through the international integration process. Furthermore, within regions, comparable courses of action should be implemented. Finally, the conclusion of this paper is that there's evident segregation and disharmony, and although there is potential for positive unity and growth, there needs to be investment in life-long learning and educational institutions to eradicate future issues, amongst other measures.

2.7. Mykola Ohienko, Artem Melnyk, Kristina Kravchenko. Formation of the product quality system at the hotel-restaurant type enterprise. He problem of personnel management through quality systems is multifaceted and has economic, scientific, technical, organizational, political and social aspects. Ensuring high quality of hotel and restaurant services is a modern direction of socio-economic development of most countries of the world, including Ukraine. The article deals with the issues of quality of services and personnel management in the field of services. The analysis of average income from the main activity of enterprises of the hotel industry of Ukraine and Mykolaiv region, analysis of workload and quality assessment of the services provided by the staff of the hotel is carried out. The expediency of forming a model of personnel management through quality systems at hotel and restaurant business is analyzed.

2.8. Mykola Ohienko, Pavlo Mykhailov, Katarzyna Syrytczyk. Smoke as a commodity: prospects for the hookah industry in Ukraine. The subject of the study is socioeconomic factors influencing the reasons for visiting hookah institutions, as well as studied the subtleties of work in the field of hookah business, the necessary laws of Ukraine, as well as the shadow market of hookah industry. The definition of an informal economy in the field of hookah industry is an activity that is not reflected in statistical and tax reporting.

2.9. Mykola Ohienko, Alona Ohienko, Mustafa Madadov, Dmytro Chumachok. Directions of improvement of organization of tourist activity of Ukraine on the example of foreign countries. Analyzing the prospects for the development of tourism business in Ukraine, first of all it is necessary to emphasize that modern tourism is a sphere of economy and life of a society which in general practically all branches integrate in one way or another. Therefore, the formation of a new approach by the state can positively influence the state of the country and contribute to strengthening the positive image of Ukraine in the world. As a result, there is a need to carry out in-depth study of the mechanisms of the functioning of international tourism and the activities of travel companies and to scientifically substantiate and develop practical recommendations for the development of tourism enterprises in foreign markets and increase the competitiveness of tourism enterprises.

2.10. Yana Yatsenko. Forecasting and management by development of the regional excursion network of Mykolayiv region. In this article, based on the methodology of nonlinear programming, a model for the development of the excursion network in the Mykolaiv region was constructed. The analysis of the main factors influencing the development of the excursion network is carried out. The current state of development of the tourist network of the region is analyzed. Recommendations on the development of the excursion network are developed.

2.11. Alona Obozna, Natalia Shabelnik, Katerina Ruban, Tatyana Alekseeva. Global factors and development prospects hotel and restaurant business. The article presents the characteristics and interdependence of system-creating natural, technical, economic, managerial factors, dynamics of changes in tourist flows to the development of the hotel and restaurant industry. The structural dependence of subjects for measuring the tourism gastronomy from the perspective of competitiveness and sustainability of hotel and restaurant business development at the regional level has been identified. The prospects of hotel and restaurant business development in the conditions of globalization of the world business environment in the sphere of hospitality are determined.

2.12. Alona Obozna, Olena Havrylova, Irina Mogilevich. Trends and development of modern tourism: world and national experience. The article analyzes the change of international tourist flows and the dynamics of international tourist arrivals during 2016-2018. Diagnostics of tourist and world streams, both on local and international levels has been carried out. This trend was also found in Ukraine, based on the analysis of tourist flows, a thorough diagnosis of the main indicators of activity of tourism industry entities: the number of tourists serviced by the subjects of tourism activity and incomes of tourist enterprises by categories of legal and physical persons. It is substantiated the importance of receiving revenues from the provision of tourist services and their impact on both the activity of tourist enterprises and the state economy. There is a close relationship between the level of income of the consumer and the income level of the tourist enterprise. The essence of the quality of tourist services, under what is meant by the correspondence received by the client of tourist services to his needs and established norms and standards.

2.13. Alona Obozna, Hanna Burdelna, Marina Didur, Evelina Knyazeva. Modern Internet technologies in the management of the efficiency of the restaurant and tourism industry. The Internet has introduced a new way of interacting with partners and consumers, the functioning of business models and ways of buying and selling goods and services. Achieving global information and communication technologies has created an online business environment on the Internet, and widespread infrastructure and commercialization have led to the emergence of online markets. Traditionally this environment is called - Internet - economy. With the development of network technologies, business management and media planning activities are changing. These changes also apply to one of the most important sectors of the economy - the restaurant business.

2.14. Alona Obozna, Nelya Tsysnetskaya, Nadia Zaharchenko. Analysis and dynamics of infrastructure development tourist industry of the region. The article defines the essence and types of infrastructures of the tourist infrastructure of the infrastructure. The importance of forming the infrastructure of the tourism industry, which significantly influences the economy of the country, is considered. Over the past few decades, tourism has become one of the most powerful engines for people and society as a whole. Constant growth rates of international tourism persist despite the ongoing global cataclysms, indicating the great potential of the tourism industry as a producer of economic goods, capable of creating jobs and sources of income for budgets of different levels. Analysis of the competitiveness of tourist and recreational infrastructure, which creates a favorable environment for the development of small and medium businesses; activates turnover in local markets and serves as an additional source of regional budget; shapes the image of the region and promotes the export of regional economic agents to foreign markets.

Part 3. EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

3.1. Irina Kuchmanysh. Peculiarities of the functioning of persons with special needs: system approach. The article highlights the peculiarities of the system approach to the functioning of persons with special needs. The system model is developed and its main structural components are described.

It is determined that the central element of the model is a personality as a complex four-dimensional object of structural development. It is established that the body (corporeality), emotional, cognitive and spiritual dimensions of being are leading in the system of personality. The specifics of socialization of persons with special needs through interaction with social institutions of different levels within the microsystem, mesosystems, exosystems and macrosystems are revealed.

- 3.2. Tatyana Lisovskaya, Slawomir Sliva. Variability of the future educators training for conducting musical classes in the preschool education establishment as a vocational, pedagogical and methodical phenomenon.** The article deals with the problem of competent specialists in the field of pre-school education training, their personal and professional qualities. The rational psychological, pedagogical and methodical methods of stimulating the need for future educators in the search for a spectrum of situationally conditioned options for solving the tasks of musical education of preschool children are described.
- 3.3. Svitlana Litvinchuk, Katerina Taikhryb. Social - pedagogical aspect of the productive professional training of the students' agrarian.** This article analyses the problems of didactics in agrarian high school. The author investigates and characterizes social-economic factors determining positive changes in the process of students' productive professional training. Also the analysis of the pedagogical conditions of modernization of education-teaching process in agrarian high school is given.
- 3.4. Liudmyla Matokhniuk. Functions of information competence of the person.** Information competence has a separate normative basis of application with certain criteria of quality of activity, which manifests itself as a certain level of professionalism. On the basis of inductive analysis of scientific literature, a description of the functions of information competence of the individual was performed. The tasks of information competence of the individual are reflected in specific functions: motivational-directional, cognitive-perceptive, communicative, normative-developing, and operational-orientational. The main task of which is aimed at the development of motives, motives, basic qualities of the person, its professional formation,

awareness of the essence of life, etc., which affects the potential ability to provide effective life.

- 3.5. *Svitlana Parshuk, Svitlana Titova. Forming of spiritual culture of future teachers in educational process high school.*** The problem of moral education on growing up generation is global today. In connection with this the problem of studying and theoretical foundation of the term «spirituality» and value orientations of future teachers becomes relevant. Spirituality plays an important role in self-regulation, self-determination, self-identity, defines the purpose and forms of activity.
- 3.6. *Mariia Rakovs'ka, Wojciech Duczmal. The newest stage of reforming higher education in Poland and its influence on the training of a foreign language teacher.*** The article analyzes the process of reforming higher education in Poland. It is noted that education is an important factor in the world development of both the spiritual and material treasury of the country, Europe and the modern world. It is said that the leading role in the process of gaining a high European status belonged to the teacher of foreign languages of the new generation. It is considered that the development of a new Poles' value-European style of thinking allowed them quickly enter to the European educational space and become equal among equals in it.
- 3.7. *Volodymyr Shevchenko. Psychological problems of development and socialization of person with special needs.*** The article defines the aspects of psychological development of an individuals the with special needs. The main factors that determine the formation of negative qualities of individuality and destructive behavior are revealed. The psychological peculiarities of the socialization of an individual with limited abilities are examined. May be an earlier realization of the rehabilitation measures and also a system and complex (taking into consideration the individual approach) providing with psychological accommodation at the most important stages of persons' rehabilitation are proposed.
- 3.8. *Svitlana Shuliak. Professional training of the specialists of informational, library and archival affairs in the context of realization of dual education.*** The article deals with the problem of modernization of higher education in Ukraine in the context of the introduction of dual education. The

experience of the Department of Information, Library and Archival Affairs of SS «Mykolaiv branch of Kyiv National University of Culture and Arts» in the introduction of the dual model of professional training of specialists in information, library and archival affairs is presented in the article.

3.9. *Olha Serha, Liudmyla Komisarova. The peculiarities of the influence of virtual space on the communication of student youth.* The article is devoted to the problem of virtual communication, which predetermines personal changes of students. The communicative process in the virtual space is an integral part of modern student's life, but it has its own specifics, which can influence on the personality. According to the results of the empirical study of virtual communication as a factor of personality changes in students it has been found out that it has both types of influence – positive and negative.

3.10. *Anna Venger. Peculiarities of professional selection and training of a penitentiary psychologist.* The article presents the peculiarities of the work of a practical psychologist in penitentiary institutions. The problem of professional training of future psychologists is considered. The article highlights the uniqueness, importance of the penitentiary system for society. The importance of professional competence is emphasized. The results of theoretical analysis of scientists dealing with this problem are presented. Criminality in our country is increasing year by year. Recently, the issue of psychological assistance to convicts in places of deprivation of liberty is particularly acute. The emphasis is made on the exceptional importance of the problem of high-quality professional training of humanist-oriented, competent psychologists for the aforementioned social practices, in particular, to work with convicts. As a result of the theoretical study, we highlighted the main scientific researches of foreign and domestic scientists.

3.11. *Natalia Ruda. Leadership in the Armed Forces of Ukraine in the context of European integration.* The article presents the psychological aspects of the training of the military to perform a leadership role in a team of servicemen. The concept of leadership in modern psychological science is revealed. Different conceptual approaches to the interpretation of the leadership phenomenon are presented. There are two approaches to studying the motivation of military leadership. The motivational source of leadership is analyzed. The concept of situationism as a determinant of the disclosure of leadership potential of a person is described.

ABOUT THE AUTHORS

Part 1. ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

1.1. **Hanna Burdelna**, PhD of Economics, Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine,
Grygorii Boiko, PhD of Economics, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine.

1.2. **Iryna Mazurkevich**, PhD of Economics,
Vynnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade
and Economics.

1.3. **Natalia Miroshkina**, PhD of Philosophy, Associate Professor,
Valentyna Mazur, PhD of Psychology, Associate Professor,
Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University
«University" Ukraine», Ukraine,
Jadwiga Ratajczak, PhD of Economics, The Academy of Management
and Administration in Opole, Poland.

1.4. **Liubov Melnychuk**, PhD of Economics, Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.

1.5. **Liudmyla Nazarova**, Doctor of Economics, Associate Professor,
Anna Fedosova,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.

1.6. **Adam Walawender**, Doctor of Economics, Uniwersytet Opolski, Poland,
Andrii Ohienko,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine.

1.7. **Oleg Zagurskiy**, Doctor of Economic, Professor,
Rogach Svitlana, Doctor of Economic, Professor,
Ivan Rogovskii, PhD of Technics, Senior Researcher,
Lyudmyla Titova, PhD of Technics,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine,
Mykola Ohiienko, Doctor of Economic,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
Tadeusz Pokusa, PhD of Economics, Associate Professor, The Academy of
Management and Administration in Opole, Poland.

1.8. **Mykola Ohiienko**, Doctor of Economic, Associate Professor,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
Alona Ohiienko. PhD of Economics, Associate Professor,
Anna Porudieieva,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.

1.9. **Anna Pinchuk**, PhD of Economics,
Alona Sushko, **Hyliuk Vladylena**, **Natalia Brudkova**,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine,
Józef Kaczmarek,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

Part 2. MODERN INNOVATION AND INVESTMENT POLICY IN THE TOURIST AND HOTEL-RESTAURANT SPHERES OF THE ECONOMY

2.1. **Anna Pinchuk**, PhD of Economics, **Olena Atanasevich**, **Alona Boiko**,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine,
Witold Potwora, PhD of Economics, The Academy of Management and
Administration in Opole, Poland.

2.2. **Iryna Bondarchuk-Chugina**, PhD of Historical, Associate Professor,
Nataliia Boicheva,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.

2.3. **Iryna Bondarchuk-Chugina**, PhD of Historical, Associate Professor, **Aleksandra Chuyko**, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine, **Filip Pokusa**, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

2.4. **Olena Havrylova**, Phd of Pedagogical, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine, **Iwona Mstowska**, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

2.5. **Daleep Kumar**, PhD of Tourism and Hotel Management, Associate Professor, **Rajeev Sharma**, PhD of Tourism and Hotel Management, Associate Professor, Government P.G. College, Ambala Cant. Haryana, India.

2.6. **Mansour Malik**, Doctor of Economic, Professor, Chairman Diplomat Magazine/Diplomat Business Club, London, Dubai, Misti Debonno Writer/Publisher/Board Member Diplomat Business Club, London, UK.

2.7. **Mykola Ohiienko**, Doctor of Economic, Associate Professor, **Artem Melnyk**, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine, **Kristina Kravchenko**, Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.

2.8. **Mykola Ohiienko**, Doctor of Economic, **Pavlo Mykhailov**, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine. **Katarzyna Syrytczyk**, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

ABOUT THE AUTHORS

- 2.9. **Mykola Ohienko**, Doctor of Economic, Associate Professor,
Mustafa Madadov, Dmytro Chumachok,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
Alona Ohienko, PhD of Economics, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 2.10. **Yana Yatsenko**,
Kyiv University of Culture, Ukraine.
- 2.11. **Alona Obozna**, PhD of Economics,
Natalia Shabelnik,
Mykolaiv Faculty of the Kyiv University of Culture
Katerina Ruban, Tatyana Alekseeva,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
- 2.12. **Alona Obozna**, PhD of Economics,
Olena Havrylova, Phd of Pedagogical,
Mykolaiv Faculty of the Kyiv University of Culture
Irina Mogilevich,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
- 2.13. **Alona Obozna**, PhD of Economics,
Didur Marina, Knyazeva Evelina,
Mykolaiv Faculty of the Kyiv University of Culture,
Hanna Burdelna, PhD of Economics, Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.
- 2.14. **Alona Obozna**, PhD of Economics,
Nelya Tsysnetskaya, Nadia Zaharchenko,
Mykolaiv Faculty of the Kyiv University of Culture, Ukraine.

Part 3. EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

- 3.1. **Irina Kuchmanych**, Phd in Psychology, Associate Professor, Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 3.2. **Svitlana Litvinchuk**, PhD of Pedagogical, Associate Professor, **Katerina Taikhryb**, Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.
- 3.3. **Tatyana Lisovskaya**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
Slawomir Sliva, PhD of Pedagogical, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.4. **Liudmyla Matokhniuk**, Phd in Psychology, Associate Professor, Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.
- 3.5. **Svitlana Parshuk**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine,
Svitlana Titova, Mykolayiv comprehensive boarding school №7, Ukraine.
- 3.6. **Mariia Rakovs'ka**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
Wojciech Duczmal, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.7. **Volodymyr Shevchenko**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 3.8. **Svitlana Shuliak**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
- 3.9. **Olha Serha**,
Khmelnitskyi National University, Ukraine,
Liudmyla Komisarova, PhD of Pedagogical, Associate Professor, Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.
- 3.10. **Anna Venger**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University.
- 3.11. **Ruda Natalia**, Phd of Psychology, Associate Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University.

Наукове видання

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ
РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ПРОЦЕСІВ**

Монографія

Українською, англійською, польською, російською

ISBN 978-83-946765-2-0

---

*Формат 70 * 100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 16,9, тираж 200 пр.
Зам. № 845-116.*

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085 Polska, Opole,
ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01.

ISBN 978-83-946765-2-0

9 788394 676520